CURTENI ȘI SLUJITORI

NICOLAE STOICESCU

CURTENI
ŞI
SLUJITORI

NICOLAE STOICESCU

CURTENI
ȘI
SLUJITORI

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ARMATEI ROMÂNE

EDITURA MILITARĂ — 1968

Coperta şi supracoperta
de BOGDAN STIHI

CUVÎNT ÎNAINTE

În istoriografia românească, în general nu s-a acordat aparatului executiv al statelor feudale românești aceeași atenție ca, de pildă, sfatului domnesc, despre care s-au scris o serie de lucrări, tratînd fie problema întregului sfat, fie numai a unor dregătorii. Despre aparatul propriu-zis al statelor feudale Țara Românească și Moldova nu s-a scris nici un studiu de ansamblu. Există în schimb cîteva lucrări generale privind organizarea militară sau administrativă a celor două țări în evul mediu, în care este prezentată, în linii mari, și problema organizării aparatului propriu-zis al statelor feudale ; în diverse alte opere se găsesc apoi unele referiri la categoriile ce alcătuiau acest aparat, îndeosebi la curteni, slujitori și lefegii (mercenari).

Ca o trăsătură generală a lucrărilor mai vechi care s-au ocupat cu problemele organizării statelor feudale românești trebuie să menționăm faptul că — pe lîngă încercarea de a prezenta statul ca un organ situat deasupra claselor, menit să asigure ordinea socială și progresul societății — ele tratează categoriile de slujbași ai statului feudal în mod unilateral, fie studiind numai rolul lor militar (în cele mai multe din lucrări), fie, uneori, pe cel îndeplinit în administrație, omițîndu-se faptul esențial că aceleași categorii îndeplineau ambele funcțiuni ale statului feudal. *Pe lîngă aceasta, categoriile respective nu sînt urmărite în evoluția lor, evoluție legată și determinată de prefacerile social-economice.*

Lucrările de istorie militară propriu-zisă dădeau precădere descrierii bătăliilor mai însemnate din trecutul nostru, neglijînd problemele organizării și evoluției curtenilor, slujitorilor și lefegiilor, care alcătuiau armata permanentă și care asigurau administrația statului în vreme de pace.

Încă de acum mai bine de un veac, în studiile sale privitoare la organizarea armatei române în trecut, Nicolae Bălcescu a fost preocupat și de problema componenței acesteia, în care curtenii, slujitorii și lefegiii jucau un rol deosebit de important [1]. *Nicolae Bălcescu deosebește următoarele categorii mai de seamă : dorobanții, călărașii, roșii de țară, lefegiii, aprozii etc., în Țara Românească, și dorobanții, călărașii și curtenii, alcătuiți în mai multe cete, în Moldova. Folosind informațiile date de Dimitrie Cantemir în* „Descrierea Moldovei", *el arată că, în Moldova, curtenii erau „cei ce n-ajunseseră încă în treapta boierească" (adică dregători), dar care „erau toți neam de boieri" și „slujeau la curtea domnească"* [2]. *Tot Bălcescu ne dă și unele date despre numărul și organizarea slujitorilor și lefegiilor, informații valoroase pentru epoca la care revoluționarul democrat și-a alcătuit opera, dar care astăzi trebuie în mare parte revizuite.*

Mai tîrziu, pe la 1884, publicînd un document din 1694 referitor la slujitorii din steagul Cîmpului-Dolj, August Pessiacov susținea că termenul de slujitori este un „nume generic al armatei Țării Românești, care, încă din timpurile străvechi", se împărțea în două :

a. În armata activă, sau permanentă, cum am zice acum, formată din lefegii, seimeni, vînători, dorobanți etc., etc., care aveau leafă și îmbrăcăminte și „erau mereu sub steagurile respectivilor lor căpitani" ;

b. În „armata șezătoare la casa ei", compusă din slujitorii spătărei, postelnicei, roșii și ceilalți, care în timp de război „luau parte la luptă și la primejdii" [3]. *După cum vom vedea din cele ce urmează, afirmațiile lui Pessiacov sînt valabile în parte pen-*

[1] *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum* și *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul măririi lor,* ambele în *Opere,* Editura Academiei R.P.R., vol. I., Buc., 1953, p. 5—41 și 115—131.

[2] N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni,* în *Opere,* vol. I, p. 118.

[3] A. Pessiacov, *Acte și notițe istorice,* Craiova, 1908, p. 69 (republicat aici din ziarul „Carpații", din 4 febr. 1884).

tru sfîrşitul secolului al XVII-lea, dar ele nu pot fi extinse pînă în „timpurile străvechi“.

Reluînd, pe la începutul secolului nostru, problema componenţei armatei române, Nicolae Densuşianu considera pe călăraşi ca fiind „o clasă militară“, „compusă din boieri şi ţerani proprietari de pămînt“ [4]*. El confundă oastea călare a boierilor cu călăraşii, care erau — aşa cum vom vedea — o categorie separată de slujitori ai domniei.*

O atenţie deosebită a acordat problemei curtenilor şi slujitorilor A. D. Xenopol. Pe lîngă contribuţia sa la lămurirea unor chestiuni privind organizarea armatei române în trecut [5]*, trebuie să semnalăm aci şi unele confuzii făcute de Xenopol între categoriile care alcătuiau această armată. Astfel, deşi afirmă, în cunoscuta sa sinteză, că aşa-numiţii curteni alcătuiau „o clasă (de fapt o categorie — N. S.) intermediară între boierime şi răzăşime“, afirmaţie care corespunde în parte adevărului, el susţine totuşi: „curtenii sau slujitorii“ (pe care-i confundă) erau din clasa moşnenilor, adecă a ţăranilor „proprietari de pămînt“. După părerea lui Xenopol, „curtenii propriu-zişi... slujeau cu toţii călări, pentru care erau numiţi şi calăraşi“, curtenii fiind, „în cea mai mare parte, călăraşii de rînd“. El arată în mod just că, „în vremile mai vechi, (curtenii) purtau şi numele de viteji, iar în cele mai nouă erau cuprinşi în termenul mai obştesc de slujitori“* [6]*. Deşi consideră că slujitorii sînt „atît călăraşii... cît şi mai ales dărăbanii“* [7] *şi că aceştia aveau o origine ţărănească* [8]*, A. D. Xenopol crede, în mod eronat, că, pe cînd călăraşii erau răzeşi, dorobanţii erau ţărani aserviţi* [9]*. În altă parte a operei sale. însă, Xenopol afirmă: „călăraşii erau socotiţi cînd între curteni, din pricină că erau călări, cînd între slujitori, sămănînd cu cealaltă armată mai de jos, prin clasa din care era recrutată“. Ca să explice contradicţia, Xe-*

[4] N. Densuşianu, *Originea şi importanţa istorică a cavaleriei române. Călăraşii şi roşiorii* („România militară“, IV, 1901, vol. VIII, nr. 2).
[5] Îndeosebi în *Istoria românilor*, vol. IV.
[6] *Ibidem*, ediţia a III-a, p. 146—147.
[7] *Ibidem*, p. 153.
[8] *Ibidem*, p. 154.
[9] *Ibidem*, p. 149—150.

nopol consideră că „termenii sînt şovăitori" şi afirmă că nu înţelege diferenţa netă pe care o face Dimitrie Cantemir între curteni şi călăraşi, deoarece textul acestuia e confuz [10].

La începutul secolului nostru, slavistul Ion Bogdan a alcătuit un studiu bine informat despre organizarea armatei moldovene în evul mediu, în care a adus o serie de lămuriri preţioase despre categoriile care o compuneau şi organizarea acestora, contribuţii în mare parte valabile şi astăzi. În cunoscuta sa lucrare, publicată în 1908, Ion Bogdan afirmă că „slujitorii şi curtenii erau termeni identici în secolul al XV-lea", cu alte cuvinte că, în această vreme, alcătuiau o singură categorie socială (deşi termenul de slujitori nu exista în această vreme) şi că „numai în secolul al XVII-lea, cînd curtenia decăzuse, au început a fi numiţi slujitori călăraşii, dărăbanii şi celelalte trupe" [11].

Ion Bogdan nu spune cînd anume au apărut slujitorii. Deşi arată că, în secolul al XV-lea, ei alcătuiau o singură categorie socială cu curtenii, crede, totuşi, că referirile cronicarului Grigore Ureche la slujitorii din vremea lui Ştefan cel Mare privesc pe curteni, nu pe slujitori. Ca şi A. D. Xenopol, el sesizează diferenţa dintre curteni şi slujitori cînd afirmă „călăraşii şi dorobanţii erau de origine mai proastă" (decît curtenii—N.S.), sau călăraşii erau recrutaţi „în majoritate din ţărani", dar anulează în parte această deosebire cînd susţine că „aveau şi ei (ca şi curtenii — N.S.) mici feude la sate" [12]*, sau că „în secolul XVII, «slujitori» e un atribut ce se dă de preferinţă curtenilor"* [13].

Precum se vede, în opera lui Ion Bogdan, noţiunile de curteni şi slujitori nu sînt prea clar delimitate şi nici nu se arată cînd anume au apărut unii şi cînd ceilalţi.

La cîţiva ani după apariţia lucrării lui Ion Bogdan despre organizarea armatei moldovene, Nicolae Iorga a dedicat un stu-

[10] *Ibidem*, p. 147.

[11] I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldoveneşti în secolul XV*, Buc., 1908, p. 26. La p. 45 însă spune „slujitorii (= curtenii)".

[12] *Ibidem*, p. 27 şi 47.

[13] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 44—45.

diu mai întins istoriei armatei românești în trecut[14], *în care dă prioritate descrierii luptelor mai cunoscute și implicațiilor lor politice, acordînd mai puțină atenție organizării propriu-zise a armatei și evoluției sale. Nicolae Iorga a remarcat apariția în vremea lui Ștefan cel Mare a unor „noi viteji ai curții... dintre țărani", admițînd că, dacă termenii de viteaz și curtean sînt sinonimi — așa cum credea Ion Bogdan — curtenii răsplătiți cu pămînturi își au începuturile în vremea marelui domn al Moldovei, care se baza mai ales pe „curtenii săi", alcătuiți din vitejii călări și voinicii pedeștri*[15]. *El subliniază, de asemenea, faptul că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, avem de de a face cu „o întreagă organizare, cu totul nouă" a armatei, în care apare o nouă formă a curteniei*[16], *scoțînd în relief importanța lefegiilor începînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, precum și decăderea armatei în a doua jumătate a secolului următor. Cu toate acestea, ca și A. D. Xenopol și I. Bogdan, N. Iorga confundă uneori pe curteni cu slujitorii, considerînd pe călărași ca fiind „ostașii călări ai satelor, curtenii cu bir scăzut și cu datorie de oaste"* [17]. *Alteori însă, el arată în mod just că roșii (curtenii din Țara Românească) erau boiernași, iar călărașii avea o origine țărănească*[18].

Unele referiri la curteni și slujitori găsim și în opera lui C. Giurescu, care consideră pe curtenii din Moldova „un fel de slujitori domnești, ca și călărașii", iar sub numele de slujitori în Țara Românească cuprinde pe „militarii, precum și slujbașii mărunți ce atîrnau de marii boieri (bănișori, logofeți... etc.)". El crede că slujitorii din Țara Românească „corespundeau curtenilor din Moldova", care, la rîndul lor, erau — cum am văzut — tot „un fel de slujitori" [19].

[14] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I—II, Vălenii de Munte, 1910—1919.

[15] *Ibidem*, ed. a II-a, vol. I, Buc., 1929, p. 174 și 281.

[16] *Ibidem*, p. 280—281.

[17] *Ibidem*, vol. II, p. 97 și 112. Vezi și idem, *Constatări cu privire la viața agrară a românilor*, Buc., 1908, p. 32.

[18] N. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 14.

[19] C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 230 și 232.

Deşi afirma în mod greşit că „organizarea de stat a Principatelor Române prezintă de la început şi neîntrerupt un caracter unitar şi centralizat" [20], *negînd prin aceasta evoluţia cunoscută a statului feudal, I. C. Filitti este primul istoric care a acordat o atenţie mai mare alcătuirii aparatului executiv al statului feudal şi care a realizat un progres mai însemnat în cercetarea acestei probleme, arătînd că „slujitorii militari" îndeplineau în timp de pace importante rosturi administrative şi făcînd deosebirea necesară între curtenii — proprietari şi călăraşi, care alcătuiau „armata cu caracter popular"* [21]. *Acordînd o mare importanţă înfiinţării slujitorilor, I. C. Filitti numeşte întreaga organizare a statului din secolele XVI—XVII „slujitorească"* [22].

Cu toate că deosebeşte pe curteni de călăraşi şi dorobanţi, I. C. Filitti consideră că toate aceste categorii au primit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o organizare slujitorească şi că, în breslele sau cetele de slujitori, au intrat atît curtenii din Moldova şi roşii din Ţara Românească, cît şi „micii funcţionari civili (aşa numeşte Filitti pe spătărei, postelnicei etc.), cărora li s-a zis de asemenea slujitori" [23], *cu alte cuvinte că toţi aceştia au devenit, în acelaşi timp, slujitori, ceea ce nu mai corespunde realităţii.*

Cu tot progresul făcut prin cercetările lui I. C. Filitti, confuzia între curteni şi slujitori a continuat să dăinuie şi în unele studii apărute după lucrările sale. C. C. Giurescu — care este primul istoric ce a cercetat mai pe larg problema „subalterni-

[20] I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă a Principatelor române*, Buc., 1929, p. 7.

[21] I. C. Filitti, *Evoluţia claselor sociale* („Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială", V, 1924, p. 354) ; idem, *Clasele sociale în trecutul românesc*, Buc., 1925, p. 6 ; idem, *Vechea organizare administrativă*, p. 20—21 ; idem, *Proprietatea solului în Principatele Române*, Buc., 1935, p. 199—200 ; idem, *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară*, Buc., 1935, p. 9 etc. Asupra părerilor lui I. C. Filitti vom mai reveni în cursul expunerii.

[22] I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă*, ed. a II-a, Buc., 1935, p. 3 şi 33 şi idem, *Cîteva cuvinte...*, p. 9.

[23] I. C. Filitti, *Clasele sociale...*, p. 6 şi idem, *Cîteva cuvinte...*, p. 9. Cf. şi *Vechea organizare administrativă*, p. 20, unde se afirmă şi mai categoric că „membrii cetelor sau breslelor s-au numit slujitori".

lor" marilor dregători, în cele două lucrări ale sale privind pe dregători[24] *și care a adus în sinteza sa o serie de lămuriri noi despre unele din categoriile ce alcătuiau aparatul statului feudal — consideră că „prin roșii se înțelegeau, la început, breslele de slujitori sau subalterni ai marilor dregători"*[25]*, reducînd deci noțiunea de slujitori la aceea de dregători mărunți, care — așa cum vom vedea — făceau parte dintre curteni și cărora li s-a spus slujitori după ce această noțiune și-a pierdut înțelesul inițial.*

Se cuvine să mai amintim aci și cunoscutele lucrări de istorie militară ale generalului Radu Rosetti[26]*, care, fără să întreprindă cercetări speciale, pe bază de izvoare, despre modul cum era alcătuită și organizată armata medievală și împrumutînd în general părerile istoricilor I. Bogdan, N. Iorga și I. C. Filitti, considera că există două mari categorii de oșteni : lefegiii și breslele privilegiate, dar afirma totodată, pe bună dreptate, că „chestiunea breslelor ostășești nu este încă cu totul lămurită"*[27]*.*

După eliberarea patriei noastre au apărut o lucrare generală despre evul mediu românesc, în care este prezentată și organizarea militară și administrativă a statelor feudale Țara Românească și Moldova în ansamblul ei[28] *și alte cîteva lucrări*

[24] *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, în „Bul. Com. ist.", V, 1927, p. 1—176 și *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, 1926.

[25] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a. ed. a IV-a, p. 688—689.

[26] Cele patru studii intitulate *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la aceea a lui Matei Basarab*, apărute în 1929—1932, stau la baza lucrării sale mai mari, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Buc., 1947. Vezi de același *Essai sur l'art militaire des Roumains*, Buc., 1935 (un rezumat în limba franceză a celor patru broșuri) și *L'historiographie militaire roumaine* („Revue internationale d'histoire militaire", 1939, nr. 1—2, p. 95—102).

[27] R. Rosetti, *Istoria artei militare*, p. 314.

[28] P. P. Panaitescu, V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în Moldova și Țara Românească...*, Buc., 1957.

despre organizarea militară a acestora în anumite perioade din istoria lor. În aceste lucrări s-au adus o serie de contribuţii noi la lămurirea organizării şi evoluţiei aparatului executiv al statului, dar se resimt încă unele confuzii şi greşeli din trecut.

Astfel, A. Cazacu, autorul capitolului despre armata feudală din volumul colectiv Viaţa feudală în Moldova şi Ţara Românească, *apărut în anul 1957, menţine mai departe confuzia dintre curteni şi slujitori. Aci, deşi se arată în mod just că roşii din Ţara Românească sînt curteni*[29]*, se spune că „în Moldova nu sînt roşii, dar categoria asemănătoare sînt călăraşii“*[30] *(deşi aceştia sînt slujitori), iar mai departe că, totuşi, situaţia călăraşilor „diferă de cea a roşilor“ şi ca origine şi ca stare materială*[31]*. Confuzia continuă şi în paginile următoare, unde se arată că „gloatele şi curtenii sînt acelaşi lucru, oastea de curte a domnului, pusă în contrast cu călăraşii, oastea boierilor“* [32]*, deşi „gloatele“ sînt alcătuite din ţărani. Despre curteni se mai spune că sînt cînd „răzeşii de mai tîrziu“ sau „ţărani proprietari în obşti“* [33] *— punîndu-se semnul echivalenţei între curteni şi ţărani —, cînd „slugile domneşti care îndeplineau diverse funcţii cu caracter civil în stat“* [34]*, afirmaţie care este mai aproape de adevăr.*

Amintim apoi lucrarea colonelului Ion Cupşa, unde se arată că armata lui Ştefan cel Mare „cuprindea curtenii (sau slujitorii) voievodului, recrutaţi din rîndurile micii boierimi şi ţăranilor“. După părerea sa, — asemănătoare cu a lui N. Iorga — în vremea lui Ştefan cel Mare, slujitorii erau alcătuiţi din două corpuri : vitejii, care erau călări, şi voinicii care erau pedeştri[35].

[29] *Ibidem*, p. 387.

[30] Autorul pare să urmeze aci părerea generalului R. Rosetti, care consideră că curtenii sînt ulterior călăraşii din Moldova *(Essai sur l'art militaire des Roumains*, p. 84).

[31] P. P. Panaitescu, V. Costăchel şi A. Cazacu, *op. cit.*, p. 388.

[32] *Ibidem*, p. 397.

[33] *Ibidem*, p. 205.

[34] *Ibidem*, p. 406.

[35] I. Cupşa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ştefan cel Mare)*, Buc., 1959, p. 23.

O poziție justă față de aceste categorii de curteni și slujitori găsim în lucrarea lui Traian Mutașcu, privind „arta militară" la începutul secolului al XVII-lea în Țara Românească, unde se arată că roșii sau curtenii „erau recrutați în principal din rîndurile micii boierimi", spre deosebire de slujitori „recrutați, de obicei, din rîndurile țărănimii libere" [36].

Înainte de a încheia această scurtă prezentare trebuie să mai amintim că apariția organizației slujitorilor l-a preocupat în mod deosebit și pe istoricul Barbu Câmpina, care i-a dedicat un studiu special, aflat în manuscris [37]. *Făcînd deosebirea necesară între cele două categorii, de curteni și slujitori, B. Câmpina afirma că „organizația slujitorească, de caracter țărănesc, a apărut în alt mediu istoric decît cel din care izvorîse instituția feudală a curtenilor". El considera că organizarea slujitorilor a fost una din măsurile întreprinse de Ștefan cel Mare, la sfîrșitul secolului al XV-lea, în cadrul operei de întărire a autorității centrale. În studiul său rămas în manuscris, B. Câmpina recunoștea că procesul complex petrecut în sînul țărănimii libere, care a dus la apariția slujitorimii, „nu se poate prezenta fără sprijinul unei cuprinzătoare cercetări prealabile".*

Acesta este, în linii generale, stadiul la care a ajuns istoriografia noastră — mai veche și mai nouă — în cercetarea problemei curtenilor și slujitorilor.

Lucrarea de față își propune să prezinte evoluția, organizarea, întreținerea și atribuțiile curtenilor, slujitorilor și lefegiilor (mercenarilor) din Țara Românească și Moldova pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Problemele enunțate au putut fi studiate împreună pentru cele două state feudale românești avînd în vedere organizarea lor politico-administrativă foarte asemănătoare. Cît privește

[36] Traian Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, Buc., 1961, p. 23—25.

[37] *Nașterea organizației slujitorești din Moldova și opera politică internă a lui Ștefan cel Mare.*

Transilvania, aici lucrurile sînt puțin diferite datorită faptului că, fiind ocupată încă din timpul feudalismului timpuriu de regatul feudal maghiar, Transilvania a fost organizată altfel decît cele două state feudale românești care și-au păstrat independența.

Cu privire la termenul limită al lucrării (mijlocul secolului al XVIII-lea), menționăm că ne-am oprit la epoca reformelor lui Constantin Mavrocordat care au dus la schimbări fundamentale în ceea ce privește vechea organizare militară din țara noastră.

Ca material informativ, la baza alcătuirii volumului de față au stat în primul rînd documentele interne ale Moldovei și Țării Românești, atît cele publicate în colecția Documente privind istoria României, *cît și cele peste 30 000 de acte din perioada 1626—1700, transcrise sau traduse, aflate în arhiva Institutului de istorie „Nicolae Iorga" din București. În afară de acestea, au mai fost cercetate și colecțiile de documente mai vechi, relațiile călătorilor străini, cronicile etc.*

Folosirea și analiza atentă a acestui bogat material informativ — care nu a fost utilizat decît în mică măsură de cercetătorii anteriori — ne-au dat posibilitatea să lămurim o serie de probleme importante privind istoricul curtenilor, slujitorilor și lefegiilor din Moldova și Țara Românească în perioada feudală.

Capitolul 1

CURTENII ŞI EVOLUŢIA LOR

I. Originea şi evoluţia lor

Numele de *curtean* — folosit atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, fie sub forma дворан, fie chiar sub aceea de кѹртан sau кѹртѣн[1] — derivă de la curte (дворь), care era locul unde se adunau curtenii, centrul administrativ şi militar de care aceştia depindeau.

În literatura noastră istorică s-a discutat destul de mult cu privire la semnificaţia termenului de curtean. În studiul său amintit mai sus privitor la organizarea armatei moldovene, Ion Bogdan nu dă un răspuns prea clar la această problemă, considerînd că pot fi două explicaţii pentru originea termenului de curtean. După părerea sa, numele de curtean vine fie de la faptul că „ei petreceau mai mult pe lîngă curtea domnească..., fie pentru că feudele lor se numeau curţi, ca şi aşezările boierilor de la ţară..., fie şi una şi alta din aceste împrejurări". El afirmă că fiecare curtean avea cîte o curte, cu casă, locuri de arat, de păşunat, „cu un cuvînt tot ce le trebuia pentru trai şi pentru hrana cailor de război" [2].

[1] Sub această formă îl găsim în textul slav al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab (Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 244), ca şi în documentul din 22 februarie 1612 *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. III p. 65) şi în scutirile de dări acordate de domnie preoţilor din Iaşi în secolul XVII. În Moldova, slujba de curtean era numită uneori în documente кѹртѣнство (doc. din 20 nov. 1606, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 74). Menţionăm că în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab* se întîlneşte şi termenul de дворь pe lîngă acela de кѹртан *(Cronicile slavo-române*, p. 245).

[2] I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 43. În *Clasele sociale...*, p. 4 şi în *Evoluţia claselor sociale* („Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", V, 1924, p. 348), I. C. Filitti reproduce aidoma părerea lui I. Bogdan; în *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară*, p. 11, însă, I. C. Filitti crede că aşa-zişii curteni au fost iniţial proprietari de curţi şi că termenul a ajuns apoi să desemneze pe boierii care nu mai ajungeau la funcţii.

După părerea lui Nicolae Iorga, curtenii erau „boierii de la curte, slujbaşii, curtenii, nu în sensul cel mai înalt al cuvîntului, căci n-ar fi fost atîţia, ci în sensul general“ [3]. În *Istoria armatei*, N. Iorga consideră că, în vremea lui Ştefan cel Mare, curtenii erau vitejii călări şi voinicii pedeştri, plătiţi cu leafă sau jold şi îmbrăcăminte [4].

De curînd, P. P. Panaitescu a arătat în mod just că, în veacurile XV—XVI, curtenii „sînt oastea din satele care depindeau de un centru de adunare, de o curte domnească“ [5]. Această părere este susţinută de două documente moldovene din prima jumătate a secolului al XV-lea ; în primul, din 8 octombrie 1434 — citat şi de P. P. Panaitescu — Ştefan al II-lea, domnul Moldovei, întăreşte slugii sale Giurgiu un sat, hotărînd ca „alt judeţ să nu aibă, *ci să ţie numai de curtea noastră din Iaşi*“ [6] ; în cel de al doilea, din <1432—1442>, Ilie voievod întăreşte unei alte slugi domneşti, Staia, două sate, hotărînd ca acesta *„să asculte“* (слꙋшаєт) *de curtea domnească din Suceava* [7]. Cele două slugi domneşti se aflau deci în subordonare faţă de curţile domneşti din Iaşi şi Suceava [8], fiind agenţii executori ai poruncilor primite de la aceste curţi, iar în vreme de război strîngîndu-se sub steagurile domnului.

Trebuie să subliniem aci faptul că aşa-numita „curte“ nu era numai punctul fortificat care constituia centrul administraţiei locale ; *sub numele de curte sau curteni erau cuprinşi şi cei*

[3] Hurmuzaki, XI, p. 220, nota 1.

[4] N. Iorga, *Istoria armatei*, vol. I, ed. a II-a, p. 174.

[5] Alexandru Grecu ⟨P. P. Panaitescu⟩, *Influenţe semantice latine medievale în limba română* („Studii şi cercetări lingvistice“, I, 1950, fasc. 2, p. 239—240).

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 113.

[7] *Moldavia v epohu feodalizma*, I, Chişinău, 1961, p. 2.

[8] Pentru înţelesul cuvîntului „ascultare“ faţă de o cetate sau o curte domnească — care înseamnă subordonare, dependenţă faţă de acestea — vezi şi doc. din 17 ian. 1517, 16 ian. 1612, 22 martie 1638 etc. *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. I, p. 107, veac. XVII, vol. III, p. 51 şi Arh. St. Buc., m-rea Pîngăraţi, III/52—53).

care realizau această administraţie pînă în secolul al XVI-lea[9]. „Ţinînd“ sau „ascultînd“ de o curte, ale cărei porunci le îndeplineau, *slugile domneşti sînt numite uneori, în secolul al XV-lea, curteni sau slugi trimise de la curte.*

Curtea constituia în această vreme centrul de coerciţiune administrativă, locul unde se adunau slugile domneşti, care puteau fi folosite în timp de pace drept dijmari, găletari, globnici etc., după nevoi, iar în vreme de război mergeau la luptă. Este caracteristic în acest sens faptul că atît în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, cît şi în pasajele interpolate din cronica lui Grigore Ureche, *termenii „dvorba“ şi „a dvori“ desemnează orice slujbă făcută domnului sau la curtea domnească*[10]. Mai tîrziu, în izvoarele scrise în limba română, *„a se curteni“ însemna a intra în slujba unui stăpîn puternic*. De pildă, cronicarul Nicolae Costin afirmă că era la Iaşi „un slujitoriu bun şi de frunte... lefegiu..., care s-a dus de s-au curtenit la hanul“ [11].

Curtenii îndeplineau toate poruncile domneşti, folosind, în caz de nevoie, mijloace militare de represiune. În *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, din 1649, a curteni se traduce prin a porunci,

[9] *Istoria României*, II, p. 316—317. Acelaşi sens avea curtea şi în Rusia medievală. B. Grecov arată că *„se numeşte curte, înainte de toate, totalitatea slujitorilor militari“* (*Ţăranii în Rusia*, Buc., 1952, p. 528).

[10] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 280 şi Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed, a II-a, p. 78. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române* („Studii şi cercetări de lingvistică“, IX, 1958, nr. 2, p. 169—171), unde se dovedeşte că dvorba — slujbă feudală, slujbă de curte. Vezi, de asemenea, cronica lui I. Neculce, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 32, unde se spune ca Istratie Dabija, domnul Moldovei, cînd vedea oameni „dvorind (lucrînd) prin ograda“ curţii domneşti le trimitea mîncare, spunînd: „de mult or fi dvorind ei şi or fi flămînzit“. Acelaşi cronicar afirmă ca, în timpul domniei lui Constantin Duca, „era dvoreala după vel logofăt“ (*ibidem*, p. 132), adică treburile curţii erau dirijate de marele logofăt.

[11] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 55. În *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, p. 135, se spune că Şerban Cantacuzino postelnicul a fugit de frica lui Mihnea al III-lea în Moldova şi „s-au curtenit la Ghica vodă“, iar mai tîrziu, la 13 oct. 1749, Ioan Terzimanul scria unui mare boier pentru un tînăr, cerîndu-i „să săleşti să-l curteneşti la măria sa vodă“ (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXI, p. 241).

ceea ce înseamnă că curţile erau centrele de administraţie, de unde veneau diverse porunci, pentru a căror îndeplinire se utiliza, la nevoie, forţa.

În calitate de organ de execuţie, curtenii sau slugile domneşti înăbuşeau împotrivirea celor exploataţi, strîngeau dările şi gloabele (amenzile) de la locuitori, îi sileau să îndeplinească prestaţiile în muncă faţă de domnie sau de stăpînul feudal. Slugile şi curtenii aflaţi în slujba statului feudal nu îndeplineau, deci, în secolele XIV—XV, funcţii administrative diferenţiate. După cum rezultă din primele documente referitoare la curteni, pererubţii, osluharii, pripăşarii sau desetnicerii nu erau la început categorii diferite de agenţi ai administraţiei, ci doar nume diferite date slugilor sau curtenilor. Astfel, în documentul din 23 martie 1482, se arată că gloabele cedate de domn mînăstirii Snagov urmau a fi strînse de o slugă domnească şi de una vornicească, care sînt numiţi amîndoi curteni, deşi îndeplineau, în acest caz, funcţia de globnici [12]; într-un alt document, din 31 iulie 1487, se prevede că găleţile din judeţul Brăila, cedate aceleiaşi mînăstiri, erau adunate în numele acesteia de două slugi domneşti, date *„de la curte"* (subl. ns. — N. S.), care îndeplineau, deci, funcţia de găletari [13].

Esenţial de reţinut este faptul că, în secolele XIV—XV, slugile domneşti, indiferent dacă sînt numite sau nu curteni, sînt trimise de la o „curte", de la un centru administrativ, a cărui autoritate o reprezentau faţă de locuitorii ţării.

În secolele XIV—XVI, slugile şi curtenii erau cei care asigurau administraţia întregului teritoriu al ţării, chiar a acelei părţi din acest teritoriu care se bucura de imunitate feudală ; în acest din urmă caz, slugile şi curtenii administrau în numele stăpînului feudal înzestrat cu privilegiul imunităţii, aflîndu-se în slujba acestuia, nu a domniei. În această vreme — ca şi mai tîrziu, de altfel — *existau deci două categorii de slugi, respectiv curteni : unii aflaţi în slujba domniei, iar alţii — de origine mai modestă — în aceea a marilor feudali.*

[12] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIII—XV, p. 172.
[13] *Ibidem*, p. 187.

Existența curtenilor aflați în slujba marilor feudali — care sînt probabil mai vechi decît aceia ai domniei — este dovedită nu numai de faptul că unii mari feudali — ca, de pildă, episcopia de Rădăuți — aveau în secolul al XV-lea vornici, mai mari peste curteni [14], dar și de documente mai tîrzii, din secolul al XVII-lea din Țara Românească, unde, după ce curtenii aflați în slujba domniei au fost numiți roșii, existau numeroși curteni în serviciul unor boieri sau mînăstiri : curteanul mînăstirii Viforîta [15], curteanul „părintelui“ egumen [16] etc. La 1642 mînăstirea Radu Vodă avea cinci asemenea curteni, iar la 1648, 12 [17]. Dacă existau astfel de curteni în secolul al XVII-lea — cînd aparatul de stat era mai dezvoltat și mai bine organizat — este de la sine înțeles că ei trebuie să fi existat în număr și mai mare în veacurile anterioare.

Acești curteni erau oameni liberi, care îndeplineau alte servicii decît posluşnicii, alături de care sînt amintiți uneori în documente [18]. Pe cînd posluşnicii făceau slujbă — muncă, alături de ceilalți țărani, curtenii slujeau ca instrument represiv, menit să asigure îndeplinirea obligațiilor feudale ale țăranilor aserviți [19].

După cum a arătat V. I. Lenin, fără acest aparat de constrîngere, stăpînul feudal „nu ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care își duce gospodăria proprie“ [20].

[14] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XV, p. 14 și 30. Mai tîrziu, vornicеii erau reprezentanții stăpînilor feudali în satele aservite.

[15] Doc. din 28 oct. 1669 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LV/3).

[16] Doc. din 31 mai 1651 (idem, ep. Rîmnic, LIII bis/15).

[17] Idem, m-rea Radu Vodă, XXXI/11 și 14.

[18] Vezi doc. din 16 mai 1654 și 28 dec. 1668 (Acad. R. S. România, CXXVI/140 și 141).

[19] Menționăm că o situație asemănătoare exista și în Rusia medievală, unde *„curtea marelui feudal nu este numai propria lui reședință, dar și centrul administrativ și gospodăresc al întregii stăpîniri feudale“*. Această „curte“, alcătuită din „slujitori“ liberi și slugi și condusă de vornici și „avînd înainte de toate o importanță economică, îl însoțea pe stăpîn la război“ (N. Grecov, *op cit.*, p. 484—485, 526, 528).

[20] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Buc., 1951, p. 171.

Deosebirea dintre curteni şi posluşnici apare foarte limpede în aşezămîntul lui Miron Barnovschi din 20 septembrie 1626, privitor la organizarea mînăstirilor moldovene, unde se spune: *„egumenul să nu aibă slugi curteni, ce să aibă posloşnic să slujească“* [21]; cu alte cuvinte, se ia egumenilor dreptul de a se folosi de curteni, pentru a-i împiedica să se transforme în stăpîni ai mînăstirilor.

Numărul slugilor şi curtenilor aflaţi în slujba marilor stăpîni feudali era cu atît mai mare, cu cît posibilităţile domniei de a asigura administrarea întregii ţări erau mai mici, iar teritoriul care se bucura de imunitate feudală — administrat de marii stăpîni feudali — era mai întins.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd are loc procesul cunoscut de întărire a autorităţii centrale, numărul curtenilor aflaţi în slujba domniei a crescut, ca urmare a ridicării în rîndurile lor a ţăranilor oşteni ce îşi dovediseră vitejia pe cîmpul de luptă şi care, în timp de pace, au primit diverse atribuţii administrative. În acelaşi timp, importanţa curţilor şi slugilor aflate sub autoritatea marilor feudali a scăzut, fără însă să se ajungă la desfiinţarea lor.

Referindu-se la ridicarea acestor oşteni ţărani în rîndurile vitejilor, cronicarul polon Ion Dlugosz spune: *„plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et peditum numerum militum translati“* [22]. Pentru cronicarul Nicolae Costin acest eveniment a avut semnificaţia unei ridicări a multor oameni „din prostime (adică oameni de jos — N.S.) la statul de nemeşi“ [23]. Cronicarul moldovean îi numeşte deci nemeşi (adică boieri) pe noii viteji făcuţi de domnul Moldovei din rîndurile ţăranilor liberi.

Pentru a înţelege sensul acestui proces de „nemeşire“ (înnobilare), vom cita un fragment dintr-un alt izvor narativ din secolul al XVII-lea. Vorbind de o acţiune asemănătoare în parte aceleia

[21] Acad. R. S. România, LXXXVI/14 şi I. Bianu, *Documente româneşti*, p. 132.

[22] I. Dlugosz, *Historia Poloniae*, vol. II, col. 526. Vezi şi *Istoria României*. II, p. 533—534.

[23] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. I, p. 163.

a lui Ştefan cel Mare, făcută de Laslău craiul, Simion Dascălul, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, arată că acesta a împărţit unora „hotară şi ocine şi locuri de sate şi tîrguri şi i-au nemişit pe toţi, adecă (i-au făcut) slugi crăieşti“ [24]. Acest pasaj de cronică are pentru noi o importanţă deosebită. „Nemeşirea“ înseamnă pentru cronicar împărţirea de ocine în proprietate deplină ; prin acest proces de „nemeşire“, cei cărora li se dăruiau asemenea proprietăţi deveneau slugi domneşti, care aveau obligaţia să slujească domnului ţării, atît în timp de pace, cît şi în vreme de război.

Care sînt relaţiile dintre vitejii din secolul al XV-lea şi curteni ?

La începutul statelor feudale româneşti, termenul de „viteaz“ desemna pe cavalerul nobil proprietar de pămînt, care îndeplinea — îndeosebi în Moldova — atribuţii militare şi politice de seamă [25]. La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, unii dintre aceşti viteji erau şi membri ai sfatului domnesc [26], stînd alături de marii boieri ai ţării. Tot împreună cu marii boieri, ei depuneau uneori, alături de domnul ţării, omagiu de credinţă regelui polon [27]. Trebuie însă reţinut faptul că — deşi apar alături de marii boieri — vitejii sînt încă de la început o altă categorie decît marea boierime, posesoare de domenii.

Cu vremea, importanţa politică a vitejilor a scăzut ; după domnia lui Alexandru cel Bun ei nu mai sînt amintiţi ca membri ai sfatului domnesc.

[24] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 69.

[25] *Istoria României*, vol. II, p. 166. Despre instituţia vitejilor, vezi : N. A. Constantinescu, *Formarea „vitejilor“ la români în evul mediu*, Buc., ⟨f.a.⟩ ; Anton Balotă, *Vitejii lui Ştefan cel Mare* („Studii şi articole de istorie“, IX, 1967, p. 43—64) ; P. P. Panaitescu, *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române* („Studii şi cercetări lingvistice“, IX, 1958, nr. 2, p. 164—166) ; *Viaţa feudală*, p. 194—197 ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a 2-a, p. 506.

[26] *Viaţa feudală*, p. 194—195.

[27] Doc. din 1436 (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 697 şi 701).

În timpul domniei lui Ştefan cel Mare, vitejii sînt pomeniţi adesea în cronicile ţării, ca o importantă categorie de ostaşi, îndeplinind un rol de frunte în luptele glorioase purtate de marele domn [28]. Este evident că, în această vreme, nu mai avem de a face cu aceeaşi categorie de viteji — cavaleri din vremea domniei lui Alexandru cel Bun ; prin viteji se înţeleg acum oştenii care îşi dovedeau vitejia pe cîmpul de luptă. Ca şi înainte, ei apar şi acum ca o categorie diferită de aceea a boierilor. Referindu-se la lupta de la Soci, *Letopiseţul anonim al Moldovei* vorbeşte de boieri şi de viteji [29] iar după lupta de la Vaslui aceeaşi cronică menţionează că domnul a dat un ospăţ mare vitejilor şi boierilor. [30]

După cum rezultă din cronici, vitejii din vremea lui Ştefan cel Mare erau ostaşi călări, aşa cum erau şi curtenii. Cronicarul Grigore Ureche spune, de pildă, că sf. Procopie umbla „călare şi într-armatu ca un viteazu" [31].

Că aceşti viteji sînt o categorie de ostaşi foarte apropiată de aceea a curtenilor ne-o dovedeşte nu numai împrejurarea că erau călări, ca şi curtenii, dar şi următorul fapt : vorbind de lupta de la Valea Albă din 1476, cronicarul moldovean spune că au pierit acolo mulţi dintre boierii cei mari şi *„vitejii cei buni"* [32]. Referindu-se la aceeaşi luptă, Ştefan cel Mare arată că — trebuind să lase pe ţărani să-şi apere gospodăriile ameninţate de tătari — a rămas în faţa imensului puhoi turcesc doar cu *„curtea"* sa [33], compusă, după un izvor contemporan, din circa

[28] Cf. şi I. Focşeneanu şi G. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, p. 116, unde „slujitorii — viteji" sînt consideraţi un element de nădejde în armata marelui domn.

[29] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 17 ; cf. şi Gr. Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 97. Vezi şi p. 115, unde este vorba de ospăţul dat aceloraşi boieri şi viteji la Hîrlău, în 1497.

[30] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 17. Vezi şi p. 19, 21.

[31] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 106. Vezi şi p. 115, unde se spune acelaşi lucru despre sf. Dimitrie. Este interesant de subliniat că cronicarul moldovean spune că sultanul are „şi altă curte ce se chiamă spahii" (*ibidem*, p. 132), spahiii fiind, după cum se ştie, ostaşi călări.

[32] *Ibidem*, p. 104.

[33] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 344 şi 348.

10 000 ostaşi [34]. *La 1476, curtea domnului era alcătuită, deci, în bună parte, din „vitejii cei buni" căzuţi în luptă.*

În vremea domniei lui Ştefan cel Mare, vitejii nu mai sînt deci nobilii cavaleri de la începutul secolului al XV-lea, ci vitejii propriu-zişi, aceia care săvîrşeau acte de vitejie în luptă şi care, îndeplinind diverse servicii administrative în timp de pace, ţineau de o curte domnească, iar în timp de război veneau la luptă sub comanda dregătorilor domniei.

În Ţara Românească, vitejii apar mult mai rar şi avînd un rol mai puţin important decît în Moldova. Şi aici numărul vitejilor a crescut în a doua jumătate a secolului al XV-lea, prin ridicarea în rîndurile lor a ţăranilor care se distingeau în luptă. În *Povestire despre Dracula voievod,* se spune că Vlad Ţepeş — ca şi Ştefan cel Mare — ridica în categoria vitejilor pe cei care se remarcau în luptă [35].

Vitejii lui Vlad Ţepeş sînt cuprinşi de cunoscutul ienicer sîrb sub numele general de curteni *(kurtiani)* [36] şi ei apar cu acest nume şi în documentele interne de după domnia lui Vlad Ţepeş [37].

Vitejii care se distingeau în luptă şi care îşi datorau numele vitejiei lor, primind în timp de pace atribuţii administrative, ţinînd de o curte, au fost numiţi curteni, ca şi curtenii mai vechi. [38] Este posibil — aşa cum credea B. Câmpina — că la reorganizarea curtenilor, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, unii din aceşti viteji mai vechi să fi devenit vătafi, comandanţi de mici unităţi teritoriale de curteni [39]. După părerea lui P. P. Panaitescu, vitejii au dispărut în secolul al XVI-lea, deoarece

[34] „Columna lui Traian", 1876, p. 378.

[35] *Cronicile slavo-române,* ed. cit., p. 207.

[36] „Arhiva istorică", I/2, p. 10.

[37] Vezi doc. din: 3 aprilie 1480, 23 martie 1482, 1 iunie 1482, 20 iunie 1489 etc., (*Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac XIII—XV, p.167. 172, 176, 197).

[38] Aceasta este şi opinia altor cercetători (I. Bogdan, D. Ciurea etc.); primul afirmă că „foştilor viteji li s-a zis curteni" (*Documentul Rizenilor,* p. 44) iar secundul că vitejii lui Ştefan cel Mare sînt viitorii curteni („Studii", X, 1957, nr. 6, p. 72).

[39] Menţionăm că ultima amintire în izvoare a vitejilor este din timpul domniei lui Ştefăniţă (Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei,* ed. cit., p. 144).

„această instituţie feudală nu-şi mai are rostul odată cu înăsprirea dominaţiei turceşti“ [40].

Acţiunea lui Ştefan cel Mare de înmulţire a efectivelor curtenilor tindea să întărească puterea centrală, prin sporirea numărului acelora care urmau să slujească domniei.

La aceasta este necesar să adăugăm şi faptul că Moldova, trebuind să poarte un lung război pentru păstrarea independenţei. avea nevoie de o armată mai numeroasă, mai bine organizată şi, în acelaşi timp, devotată domnului, care conducea această luptă, armată care să-l facă pe Ştefan cel Mare mai puţin dependent de puterea militară a marilor boieri. La baza procesului de înmulţire a curtenilor din rîndul vitejilor de pe cîmpul de luptă stau deci atît motive de ordin politic, cît şi militar. Măsurile luate de Ştefan cel Mare pe această linie sînt asemănătoare în parte cu acelea întreprinse de ţarul Ivan al III-lea. [41]

Aceşti ţărani pe care domnul Moldovei i-a ridicat în rîndul vitejilor sau curtenilor au alcătuit o categorie nouă de curteni, pe care B. Câmpina a numit-o organizaţie slujitorească, [42] pentru a o deosebi de mai vechii curteni din timpul fărîmiţării feudale [43]. Documentele din vremea lui Ştefan cel Mare, ca şi cele din secolul al XVI-lea, nu îi numesc însă pe noii curteni slujitori, primele menţiuni ale slujitorilor — aşa cum vom vedea — fiind de la sfîrşitul acestui secol.

[40] P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 166.

[41] B. Grecov, *op. cit.*, p. 486.

[42] După părerea lui B. Câmpina, făurirea slujitorimii ar fi fost proclamată în anul 1497, în cadrul unei solemnităţi deosebite (*Ideile călăuzitoare ale lui Ştefan cel Mare*, în „Studii", X, 1957, nr. 4, p. 65). În *Letopiseţul anonim al Moldovei*, se spune însă că domnul „a instituit mulţi viteji" în două rînduri: în anul 1481, după lupta de la Rîmnic, şi în 1497, după bătălia din Codrii Cosminului (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 19 şi 21). Vitejii sînt amintiţi, de asemenea, şi în bătălia de la Valea Albă din 1476.

[43] Prima menţiune a curtenilor în Moldova este din 14 septembrie 1427, cînd este amintită „pădurea curteanului" (дворѣнок) (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XIV—XV, p. 59).

Faptul că în secolul al XV-lea există numai curteni, nu şi slujitori, rezultă chiar din mărturii contemporane domnilor despre care se presupunea că au organizat pe slujitori. Ştefan cel Mare arată el însuşi că la Valea Albă a rămas numai cu „curtea" sa, [44] curte care pare să fi fost alcătuită din cei 10 000 de „nobili" cu care domnul a trebuit să păzească Dunărea la 1476, lăsînd pe ţărani să-şi apere casele ameninţate de tătarii năvălitori. [45] O relaţie polonă foarte interesantă despre închinarea lui Ştefan cel Mare la Colomeia, în 1485, descriind suita domnului Moldovei la ceremonia prestării jurămîntului de vasalitate, arată că marele domn a venit cu *„omnibus suis armigeris boiaris vulgari eorum lingua dictis, sui vero omnes terrigenae, bona hereditaria in Moldavia habentes et alii omnes curienses notabiliores"* [46] (toţi purtătorii săi de arme, numiţi boieri în limba lor obişnuită, toţi oameni de ţară, avînd averi moştenite în Moldova şi cu toţi curtenii mai puţin însemnaţi). În această relaţie se face deci deosebirea între suita de boieri a domnului şi aceea de curteni.

Cît priveşte referirile tîrzii ale cronicarului Grigore Ureche la „slujitorii" lui Ştefan cel Mare şi Bogdan cel Orb [47], acestea nu fac decît să extindă asupra unei perioade trecute realităţi din vremea cînd boierul moldovean îşi alcătuia cronica [48], aşa cum

[44] I. Bogdan, Doc. lui Ştefan cel Mare, II, p. 344 şi 348 ; vezi şi p. 345, 349.

[45] „Columna lui Traian", 1876, p. 378.

[46] „Arhiva istorică", I/2, p. 23.

[47] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. cit., p. 92, 96, 135 passim.

[48] Deoarece, în epoca în care îşi scria cronica, termenul de slujitor tindea tot mai mult — aşa cum vom vedea — să desemneze pe toţi cei care faceau slujbe statului feudal, deci şi pe curteni, cronicarul i-a numit pe ostaşii lui Ştefan cel Mare şi Bogdan cel Orb slujitori, termen ce nu apare însă în cronicile contemporane domniei lui Ştefan cel Mare, în care sînt amintiţi doar vitejii şi curtenii. Cum cronicarul moldovean nu mai pomeneşte după aceea decît de slujitorii cu leafă (adică mercenari), în timp ce pe curteni îi menţionează în cîteva rînduri (*op. cit.*, p. 91, 193, 206), credem că şi acei „slujitori" amintiţi în vremea lui Ştefan cel Mare erau curtenii ridicaţi de domn.

Tot astfel se explică şi referirile tîrzii ale cronicarului muntean la „slujitorii" lui Vlad Ţepeş (Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 15).

se întîmplă de altfel şi cu termenii de hotnog, căpitan şi buluc, folosiţi de Ureche pentru vremuri mult anterioare aceleia în care au fost introduşi în Moldova. [49]

A doua jumătate a secolului al XV-lea şi primele decenii ale celui următor pot fi considerate ca alcătuind epoca de înflorire a curtenilor, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, unde ei au adus o contribuţie de seamă la luptele pe care cele două state le-au purtat împotriva încercărilor oştilor Imperiului otoman de a cuceri ţările noastre.

În această vreme, foarte probabil, curtenii şi slugile domneşti erau scutiţi de dări, în schimbul slujbelor ce le prestau domniei şi statului feudal, atît în timp de pace, cît şi în vreme de război.

Nici un document din această perioadă nu-i menţionează printre categoriile de locuitori ce plăteau dări ; dimpotrivă, dintr-un document din 15 octombrie 1568 rezultă că slugile domneşti erau scutite de plata dărilor la mijlocul secolului al XVI-lea. În acest document se spune că, în timpul domniei lui Radu Paisie (1535—1545), un locuitor, Bucur, şi-a închinat ocina lui Neagoe logofăt, care, drept mulţumită, „şi-a pus o slugă la bir pentru Bucur, de l-a scos de la bir şi l-a aşezat ca slugă domnească“ [50]. „Aşezarea“ între slugile domneşti însemna deci scutire de bir.

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, ca urmare a întăririi autorităţii centrale în a doua jumătate a secolului precedent şi a creşterii numărului curtenilor de care dispunea domnia, prin folosirea unor pături sociale mai largi la administrarea statului feudal şi a trecerii lor între curteni, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, aceştia au fost organizaţi mai temeinic, pe judeţe (pînă atunci ţineau de curţile şi cetăţile domneşti) şi au fost puşi sub comanda marilor vătagi sau vătafi de judeţ sau ţinut, care îndeplineau, cu ajutorul curtenilor din subordine, sarcinile administraţiei din ţinuturi [51].

[49] Vezi mai jos cap. *Organizare.*
[50] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. III, p. 296.
[51] Vezi mai pe larg capitolul *Organizare.*

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, însă, situaţia s-a schimbat. Ca urmare a căderii ţărilor române sub dominaţia otomană, în aceste ţări au avut loc importante prefaceri social-economice, analizate pe larg în *Istoria României* [52]. Unele din aceste prefaceri au atins şi pe curteni, din care cei mai mulţi au decăzut.

Principala cauză a decăderii curtenilor a fost impunerea lor la dări tot mai mari. După cum se ştie, a doua jumătate a secolului al XVI-lea se caracterizează printr-o fiscalitate excesivă. Pentru a sătura lăcomia turcilor, care au obligat statele feudale româneşti să plătească, sub diferite forme, sume mari Imperiului otoman, domnii Ţării Româneşti au fost siliţi să impună la plata dărilor şi unele categorii privilegiate pînă atunci, în primul rînd pe curteni, care trebuiau, pe la 1560—1570, să achite „birul de curte", ce varia după avere, între 50, 180 şi 250 de aspri [53].

În timpul domniei lui Mihnea Turcitul, acesta „a pus pe roşii un bir foarte mare" [54]. Afirmaţia cronicii este confirmată şi de un document din timpul domniei a doua a lui Mihnea Turcitul (1586—1591), în care domnul spune că, mai înainte, „am aşezat domnia mea ţara domniei mele, mari şi mici şi pe toţi" la dări ; domnul arată că făcuse aceasta „nu pentru domnia mea, ci pentru haraciul cinstitului împărat şi pentru nevoia şi greutatea Ţării Româneşti, pe care le are de la turci" [55]. Măsuri asemănătoare luase şi Petru Cercel, care „au pus birul curţii foarte mare" [56].

Şi în Moldova, curtenii au fost impuşi la bir tot în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai devreme însă decît în Ţara Românească, şi anume foarte probabil în timpul domniei lui

[52] Vezi *Istoria României*, II, p. 863—868.

[53] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 170, 269 şi Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 100—101.

[54] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 53.

[55] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 223.

[56] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 53. Vezi şi D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria ţărănească în Ţara Românească în sec. XVI (Studii şi mat. de istorie medie*, V, 1962, p. 157).

Iliaş Rareş, care a pus la bir pe boierii mari şi mici şi pe vătafi [57]. Curtenii apar între categoriile impuse la dări şi în recensămîntul făcut în vremea domniei lui Petru Şchiopul [58], fără să ni se spună cît plăteau.

În această vreme, ei constituiau 10% din totalul locuitorilor impozabili. Documentele de la începutul secolului al XVII-lea — reflectînd însă o stare de lucruri mai veche — vorbesc de greutatea dării numită „curtenie“, pe care unii curteni nemaiputînd să o plătească preferă să treacă în rîndurile ţărănimii [59].

În aceeaşi vreme se produce însă şi un fenomen invers : unii dintre curteni — este adevărat puţini la număr — se ridică în rîndurile boierimii.

Pe lîngă exploatarea fiscală de care vorbeam, a doua jumătate a secolului al XVI-lea se caracterizează şi printr-o luptă acerbă pentru putere între domnie — care încearcă să continue procesul de întărire a autorităţii centrale — şi marea boierime — care a căutat prin toate mijloacele să limiteze puterea domnului şi să instituie un regim nobiliar. În timpul acestei lupte, mulţi dintre marii boieri au fost ucişi, unii dintre domni (Mircea Ciobanul, Alexandru Mircea, Petru cel Tînăr, Alexandru Lăpuşneanu) devenind vestiţi prin masacrele organizate în rîndurile marii boierimi.

În locul boierilor ucişi, domnii au promovat între dregătorii lor pe unii dintre curteni. Cronicarul Ion Neculce a înregistrat din tradiţia păstrată în Moldova ştirea că Alexandru Lăpuşneanu, după ce a tăiat o mulţime de boieri ca „să-i slăbească“, „au triimis şi au ales din curteni de ţară pe Racoviţăşti şi pre Sturdzeşti şi pre Bălşeşti şi pe alţii mulţi“ [60]. Pentru Ţara Românească, ni s-a păstrat o plîngere a boierilor pribegi în Transil-

[57] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 120.

[58] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 4—6.

[59] Cf. şi I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 39—40 şi A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IV, p. 152.

[60] *Letopiseţul ţării Moldovei şi o samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 15.

vania la 1552, care acuzau pe Mircea Ciobanul că a pus în locul boierilor oameni de origine modestă [61].

Se înţelege că acest proces nu a dus la înlocuirea vechii boierimi cu o alta, în întregime nouă ; ceea ce este important de reţinut este însă faptul că, în această epocă, un număr de curteni au fost promovaţi între dregători.

În acelaşi timp, alţi curteni, pentru a se pune la adăpost de dările tot mai greu de suportat, au căutat sprijinul marilor boieri, intrînd între „familiarii" sau oamenii de casă ai acestora.

Datorită, pe de o parte, faptului că, în urma decăderii majorităţii curtenilor, într-o epocă de agravare a exploatării maselor de producători, curtenii nu mai puteau constitui elementul sigur şi eficace, militar şi administrativ, care fuseseră pînă atunci, iar pe de altă parte ca urmare a tendinţelor manifestate de unii domni pentru întărirea autorităţii centrale, într-o vreme în care, deşi aparatul de stat căpătase atribuţii tot mai largi, statul feudal se afla într-o criză gravă [62], la sfîrşitul secolului al XVI-lea s-a simţit nevoia reorganizării acestui aparat de stat, prin înfiinţarea unui corp nou de auxiliari ai domniei. În acest chip au apărut slujitorii, care depindeau direct de domnie şi care aveau să fie folosiţi în veacul următor — împreună cu mai vechii curteni care au rezistat împrejurărilor — ca aparat executiv al statului feudal.

Cam în acelaşi timp, curtenii aflaţi în slujba domniei — care sînt amintiţi cu acest nume general încă din secolul al XV-lea — au fost organizaţi în cete sau bresle militare şi fiscale [63]. Tot acum,

[61] Hurmuzaki, II/4, p. 677.

[62] Vezi *Istoria României*, II, p. 952—953.

[63] Primele menţiuni cunoscute despre cetele de curteni organizaţi în bresle în Ţara Românească sînt din 1569, cînd se spune că Ignat, Deagu şi feciorii lui Dobrin erau în „ceata armaşilor" şi din 23 iulie 1572, cînd se arată că un anume Ştefan fusese „slugă domnească, spătar cu slujba" (Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 100—101, II, p. 188). Mai tîrziu, sînt amintite şi alte cete, ca aceea a postelnicilor, pomenită la 2 nov. şi 18 decembrie 1616. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac XVII, vol. III, p. 50 şi 65), a logofeţilor, amintită la 9 martie 1636 (Acad. R. S. România, CXXVI/23) etc.

Pentru Moldova, amintim aci că, într-o relaţie a unui misionar catolic din 1586—1587, se spune că boierimea care servea pe domn era îm-

curtenii din Ţara Românească — pomeniţi cu acest nume pînă către mijlocul secolului al XVI-lea — au început să fie numiţi roşii (чєрвєни) sau roşii aleşi.

Primele menţiuni despre roşii, atît în cronică cît şi în documentele interne, sînt din vremea celei de a doua domnii a lui Mihnea Turcitul [64] iar prima „alegere“ la roşii din timpul domniei lui Mihai Viteazul [65].

Străinii care au văzut armata lui Mihai Viteazul vorbesc cu admiraţie despre oastea frumoasă alcătuită din roşii [66]. Că aceştia sînt vechii curteni rezultă nu numai din izvoare contemporane cu introducerea numelui de roşu [67], dar şi din afirmaţia categorică a lui Miron Costin că roşii din Ţara Românească sînt totuna cu curtenii din Moldova. [68]

În secolul al XVII-lea, decăderea curtenilor sau roşilor a continuat, aceasta ca urmare a impunerii lor la dări tot mai greu de plătit, proces început în a doua jumătate a secolului precedent.

părţită în 13 „ordine“ („Însemnări ieşene“, 1938, p. 474). Acestea erau foarte probabil cetele de subalterni ai marilor dregători, asupra cărora vom reveni în lucrarea despre sfatul domnesc.

[64] Vezi doc. din 5 iulie 1590 (copie slavă) şi 9 iulie 1592 (trad. rom.) (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 468 şi VI, p. 52—53). Documente mai tîrzii confirmă apariţia roşilor în vremea lui Mihnea Turcitul (vezi doc. din 28 iunie şi 25 august 1625 — *Doc. priv. ist Rom.*, B, veac XVII, vol. IV, p. 533 şi supliment).

[65] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac XVII, vol. I. p. 90.

[66] Relaţia lui Darahi, în Hurmuzaki, III/1, p. 431 *(pulcherimum item Rosonum ut ipsi vocant)*; cf. şi cronica lui Szamosközy, în *Mon. Hung. hist., Scriptores*, XXVIII, p. 290, care aminteşte de oastea lui Mihai *„bona copiarum parte... quos... Rascianos dicunt“*.

[67] O informaţie din 1599 vorbeşte de călărimea de gardă numită curteni (*praetorianum equitatum, quos illi cortanos vocant* — Hurmuzaki, III/1, p. 143), iar o alta, din 1611, despre cei 1000 de curteni *(Kurtania)* ai lui Radu Şerban „care odinioară erau cea mai bună oaste“ (A. Veress, *Documente*, VIII p. 134). Vezi şi cronica lui Bojthinus, în *Monumenta Ungrica*, ed. J. C. Engel, Viena, 1809, p. 291, unde se spune că la lupta de la Braşov au participat „călăreţi valahi numiţi curteni“ *(equites Valachi quos Quartanos dicunt)*. Aceşti călăreţi nu sînt călăraşi, deoarece izvoarele transilvănene fac diferenţa între curteni *(Kurtaner)* şi călăraşi *(Kallaraschen)* (N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, p. 75, 76).

[68] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 153 („Curtea ce se zice la dînşii roşii“).

în Ţara Românească, obligaţiile fiscale ale curtenilor au tot crescut pînă în vremea domniei lui Radu Leon ; în cunoscutul hrisov din 15 iulie 1631, printre „alte lucrure bune“ şi „de folos ţerăi“, se prevede scutirea curtenilor de dijmă, gorştină şi vinărici şi impunerea lor la un bir global de cîte 40 de ughi (galbeni) anual, plătibil în două rate, la 23 aprilie şi 26 octombrie [69].

În această vreme, roşii din Ţara Românească constituiau mai mult nişte bresle fiscale decît cete militare, deoarece importanţa lor ca ostaşi scăzuse, în timp ce ei deveniseră o categorie impozabilă de la care se încasau sume mari de bani. Aşa se şi explică faptul că în rîndurile lor erau primiţi şi alţi oameni decît boierii mici de ţară. În acelaşi hrisov din 1631 se prevede ca grecii stabiliţi în ţară „să se lipească la roşii şi la alte cete“, pentru a suporta alături de aceştia greutatea dărilor, de care pînă atunci fuseseră scutiţi.

Cuantumul birului curtenilor a rămas acelaşi, de 40 de galbeni anual, şi în timpul domniei lui Matei Basarab, după cum rezultă din două documente, din 12 februarie 1638 şi 20 ianuarie 1641 [70]. În schimbul plăţii acestui bir, ei erau scutiţi de alte dări, în primul rînd de taler [71].

Dacă ţinem seama de faptul că, în această vreme, cuantumul birului pe o gospodărie ţărănească varia între 5 şi 27 de galbeni anual, înregistrînd o medie de 8 galbeni şi 82 de bani [72], vom înţelege că birul de 40 de galbeni plătit anual de roşii în timpul domniei lui Radu Leon şi Matei Basarab era mult mai mare decît acela datorat de ţărani. Birul plătit de un roşu pe timp de 10 ani (400 de galbeni) era egal cu valoarea medie a unui sat (pămîntul şi rumânii).

Deşi curtenii erau proprietari ai unor averi mai mari decît acelea ale megiaşilor (oameni liberi, proprietari de pămînt), birul acesta era totuşi foarte mare, motiv pentru care mulţi dintre ei

[69] Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, LXVII/1 şi Acad. R. S. România, Peceţi 185.,

[70] Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XXXIII/3 şi LXVIII/1.

[71] Doc. din 5 aug. 1642 (idem, m-rea Arnota, XVIII/105).

[72] D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii“, XII, 1959, nr. 2, p. 73—74).

nu-l puteau plăti. În această vreme, după cum arată Ion Bogdan, „curtenia nu mai era un privilegiu şi o cinste, ci o povară de care oamenii căutau să scape“ [73]. Pentru a-i sili să-şi achite dările, domnia a obligat pe ceilalţi membri ai cetelor din care făceau parte şi pe comandanţii lor să se îngrijească de încasarea birului.

În cadrul măsurilor luate de Constantin Şerban pentru a potoli nemulţumirile adînci ale ţării, care izbucniseră cu violenţă la 1655, acesta a redus birul curtenilor de la 40 la 30 de ughi anual. La 5 octombrie 1656, Constantin Şerban scutea pe doi curteni de toate dările, hotărînd să dea birul la vremea haraciului cîte 30 de ughi *„cum dau şi alţi roşii“* [74].

Fuga de bir a acestor categorii privilegiate a atins o deosebită intensitate în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu, cînd obligaţiile lor fiscale au crescut din nou şi mulţi dintre ei au fost siliţi să-şi vîndă ocinele [75]. Radu Popescu, adversarul declarat al Cantacuzinilor, afirmă că Şerban Cantacuzino „i-a sărăcit“ pe curteni, iar urmaşul său, Constantin Brîncoveanu i-a transformat în „podani“ (ţărani aserviţi) [76].

Fiscalitatea excesivă a fost deci cauza principală a decăderii roşilor sau curtenilor, ducînd la sărăcirea acestora. Autorul unei importante *Relaţii istorice* din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino constata că, în acea vreme, curtenii ajunseseră foarte

[73] I. Bogdan, *Doc. Rîzenilor*, p. 39—40.

[74] „Miron Costin“, III, 1915, nr. 10, p. 144.

[75] În cazul fugii de bir, aceste vînzări erau făcute de comandanţii lor şi de cetaşii rămaşi, care erau apucaţi „cu strînsoare“ să plătească birul. (Vezi doc. din 19 iunie 1690, 15 mai 1692, 30 mai 1693, 14 februarie 1694, 14 mai 1695 etc. Muzeul de istorie Buc., nr. 28623, Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/55 şi XXXII/6, ms. 295, f. 246, m-rea Radu Vodă, XXIII/31).

[76] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 176 şi 206. Afirmaţia cronicarului concordă şi cu alte izvoare mai tîrzii, din sec. al XVIII-lea şi de la începutul celui următor, în care se susţine că C. Brîncoveanu a desfiinţat roşii de ţară (Bauer, *Memoires historiques*, p. 45 şi D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 209 nota).

Despre obligaţiile fiscale deosebit de grele ale curtenilor şi slujitorilor în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu vezi şi D. Mioc, *La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les differents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-e siècle en Valachie*, extras din *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'État*, 1966, p. 296—316.

săraci, deşi „odinioară“ fuseseră foarte bogaţi *(fuerunt olim divites* sau *ditissimi nobiles)* [77]. Din aceste motive, unii dintre roşii sau curteni decăzînd sînt siliţi să se vîndă rumâni. Într-un document din 20 mai 1665 se spune astfel că doi postelnici din Teleorman se vînduseră rumâni unui boier *„pentru multă lipsă şi nevoie“* [78].

În această vreme, curtenii, ca şi slujitorii, au fost grupaţi pe „cruci“. Crucea era o unitate impozabilă, formată din unul sau mai mulţi curteni sau slujitori, după avere. În documentele din această vreme sînt amintite adesea cruci de spătărei, comişei, păhărnicei etc. [79].

În încheierea acestui paragraf trebuie să arătăm că, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, deşi plăteau dări foarte mari, situaţia curtenilor (numiţi acum slujitori) pare a fi totuşi mai bună ca a birnicilor. La 30 noiembrie 1700, sub motiv că era „un păs mare asupra ţării“, Constantin Brîncoveanu poruncea slujitorilor să dea trei biruri la sama cea mare, în loc de unul şi jumătate cît dăduseră în anul precedent, consolîndu-i că, dacă ar fi plătit birurile *„cu ţara“, „mai cu păs v-ar fi fost“* [80].

În Moldova situaţia este asemănătoare. Şi aici obligaţiile fiscale ale curtenilor au continuat să crească în secolul al XVII-lea, după cum rezultă din măsurile luate de Miron Barnovschi, care, pentru a readuce la „breslele sale“ pe curtenii fugiţi din cauza dărilor, le-a făcut „mare volnicie... să dea numai la bir odată într-un an“ [81].

[77] *Magazin istoric*, V, p. 45, 57.

[78] Arh. St. Buc., ms. 479, f. 217. Vezi şi doc. din 14 iunie 1669, 3 martie 1672 etc. (loc. cit., ms. 479, f. 136 v. — 137, m-rea Tismana, XIII/29).

[79] Acad. R. S. România, CXCVI/124 şi *Anatefter*, ed. D. C. Giurescu, în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 452.

[80] *Ibidem*, p. 395.

[81] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 93—94. Înainte de domnia lui M. Barnovschi, unii dintre curteni caută să fie „raşi“ din curtenie ca să nu mai plătească „multe dăjdii curteneşti“, ci să achite dările „ţărăneşte“. *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 282, 305 şi 355 şi G. Ghibănescu, *Ispisoace*, I/2, p. 182 şi 231—232). Vezi şi doc. nedatat de la Acad. R. S. România, CDLII/82.

Înainte de domnia lui Miron Barnovschi, la 1620, Polo Minio ne informează că în Moldova existau *„10 mille cavalli arcieri“*, care *„sono la piu brava gente di quelle provintie, tutta obligata servir al principe senza altro stipendio per certe essentioni che godono ordinariamente“* (sînt cei mai viteji oameni din acele provincii, obligaţi să servească pe domn fără altă plată decît anumite scutiri de dări de care se bucură în mod obişnuit). În acelaşi fel slujeau domniei şi 8000 de ostaşi din Ţara Românească [82]. În această vreme, deci, curtenii se bucurau încă de „anumite scutiri“ de dări, în schimbul serviciilor făcute domnului.

După domnia lui Miron Barnovschi, obligaţiile fiscale ale curtenilor au crescut din nou. La 5 mai 1632, ei se plîngeau domniei împreună cu „toată ţara“ că „n-au putere să plătească haraciul împărăţiei“ [83].

În catastiful de dări din iunie 1654, rămas din timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, curtenii sînt trecuţi cu o sumă foarte mare, de 29 060 ughi [84]. Cum nu ştim sigur numărul curtenilor (în Ţara Românească existau cu cîţiva ani mai devreme 7000), este greu de calculat cuantumul dărilor plătite de ei. [85] Este însă foarte probabil că acesta nu diferea prea mult de acela din Ţara Românească.

În aceeaşi vreme, curtenii erau obligaţi să plătească şi alte dări: desetină din stupi, dajdea calului, ialoviţă etc. [86] motiv pentru care unii dintre ei caută să scape de curtenie [87].

Şi în Moldova, sfîrşitul secolului al VII-lea şi începutul celui următor au însemnat „stingerea“ breslelor militare şi fis-

[82] Hurmuzaki, VIII, p. 391 şi IV/1, p. 598—599.
[83] Arh. St. Iaşi, CCCXXIII/38.
[84] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 264—267. Pentru 1655 vezi A. şi L. Demeny şi N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, p. 211.
[85] Calculul făcut de C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 91, mi se pare destul de aproximativ.
[86] Acad. R. S. România, CXVI/143 şi G. Ghibănescu, *Surete*. IV, p. 278—279.
[87] Vezi doc. din 19 dec. 1660 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXI, p. 101—102).

cale pînă atunci privilegiate. În timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca, după cum ne informează cronicarul Nicolae Costin, din pricina dărilor mari, mulţi curteni şi slujitori „şi-au părăsit părinţii şi fraţii, de acele necazuri, de s-au dus prin alte ţări, şi unii s-au făcut oameni răi şi tîlhari“ [88].

Fiscalitatea excesivă a fost deci şi în Moldova cauza principală a decăderii curtenilor, care au sărăcit din pricina dărilor mari pe care trebuiau să le plătească.

O altă cauză importantă a decăderii curtenilor ca oşteni au fost şi perfecţionarea armelor de foc şi folosirea acestora pe scară tot mai largă. Cum curtenii trăiau la ţară, unde se ocupau cu agricultura, fiind chemaţi la oaste doar în caz de război, ei nu aveau un armament modern şi o instrucţie militară adecvată. Din această cauză, domnia a fost nevoită să apeleze la alte categorii de oşteni, mai pricepuţi la meşteşugul armelor.

Revenind acum la terminologie, despre numele de roşii (чєрвєни în textele slave), termenul sub care sînt cunoscuţi curtenii din Ţara Românească, se pot da trei explicaţii :

Prima, care este cea mai plauzibilă, este aceea dată de Paul de Alep, şi însuşită apoi de numeroşi istorici[89], potrivit căreia roşii îşi datorau numele faptului că purtau o uniformă roşie [90]. Aşa se şi explică, de altfel, de ce în documentele slave li se spune чєрвєни, cuvînt ce desemnează culoarea roşie [91]. Cum în acelaşi timp dorobanţii erau îmbrăcaţi în albastru, este foarte probabil ca roşii să fi fost numiţi astfel pentru a se deosebi prin culoarea îmbrăcămintei lor de alte cete sau bresle militare. Un document

[88] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 24.

[89] I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 46 ; N. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 7 şi *Istoria armatei*, vol. I, ed. a II-a, p. 319 ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a, p. 689 ; T. Mutaşcu, *op. cit.*, p. 23, nota 5 etc.

[90] *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. E. Cioran, p. 201. Vezi şi *Relaţia istorică*, unde roşii sînt numiţi „Rubei provinciae“ (*Mag. istoric*, V, p. 57).

[91] Vezi *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, ed. Gr. Creţu, p. 290, unde чрьвєнь = roşu este trecut după substantivul чрьвєница = roşaţă

Un „capitaneo peditum rubeorum“ apare şi în Transilvania (N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 29), iar N. Densuşianu, citînd pe Isidor de Sevilla, susţine că şi unii ostaşi romani se numeau *russati*, deoarece purtau haine roşii („România militară“, IV, 1901, vol. VIII, nr. 2, p. 181).

din 31 martie 1654 confirmă faptul că roşii erau îmbrăcaţi în haine de culoare roşie. În acest document se spune că Leca iuzbaşa de roşii dăruise lui Papa paharnicul o dulamă „di frînghii roşăi, cu nasturi de argint poliiţi, şi la piptu şi la mînici, şi căptuşită cu taftă narîmzat“ [92].

Menţionăm, de altfel, că tot datorită faptului că purtau „bărate roşii de postav“ au fost numiţi joimiri roşii şi ostaşii din steagul înfiinţat „den pajăşte“ de Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, în secolul al XVIII-lea [93].

O a doua explicaţie — sugerată de regretatul cercetător C. Tegăneanu în timpul discutării acestei lucrări la Institut — ar fi aceea că roşii, fiind călări, şi-ar fi luat numele de la cuvîntul german Ross, care înseamnă cal. Cum însă, în documentele slave emise de cancelaria domnească, li se spune червени de la culoarea roşie, şi cum, pe de altă parte, în textele latine şi germane sînt numiţi roşii, rubei (tot de la culoarea roşie), rasciani, cortani, Kurtania, Russen sau Kurtaner, spre deosebire de Kallaraschen, care sînt călăraşii, ipoteza originii germane a cuvîntului roşii = călăraşi este puţin credibilă. Singurul argument în favoarea acestei ipoteze este afirmaţia făcută în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* că numele roşilor vine de la faptul că sînt călări *(roschos... hi equitum veniunt nomine)* [94].

În sfîrşit, o a treia explicaţie ar putea fi aceea că roşii şi-au luat numele de la pecetluiturile de culoare roşie ce li se dădeau de la vistierie ca breaslă fiscală. Cum însă primele pecetluituri sau peceţi roşii date ruptaşilor sînt din prima jumătate a secolului al XVIII-lea [95], această explicaţie nu poate fi luată în consideraţie.

[92] Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XXXVII/18.

[93] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 434. Gheorgachi logofătul afirmă însă că aceştia se numeau roşii pentru că *„să purta în haine roşii şi în bărăţi arnăuţeşti“ (Condica de obiceiuri*, ed. D. Simonescu, p. 297).

[94] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 53.

[95] La 1 mai 1736, catolicilor din Cîmpulung li se dădeau „pecetluituri roşăi pe numele şi chipul lor“, aşa cum asemenea peceţi sînt promise, la 26 oct. 1745, oamenilor înstrăinaţi care se întorceau în ţară (N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 295 şi *Documente privind relaţiile agrare*, p. 448). La 15 ianuarie 1769 sînt amintiţi şi *„slujitorii ce vor fi la steag cu pecetluituri roşii“* din Ruşii de Vede (Acad. R. S. România, CCCXCVI 17). Despre

Tot în legătură cu terminologia sub care sînt cunoscuţi curtenii sau roşii din Ţara Românească, trebuie să arătăm că în documentele din secolul al XVII-lea — îndeosebi în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd apar numeroşi roşii în acte — aceştia sînt numiţi uneori „roşii aleşi“ sau „aleşi la roşii“ [96].

Avînd în vedere că roşii sînt cunoscuţi sub aceste două nume, de roşii şi roşii aleşi, unii cercetători au crezut că este vorba de două categorii de curteni, din care cea mai importantă, avînd o situaţie materială mai bună şi obligaţii militare mai grele, era aceea a roşilor aleşi. [97] Documentele nu fac însă deosebire între aceste două categorii de curteni, unii „aleşi“ şi alţii simpli ; dimpotrivă, din documente rezultă că aceştia alcătuiau o singură categorie. Astfel, într-un document din 21 octombrie 1644, dat de Matei Basarab „slugii domniei mele Năstasie roşul din Bănceşti“, acesta e numit în încheierea documentului „Năstasie care este la roşii aleşi“ (на черкенн нзкранн) [98], ceea ce arată că „roşu“ şi „ales la roşii“ însemnau acelaşi lucru.

Curtenilor din Ţara Românească li se spunea „aleşi la roşii“ deoarece erau separaţi sau „aleşi“ din masa contribuabililor obişnuiţi, datorită situaţiei lor materiale mai bune. Un document din 1667—1668 ilustrează foarte bine această situaţie ; în acest document, o însemnare privind împărţirea moşiei Studina, Voico roşul e trecut primul dintre locuitori, cu 84 de stînjeni, în timp ce ceilalţi săteni — care erau megiaşi — posedau doar cîte 12, 15, 20, 30, 44, 60 etc. stînjeni [99]. Roşul sau curteanul din Studina era, deci, cel mai bogat om din satul său [100].

pecetluiturile împărţite în ţară în timpul domniei lui N. Mavrocordat. vezi şi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit. p. 300 şi 301. Pentru Moldova vezi I. Neculce. *Letopiseţul*, ed. cit. p. 149.

[96] Vezi doc. din : 19 iunie 1636, 17 ian. 1639. 16 aprilie 1643, 11 sept. 1647 etc. (Muzeul de istorie Buc., nr. 26886, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCCXLII/12, Acad. R. S. România, DCCXXXV/91 şi CXLVII/217).

[97] P. P. Panaitescu, V. Costăchel şi A. Cazacu. *Viaţa feudală*. p. 388 şi T. Mutaşcu, *op. cit.*, p. 23.

[98] Arh. St. Buc., ep. Buzău, X/19.

[99] Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXIV/16.

[100] Pentru deosebirea de stare materială dintre megiaşi şi curteni vezi şi doc. din 16 april. 1643, în care se spune că nişte roşii din Chiajd—Saac primesc de la megiaşii de acolo „un codru de loc ţefuit şi împietrit“, deoarece

La sfîrşitul secolului al XVII-lea, cînd roşii erau pe cale de dispariţie, fiind amintiţi tot mai rar în documente, ei au fost, de altfel, înlocuiţi cu o nouă categorie fiscală, numită „aleşi“, pomeniţi în vremea domniilor lui Constantin Brîncoveanu şi Ştefan Cantacuzino sub numele de boieri aleşi, după boierii mazili [101].

După cum ne informează un raport austriac din 1721, din timpul ocupaţiei Olteniei de către imperiali, aleşii constituiau o categorie fiscală care plătea dările separat de restul locuitorilor satelor [102], iar un dicţionar din 1726, întocmit pentru uzul ocupanţilor austrieci, îi numeşte pe aleşi „oameni cu averi de mijloc, adică nici boieri, nici ţărani, care plătesc o sumă determinată drept contribuţie, separat de boieri şi ţărani [103]. La rîndul său, Nicolae de Porta, la 1726, aşează pe aleşi între boiernaşi şi ţărani, adică aproximativ în situaţia în care fuseseră roşii [104].

Aceşti „aleşi“ din secolele XVII—XVIII sînt o categorie asemănătoare cu aleşii satelor din vremea Regulamentului Organic, care îndeplineau anumite roluri administrative şi fiscale în satele lor [105].

II. Apartenenţa socială a curtenilor

După cum rezultă din izvoarele documentare şi narative (din care cele mai multe datează din vremea de decădere a curtenilor sau roşilor), *curtenii constituiau* o *categorie socială aflată în pătura inferioară a boierimii, avînd toţi pămînt.* Curtenii aveau mai multe trăsături comune cu clasa stăpînitoare decît cu ţărănimea liberă. Astfel, în calitatea lor de proprietari privilegiaţi, ei luau

au purtat ei pîra şi toată cheltuiala cu boiarii“, plătind 46 de ughi, iar megiaşii „n-au avut bani să le întoarcă“ (Acad. R. S. România, DCCXXXV/91).

101 *Anatefter*, ed. D. C. Giurescu, în *Studii şi mat. de ist. medie*, V, p. 383, 384 passim.

102 C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, p. 496, 499.

103 *Ibidem*, II, p. 140.

104 *Ibidem*, p. 118.

105 B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum Romaniae*, sub voce şi H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, II, p. 43—45.

parte alături de boieri la alegerea domnilor [106]. Cînd Ivan Potcoavă a încercat să devină domn al Moldovei, el a căutat să obțină consimțămîntul celor „mari“ din țară, trimițînd în acest scop scrisori boierilor și curtenilor [107].

Tot în calitate de proprietari, curtenii apar în sute de documente, alături de boieri, ca martori și jurători.

Foarte grăitoare pentru situația privilegiată a curtenilor față de restul locuitorilor din țară sînt cuvintele lui Radu Mihnea, domnul Moldovei, care sintetizează concepția feudală despre inegalitatea socială. Domnul — considerat de Miron Costin ca fiind foarte înțelept și întreg la toate — recomanda ca atunci cînd se judecă un boier cu un curtean „ochii domnului să fie pre boierin“, iar cînd se judecă un curtean cu un țăran, *„mai de cinste să fie curteanul și la cuvîntu și la căutătura domnului“*. „Giudețul“ urma să meargă însă „pe calea lui cea dreaptă“ [108] (dacă în aceste condiții lucrul mai era cumva posibil).

În primele documente interne din Țara Românească în care sînt amintiți (în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în prima jumătate a celui următor), curtenii apar fie după boieri [109] (este vorba aci de marii boieri), fie după boieri și dregători [110] (ca slugile domnești), iar în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* curtenii sînt așezați după dregători și boierii „aleși și mai de frunte“ [111].

Autorul polon al *Cronicii moldo-polone* — alcătuită după cum se știe pe la 1564—1565 — consideră pe curteni *(Kurthyani)* ca fiind o categorie asemănătoare cu dvorenii din Polonia [112], iar

[106] *Istoria Țării Româneşti*, ed. cit., p. 44 și Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 91 și 193. Despre Mircea Ciobanul, cronica țării spune că i s-au închinat „boierii și toată curtea“ (*Istoria Țării Româneşti*, ed. cit., p. 50).

[107] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 206.

[108] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 89.

[109] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIII—XV, p. 167, veac XVI, vol. I, p. 181.

[110] *Ibidem*, veac XIII—XV, p. 176 ; veac XVI, vol. I, p. 26.

[111] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 293.

[112] *Ibidem*, p. 176, 187.

interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îi caracterizează drept „o frunte de oameni de ţară“ [113] (adică oameni de frunte). Acest interpolator înregistrează situaţia existentă în secolul al XVII-lea în Moldova, reflectată şi în documentele vremii, în care curtenii sînt numiţi uneori oşteni sau voinici (în textele slave воинн, sau воинници de la воина = război) [114], specificîndu-se de regulă că sînt ostaşi „de frunte“ [115] sau de „la curtea domniei mele“ [116], iar alteori ambele aceste menţiuni [117].

Faptul că li se spune acestor oşteni „de la curtea domnească“ arată că ei ţineau de o astfel de curte, că erau deci curteni. Cum aceşti curteni sînt amintiţi în diverse părţi ale ţării, de obicei ca martori la vînzări de pămînt, este sigur că nu avem de a face numai cu ostaşi de la curtea centrală domnească [118]. Întrucît însă nu toţi oştenii erau curteni (în epoca respectivă existau şi slujitori oşteni), se precizează că este vorba de oşteni „de frunte“ sau „fruntaşi“, adică de o condiţie socială deosebită de a celorlalte

[113] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 76.

[114] În descrierea pe care o face Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Verancics spune că oştenii se numesc voinici *(Voynici milites dicunt)* de la cuvîntul voy sau voyniza, care înseamnă în limba ilirică armată *(Tezaur de monumente*, III, p. 179). Despre voinici = oşteni, vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 65. Primul „voinic“, Dobroin, este amintit în vremea domniei lui Ştefan cel Mare (doc. din 22 ian. 1495, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XV, p. 226).

[115] Doc. din: 4 mart. 1601, 18 mai 1601, 30 ian. 1617, 6 mai 1619 etc. *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. I, p. 2 şi 9; vol. III, p. 91, 338 passim).

[116] Doc. din ⟨1582—1583⟩ şi 3 febr. 1615 *(Doc. priv. ist. Rom.* A, veac XVI, vol. III, p. 192, 193 şi veac XVII, p. 191). Uneori, în documentele româneşti, li se spune *„voinici de curte“ (ibidem*, p. 146 şi Acad. R. S. România, CDLIX/122).

[117] Doc. din: 22 iunie 1604, 2 april. 1605, 9 dec. 1617, etc. *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. I, p. 167, 222; vol. III, p. 191, 216 passim).

[118] Vezi îndeosebi doc. din 9 ian. 1600, în care domnul arată că Boul vistierul a jurat cu boieri şi *„oşteni de frunte“* de la curtea domnească, pe care-i numeşte: vistieri, comişi, armaşi şi diverşi vătagi din satele Moldovei, care apar după marele sluger, foşti pîrcălabi etc., care erau boieri (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XXXVII/5).

categorii de oșteni. Ca și curtenii, și acești oșteni „de frunte" apar în documente separat de marea boierime și de megiași[119].

O caracterizare asemănătoare aceleia a interpolatorului lui Grigore Ureche le face și Miron Costin, pentru care curtenii sînt nobilimea teritorială (de țară) care nu are dregătorii[120] (este vorba de dregătoriile mari).

Despre originea nobilă a curtenilor vorbește și Dimitrie Cantemir, într-o vreme în care aceștia decăzuseră. Pentru învățatul domn al Moldovei, ca și pentru cronicarul amintit, curtenii erau boierii care nu ajunseseră încă să ocupe dregătorii, dar care moșteniseră toți de la părinți un sat sau două[121]. Ca și autorul *Cronicii moldo-polone,* Cantemir consideră pe curteni ca fiind o categorie socială asemănătoare dvorenilor din Rusia și îi plasează în ierarhia societății moldovene între boierimea mare și călărași, ca al doilea „ordin" al boierimii.[122]

Străinii care au trecut prin țara noastră în secolul al XVII-lea au înregistrat și ei existența acestei categorii nobiliare. Vizitînd Moldova în vremea domniei lui Vasile Lupu, episcopul catolic Marcus Bandini notează că la curtea domnească slujeau hotnogi, căpitani, slujitori și, „în afară de aceștia", boierii și curtenii „nobili" *(Barones et nobiles Kurtani)*[123]. În timpul

[119] Vezi doc. din: 18 mai 1601 *(Doc, priv. ist. Rom.,* A, veac XVII, vol. I, p. 9), în care sînt amintiți: boierii, ostașii de frunte și megiașii; 2 dec. 1632, în care sînt citați ca martori mai mulți mari dregători (pînă la vornicul de gloată) „și alți boieri și oșteni fruntași de la curtea milostivirii sale domnului" (Acad. R. S. România, DIV/3) și 16 april. și 19 sept. 1641, unde este vorba de o mărturie dată de „toți boierii mari și mici și oșteni de frunte" (Arh. St. Buc., m-rea Văratic, XV/13 și Acad. R. S. România, LXI/53). Vezi și nota precedentă.

[120] Miron Costin, *Opere,* p. 238 și 387.

[121] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* ed. Acad. Române, Buc., 1872, p. 78 și 114; în textul latin se spune: *„curtenis id est aulicis sive istis nobilibus quorum stirps nondum ad baronatus dignitatem pervenit",* iar mai departe: *„Curteni, vel aulici, qui unum alterumve pagum haereditate a majoribus acceperunt".*

[122] D. Cantemir, *op. cit.,* p. 114. Cf. și cronica lui Miron Costin (în *Opere,* ed. cit., p. 89), unde curtenii sînt considerați ca o categorie socială situată între boieri și țărani.

[123] *Codex Bandinus,* ed. V. A. Urechia, p. 314—315.

domniei lui Matei Basarab, cronicarul sas Krauss afirmă că roşii din Ţara Românească erau „oameni liberi şi boieri“ (Russen das is seine freie leüt und Bugern) [124].

Un misionar catolic ce a vizitat ţara în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino şi care este autorul unei *Relaţii istorice* foarte interesante îi aşează pe roşii de ţară (curtenii din Ţara Românească) după marii boieri şi boierii mazili şi înainte de slujitori, socotindu-i printre ordinele *(status)* de boieri ale ţării [125].

Din vremea domniei lui Matei Basarab ne-a mai rămas o altă mărturie, care prezintă situaţia cu unele deosebiri faţă de celelalte izvoare. Este vorba de relaţia italianului Locadello, care a trăit un timp în Ţara Românească. Pe la 1641, acesta arată că Matei Basarab dispunea de opt mii de „boieri, adică nobili“ *(gentil homeni)* iar „după aceştia sînt alţi patru mii, de origine mai modestă, numiţi spătărei“ *(spatarei)*, care „sînt datori să meargă la război pe cheltuiala lor“ [126]. În această relaţie, numai spătăreii — care făceau parte din categoria generală a curtenilor — sînt aşezaţi în situaţia curtenilor. Cum documentele interne din acea vreme nu fac o diferenţă netă între spătărei şi restul curtenilor, este greu de înţeles de ce Locadello considera drept o categorie separată pe spătărei. Întrucît toţi boierii Ţării Româneşti (mari, mijlocii şi mici) nu ajungeau la numărul de opt mii, este posibil ca Locadello să fi inclus între aceştia şi pe curteni, care erau şi ei de origine boierească, şi să fi pus separat, ca avînd o origine mai modestă decît a boierilor, doar pe spătărei, care nu erau însă în număr de patru mii. Această ipoteză este, după părerea noastră, foarte verosimilă, avînd în vedere faptul că cronica ţării, referindu-se la aceeaşi epocă, afirma că Matei Basarab avea 7000 de curteni [127]. Este, de asemenea, posibil ca Locadello să fi utilizat cuvîntul de spătărei pentru o parte a armatei, avînd în vedere faptul că spătarul era comandantul acesteia.

[124] *Fontes Rerum Austriacarum*, III, p. 206.
[125] *Magazin istoric*, V, p. 45 şi 57.
[126] „Arhiva“ — Iaşi, V, 1894, p. 115.
[127] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 110.

Documentele interne din prima jumătate a secolului al XVII-lea — care ne dau numeroase ştiri despre curteni — confirmă mărturiile izvoarelor narative. În numeroase asemenea documente din Ţara Românească se arată că roşii sau curtenii făceau parte din categoria generală a boierilor, fiind numiţi *„boieri roşii“* [128], *„roşii boiari“* [129] sau *„boiari roşii de judeţ“* [130].

Documente din aceiaşi vreme, în care noţiunea de dregător tinde tot mai mult să se substituie aceleia de boier, deosebesc însă uneori în sînul boierimii pe curteni ca fiind aşezaţi în ierarhia socială după mica boierime [131] (este vorba, probabil, de boierimea care ocupa dregătorii). Faimosul hrisov dat de Leon vodă împotriva grecilor, la 15 iulie 1631, este scris în urma şedinţei unui sfat lărgit la care au participat boierii ţării, mari şi mici, boierii mazili, roşii şi logofeţii domneşti [132], iar documentul din 2 noiembrie 1636, referitor la vina vistierului Dumitru Dudescu, este dat de „boierii marii şi micii şi cu toţi roşii“ [133].

[128] Doc. din: 20 mai 1630 (Arh. St. Buc., ms, 252, f. 77—79); 6 iunie 1634 (Acad. R. S. România, CXLVII/103), 2 dec. 1636 (Arh. St. Buc., m-rea Mislea, II/6); 10 dec. 1642 (Arh. St. Buc., AN CXII/45); 29 oct. 1647 (loc. cit., ep. Argeş, XIX/30) etc.

[129] Doc. din 10 iulie 1634 (Acad. R. S. România, CXLVII/103).

[130] Doc. din 23 april. 1646 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXX/12).

[131] Vezi în acest sens doc. din 11 iunie 1654, în care domnul citează mărturia boierilor divanului şi a boierilor roşii din judeţele Mehedinţi şi Dolj (Arh. St. Buc., ms. 1251, f. 30).

[132] Acad. R. S. România, Peceţi nr. 185.

[133] „Revista istorică“, 1947, p. 178; vezi şi doc. din 22 mai 1630 şi 13 iulie 1657 (Arh. St. Buc., m-rea Dintr-un lemn, IV/92 şi m-rea Tismana, XC/13).

Deosebirea dintre boierime, în general, şi roşii este făcută şi de cronica Ţării Româneşti, care aminteşte deseori pe boieri separat de roşii *(Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 44, 88, 89, 97, 100); uneori se precizează — ca şi în documentul citat mai sus — că roşii ocupau în ierarhia socială locul imediat următor după boierii mici. De pildă, se arată că, la alegerea lui Radu de la Afumaţi, „s-au adunat boierii toţi, şi mari şi mici, şi toată curtea“ (*ibidem*, p. 44). În acelaşi fel relatează alegerea lui Ştefan cel Mare şi cronicarul Grigore Ureche, care spune că domnul a fost ales de boierii ţării, mari şi mici, „şi altă curte măruntă“ *(Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. cit., p. 91). Cronicarul moldovean mai aminteşte pe curteni separat de restul boierilor şi în timpul domniilor lui Alexandru Lăpuşneanu şi Ivan Potcoavă *(ibidem*, p. 193 şi 206).

Curtenii sînt însă altă categorie socială decît megiaşii sau judecii — oameni liberi proprietari — faţă de care apar adeseori în opoziţie. De pildă, în cronicile Ţării Româneşti se spune că Mihnea Turcitul a pus pe roşii un bir foarte mare iar pe megiaşi găleata de pîine [134], iar în *Relaţia istorică*, citată şi mai sus, megiaşii sînt înşiraţi după categoriile de curteni şi slujitori [135].

Alteori curtenii apar în opoziţie cu „ţara" — alcătuită din oameni liberi. Astfel, Miron Costin arată că, în timpul domniei lui Radu Mihnea, s-au pustiit „curtea şi ţara" [136], iar într-un document din 5 mai 1632 sînt amintiţi : boierii, curtenii şi „toată ţara" [137].

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în secolul următor — cînd, deşi curtenii sînt în decădere, documentele ne dau numeroase ştiri despre ei — constatăm că *cei mai mulţi dintre aceştia erau fii de mici boieri de ţară.*

În afară de aceştia însă găsim între curteni şi unii descendenţi sau rude de mari boieri. De pildă, dintr-un document moldovean din 18 ianuarie 1599 rezultă că Lupu Vărzar vistiernicel era nepotul lui Miron pîrcălabul [138], iar dintr-un alt document, din 15 mai 1609, aflăm că Tiţul comişel era strănepotul lui Cozma Şarpe, cunoscutul postelnic al lui Ştefăniţă vodă [139]. Situaţia este asemănătoare şi în Ţara Românească, unde, la 12 februarie 1638, Pătru postelnic şi Preda, nepoţii de fiu ai lui Chisar fost mare logofăt, arată că domnul le-a scos 40 de galbeni din birul lor de ruşală [140].

În secolul al XVII-lea, cînd curtenia era în decădere, se aflau printre curteni şi oameni de origine mai modestă, fii de

[134] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 53 şi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu p. 66. Vezi şi doc. din : 10 august 1625 (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac XVII, vol. IV, p. 551), 20 mai 1630 (Arh. St. Buc., ms. 252, f. 77—79), 30 decembrie 1643 (Acad. R. S. România, CDLIV/232) etc.

[135] *Magazin istoric*, V, p. 57.

[136] M. Costin, *Opere*, ed. cit. p. 90 şi 98.

[137] Arh. St. Iaşi, CCCXXIII/38.

[138] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVI, vol. IV, p. 243.

[139] *Ibidem*, veac XVII, vol. II, p. 214—215 ; vezi şi vol. I, p. 90—91.

[140] Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XXXIII/3.

preoți sau de orășeni, ridicați la rangul de curtean datorită situației lor materiale bune [141].

În afară de acești roșii, fii de negustori sau de popi, la mijlocul secolului al XVII-lea existau destul de numeroși curteni la orașe, asupra originii cărora documentele nu ne lămuresc. Astfel, într-un document din 20 octombrie 1638, sînt amintiți șase roșii din Slatina [142]; la 19 iunie 1636 apar alți patru la Tîrgșor [143]. Alți roșii — în număr mai mic însă — sînt menționați la Buzău [144], Cîmpulung [145], Craiova [146], Gherghița [147] etc.

Acești roșii constituiau o categorie separată de restul orășenilor. Într-o poruncă din 10 noiembrie 1647, domnul se adresează roșilor și orășenilor din Pitești [148].

Este foarte probabil că acești curteni erau orășeni înstăriți, care au fost trecuți la roșii datorită posibilităților materiale ce aveau, așa cum a făcut Radu Leon la 1631 cu grecii din țară pe care i-a „lipit" la roșii. Roșii sau curtenii fiind și o breaslă sau ceată fiscală, domnul alegea pe unii din orășenii bogați în această breaslă, separîndu-i de restul tîrgoveților. Este, de asemenea, posibil ca unii din acești curteni să fi provenit din mediul rural și să-și fi păstrat titlurile și după ce au venit la oraș.

Reținem deci că, în secolul al XVII-lea, *se găseau printre curteni — în afară de fiii de mici boieri, care formau majoritatea curtenilor — și descendenții unor mari boieri care scăpătaseră, ca și unii oameni de condiție mai modestă, care obținuseră titlul de curtean datorită situației lor materiale.*

Pe de altă parte, trebuie arătat că *nu toată nobilimea teritorială făcea parte dintre curteni*; unii dintre aceștia — „panii

[141] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. II, p. 24, B, veac XVII, vol. II, p. 196, G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 151, etc.
[142] Acad. R. S. România, LXXV/198.
[143] Muzeul de istorie Buc., nr. 26886.
[144] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/19.
[145] Idem, m-rea Cîmpulung, XIX/23.
[146] Idem, m-rea Brîncoveni, XVIII/26.
[147] Acad. R. S. România, XLIII/74, LXII/13, CCCLXV/102.
[148] Arh. St. Buc., ms. 479, f. 115.

de ţinut", cum îi numesc documentele moldovene[149] — nu erau curteni. De aceea, într-un hrisov dat de domnul Moldovei la 5 mai 1632 se arată că veniseră la el cu o plîngere „boiari de ţară şi curteni"[150].

Documentele interne din secolul al XVII-lea şi de la sfîrşitul secolului al XVI-lea — în care curtenii sau roşii apar totdeauna numai în calitate de proprietari de ocine, rumâni şi ţigani[151] — ne dau şi ştirea demnă de reţinut că, în această vreme, *în breasla curtenilor sau roşilor nu puteau fi primiţi decît cei care aveau proprietăţi, primirea sau alegerea la roşii sau curteni fiind condiţionată de existenţa proprietăţii.* Astfel, dintr-un document din 20 mai 1598, din Ţara Românească, în care se arată că un anume Şteful fusese „aşezat la roşii aleşi", rezultă că, înainte de a intra în această breaslă, soţia sa îi dăduse un sfert din toate ocinile, vecinii, ţiganii şi bucatele ei *„pentru slujba lui, căci a sluji la roşii aleşi"*[152] (subl. ns.—N.S.). Din insistenţa cu care se repetă în document că motivul daniei a fost înscrierea la roşii a lui Şteful se vede că acesta nu ar fi fost primit în rîndurile curtenilor dacă nu ar fi avut pămînt.

Aceeaşi constatare se desprinde şi dintr-un document moldovean din 12 iunie 1664, în care patru fraţi, fiii lui Petrea al lui Ţînţar din Peletuci, arată că *„fiind noi oameni lipsiţi, n-am avut prilej de curtenie sau de altă breaslă, ce am căzut la ţărănie"*[153] (subl. ns.—N.S.). Cei patru fraţi recunoşteau că nu puteau fi curteni pentru că erau săraci.

[149] Doc. din 1 aprilie 1611 *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 15).
[150] Arh. St. Iaşi, CCCXXIII/30.
[151] Dintre numeroasele documente de acest fel, vezi, de pildă, memoriul adresat de boierii moldoveni regelui Ioan Sobieski al Poloniei, în care vorbindu-se de membrii „stărilor" aşezaţi pe ocinele lor, se spune că aceştia erau : boierii, curtenii, hînsarii şi dărăbanii (Hurmuzaki, S. II/3, p. 152 şi M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 333). Vezi şi documentul din 2 ianuarie 1656, din care rezultă că Negoiţă roşul şi fraţii săi din Gurguiaţi — Teleorman aveau ocine la Prigoriţi, Nencluleşti, Muşăteşti, Afumaţi şi Caloteşti — Vlaşca, precum şi ţigani (Arh. St. Buc., A. N., CLII/5).
[152] Arh. St. Buc., A.N., CXI/5.
[153] Acad. R. S. România, CXXII/16.

Curtenia fiind legată de existența proprietății, atunci cînd unii dintre curteni sărăceau erau scoși din rîndurile acestei categorii privilegiate. La 9 martie 1636, de pildă, domnul Matei Basarab arată că venise la el Grama din Rătești, care se plînsese că, fiind slab și sărac, nu mai poate „purta rușala" (plăti birul de roșii). Domnul se „milostivește" și-l scoate dintre roșii, punînd în schimb pe fiul său Jipa în ceata logofeților [154].

Situația de curtean-proprietar sau de descendent din curtean era, de altfel, invocată ca un mijloc de apărare de către oamenii liberi pe care marii stăpîni feudali încercau să-i vecinească, într-o vreme în care curtenia decăzuse [155]. Astfel, la 10 iulie 1705, Vasile Surdul arată că nu este vecin — cum pretindea un proprietar — ci curtean, cu ocină aleasă la Forăști [156], iar în mai 1735, cămărașul Andronic, nepotul lui Zavul, cerut vecin de un boier, aduce în sprijinul apărării libertății sale mărturia unuia care declară că pe bunicul său l-a „apucat curtian, șezînd în Cioncești, pe moșie lui" [157].

Despre proprietățile curtenilor moldoveni, D. Cantemir spunea așa cum am văzut mai sus — că aceștia moșteniseră de la părinți cîte un sat sau două. Probabil curtenii au stăpînit la început cîte un sat sau două [158] — în unele cazuri primite ca danie de la domnie pentru slujbă dreaptă și credincioasă, mai ales în vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi — dar, cu timpul,

[154] Acad. R. S. România, CXXVI/23. Vezi, de asemenea, și doc. moldovean din 26 noiembrie 1606, prin care Simion Movilă iartă de „slujba de curtean" pe sluga sa Toader din Todereni — Hîrlău, pe motiv că nu avea copii și a rămas doar singur (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac, XVII, vol. II, p. 74).

[155] Cf. și D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 121.

[156] Acad. R. S. România, IV/191.

[157] Arh. St. Buc., A, N., MMCLXXVIII/10 și N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 77 (cu data greșită).

[158] Vezi, de pildă, documentele citate și mai sus, din 8 octombrie 1434 și ⟨1432—1442⟩, în care este vorba de doi curteni — Giurgiu și Staia — care sînt proprietari, primul al unui sat, cel de al doilea a două, ambii „ținînd" sau „ascultînd" de cîte o curte domnească din Moldova (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 113 și *Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 2).

prin diviziunea proprietăţii între urmaşi, mulţi dintre ei au ajuns să posede numai părţi de sate.

Dacă în prima jumătate a secolului al XVI-lea întîlnim încă numeroşi curteni proprietari de sate întregi, [159] la sfîrşitul acestui secol şi în veacul următor, foarte mulţi curteni stăpîneau numai părţi — mai mari sau mai mici — de sate. De pildă, la 28 octombrie 1592, Lupu pitar din Păuşeşti, Banul din Cucuteni şi Toader păhărnicel stăpîneau împreună jumătate din satul Drăgeşti — Vaslui, [160] iar la 4 august 1597, Grigore Băcea vistiernicel poseda a şasea parte din satul Băceşti, pe care străbunicul său, Băcea, îl primise de la Ştefan cel Mare [161]. Faptul că numeroşi asemenea curteni posedau în secolul al XVII-lea doar părţi de sate rezultă, de altfel, şi din împrejurarea că existau adeseori în acelaşi sat mai mulţi curteni, care stăpîneau împreună ocina sau parte din ocina satului respectiv [162].

Indiferent însă de mărimea ocinelor şi de originea lor, *curtenii erau proprietari ai pămînturilor lor*. Spre deosebire de călăraşi, care erau, în bună parte, colonizaţi pe ocine domneşti, asupra cărora aveau doar un drept de folosinţă, curtenii nu se aşezau pe pămîntul altora în calitate de colonişti decît în cazuri de mare nevoie. Cînd făceau aceasta, ei părăseau şi breasla de curteni. Aceasta rezultă în mod foarte clar din relatarea lui Miron Costin despre măsurile luate de Miron Barnovschi, domnul Mol-

[159] Cazul lui Dragotă, fiul lui Cîrstea păhărnicel, căruia, la 4 martie 1531, i se întăreşte stăpînirea asupra satului Coseşti, pe care tatăl său îl primise pentru slujbă dreaptă şi credincioasă de la Ştefan cel Mare *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVI, vol. I, p. 325), sau al lui Ion Turcul vistiernicel, care primeşte, la 5 iunie 1521, un sat domnesc, tot pentru dreaptă şi credincioasă slujbă (*ibidem*, p. 185).

[160] *Ibidem*, vol. IV, p. 59—60.

[161] *Ibidem*, p. 177—178. Vezi şi veac. XVII, vol. II, p. 214—215, vol. IV, p. 67 etc.

[162] Vezi, de pildă, cazul lui Giurca iuzbaşa, Hrană spătărelul, Pătru logofătul şi Stan iuzbaşa, care, la 28 aprilie 1642, erau „fraţi de ocină" la Bîrca (Acad. R. S. România, CI/55) sau documentul din 17 ianuarie 1649, în care sînt amintiţi Nedelco şi Stan roşii cu fraţii lor de ocină, megiaşii din Smărci (Acad. R. S. România, CCCLXIX/54).

dovei, care „au adus la breslele sale şi la locul său“ pe curtenii care „de nevoie au răsărit (au plecat) de la ocina sa, ori la sat boieresc, ori la sat domnesc“ [163].

III. Despre cele două accepţiuni ale noţiunii de curtean sau roşu

Noţiunea de curtean sau roşu a avut două accepţiuni : una restrînsă, proprie unei anumite bresle sau categorii sociale, aceea a boierilor mărunţi, care nu aveau titluri de mici dregători, care-şi spuneau doar roşii sau curteni, şi o alta, mai largă, ce cuprinde pe descendenţii boierilor mici, care erau curteni sau roşii, fie că aveau şi titluri de dregători mărunţi, fie că nu aveau asemenea titluri.

Acest fapt a fost remarcat mai înainte de C.C.Giurescu, care arată că, încă din secolul al XVI-lea, dregătorii „subalterni“ erau numiţi roşii şi că, „cu vremea, numirea de roşii a rămas alipită unei singure bresle, celelalte păstrîndu-şi numirile speciale de spătărei, armăşei,...“ [164]. Pe măsura împuţinării şi decăderii curtenilor, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, noţiunea de roşu şi-a pierdut accepţiunea generală, rămînînd să desemneze numai o categorie socială şi fiscală aflată pe cale de dispariţie.

În acelaşi timp cu decăderea curtenilor şi cu restrîngerea noţiunii de roşu, se petrece şi un alt proces : dregătorii mărunţi — şi ei porniţi pe panta decăderii — care pînă atunci erau roşii, încep a fi numiţi slujitori şi — aşa cum vom vedea îndată — sînt organizaţi separat, ca noi cete de slujitori.

Documentele din secolul al XVII-lea dovedesc în modul cel mai categoric cu putinţă că, în această vreme, *noţiunea de roşu sau curtean avea două înţelesuri*. Cînd, de pildă, în numeroasele porunci din timpul domniei lui Matei Basarab şi de după domnia acestuia, arătîndu-se categoriile care plăteau dijmă pentru cultivarea unui pămînt străin, se enumeră : roşii, postelnicei, stol-

[163] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 94.
[164] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 689—690.

nici[165] ; roşii, spătărei, păhărnicei[166] ; roşii, spătărei, păhărnicei, postelnicei[167] sau roşii, păhărnicei, comişi, spătărei[168], noţiunea de roşu are o *accepţiune restrînsă*, care nu cuprinde şi celelalte bresle sau cete de dregători mărunţi, ce apar aci fiecare separat. În cazurile de mai sus, roşii constituie şi ei o categorie socială şi fiscală, ca toate celelalte bresle de dregători mărunţi, mai numeroasă însă decît toate acestea. Din acest motiv, roşii sînt enumeraţi primii în cazurile citate, numărul roşilor simpli întîlniţi în documentele secolului al XVII-lea fiind cu mult mai mare decît al tuturor celorlalţi dregători mărunţi, luaţi împreună.

În unele documente din secolul al XVII-lea se precizează că „slujba" putea fi făcută la roşii, păhărnicei sau spătărei[169], iar cronica Ţării Româneşti — descriind oastea trimisă de Grigore Ghica la asediul Cameniţei, în 1672 — arată că ea se compunea din următoarele cete sau bresle de ostaşi : călăraşi, dorobanţi, roşii, vistiernicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei şi păhărnicei[170]. În aceeaşi vreme, în cunoscuta *Relaţie istorică*, vorbindu-se de categoriile sociale în Ţara Românească, se spune că acestea erau : boierii, roşii de ţară, vorniceii, vistierniceii, postelniceii, păhărniceii, călăraşii, dorobanţii etc.[171].

În afară de cazurile citate mai sus, în care categoriile sau cetele de roşii şi de dregători mărunţi apar ca bresle diferite, numeroase sînt împrejurările în care, în acelaşi document, sînt amintiţi boieri mici din aceeaşi localitate, unii avînd titlul de spătărel, păhărnicel, logofăt etc., alţii doar pe cel de roşu. Astfel la 29 mai 1642, sînt pomeniţi Danciu şi Dobricean roşii, Zaharia şi Stan spătărei, toţi din Viespeşti[172], iar la 15 noiembrie 1648, Zoză roşul şi Cîrstian păhărnicelul, ambii din Vărăşti[173].

[165] Doc. din 30 iunie 1638 (Arh. St. Buc., m-rea Cozia, XLVII/22).
[166] Doc. din 4 octombrie 1638 (idem, m-rea Radu Vodă, XVIII/10).
[167] Doc. din 12 februarie 1642 (idem, m-rea Glavacioc, XXXIV/25).
[168] Doc. din 20 ianuarie 1645 (idem, ep. Buzău, X/17).
[169] Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/42 (doc. din 2 octombrie 1668).
[170] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 150.
[171] *Magazin istoric*, V, p. 57.
[172] Acad. R. S. România, CLXXXV/231.
[173] Acad. R. S. România, CLXXXIII/59.

Cînd în aceeaşi localitate existau simpli roşii şi dregători mărunţi, li se spune, de pildă, roşii, păhărniceii, comişii, spătăreii din Bănceşti[174], sau roşii şi păhărniceii, din Smiedeşti—Buzău[175], făcîndu-se deosebirea între categoria curtenilor simpli, fără titluri de dregători subalterni, şi a celor care posedă asemenea titluri şi care sînt grupaţi în bresle separate de aceea a roşilor.

Între aceşti roşii fără titluri de dregători mărunţi se găseau uneori şi fii de mici boieri care au avut asemenea titluri. Astfel, la 27 octombrie 1647, este pomenit Drăghici roşul, fiul lui Stoica vornic din Necşeşti[176], iar la 10 septembrie 1650, Stoica roşul, fiul lui Stoica postelnicul din Muscel-Buzău[177]. Fiii acestor curteni cu titlul de mici dregători au moştenit calitatea de curtean a părintelui lor, dar nu şi titlul de mic dregător, care nu se moştenea, ci se obţinea în timpul vieţii, aşa cum uneori se obţinea, de altfel, şi titlul de curtean.

Aşa se explică de ce, între mai mulţi fraţi curteni ce apar împreună în documente, doar unii au şi titluri de dregători mărunţi, iar alţii nu. Astfel, dintr-un document din 26 ianuarie 1638, aflăm că plăteau birul de roşii — fiind deci consideraţi roşii sau curteni — patru fraţi : Paraschiva vornicul, Constantin armaşul, Dragul comisul şi Neagoe din Togozeni[178]. Dintre aceşti patru fraţi — care moşteniseră de la tatăl lor situaţia de curtean şi obligaţia de a plăti birul de roşii — trei au obţinut şi titluri de diverşi dregători mărunţi — fiecare însă din altă breaslă —, iar al patrulea rămăsese doar cu situaţia de simplu curtean, plătind, însă, împreună cu ceilalţi fraţi ai săi, birul de roşii sau ruşala.

[174] Doc. din 20 ianuarie 1645 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, X/17).
[175] Doc. din 2 august 1651 (loc. cit., A. N., CXII/61).
[176] Muzeul de istorie Buc., nr. 30 612.
[177] Arh. St. Buc., ep. Buzău, DCCXC/19.
[178] Arh. St. Buc., m-rea R. Sărat, XVII/2.
În Moldova întîlnim, de asemenea, numeroase cazuri în care unii fraţi curteni au şi titluri de dregători mărunţi, iar alţii nu. Astfel, la 27 aprilie 1577, sînt amintiţi Lupe stolnicel şi fraţii săi, Coste şi Crăciun (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 85) ; la 17 iunie 1591, Toader vistiernicel cu fratele său Larie (*ibidem*, vol. IV, p. 31) etc.

După cum am afirmat mai sus, obligaţiile fiscale ale curtenilor se moşteneau, o dată cu titlul de curtean sau roşu. Astfel, într-un document din 28 iunie 1625, se spune că fiii Istănesei „au fost rămas mici, săraci şi la roşii aleşi şi n-au avut cu ce plăti birurile lor", în timpul domniei lui Mihnea Turcitul [179]; la 25 august 1625, se arată că fiii lui Stan vătaful nu putuseră plăti birul de roşii aleşi al tatălui lor mort, bir rămas asupra lor încă din vremea domniei lui Mihnea Turcitul [180]; la 27 martie 1661, Draghia, fiul lui Ştefan logofătul din Ţigăneşti, plătea şi el birul de roşii, moştenit de la tatăl său [181].

Situaţia era asemănătoare şi în Moldova. La 27 octombrie 1624, Gheorghe, fiul lui Ştefan Danco din Todereşti, se învoieşte cu Dumitraşco diac să ia asupra sa curtenia moştenită de la tatăl său, el urmînd să plătească „cisla ţărănească" şi dîndu-i în schimb ocină [182].

Întîlnim în documente şi cazuri în care fiii unui simplu roşu adăugau la calitatea moştenită de curtean şi un titlu de mic dregător ; este cazul lui Zaharia logofătul din Bereşti, fiul lui Neagoe roşul, amintit într-un document din 13 august 1659 [183]. Alteori ei rămîneau doar cu titlul de roşu, ca Neagul roşu, fiul lui Mihai din Tîrgşor, cel care fusese ales la roşii în vremea domniei lui Mihai Viteazul [184].

Înscrierea într-una din breslele sau cetele de curteni se făcea printr-o poruncă domnească. La 29 iulie 1633, de pildă, domnul Ţării Româneşti scuteşte de dări pe Vasile din Stroeşti, pe care spune că „l-am pus domnia mea să hie armaş, să slujească domnii mel⟨e⟩ ...la armaşi" [185], iar la 9 martie 1636 domnul trece în „ceata logofeţească" pe Jipa din Răteşti, fiul lui Grama roşul (pe

[179] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 533. Vezi şi p. 34—35 şi 551.

[180] Copie Institutul de istorie, supliment Ţara Românească.

[181] Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, IV/54.

[182] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 355. Vezi şi Arh. St. Iaşi, Spiridonia, VIII/11, 13 şi 14.

[183] Acad. R. S. România, CCXCIX/87.

[184] Muzeul de istorie Buc., nr. 22 886.

[185] Acad. R. S. România, CLXXXV/55.

care domnul îl iertase de rușală), arătînd că Jipa trebuia „să slujească domniei mele în ceata logofețească, împreună cu alalți logofeț⟨i⟩“ [186].

Din alte documente rezultă că periodic avea loc și o reînnoire a calității de curtean, ca și a aceleia de slujitor, de altfel. La 5 octombrie 1656, Constantin Șerban voievod înscrie din nou la roșii pe doi locuitori din Ibănești—Olt, pe motivul „că acei oameni sînt roșii bătrîni încă de la alți domni, iar acum s-a milostivit domnia mea de *i-am scris iar la roșii,* cum au fost în catastih în visteria domniei meale“ [187].

Cum domnul avea o evidență la vistierie a tuturor acestor cete sau bresle de privilegiați — evidență ținută într-un catastif, la care se face deseori aluzie în documente — este de presupus că înscrierea în una din aceste cete va fi avut loc după nevoile statului feudal, probabil la propunerea marilor dregători.

Cel înscris într-o ceată sau breaslă de curteni rămînea mai multă vreme în ceata în care fusese înscris, aceasta și pentru motivul că modificările în catastiful vistieriei se făceau greu.

Cînd unul din membrii acestor bresle se vindea rumân era scos din catastiful breslei respective. Într-un document, purtînd data de 14 iunie 1669, se arată că doi foști postelnici se vînduseră rumâni în timpul domniei lui Grigore Ghica „și se-au scos numele dă la catastif cînd s-au făcut căutare la Caracal“ [188].

În secolul al XVII-lea, cele mai multe din aceste bresle sau cete de dregători mărunți erau organizate militărește [189],

[186] Acad. R. S. România, CXXVI/23.

[187] „Miron Costin“, III, 1915, nr. 10, p. 144.

[188] Arh. St. Buc., ms. 479, f. 217—218 și 136 v. — 137.

[189] Numeroase sate purtînd numele acestor bresle sînt amintite în documente și în alte izvoare: Șetrăreni (26 septembrie 1635, Acad. R. S. România, CDLVII/33), Spătărești (11 septembrie 1638 și 1742, Muzeul raional Fălticeni, II/14 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 786), Stolniceni (8 ianuarie 1617 — 6 iulie 1618, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 189—190) etc. Cît privește Țara Românească, în lista satelor pe județe, Bauer pomenește de localitățile Vornicei din jud. Buzău, Comișei din jud. Saac etc. (Bauer, *op. cit.*, p. 121, 130).

avînd căpitani, iuzbaşi, ceauşi şi vătafi proprii [190]. Fac excepţie logofeţii şi bănişorii, care nu au cunoscut o asemenea organizare.

Din cele relatate mai sus rezultă că, în secolul al XVII-lea, exista în Ţara Românească o categorie socială, militară şi fiscală, sau o breaslă de curteni sau roşii, care apare foarte adesea în documente, alături de breslele sau cetele de dregători mărunţi. Membrii acestor bresle — atît ai celei de curteni, cît şi ai celor de dregători mărunţi — făceau parte din aceeaşi categorie socială, a curtenilor ; ceea ce îi deosebea pe unii de ceilalţi erau titlurile de dregători mărunţi, pe care unii dintre *roşii — care moşteneau cu toţii situaţia de curtean* — le obţineau în cursul vieţii.

Precum am văzut, între roşii simpli întîlnim şi pe fiii unor curteni care au avut titluri de mărunţi dregători, după cum între cei cu astfel de titluri găsim şi pe urmaşii unor roşii care nu au posedat asemenea ranguri, ceea ce dovedeşte că aceste bresle aveau aproximativ aceeaşi situaţie ; pe de altă parte, faptul că unii roşii ţin să capete şi titluri de dregători mărunţi, pe care şi le adaugă la nume, arată că, probabil, curtenii cu astfel de titluri vor fi avut o poziţie socială ceva mai bună decît roşii simpli. Din documente nu rezultă însă în ce consta această deosebire între breslele de dregători mărunţi şi aceea a roşilor simpli.

Noţiunea de roşu sau curtean în accepţiunea ei mai largă cuprinde — în aceeaşi perioadă în care a avut şi un înţeles restrîns — şi pe posesorii de titluri de mici dregători : armăşei, bănişori, comişei, logofeţi, pitărei, postelnicei, spătărei, stolnicei, vistiernicei şi vornicei. Aceasta rezultă în chip limpede din faptul că toţi aceşti dregători mărunţi sînt numiţi roşii (alături de alţi roşii, fără titluri) şi plătesc — ca şi aceştia — darea numită ruşală sau birul de roşii aleşi.

În documentele din deceniile III—VII ale secolului al XVII-lea, adică din aceeaşi vreme în care, după cum am văzut

[190] Vezi cap. V, *Organizarea curtenilor şi slujitorilor.*

noţiunea de roşu are şi un înţeles restrîns, propriu unei anumite bresle — întîlnim numeroase cazuri în care posesorilor de titluri de mărunţi dregători li se spune roşii sau se arată că fac parte dintre roşii aleşi. Astfel, la 16 noiembrie 1647, printre roşii din Stănuleşti se afla — alături de 11 oameni fără titluri — şi Drăgan comis [191] ; la 17 ianuarie 1639, se spune despre Oanea logofăt din Gurguiaţi-Vlaşca că este „la roşii aleşi" [192] ; un document din 16 ianuarie 1695 — evocînd domnia lui Grigore Ghica — arată că printre roşii din Bădeni se afla şi Badea pitarul [193] ; la 23 aprilie 1646, printre boierii roşii din judeţul Buzău era şi Jipa postelnic din Verneşti [194] ; la 13 iulie 1657, patriarhul Macarie al Antiohiei se adresează lui Drăghici postelnic şi Tudose spătar în cuvintele „vouă roşilor" [195].

O altă dovadă că posesorii de titluri de mici dregători sînt curteni este şi faptul că ei plăteau — ca şi alţi boieri mici fără titluri — birul de curte, de la apariţia acestuia. Cu alte cuvinte, toţi aceşti descendenţi de mici boieri — fie că aveau titluri de armaş, logofăt etc., fie că nu posedau asemenea titluri — alcătuiau aceeaşi categorie socială, care, din punct de vedere fiscal, avea un alt regim decît restul ţării, plătind birul de curte, numit apoi birul de roşii sau ruşala.

Prima dovadă de acest fel datează din 1569 ; aceasta este, de altfel, şi prima menţiune cunoscută a birului de curte, deşi curtenii sînt amintiţi în documente cu un secol mai devreme. În octombrie 1569 se spune că Ignat, Deagu şi feciorii lui Dobrin, aflaţi în ceata armaşilor, rămăseseră datori la birul de curte, fiecare cu cîte 250 de aspri [196]. Plătind birul de curte, rezultă că armaşii de mai sus — ca şi membrii altor cete sau bresle de dre-

[191] Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XVIII/88.
[192] Loc. cit., Mitr. Ţării Rom., CCCXLVII/4.
[193] Arh. St. Buc., m-rea Brebu, I bis/21.
[194] Loc. cit., ep. Buzău, XVII—XVIII/6.
[195] Arh. St. Buc., ep. Argeş, XC/13.
[196] Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 100—101. Cît priveşte „birul cel mare de aspri de curte" plătit de Stoica logofăt la ⟨1569—1570⟩, din documentul rupt referitor la această chestiune ar rezulta că logofătul plătea pentru un alt locuitor, de la care luase o ocină *(Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 326).

gători mărunţi — făceau parte din categoria generală a curtenilor.

În secolul al XVII-lea, dregătorii subalterni plăteau, ca şi ceilalţi roşii, birul numit ruşală sau birul de roşii, cum se numea în această vreme birul de curte. Astfel, dintr-un document din 5 noiembrie 1653, aflăm că Iane paharnic fusese frate cu alţii „pri roşală“ [197]; un alt document — citat şi mai sus — din 26 ianuarie 1638, arată că plăteau birul de ruşală patru fraţi: Paraschiva vornic, Constantin armaş, Dragul comis şi Neagoe din Togozeni [198].

Din toate exemplele citate mai sus rezultă că *toţi dregătorii mărunţi, păstrîndu-şi titlurile pe care le aveau (spătar, postelnic, paharnic etc.) şi plătind birul de roşii, făceau parte din categoria generală a curtenilor*, alături de numeroşi alţii care nu aveau astfel de titluri.

În Moldova, deşi informaţia noastră documentară este în general mai săracă, constatăm, totuşi, că situaţia este asemănătoare. Şi aici — ca şi în Ţara Românească — noţiunea de curtean a avut două înţelesuri: unul general, în care sînt incluse şi celelalte categorii de dregători mărunţi, şi altul restrîns doar la categoria curtenilor care nu au obţinut asemenea titluri. Astfel, la 22 februarie 1612, adresîndu-se dăbilarilor din ţinutul Neamţ, Ştefan Tomşa le porunceşte să nu turbure averea lui Păcurar vistiernicel „pentru că este curtean vechi, mai dinainte“ [199]. Din acest document rezultă că, la începutul secolului al XVII-lea, vistiernicei făceau parte dintre curteni. Fără îndoială că şi ceilalţi dregători mărunţi erau, de asemenea, curteni.

Alte documente ne dovedesc că dregătorii mărunţi plăteau — ca şi curtenii — darea numită „curtenie“, amintită în veacul al XVII-lea, care corespundea ruşalei sau birului de roşii din Ţara

[197] „Intregiri“, 1938, p. 198.

[198] Arh. St. Buc., m-rea R. Sărat, XVII/2. Vezi şi doc. din 15 ianuarie 1650 în care jupîneasa Ioana, soţia lui Udrea postelnic din Cosoba, arată că a vîndut ocina soţului său „cu bir cu tot, însă bir de ruşală, ughi (galbeni) 3 şi jumătate“ (Acad. R. S. România, DLXXII/7).

[199] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 65.

Românească. Astfel, dintr-un document din 13 aprilie 1635 aflăm că Ştefan Danco stolnicel plătise curtenie 8 ughi [200], iar din „izvodul" rămas de la Gheorghe Ştefan voievod pentru birul scos în luna iunie 1654 din Moldova, unde sînt trecute toate categoriile de contribuabili din ţară, rezultă că breslele de dregători mărunţi aveau acelaşi regim fiscal ca şi curtenii. În acest izvod, curtenii apar cu o sumă foarte mare la bir — mai mare chiar decît a ţăranilor birnici — ceea ce arată că împreună cu ei plăteau şi toate celelalte categorii de dregători mărunţi, care — cu excepţia păhărniceilor — nu apar ca bresle separate de contribuabili [201].

Documente din aceeaşi vreme ne arată că exista şi în Moldova o breaslă a curtenilor simpli — care nu aveau titluri — separată de celelalte bresle de dregători mărunţi. De pildă, la 15 noiembrie 1653, Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, dă dreptul mînăstirii Nicoriţa să-şi adune rumânii fugiţi şi înscrişi „ori curtiani sau la păhărnicei" [202]. Cele două bresle, de curteni şi păhărnicei, aveau, deci, o organizare separată. Desigur că şi ceilalţi dregători mărunţi erau organizaţi în cete separate, ca şi păhărniceii. Cînd sînt amintiţi alături de curteni — ca şi în Ţara Românească — aceşti dregători mărunţi îşi adaugă la nume şi titluri de dregători, pe cînd curtenii simpli apar fără astfel de titluri, ca într-un document din 1 ianuarie 1638, unde sînt pomeniţi Donici comişel şi Gavril vistiernicel, ambii din Vîrtop, alături de Bran comişel şi Toader curtean, amîndoi din Soci [203].

Încercînd să limităm în timp perioada în care noţiunea de roşu sau curtean a avut această accepţiune generală, constatăm că primele menţiuni documentare cunoscute pentru Ţara Româ-

[200] Arh. St. Buc., Peceţi nr. 237.
[201] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 264—267.
[202] Arh. St. Buc., m-rea Nicoriţa, IV/3. Vezi şi doc. din 20 noiembrie 1606, prin care este scutit de slujba de curtean sluga domnească Toader din Todereni, care nu are alt titlu (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 74).
[203] Acad. R. S. România, LXIX/135.

nească asupra curtenilor (ultimul sfert al secolului al XV-lea) îi amintesc — fără alte titluri — ca pe o categorie de slujbaşi ce îndeplinea atribuţii însemnate în administraţia şi armata ţării. Dintr-unul din aceste prime documente în care sînt menţionaţi curtenii, datînd din 23 martie 1482, prin care domnul Ţării Româneşti acordă egumenului mînăstirii Snagov dreptul de a-şi judeca satele şi de a încasa gloabele şi duşegubinele (amenzile), aflăm că acestea urmau a fi percepute de o slugă domnească şi de una vornicească, pe care documentul îi numeşte deopotrivă curteni.

Rezultă de aci că, *la sfîrşitul secolului al XV-lea, erau consideraţi curteni atît slugile domneşti care strîngeau veniturile domniei din ţară, cît şi „slugile" marilor dregători*, cu alte cuvinte atît oamenii ce depindeau de curtea domnească, cît şi subalternii dregătorilor, care la această dată nu aveau încă astfel de titluri, ci doar pe acela de curtean.

Cu timpul, acestor slugi şi curteni li s-au distribuit şi titluri de dregători mărunţi, uneori foarte probabil la intervenţia marilor dregători respectivi, ai căror subalterni deveneau şi care erau interesaţi să aibă cît mai mulţi asemenea subalterni, de la care încasau diverse venituri şi în fruntea cărora mergeau la război.

În secolul al XVI-lea, cei mai mulţi dintre curteni nu aveau încă asemenea titluri [204]. Aceeaşi proporţie se va păstra, de altfel, şi în secolul al XVII-lea, cînd — deşi numărul curtenilor cu titluri de mărunţi dregători creşte simţitor — roşii fără titluri de dregători sînt mai numeroşi decît aceştia, fiind mult mai adesea amintiţi în documente.

Toţi cei care obţinuseră titluri de dregători mărunţi au rămas mai departe în categoria generală a curtenilor, iar cei care nu căpătaseră titluri au alcătuit, în a doua jumătate a secolului

[204] Printre cei care plătesc birul de curte — menţionat prima oară în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — se găsesc, în afară de armaşii şi logofeţii citaţi mai sus, şi numeroşi alţi oameni fără titluri, care sînt însă curteni: Buceag din Miriieşti, la 20 decembrie 1573 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 126), Vlad, fiul lui Dumitru, la 18 februarie 〈1575—1576〉 (*ibidem*, p. 170), Radu Rode din Plăseni, la 6 mai 1577 (*ibidem*, p. 269), Bunea din Măldăreşti, la 20 mai 1579 (*ibidem*, p. 476) etc.

al XVI-lea, o breaslă separată, a curtenilor sau a roșilor, cuprinsă și ea în categoria mare a curtenilor.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă o perioadă de schimbări ; în această vreme — îndeosebi în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu — numărul curtenilor, ca și al slujitorilor, de altfel, este în continuă scădere, iar roșii, categorie socială privilegiată, sînt în continuă decădere. În această perioadă, noțiunea de roșu își pierde treptat accepțiunea generală, desemnînd numai categoria celor care nu obținuseră titluri de dregători subalterni și care tindea și ea la dispariție, la asimilarea cu țărănimea.

Către mijlocul secolului al XVII-lea, ceilalți curteni, care aveau titluri de mici dregători, au fost organizați separat de roșii, cu căpitani și iuzbași proprii. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, membrii acestor cete de dregători mărunți — ajunse acum numai bresle fiscale și organizate pe județe — încep a fi numiți slujitori, așa cum pînă atunci li se spusese călărașilor și dorobanților. Toate aceste bresle au fost desființate apoi prin reformele lui Constantin Mavrocordat. Aceasta este, în linii generale, evoluția curtenilor pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Capitolul 2

SLUJITORII ŞI EVOLUŢIA LOR

I. Slujitorii — o altă categorie de oşteni decît curtenii

După cum am arătat şi mai sus, slujitorii (călăraşii şi dorobanţii) au apărut la sfîrşitul secolului al XVI-lea. În această privinţă, părerea noastră se aseamănă cu aceea a lui N. Iorga, care — aşa cum am arătat în introducere — susţinea că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea avem de a face cu o nouă organizare a armatei şi cu o formă nouă a curteniei. De asemenea, ea concordă cu aceea susţinută de I. C. Filitti, care a remarcat primul apariţia slujitorimii la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Înfiinţarea acestui nou corp de slujbaşi ai statului feudal devenise necesară pentru a se putea suplini, în cadrul aparatului de stat, lipsa curtenilor care decăzuseră. Din aceste motive, domnul ţării apelează la alte forţe sociale, din care recrutează slujitorii, păstrînd însă mai departe în administrarea statului şi pe curtenii care rezistaseră prefacerilor sociale din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe care i-a reorganizat în bresle. (Este posibil ca unii din foştii curteni să fi intrat şi ei în cetele de slujitori.)

Împrejurările care au dus la înfiinţarea corpurilor slujitoreşti din Ţara Românească şi Moldova pot fi asemănate în parte cu acelea care au avut loc în Anglia în secolul al XIII-lea, cînd clasa numeroasă a ţăranilor liberi (yeomen) a oferit puterii centrale „materia primă pentru o nouă pedestrime“, prilejuind „o schimbare esenţială în tactica armatei engleze“, despre care vorbeşte F. Engels [1].

În cele două ţări româneşti, fiscalitatea excesivă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea a obligat pe mulţi ţărani liberi şi proprietari să-şi vîndă pămîntul pentru a-şi putea plăti birurile. Cum birul se fixa după avere, „eliberarea“ de proprietate ducea

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, Buc., 1958, p. 191.

la uşurarea situaţiei fiscale a contribuabililor, locuitorii aşa-numiţi „săraci“ plătind biruri mai mici.

Această masă de locuitori, în general lipsită de pămînt, care putea fi deci deplasată cu uşurinţă la oraşe sau acolo unde existau garnizoanele militare, a oferit domniei posibilitatea recrutării unor cadre noi pentru armata şi administraţia statului feudal, unii dintre aceştia fiind aşezaţi, aşa cum vom vedea, pe proprietăţile domneşti, care le erau date în folosinţă.

Fiind puşi sub comanda marilor boieri — din rîndurile cărora se alegeau căpitanii, care deveneau astfel, din comandanţi ai cetelor lor particulare, comandanţi ai slujitorilor ţării — şi lipsiţi în general de sprijinul ferm şi consecvent al domniei, slujitorii nu au putut îndeplini decît în mică măsură sarcina pentru care fuseseră creaţi.

Slujitorii se deosebesc de vechii curteni nu numai prin mediul social din care proveneau, dar şi prin relaţiile dintre ei şi domn. După cum am arătat mai sus, curtenii erau legaţi de persoana domnului prin relaţii vasalice, uneori directe, alteori prin intermediul marilor dregători în subordinea cărora se aflau. Slujba lor, denumită dvorba, era o slujbă specific feudală, de curte.

Slujitorii nu mai prestează slujbă de curte. Slujba lor este făcută în primul rînd „ţării“, statului feudal, fie în armată — în timp de război — fie în administraţie — în timp de pace. Din aceste motive, izvoarele narative din secolul al XVII-lea îi denumesc *„slujitorii ţării“*, nume care nu fusese dat curtenilor.

O dovadă peremtorie a faptului că slujitorii sînt un corp nou, organizat aparte de curteni, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, este dată de documentele moldovene din 13 februarie 1585 şi 1 februarie 1617, referitoare la scutirea acordată preoţilor din Iaşi de găzduirea slujbaşilor domniei. În prima scutire, se spune că nu vor fi găzduiţi nici boierii, nici cei aflaţi „în slujba domniei“ [2]; referindu-se la documentul din 1585 — care, în mod normal, ar fi trebuit să fie reprodus aidoma, dacă nu s-ar fi petrecut între timp nici o schimbare — cea de a doua poruncă pre-

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 268.

cizează că preoţii erau scutiţi să găzduiască „nici boieri, nici curtean, nici slujitor“ [3].

Rezultă de aci că, între 1585 şi 1617, în categoria mare a celor ce slujeau statului feudal, se disting curtenii şi slujitorii, ca două corpuri diferite. Cum curtenii existau de mai multă vreme, *slujitorii sînt corpul cel nou, înfiinţat la sfîrşitul secolului al XVI-lea.*

Apariţia slujitorilor în Moldova a avut loc după 20 februarie 1591, data cunoscutului recensămînt efectuat din porunca lui Petru Şchiopul, în care slujitorii nu sînt amintiţi şi unde figurează numai curtenii din judeţe şi comandanţii lor, vătagii [4].

Cît priveşte Ţara Românească, avînd în vedere măsurile de reorganizare a statului feudal întreprinse de Mihai Viteazul, este foarte probabil că organizarea slujitorilor să fi avut loc în timpul domniei acestuia, datorită, în primul rînd, necesităţilor de efective mari pentru lupta de eliberare de sub jugul turcesc [5]. În timpul acestei domnii, au fost aşezaţi pe ocine domneşti primii călăraşi, s-au adăugat la dorobanţii mercenari străini aşa-numiţii dorobanţi de ţară, numărul mercenarilor a crescut, ca şi al roşilor, care au fost organizaţi mai temeinic pe judeţe.

[3] *Ibidem*, veac. XVII, vol. IV, p. 94.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 4—6. Chiar dacă în această „samă“ (recensămînt) — plină de greşeli elementare de calcul — figurează în unele ţinuturi curteni fără vătagi, iar în altele mai mulţi vătagi decît curteni, ea se referă numai la curteni, care au fost în secolul al XVII-lea (ca şi în secolul precedent) comandaţi de vătagi, spre deosebire de slujitori, care se aflau sub comanda hotnogilor. După cum a arătat N. Iorga (Hurmuzaki, XI, p. 220, nota), este foarte probabil ca între aceşti vătafi să fie cuprinşi şi vătaşii boierilor, ceea ce ar explica numărul lor mare în anumite ţinuturi.

[5] În această privinţă dispunem de o informaţie foarte preţioasă, păstrată într-un raport italian din anul 1594, în care se spune că, după uciderea creditorilor şi garnizoanei turceşti din Bucureşti, Mihai Viteazul a spus mulţimei adunate că cine vrea să-l urmeze să vină la dînsul. În felul acesta el a reuşit să atragă în slujba sa un mare număr de oameni, care erau obişnuiţi înainte să plătească aproape în fiecare lună cîte un bir, astfel încît rămîneau lipsiţi de aproape toate veniturile (Hurmuzaki, III/1, p. 465). Acest raport ni se pare revelator pentru împrejurările în care au fost primiţi în armată oamenii aceştia simpli, din care s-a alcătuit corpul slujitorilor, scutiţi de dări pentru slujbă.

Este foarte probabil că Mihai Viteazul a fost obligat să ia aceste măsuri de organizare a armatei pentru a putea deveni independent de forţa militară a marii boierimi şi pentru a înlocui cetele acesteia cu proprii săi ostaşi. În această privinţă dispunem de o foarte interesantă relaţie din anul 1597, alcătuită de Lassota, un emisar al împăratului austriac în Ţara Românească. În această relaţie ni se spune că domnul, trecînd în revistă trupele pe care boierii erau obligaţi să le aducă la război vreme de trei luni pe cheltuiala lor proprie, nu aflase decît cinci sau şase sute din aceşti oşteni [6]. Se înţelege că, în faţa unei astfel de situaţii, domnul trebuia să facă apel la alte forţe, în primul rînd la slujitori şi mercenari, care, în plus, erau şi mai pricepuţi la meşteşugul armelor.

Subliniem deci faptul că slujitorii au apărut în aceeaşi vreme atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, fără însă ca despre acest eveniment să ni se păstreze documente cu ştiri precise.

Naşterea organizaţiei slujitorilor la sfîrşitul secolului al XVI-lea este confirmată şi de faptul că *primele menţiuni de slujitori — atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova — sînt de la începutul secolului al XVII-lea* [7]. Astfel, la 26 iunie 1611, Radu Şerban arăta că a făcut palancă la Gherghiţa şi a pus orăşeni şi slujitori „să şază într-însa" [8], iar în *Istoria Ţării Româneşti* se spune că Radu Mihnea a fost primit ca domn de boieri, roşii şi slujitori, care i s-au închinat [9]. Este demn de remarcat faptul că aceeaşi cronică, referindu-se la un eveniment asemănător (alegerea lui Radu de la Afumaţi ca domn), arată că aceasta s-a făcut de boieri şi „altă curte măruntă" [10], fără a aminti de slujitori, care nu existau la acea dată. Menţionăm, de asemenea, că aceleaşi categorii de boieri şi curteni — nu şi slujitorii — sînt

[6] A. Veress, *Documente,* V, p. 95.

[7] În cîteva documente de la sfîrşitul secolului al XVI-lea cuvîntul slujer (prescurtat sluj.) este întregit greşit slujitor (*Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac. XVI, vol. VI, p. 58 şi „Oltenia", vol. IV, p. 70).

[8] *Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac. XVII, vol. II, p. 11 ; vezi şi p. 46.

[9] *Istoria Ţării Româneşti,* ed. cit, p. 89.

[10] *Ibidem,* p. 44. Vezi şi p. 50, unde se spune că lui Mircea Ciobanul i s-au închinat boierii şi „toată curtea".

amintite şi la alegerea ca domni a lui Ştefan cel Mare şi Bogdan Lăpuşneanu [11].

Apariţia unui nou corp de oaste a făcut necesară şi crearea unor comandanţi noi. În Moldova, în vremea domniei lui Ieremia Movilă, se reorganizează funcţia şi atribuţiile portarului de Suceava — numit uneori şi mai înainte hatman — care devine de acum încolo hatman şi pîrcălab de Suceava şi comandant al slujitorilor [12].

Cam în aceeaşi vreme apare şi marele agă — amintit prima oară în 1592 [13] — care va fi în secolul al XVII-lea comandantul dorobanţilor, subordonat hatmanului. Tot acum, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, sînt amintiţi prima oară în documente şi hotnogii, care, în secolul al XVII-lea, au comandat steagurile de slujitori, în timp ce curtenii au rămas mai departe sub comanda vătafilor.

În Ţara Românească, alături de vechii vătafi, comandanţi ai curtenilor, apar la sfîrşitul secolului al XVI-lea iuzbaşii şi căpitanii, care vor comanda, în veacul următor, atît pe slujitori, cît şi pe curteni [14].

După înfiinţarea slujitorilor, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, aceştia apar de nenumărate ori în documentele din secolul următor ca o *categorie distinctă de aceea a curtenilor sau roşilor*. Astfel, actul de jurămînt al reprezentanţilor Ţării Româneşti faţă de Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, din 18 iulie 1618, este dat de „boiarii mari şi micii şi roşii şi toţi slujitorii" [15]; la

[11] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, p. 91 şi 193.

[12] Transformarea funcţiei hatmanului şi lărgirea atribuţiilor sale la sfîrşitul secolului al XVI-lea l-au făcut pe Miron Costin să afirme că Ieremia Movilă a înfiinţat hătmănia (*Istoria în versuri polone*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 238). Asupra atribuţiilor hatmanului — ca şi a celorlalţi mari dregători cu atribuţii militare — vom reveni pe larg în lucrarea privind sfatul domnesc.

[13] A. Veress, *Documente*, III, p. 259.

[14] Despre aceasta vezi capitolul V al lucrării.

[15] A. Veress, *Documente*, IX, p. 168—169.

15 iulie 1631, cînd emite cunoscutul hrisov împotriva boierilor greci, Leon Tomșa, domnul Țării Românești, arată că s-a sfătuit cu boierii, roșii, mazilii și slujitorii [16]; aceleași categorii apar și în așezămîntul asemănător, dat de Radu Leon, la 9 decembrie 1668 [17].

În afară de aceste cazuri, în care roșii și slujitorii apar alături de boieri ca două categorii sociale privilegiate, îndeplinind rosturi importante în statul feudal, ei sînt amintiți adeseori ca două categorii diferite și în documentele din secolul al XVII-lea referitoare la plata dijmei, unde se spune că trebuiau să dea a zecea parte din produse toți cei care foloseau ocină străină, fie că erau boieri, roșii sau slujitori [18].

Cînd într-o localitate sau într-un județ existau roșii și slujitori, atunci se spune, de pildă, roșii și slujitorii din Izbiceni [19], sau roșii și slujitorii din Argeș [20].

Aceeași deosebire netă se face și atunci cînd sînt amintite cele două cete sau bresle de slujitori — călărașii și dorobanții — alături de roșii sau curteni. În zeci de documente din deceniile 4—7 ale secolului al XVII-lea referitoare la plata dijmei pentru folosirea unei ocine străine se arată că aceasta trebuia dată de roșii, călărași și dorobanți [21]. În aceste cazuri, termenii de călărași și dorobanți înlocuiesc pe acela de slujitori din documentele asemănătoare, citate mai sus.

Aceeași diferență între curteni și slujitori o fac și cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea și de la începutul celui următor, ca și unii călători străini ce ne-au vizitat țara. Miron Costin, de pildă, arată că slujitorii se aflau sub comanda hatmanului, iar curtenii, sub aceea a logofătului sau că împotriva seime-

[16] Acad. R. S. România, Peceți, nr. 185.
[17] Acad. R. S. România, MCCXLVI/3.
[18] Doc. din: 21 mai, 25 iunie și 28 iunie 1642 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XVII/5, ms. 357, f. 39 și ep. Argeș, XVI/21).
[19] Doc. din 6 iunie 1650 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLXXI/2).
[20] Doc. din 22 februarie 1654 (loc. cit., ep. Argeș, II/40).
[21] Vezi doc. din: ⟨1632—1654⟩, 2 decembrie 1636, 13 aprilie 1637, 4 octombrie 1638, 14 iulie 1654, etc. (Arh. St. Buc., m-rea Viforîta, I/26, m-rea Mislea, II/6, m-rea Radu Vodă, XXVII/6 și V/4, m-rea Plumbuita, XII/11).

nilor răsculaţi la 1655 a pornit curtea, slujitorii şi lefegiii nemţi [22]; fiul său, Nicolae Costin, afirmă că, în timpul domniei a treia a lui Gheorghe Duca, mulţi mazili, curteni, slujitori şi ţărani au fugit din pricina dărilor mari [23]. În sfîrşit, Dimitrie Cantemir consideră pe călăraşi drept al treilea „ordin" al societăţii moldovene, plasîndu-i între curteni şi răzeşime [24]; el face o diferenţă netă între curteni (care alcătuiau al doilea ordin, după marea boierime) şi călăraşi.

Ca şi în Ţara Românească, curtenii şi călăraşii apar apoi adeseori ca două categorii diferite în numeroasele documente referitoare la plata dijmei pentru folosirea unui pămînt străin [25], iar la 11 ianuarie 1636, domnul porunceşte „mişeilor" (ţăranilor) din ţinutul Hotin să dea suma cuvenită pentru haraci, arătînd că plăteau, de asemenea, şi celelalte categorii fiscale din ţară: boierii, mazilii, curtenii, popii şi călăraşii [26].

Faptul că slujitorii şi curtenii sînt două corpuri distincte rezultă în mod clar şi din împrejurarea că, în tot cursul secolului al XVII-lea, au avut comandanţi diferiţi. După cum arată Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, curtenii erau comandaţi de marele logofăt iar călăraşii, dorobanţii „şi alţi slujitori" se aflau sub conducerea hatmanului [27], care avea în subordinea sa, ca „general peste dorobanţi", pe marele agă [28]. În Ţara Românească, cu ocazia descrierii bătăliei de la Plumbuita, cronicarul precizează că roşii erau comandaţi de Ivaşco Băleanu vornic şi Barbu Brădescu paharnic, călăraşii de Tudosie Corbeanu spătar şi Gheorghe spătar, iar dorobanţii de Oprea aga [29].

[22] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 238 şi 170.

[23] M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, vol. II, p. 24; cf. şi p. 216 şi cronica lui I. Neculce, ed. I. Iordan, p. 155.

[24] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 114.

[25] Vezi doc. din 3 iulie 1632, 3 septembrie 1653 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Galata, VII/1, Acad. R. S. România, LXXXII 13 şi G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 61).

[26] Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/58.

[27] Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 387, D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 78.

[28] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239.

[29] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 102.

Documentele din secolul al XVII-lea fac aceeaşi netă diferenţă între slujitori şi celelalte categorii sociale din rîndul cărora proveneau călăraşii şi dorobanţii, ceea ce dovedeşte că aveau o altă situaţie decît aceştia. În numeroase asemenea documente ei apar separat de restul ţărănimii, fie ca *„slujitori şi ţărani"* [30], *„slujitori şi megiaşi"* [31], *„slujitori şi cnezi"* [32] sau *„slujitori şi birnici"* [33].

După înfiinţarea slujitorilor, aceştia nu numai că apar adeseori în opoziţie cu mai vechii curteni — cum am arătat mai sus — dar sînt folosiţi uneori unii împotriva altora sau au atitudini diferite — după interesele lor — faţă de unele evenimente. De pildă, cînd călăraşii s-au răsculat împotriva lui Alexandru Coconul, domnul Ţării Româneşti, ei au fost înfrînţi de oastea de boieri şi de „curtea" (curtenii) domnului [34].

Atitudini diferite au avut cele două categorii şi în timpul marei răscoale a slujitorilor din 1655. După cum rezultă din scrisoarea dată de boierii şi roşii din Ţara Românească la 20 mai 1655, în timpul acestei răscoale au fost prădaţi şi ucişi de către slujitorii răsculaţi — pe lîngă boieri — şi unii curteni [35].

O dovadă concludentă despre originea „populară" a slujitorilor este şi faptul că *ei nu sînt descendenţi de boieri şi că nu*

[30] Doc. din: 20 iunie 1632, 25 mai 1635, 2 decembrie 1636, 4 iulie 1654, 23 martie 1664, etc. (Arh. St. Buc., ms. 465, f. 30, m-rea Tismana, XCII/26, m-rea Mislea, II/6, ep. Argeş, XVI/38, Mitr. Ţării Rom., XII/1).

[31] Doc. din: 22 mai 1669, 4 mai 1676, 11 august 1682 (Muzeul de istorie Buc., nr. 27.446, Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XII/3, Acad. R. S. România, CLXXXIX/205) etc.

[32] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 447.

[33] Doc. din: 2 mai 1657, 12 martie 1666, 3 septembrie 1708 (Acad. R. S. România, CXXVIII/146, Arh. St. Buc., ms. 218, f. 288, Acad. R. S. România, CCCLXVIII/5) etc.

[34] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 94.

[35] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 33—36.

sînt numiţi niciodată boieri, cum li se spune de obicei roşilor[36]. Apoi, printre slujitori se găseau mulţi oameni de condiţie socială mai modestă, de pildă, numeroşi meşteşugari. Astfel, la 31 iulie 1626, întîlnim un călăraş săpunar la Tîrgovişte[37], la 15 mai 1654 un altul la Ploieşti[38] iar la 1 iunie 1678 un al treilea la Rîmnic[39]; la 21 aprilie 1641 un călăraş şi un dorobanţ erau tabaci la Bucureşti[40] etc. Uneori, chiar comandanţii acestor slujitori erau meşteşugari; astfel, numai la Bucureşti sînt amintiţi; în iunie 1626 Costea stegarul cismarul[41], la 10 aprilie 1635, Dumitraşcu brăgariul stegar de dorobanţi[42], iar la 25 ianuarie 1683 Dediul iuzbaşa de dorobanţi ceaprazarul[43]. Menţionăm că nu am întîlnit decît foarte rar curteni meşteşugari, şi aceştia numai în perioada de decădere a roşilor, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd situaţia lor socială nu mai diferea prea mult de aceea a slujitorilor[44].

II. **Despre cele două accepţiuni ale noţiunii de slujitor**

De-a lungul secolului al XVII-lea, termenul de slujitor — ca şi acela de curtean — a avut două accepţiuni: *sensul propriu al cuvîntului — redat în slavoneşte prin cuvîntul* слѹжитєл

[36] Pentru diferenţa netă dintre boieri şi slujitori, vezi în special doc. din 27 septembrie 1648, în care Matei Basarab dă volnicie mînăstirii Radu vodă să-şi ia vinăriciul de la *„tot omul, veri dărăban, veri călăraşi, veri boiarinu“* (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, V/3).

[37] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XVI/6.

[38] Loc. cit., m-rea Snagov. XXIV/6.

[39] Acad. R. S. România, CCXLVII/65.

[40] Biblioteca centrală de Stat, XCII/4.

[41] Arh. St. Buc., ms. 255, f. 16.

[42] Loc. cit., m-rea Sf. Ioan-Buc., XII/7.

[43] Loc. cit., m-rea Căldăruşani, XX/6.

[44] Un păhărnicel cojocar, la 8 decembrie 1654 (Muzeul de istorie Buc., nr. 1725/D); un postelnicel chivărar, la 13 martie 1668 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LVII/23); un şetrar croitor, la 26 februarie 1671 (loc. cit., m-rea Stavropoleos, XII/18).

— cuprindea, pînă în a doua jumătate a secolului, pe călăraşi şi dorobanţi ; în sens larg, mai ales în Moldova, termenul de slujitor — derivînd de la slujbă, a sluji — se referă la toţi aceia care îndeplineau diverse slujbe mărunte în statul feudal, avînd aceiaşi accepţiune ca şi termenul de slugă domnească. De aceea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, noţiunea şi-a pierdut înţelesul ei iniţial, ajungînd a fi cuprinşi în termenul general de slujitori atît curtenii, cît şi mercenarii, adică toţi aceia care slujeau statului feudal.

Instabilitatea terminologiei în secolul al XVII-lea reflectă însăşi instabilitatea categoriilor sociale pe care le desemnează, care ajung pînă la urmă să se confunde, curtenii devenind ei înşişi slujitori.

După cum rezultă din numeroase documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea, *noţiunea de slujitori cuprindea în această vreme pe călăraşi şi dorobanţi.* Astfel, la 27 noiembrie 1632, Matei Basarab dă dreptul lui Bunea Grădişteanu logofăt să-şi ia doi rumâni înscrişi unul la călăraşi şi altul la dorobanţi, precizînd că „domnii mel⟨e⟩ nu-mi trebuiescu sluj⟨i⟩tor⟨i⟩ rumânii boiarilor“ [45]. În timpul domniei lui Matei Basarab, poruncile domneşti ca aceea de mai sus sau altele de genul acesteia „nu-m⟨i⟩ trebuiescu rumânii sf⟨i⟩ntei mănăstiri slujitori“ [46] alternează cu aceea în care se spune că „domnii mel⟨e⟩ nu-mi trebuiescu rumânii mănăstirii călăraşi sau dărăbanţi“ [47]. domnul precizînd că slujitorii sînt alcătuiţi din aceste două categorii [48]. În această vreme, cum am văzut, *curtenii nu sînt numiţi niciodată slujitori.*

În alte documente din aceeaşi vreme se arată că dorobanţii sînt slujitori. De pildă, la 3 decembrie 1623, se spune despre un rumân din Vîlcana că era „dorobanţu slujitoriu de în zilele lui

[45] Acad. R. S. România, CCCXCIX/34.

[46] Doc. din 26 martie 1633 (loc. cit., CCCX/23).

[47] Doc. din 27 noiembrie 1632 (loc. cit., CCCX/22).

[48] Cf. şi *Istoria Ţării Româneşti,* ed. cit., p. 119, unde — referindu-se la domnia lui Constantin Şerban — cronicarul explică termenul de slujitori prin călăraşi şi dorobanţi.

Mihai voievod" [49]; la 10 august 1633, Stoica dărăbanul din Dudeşti arată că este „slujitoriu bătrîn, vechiu" [50], iar la 6 aprilie 1648, Oprea cu fraţii săi, Neagoe şi Stan, erau şi ei „slujitori dărăbanţi" [51].

În accepţiunea sa generală, în secolul al XVII-lea, *termenul de slujitor cuprinde pe toţi aceia care îndeplineau diverse slujbe mărunte în statul feudal.* Trebuie să subliniem aici faptul că aceste slugi domneşti care îndeplineau diverse atribuţii în statul feudal existau şi în secolele XIV—XVI — aşa cum am arătat — dar că ele nu sînt numite slujitori decît în secolul al XVII-lea, cînd începe să se folosească tot mai mult termenul de slujitor.

În numeroase documente de scutiri de dări date unor sate din Moldova în secolul al XVII-lea, termenul de slujitori se referă la slugile domneşti care adunau dările de la locuitori sau îi sileau la muncă pentru domnie, precum şi la cei care strîngeau gloabele. De pildă, la 12 noiembrie 1629, domnul Moldovei dă o poruncă dregătorilor, şoltuzului şi pîrgarilor din Botoşani şi *„la toţi slujitorii cîţi veţi înbla cu slujbele domniei mele"* [52]; o poruncă asemănătoare se emite la 22 august 1638 pîrcălabilor din Fălciu, dregătorilor de tîrg din Huşi şi slujitorilor care umblă cu slujbele în oraş şi în ţinut ca să nu ia gloabe de la satele episcopiei [53].

Înainte de apariţia termenului de slujitori, cei care îndeplineau aceste slujbe se numeau slugi. De pildă, în cronica lui Eftimie, se spune că Iliaş Rareş, domnul Moldovei, „a trimis slugi în toată ţara să adune birul". [54].

În Ţara Românească, în secolul al XVII-lea, cei care îndeplineau asemenea slujbe mărunte se numeau în general — ca şi

[49] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 358.
[50] Acad. R. S. România, XLII/74.
[51] Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, IX/3.
[52] Arh. St. Buc., m-rea Galata, VI/8.
[53] Idem, ms. 543, f. 41.
[54] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 120 (textul slav la p. 112).

în secolele anterioare — slugi domneşti [55]. Uneori, însă, în documentele româneşti li se spune şi acestora — mai rar însă decît în Moldova — slujitori. De pildă, la 7 septembrie 1629, în hrisovul pentru scutirea de dări a satului Segarcea, domnul porunceşte birarilor şi slujitorilor „care veţi umbla cu slujbe sau treabă domnească" să lase satul în pace [56], iar la 15 ianuarie 1652 se dă o poruncă asemănătoare tuturor slujitorilor care umblă cu slujbe prin judeţul Argeş : birari, mierari, găletari, dijmari, gorştinari, „sau măcar ce slujitori", să lase în pace slobozia Flămînzeşti a mînăstirii Argeş [57].

Datorită, pe de o parte, folosirii termenului de slujbă pentru toate atribuţiile îndeplinite în cadrul statului feudal [58] *şi de slujitori — în sens larg — pentru toţi cei care le îndeplineau* iar pe de altă parte, ca urmare a decăderii curtenilor, a căror situaţie materială şi poziţie socială începe a nu mai fi prea mult diferită de aceea a slujitorilor propriu-zişi, *în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, termenul de slujitor a început să-şi piardă accep-*

[55] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. II, p. 44, 231, 236, passim.

[56] Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, II/11.

[57] Arh. St. Buc., ep. Argeş, II/35.

[58] Într-un doc. din 27 februarie 1648, se arată că un tînăr din Verneşti, care nu era scris la nici o dare cu satul, se putea înscrie *„la ce slujbă va vrea"* (Acad. R. S. România, CXLVII/110 bis.) ; într-un alt doc., din 19 octombrie 1585, se spune că Grecul postelnic *„a făcut slujba de curte la Petru voievod"* (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 210) ; în altul, din 5 mai 1676, Duca vodă porunceşte unora să lase în pace un călăraş *„să-şi păzească el slujba lui unde-i scris"* (Epitropia bis. Sf. Treime-Craiova, XXIV/65).

Despre oştenii mercenari care *„vor să slujească cu slujbă"* în oastea lui Mihai Viteazul, vezi scrisoarea domnului din 26 iunie 1597 (Şt. Ştefănescu, *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul*, „Romanoslavica" V, 1962, p. 162). La 29 mai 1676, domnul Ţării Româneşti dă o poruncă „voao toati slugile domniei mele, portar, aprod, armaş, *viri care cu ce slujbă viţ mergi"* (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/21).

Strîngerea dărilor — chiar atunci cînd era arendată — se numea şi ea slujbă. Într-un doc. muntean din 6 martie 1623, se spune că, în vremea domniei lui Gavriil Movilă voievod, Chiriac stolnic, Neagul cămăraş şi Staico postelnic din Creţeşti *„au intrat în slujbă..., de au luat nişte dijmării de la Gavriil voievod"* (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 231).

ţiunea sa proprie, iniţială, fiind numiţi slujitori şi curtenii care făceau slujbă domniei în diverse cete.

Că noul nume de slujitori ce se dă acestora — şi care însoţeşte numele mai vechi al breslei din care făceau parte curtenii — derivă de la slujbă rezultă din numeroase documente de la mijlocul secolului al XVII-lea. Într-unul din acestea, datînd din 17 iunie 1663, se spune că, în timpul domniei lui Constantin Şerban, un rumân din Nenciuleşti-Teleorman „s-au pus la slujbă la postelnicei“ [59], iar în două documente mai tîrzii, referitoare la aceeaşi domnie, se arată că Irimia din Coiteşti fusese „la slujbă la roşii“ [60] sau „slujitor la roşii“ [61]. *Făcînd „slujbă“ într-o breaslă, postelniceii şi roşii au căpătat şi ei cu vremea numele de slujitori.*

Dacă în documentele româneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu se face deosebire între slujitorii propriu-zişi şi cei care prestează slujbă într-o breaslă oarecare de dregători mărunţi, ce încep a fi numiţi cu acelaşi termen de slujitori, în documentele slave se face uneori distincţia între слѹжители — cum li se spune în prima jumătate a secolului al XVII-lea slujitorilor propriu-zişi, călăraşii şi dorobanţii — şi слѹжебници, cum sînt numiţi slujitorii mărunţi ai statului feudal în general, într-un document scris în limba slavă din 10 februarie 1646 [62].

[59] Arh. St. Buc., m-rea Cozia, XLVII/38.
[60] Loc. cit., ep. Buzău, XXXI/64.
[61] Loc cit., XXVI/70 ; cf. şi un doc. din 2 octombrie 1668, în care este vorba de alţi rumâni care *erau slujitori „unii la roşii, sau la păhărnicei, la spătărei“* (loc. cit., m-rea Glavacioc, XXXIV/42).
[62] Acad. R. S. România, CCXCIV/4.

În Moldova sînt numiţi uneori слѹжебници şi diverşi slujitori sau slugi ale marilor feudali, ca într-un doc. din 20 aprilie 1639, referitor la scutirea unor slugi, căruţaşi şi slujitori ai episcopiei Rădăuţi (M-rea Putna, nr. 626).

În documentele slave tîrzii, din Ţara Românească, termenul general de slujitor este redat prin cuvîntul слѹжник ca într-un doc. din 9 ianuarie 1663 (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVII/8), iar în altele întîlnim chiar cuvîntul intrat şi în limba română de лѹжито ca într-un doc. din 1646—1647 (Acad. R. S. România, CXCV/211) şi 10 noiembrie 1655 (Arh. St. Buc., m-rea Dealu, X/1).

Cum însă, documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi de la începutul celui următor — deci din epoca de decădere a curtenilor — sînt aproape toate româneşti, întîlnim foarte adeseori în aceste documente diverse categorii de posesori de titluri de dregători mărunţi (păhărnicei, spătărei, vistiernicei etc.) însoţite de numele de slujitori. Astfel, la 28 mai 1672 sînt amintiţi slujitorii păhărnicei din Torsura-Dolj [63]; la 20 octombrie 1713 se spune despre Lupul Brancea că „iaste slujitor la breasla păhărniceilor" [64]; la 25 martie 1694 este amintit un „slujitoriu la ciata vistierniceilor", a cărui ocină este vîndută de ceilalţi slujitori vistiernicei [65]; la 11 aprilie 1683, Vişan din Muscel era slujitor spătărel la steagul lui Iancu iuzbaşa [66]; în sfîrşit, la 17 mai 1717 sînt amintiţi „slujitorii roşii ot sud (judeţul — N. S.) Buzău" care erau „la slujba roşilor" [67] (aceasta este, de altfel, printre ultimele menţiuni cunoscute ale roşilor).

Este demn de reţinut faptul că, deşi sînt numiţi slujitori — aşa cum li se spusese pînă atunci călăraşilor şi dorobanţilor — *posesorii de titluri de dregători subalterni continuă să facă parte din breasla sau ceata vistierniceilor, postelniceilor, spătăreilor etc. şi că nu sînt amestecaţi niciodată cu cetele de slujitori propriu-zişi, călăraşii şi dorobanţii*, care rămîn mai departe două cete separate.

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, cînd numărul curtenilor şi slujitorilor este în continuă scădere, aceste bresle de subalterni-slujitori au fost reorganizate pe judeţe, purtînd un singur nume în fiecare judeţ şi avînd în frunte cîte un căpitan

[63] Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 112.

[64] Acad. R. S. România CXXX/27. Vezi şi doc. din 1710, prin care Constantin Brîncoveanu scuteşte de dări pe un locuitor din Pade-Dolj „care este slujitor la breasla bănişorilor" urmînd ca „fieştecare slujitor să-şi dea birul osebi" („Rev. arhivelor" V/1, 1942, p. 247—248).

[65] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXI/7.

[66] Idem, m-rea Cotroceni, XVII/6.

[67] Idem, ep. Buzău, XXVIII/35.

de slujitori [68]. Astfel, apar acum slujitorii-vornicei din Romanaţi [69], slujitorii-postelnicei din Olt [70], slujitorii-păhărnicei din Mehedinţi [71], slujitorii-spătărei din Ialomiţa [72] şi Saac [73] etc. [74].

Cum în judeţele respective nu predominaseră înainte dregători mărunţi purtînd asemenea titluri, este foarte probabil că domnul a simplificat lucrurile, unificînd titlurile pe judeţe. Aceasta este prima fază din procesul de desfiinţare a posesorilor de titluri de dregători subalterni, pe care o va desăvîrşi mai tîrziu Constantin Mavrocordat.

Tot în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, *termenul de slujitor începe a nu mai desemna pe călăraşi şi dorobanţi (la care se referea iniţial), ci pe aceşti posesori de titluri de dregători subalterni din judeţe,* care îşi păstrau însă titlurile. În numeroase documente din această vreme, subalternii numiţi slujitori apar separat şi în opoziţie cu breslele de călăraşi şi dorobanţi. Astfel, la 1 ianuarie 1695, între categoriile care trebuiau să plătească cămănărit sînt înşiraţi : călăraşii, dorobanţii, slujitorii, lefegiii etc. ; [75] la 3 ianuarie 1695, aceleaşi categorii

[68] Căpitanii de slujitori din judeţe apar în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea : un căpitan de slujitori din Buzău este amintit la 15 mai 1692 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/55) ; unul din Dolj la 4 februarie 1694 (loc. cit., ms. 295, f. 246 v.) ; altul din Ialomiţa la 5 decembrie 1698 (Acad. R. S. România, CDLXXI/56). Vezi şi poruncile din 1 decembrie 1697 şi 30 noiembrie 1700, adresate căpitanilor de slujitori din judeţe (*Anatefterul lui C. Brîncoveanu,* editat de Dinu C. Giurescu, în *Studii şi mat. de istorie medie.* V, p. 387 şi 395).

[69] Doc. din 11 aprilie 1694 (Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXIV/33).

[70] Doc. din 24 mai 1694 (Acad. R. S. România, CDLXXVII/159).

[71] Doc. din 20 noiembrie 1713 (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 599 v-601).

[72] Idem, m-rea Radu vodă, XXIII/31.

[73] Doc. din 20 mai 1706 (Acad. R. S. România, CXCVIII/122).

[74] În *Condica vistieriei* lui C. Brîncoveanu, pe lîngă aceşti breslaşi, apar slujitori roşii în Buzău şi Gorj, vistiernicei în Ilfov, Teleorman şi Muscel, păhărnicei în Rm. Sărat, cămărăşei în Prahova, portărei în Dîmboviţa, mazili în Vlaşca, stolnicei în Argeş, armăşei în Vîlcea şi bănişori în Dolj (*Condica vistieriei,* p. 15, 17). Cf. şi C. C. C. Giurescu, *op. cit.,* vol. III, partea a II-a. Buc., 1946, p. 741—742.

[75] *Anatefter,* ed. cit., în *Studii şi mat. de istorie medie,* V, p. 388.

trebuiau să achite vamă la Ruşii de Vede şi Zimnicea [76] iar la 7 ianuarie 1696, domnul dă o poruncă satelor din judeţul Gorj „au (sau) birniceşti, au slujitoreşti, au dărăbănţeşti, au călărăşeşti, au martalogi“ [77].

Rezultă de aici că, *la sfîrşitul secolului al XVII-lea, termenul de slujitor şi-a schimbat accepţiunea sa iniţială, ajungînd să nu mai desemneze pe călăraşi şi dorobanţi, ci pe membrii breslelor de posesori de diverse titluri de dregători mărunţi, care, însă, nu au ajuns să se confunde cu călăraşii şi dorobanţii, ce apar totdeauna ca bresle diferite.*

În perioada de decădere a curtenilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *mărturiile vremii încep să nici nu mai facă diferenţă între aceştia şi slujitori* ; membrii celor două categorii, care apăreau în documentele din prima jumătate a secolului ca fiind net distincte, ajung a fi cuprinşi acum cu toţii în noţiunea generală de slujitori. De pildă, la moartea lui Şerban Cantacuzino, cronica ţării ne informează că s-au adunat la mitropolie, pentru a alege domn, *„toată boierimea ţării şi slujitorii“* [78], prin slujitori înţelegîndu-se acum atît curtenii — care luau parte în mod obişnuit la aceste evenimente — cît şi slujitorii propriu-zişi.

În documentele Ţării Româneşti din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, curtenii nu mai sînt pomeniţi ca o categorie separată ; izvoarele amintesc acum doar pe :*„boieri, slujitori, ţărani“* [79] ; *„boieri, slujitori, rumâni“* [80] ; *„boieri, negustori,*

[76] *Ibidem*, p. 372 ; vezi şi p. 374—375, 376 passim.

[77] „Oltenia“, I, 1940, p. 116—117 şi Arh. St. Craiova, III/3.

[78] R. Greceanu, *Viaţa şi domnia lui C. Brîncoveanu*, p. 10—11 ; cf. şi p. 91, 94, 105. Vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, p. 189. Cf. şi cronica lui I. Neculce, ed. I. Iordan, p. 22, care aminteşte de asemenea ca trei categorii mari, *pe boieri, slujitorimea şi ţara* ; vezi şi p. 115, 221, 222, 253, 262.

[79] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XVII/26.

[80] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 367, 368, 369, 370 passim.

slujitori, călugări și țărani“ [81] sau „*boieri, slujitori și săraci*“ [82] ultimii fiind înlocuiți uneori cu birnici [83].

Datorită faptului că și mercenarii (lefegiii) — al căror număr este în creștere începînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea — îndeplineau, ca și curtenii și slujitorii, diverse slujbe în statul feudal, avînd în parte origine și situație materială asemănătoare cu ale călărașilor și dorobanților, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și *aceștia au început a fi înglobați în categoria generală a slujitorilor*, deși mercenarii au rămas mai departe organizați separat, cu comandanți proprii.

Înglobarea mercenarilor între slujitori a fost ușurată și de faptul că unii dintre aceștia din urmă (dorobanții, mai puțin călărașii) erau ei înșiși plătiți uneori cu leafă, ca și mercenarii [84]. În cunoscutul izvod rămas de la Gheorghe Ștefan referitor la birul scos din Moldova în luna iunie 1654, se arată că s-au plătit 56 593 ughi și 12 potronici lefile slujitorilor „fără leafa nemților“ [85], iar în varianta cronicii lui Grigore Ureche se afirmă că marele vistier da „lefe slujitorilor“ [86]. Miron Costin — care și-a scris cronica la sfîrșitul secolului al XVII-lea — spune, referindu-se la domnia lui Ieremia Movilă, că acesta avea „slujitori de ai săi leși“ sau „slujitori de ai săi nemți“ [87], numind slujitori și pe mercenarii străini care făceau slujbă domniei, fiind organizați într-un corp separat. Și mai tîrziu,

[81] Arh. St. Buc., A. N., XC/24.
[82] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 172.
[83] *Ibidem*, p. 150.
[84] În *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 119, se afirmă, de pildă, că domnul Constantin Șerban dădea călărașilor și dorobanților lefi din destul.
[85] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 267.
[86] Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.
[87] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 44 și 51 ; vezi și p. 143, 155, 156, 169, 181. Cînd vorbește de restul oștirii și de mercenari, Miron Costin le spune slujitorilor oastea de țară, iar mercenarilor lefegii (*ibidem*, p. 114, 150, 170). Alteori, îi numește pe primii călărași și dorobanți iar pe ceilalți „slujitori cu leafă“ (*ibidem*, p. 387) ; vezi și *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 31, 35, 172, 254 passim.

mercenarii au fost numiţi slujitori. În *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, adeseori menţionat în această lucrare, toţi mercenarii sînt cuprinşi sub numele general de „slujitorime“ [88]. Grigore al II-lea Ghica avea „slujitori din ţară ce-i făcuse cu leafă“ [89], iar Mihai Racoviţă, la 1717 — cînd ţara era ameninţată de cătanele austriece — „nu avea bani să plătească să se strîngă slujitori“ [90]. Ion Neculce vorbeşte şi el de „slujitori în lefe“ în Moldova, numiţi uneori şi slujitori „cu plată“ [91].

Din cele arătate mai sus, rezultă că termenul de slujitor — apărut la sfîrşitul secolului al XVI-lea — a desemnat în cursul primei jumătăţi a secolului următor pe călăraşi şi dorobanţi ; *aceştia sînt slujitorii în sensul propriu al cuvîntului. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, termenul şi-a lărgit accepţiunea, ajungînd să cuprindă pe toţi aceia care slujeau statului feudal — atît în administraţie, cît şi în armată — adică şi categoriile de curteni care făceau slujbă în diferite cete sau bresle, al căror nume îl păstrau, ca şi pe mercenari.* În tot acest timp, însă, slujitorii propriu-zişi (călăraşii şi dorobanţii) au alcătuit două corpuri separate de diversele bresle de curteni, ca şi de mercenari.

III. **Slujitorii uzufructuari ai ocinilor domneşti**

O altă deosebire între curteni şi slujitori este şi aceea că, pe cînd primii erau proprietari, ceilalţi erau în mare măsură uzufructuari ai pămînturilor aflate în proprietate domnească.

Problema folosirii ocinilor domneşti de către slujitori a mai fost amintită sau discutată în treacăt în vechea noastră

[88] Ed. D. C. Giurescu în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 480—481.
[89] M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 164.
[90] *Ibidem*, II, p. 352 ; cf. şi T. Codrescu, *Uricarul*, XI, p. 212.
[91] I. Neculce, ed. cit., p. 77 şi 152—153.

istoriografie de A. D. Xenopol[92], Radu Rosetti[93] şi Ion Bogdan[94]. Mai tîrziu, referindu-se la un document dat de Radu Mihnea, la 12 iunie 1617, pentru slobozia Selicicani a boierului moldovean Dumitru Buhuş, Nicolae Iorga considera că aceasta a fost făcută pentru paza cetăţii de la Ştefăneşti — unde, în secolul al XVII-lea, călătorul Tomaso Alberti constata prezenţa a numeroşi slujitori — şi trăgea concluzia că ţinutul Roman „pleacă dintr-o colonizare militară", făcută „pentru a înconjura cu sate de slujbă cetatea cea nouă a lui vodă Roman"[95]. N. Iorga nu făcea însă deosebirea între „colonizarea militară" pe moşiile domneşti şi aducerea de oameni străini sau fugiţi din ţară în sloboziile boierilor sau mînăstirilor, slobozii care nu aveau caracter de „colonie militară".

În lucrările sale, I. C. Filitti numeşte pe călăraşi „coloni pe moşiile domneşti" — fie „ab antiquo", fie colonizaţi anume pentru a deveni călăraşi — citînd şi cîteva cazuri de asemenea colonizări.[96]

De curînd, constatînd că „această problemă nu este studiată", cercetătorul P. V. Sovetov de la Institutul de istorie din Chişinău s-a ocupat de ea într-un articol, intitulat *„Proprieta-*

[92] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a III-a, p. 148.

[93] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, p. 230, nota 3.

[94] I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 43.

[95] N. Iorga, *Ostaşii de la Prut*, Buc., 1913, p. 4—6.

[96] I. C. Filitti, *Clasele sociale*, p. 6 ; idem, *Evoluţia claselor sociale*. p. 351 ; idem, *Vechea organizare administrativă*, p. 34 ; idem, *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară în Principatele Române*, p. 13 şi idem, *Proprietatea solului*, p. 191.

Părerea lui I. C. Filitti a fost împărtăşită şi de generalul Radu Rosetti, care arată că existau două categorii de oşteni : unii proprietari şi alţii care aveau doar „o folosinţă vremelnică a gliei pe care se hrăneau" (*Istoria artei militare*, p. 313). În altă parte, însă, R. Rosetti consideră că atît curtenii cît şi călăraşii făceau parte din aceeaşi categorie, şi unii şi alţii avînd doar dreptul de a folosi pămîntul pe care se hrăneau (*Evoluţia...*, partea a II-a, p. 15). Vezi şi T. Mutaşcu, *Arta militară în Ţara Românească la începutul secolului al XVII-lea*, p. 25, care admite, de asemenea, părerea lui I. C. Filitti despre dreptul de folosinţă al călăraşilor asupra pămîntului domnesc.

tea condiţionată în Moldova în secolele al XVI-lea — al XVII-lea şi deosebirea ei de cea din celelalte ţări ale Europei răsăritene“ [97].

Faptul că slujitorii foloseau pămînturile domneşti a fost limpede arătat de Dimitrie Cantemir. Învăţatul domn al Moldovei spune că, în schimbul folosirii moşiilor ce le sînt date de domn, călăraşii trebuiau să meargă la război pe cheltuială proprie [98]. Faptul este confirmat, de asemenea, de cererea boierilor moldoveni adresată regelui Ioan Sobieski, în anul 1684, unde sînt enumerate „stările“ (categoriile sociale) care locuiau pe proprietăţile lor : boierii, curtenii, hînsarii şi dărăbanii [99], călăraşii lipsind dintre categoriile de proprietari înşirate în acest document. Cum la această dată călăraşii constituiau încă, în Moldova, o categorie cel puţin tot atît de numeroasă ca hînsarii şi dărăbanii, de pildă, cred că omiterea lor dintre categoriile de proprietari nu se poate explica decît prin situaţia lor de oameni aşezaţi pe ocinele domneşti.

Este foarte probabil că asemenea aşezări de călăraşi pe ocinele aflate în proprietate domnească să fi avut loc încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Mihai Viteazul [100], în cîteva din oraşele ţării : Ploieşti (cumpărat de domn chiar în acest scop) [101], Măneşti, Gherghiţa şi Ruşii de

[97] Apărut în trad. rom. în „Analele rom. sov.“, Istorie, 1960, nr. 4, p. 43—56.

[98] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 114 (în textul latin : *qui pro terrarum quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur).*

Cf. şi Wenzel von Brognard, *Statistische Ausarbeitung über die Moldau*, la Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Buc., 1930, p. 173, unde se spune că, *în schimbul folosirii pămînturilor, călăraşii slujeau domniei ca şi proedialiştii din Ungaria şi spahiii turci.*

[99] Hurmuzaki, s. II/3, p. 152 şi M. Costin, *Opere*, p. 333.

[100] Faptul acesta a fost remarcat încă de acum un veac. În ziarul „Buciumul“ al lui Cezar Bolliac, din 10 aprilie 1863, se spune că Mihai Viteazul a dăruit călăraşilor de la Ruşii de Vede moşia oraşului „cu condiţiune ca ei să fie totdeauna gata de război, cu caii lor, cu armele lor“ şi că, mai tîrziu, fanarioţii le-au luat moşia.

[101] Vezi doc. din 26 iunie 1615 la M. Sevastos, *Monografia oraşului Ploieşti*, p. 825. Vezi şi Emil Vîrtosu, *Mihai Viteazul şi Ploieştii. Documente nouă*, („Cunoaşterea Prahovei“, I, 1939, p. 118—122).

Vede, unde găsim călăraşi la începutul secolului al XVII-lea [102]. Avînd în vedere măsurile luate de Mihai Viteazul pentru organizarea armatei, în vederea susţinerii uriaşului efort de luptă pentru recîştigarea independenţei ţării, călăraşii nu puteau fi aşezaţi în oraşele citate — care vor fi în tot secolul al XVII-lea, de la începutul său, garnizoane importante ale acestor slujitori — decît în timpul domniei marelui voievod [103].

În unele din aceste localităţi, urmaşii vechilor slujitori domneşti se bucurau încă şi în secolul al XVIII-lea — deci într-o vreme cînd unii dintre ei nu mai erau slujitori — de străvechiul drept de folosinţă a ocinei domneşti, fără să dea dijmă sau să facă clacă. În virtutea acestui drept de îndelungată folosinţă a ocinei oraşului, în anul 1782, urmaşii călăraşilor din Ploieşti cereau domnului să le recunoască „însuşi stăpînirea pămîntului" [104]. Domnul arată, însă, că dreptul lor de a folosi pămîntul domnesc *„să înţelege milă, iar nu dreptate ca să-l poată cere ca pe un lucru al lor"* [105] (subl. ns.—N.S.), precizînd că nu este vorba de un drept de proprietate deplină, ci doar de acela de folosinţă a ocinei domneşti.

Deşi acest drept de folosinţă a ocinei domneşti din oraşele citate mai sus a existat şi în secolul al XVII-lea, el este relevat de documente de-abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd situaţia acestor oraşe se schimbă. În această vreme de puternică ofensivă a marilor boieri — dornici de înavuţire — împotriva oraşelor ţării [106], moşia unora din tîrgurile unde fuseseră aşezaţi vechii călăraşi şi care au fost în tot secolul al XVII-lea importante garnizoane ale acestora (Ploieşti, Gherghiţa, Ruşii de Vede,

[102] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 94 şi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 90.

[103] Menţionăm că, şi în Rusia, împărţirea de pomestii slujitorilor s-a făcut în aceeaşi vreme, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în timp ce această ţară se afla în război cu Polonia (B. Grecov, *op. cit.*, p. 787, 855, 858).

[104] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 835.

[105] *Ibidem*, p. 843.

[106] Vezi despre aceasta studiul lui C. Şerban, *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva asupririi feudale* („Studii", 1960, nr. 6 şi 1961, nr. 3).

Tîrgul de Floci) şi unde mai existau şi în această perioadă slujitori (ca în cazul ultimelor două oraşe) este dăruită de domni unor boieri sau mînăstiri. Noii proprietari căutînd să impună la dijmă şi clacă şi pe locuitorii pînă atunci privilegiaţi — fie urmaşii slujitorilor (la Ploieşti şi Gherghiţa), fie slujitorii de la Ruşii de Vede şi Tîrgul de Floci — între 1775 şi 1820 au avut loc o serie de îndelungate procese, cu care prilej aflăm unele lucruri despre existenţa urmaşilor vechilor călăraşi în aceste oraşe, precum şi despre dreptul slujitorilor din secolul al XVIII-lea de a folosi încă pămîntul domnesc, în schimbul slujbei ce prestau domniei şi statului feudal.

În aceste procese, cum este şi firesc, domnii iau în general partea noilor stăpîni, căutînd să desfiinţeze sau să limiteze dreptul de folosinţă al slujitorilor sau urmaşilor acestora.

În cazul oraşului Ploieşti, drepturile celor 19 „lude" de urmaşi ai călăraşilor, roşilor şi cămăraşilor sînt respectate numai în urma unor procese pe care aceştia le poartă cu noul stăpîn, Ianache Moruzi, căruia vărul său, domnul Alexandru Ipsilanti, îi dăruise moşia oraşului, în anul 1775 [107]. La plîngerea locuitorilor — privilegiaţi pînă atunci — împotriva pretenţiilor noului stăpîn, domnul a trebuit să revină asupra deciziei sale, hotărînd, la 9 noiembrie 1782, ca toţi locuitorii din Ploieşti să facă 12 zile clacă lui Ianache Moruzi şi să-i dea dijmă, *„afară de cei ce sînt dovediţi vechi călăraşi şi n-au dat dijmă niciodată"* [108] (subl. ns. — N. S.). Aceştia urmau să fie scutiţi şi de acum înainte de dijmă şi clacă, *„pentru slujbele ce au făcut părinţii lor oareşcînd domnilor şi ţării"* [109]. Se mai păstra deci, şi la sfîrşitul secolului

[107] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 829—830.

[108] *Doc. priv. rel. agrare*, p. 688.

[109] „Bul. Comisiei istorice", IV, 1925, p. 116 şi M. Sevastos, *op. cit.*, p. 839 ; vezi şi doc. din : 20 februarie, 14 şi 16 noiembrie 1783, 16 martie 1793, 12 martie 1819, etc. (Acad. R. S. România CXCVI/254, CXCVII 1, 6 şi 7, V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VI, p. 277—278 şi XII, p. 426—430, unele publicate şi de M. Sevastos, *op. cit.*, p. 840 şi urm.

al XVIII-lea amintirea faptului că slujitorii primiseră pămîntul în folosinţă în schimbul slujbelor făcute statului feudal[110].

În Oraşul de Floci şi la Ruşii de Vede existau şi în secolul al XVIII-lea slujitori care foloseau ocina oraşului — considerată proprietate domnească — aşa cum asemenea slujitori vor fi folosit-o şi în secolul precedent.

În cazul Oraşului de Floci, dreptul de folosinţă al pămîntului domnesc de către slujitori este încă respectat. La 1 august 1768, se arată că pe ocina oraşului, „fiind din moşiile domneşti“, se aflau „şăzători slujitori de la această căpitănie“ (care exista încă din secolul al XVII-lea). Socotind că moşia oraşului era prea mare pentru nevoile slujitorilor, Alexandru Ghica le lasă acestora 2 166 de stînjeni „să se hrănească, cum şi pînă acum, slobozi“ (deci fără să dea dijmă şi să facă clacă) şi dăruieşte restul de 2 000 de stînjeni mînăstirii Sf. Spiridon, ctitoria sa[111].

Într-o situaţie asemănătoare se găseau şi slujitorii de la Ruşii de Vede. La 2 iunie 1768 şi 15 ianuarie 1769, cînd ocina oraşului este dăruită, de asemenea, mînăstirii Sf. Spiridon, numai „slujitorii ce vor fi la steag cu pecetluituri roşii“, aflaţi în serviciul domniei, sînt scutiţi de dijmă şi clacă faţă de noul proprietar[112]. La 22 ianuarie 1781, socotind că sînt 60 de „lude“ slujitori, domnia le dă acestora în proprietate deplină o parte din ocina oraşului, 600 de stînjeni, pe care o puteau chiar vinde[113]. Deoarece unii tîrgoveţi se mutaseră pe pămîntul slujitorilor, la 12 martie 1820, domnul retrage dreptul de stăpînire al slujitorilor aflaţi în slujbă asupra celor 600 de stînjeni, hotărînd ca

[110] La 26 februarie 1834, urmaşii vechilor slujitori de la Ruşii de Vede ştiau şi ei că strămoşii lor, fiind ostaşi, au primit de la domnie moşia oraşului, în schimbul slujbelor făcute ţării (Arh. St. Buc., ms. 955, f. 35—37).

[111] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 157—158 ; cf. şi doc. din 1775 şi 1779 (V. A. Urechia, *op. cit.*, VI, p. 736 şi *Doc. priv. rel. agrare*, p. 651).

[112] V. A. Urechia, *op. cit.*, XII, p. 440 şi Acad. R. S. România, CCCXCVI/7. Vezi şi doc. din 2 ianuarie 1780, în care se arată de asemenea că numai slujitorii isprăvniceşti care au pecetluituri erau scutiţi de dijmă şi clacă (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 660) şi lista celor 123 de slujitori privilegiaţi din 8 septembrie 1786 (Acad. R. S. România, CCCXCVI/12).

[113] V. A. Urechia, *op. cit.*, XII, p. 441.

aceştia să folosească ocina mînăstirii, fără să plătească dijmă şi să facă clacă, la care erau însă obligaţi restul locuitorilor [114].

Cît priveşte oraşul Gherghiţa, unde existau în secolul al XVII-lea, ca şi la Ploieşti, numeroşi călăraşi, este posibil ca ei să fi alcătuit aici o colonie militară încă din vremea domniei lui Radu Şerban, care arăta, la 26 iunie 1611, că făcuse o palancă (întăritură) la Gherghiţa şi „pusese“ în ea slujitori, care foloseau probabil şi ocina oraşului. Mai tîrziu, domnul a „miluit“ însă cu această palancă pe Radu Cocorăscu logofătul [115]. În mai 1765, cînd domnul Ştefan Racoviţă a dăruit ocina oraşului Gherghiţa mitropoliei, s-a hotărît ca cei ce sînt „şezători“ pe această moşie, „ori slujitori, ori călăraşi, ori birnic“, să dea dijmă, arătîndu-se că slujitorii şi călăraşii de acolo aveau moşia Lipovul şi că nu trebuiau să se amestece în moşia domnească [116]. La 5 iulie 1786, în timpul domniei lui Nicolae Mavrogheni, locuitorii din Gherghiţa declarau, însă, că se trăgeau din „orăşenii cei vechi care au fost slobozi“ şi că se hrăneau pe moşia oraşului fără a da vreun „adet“ al pămîntului, *„pentru slujbele ce au făcut moşii lor domnilor şi ţării“*. Ca şi în cazul oraşului Ploieşti, se hotărăşte ca 30 de oameni care se trăgeau din orăşenii vechi să fie scutiţi de dijmă şi clacă [117].

Dacă despre aceste colonizări de călăraşi la Ploieşti, Gherghiţa, Ruşii de Vede şi Oraşul de Floci — pe care le constatăm documentar în secolul al XVIII-lea — nu ştim precis vremea în care s-au făcut, în schimb există dovezi sigure că în timpul domniei lui Matei Basarab — cînd numărul călăraşilor pomeniţi în documente este deosebit de mare — asemenea colonizări erau obişnuite. De altfel, amintirea colonizării călăraşilor pe proprietăţi domneşti de către Matei Basarab se mai păstra încă şi la 1791, cînd urmaşii vechilor călăraşi din Ploieşti afirmau că, în timpul domniei acestuia, *„fiind vreme de răzmeriţă, atunci,*

[114] *Ibidem*, p. 438—439. Vezi şi doc. din 26 februarie 1834, în care se povesteşte pe larg tot procesul (Arh. St. Buc., ms. 955, f. 35—37.)

[115] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. II, p. 11 şi Arh. St. Buc., ms. 256, f. 272.

[116] Arh. St. Buc., ms. 128, f. 86 şi „Bis. ort. rom“, 1893, p. 845.

[117] *Doc, priv, rel. agrare*, p. 736.

aflîndu-să moşii, strămoşii noştri într-acea vreme oameni de oaste... ni s-au dat moşia ot (din) *tîrg Ploieşti de măriia sa Mateiu vodă Basarab supt stăpînirea noastră, a călăraşilor şi oroşanilor, prin hrisoave, ca să fim slobozi să ne hrănim*" [118]. Ei susţineau chiar că au documente de la Matei Basarab, de pe care aduseseră copii, „neadeverite" însă. [119]

Cîteva documente din timpul domniei lui Matei Basarab confirmă afirmaţia ploieştenilor din 1791, cu privire la colonizările de călăraşi făcute în vremea acestuia. Astfel, la 13 mai 1635, se arată că domnul dăduse lui Stan iuzbaşa din Tîrgşor şi călăraşilor de acolo jumătate din satul Deduleşti-Prahova, aflată în stăpînire domnească. Călăraşii nu „ţinuseră" însă numai partea domnească, ci se „întinseseră" şi asupra părţii lui Pădure paharnic din Lazuri şi a rudelor sale. Silit să intervină pentru rezolvarea conflictului, domnul hotărăşte „să-şi ţie călăraşii ceia jumătate de sat, partea domnească" [120], care li se dăduse în folosinţă. Peste trei ani, călăraşii din Tîrgşor se găseau tot pe ocina din Deduleşti, „de lîngă Tîrgşor", pe care le-o „hărăzise" Matei Basarab. [121] Călăraşii nu şedeau probabil la Deduleşti, ci la Tîrgşor, unde exista o importantă garnizoană ; ei foloseau însă ocina pentru hrană.

[118] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 844 ; cf. şi p. 840, 850. Cu alt prilej, însă, aceiaşi ploieşteni afirmau că moşia o cuceriseră cu 400 de ani în urmă, prin luptă de la tătari (*ibidem*, p. 848). *Este important de reţinut că urmaşii vechilor slujitori păstrau amintirea faptului că moşia oraşului le fusese dată ca răsplată pentru o slujbă făcută ţării.*

[119] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 840, 850. Este interesant de subliniat faptul că şi tîrgoviştenii, la 1820, cînd au întreprins curajoasa acţiune de apărare a ocinei oraşului, ameninţat cu cotropirea, susţineau — ca şi ploieştenii — că moşia le-a fost dată ca răsplată a vitejiei lor în războaie (Hurmuzaki, XIX, p. 524), invocînd hrisoave tot de la Matei Basarab (V. A. Urechia, *Ist. rom.*, XII, p. 484).

[120] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 479—481.

[121] *Ibidem*, p. 482. În *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, Paris — Buc., 1930, p. 120—121, unde publică din nou actul referitor la Deduleşti, N. Iorga îl prezintă drept document de „proprietate militară", considerîndu-i proprietari pe călăraşii aşezaţi de domn la Deduleşti. Tot o asemenea proprietate militară este socotit şi satul Rughi din Moldova, „în care sat sînt călăraşi" (*ibidem*, p. 123).

Se înţelege că, în afară de aceste aşezări de călăraşi a căror amintire ne-au păstrat-o mărturiile vremii, se vor mai fi făcut colonizări şi pe alte moşii domneşti, despre care documentele păstrate nu vorbesc însă. Faptul că, în secolul al XVII-lea, întîlnim numeroşi slujitori şi în alte oraşe ca : Buzău, Bucureşti, Craiova, etc. ne îndreptăţeşte să presupunem că măcar unii dintre ei fuseseră aşezaţi în aceste oraşe pe ocina domnească, asupra căreia aveau un drept de folosinţă condiţionată de slujbă.

Şi în Moldova documentele ne dau ştiri despre aşezările de călăraşi pe ocină domnească, mai ales în regiunile de margine ale ţării, a căror pază le era încredinţată. Spre deosebire de Ţara Românească, aici nu întîlnim colonizări de slujitori în hotarele oraşelor. Într-un document din 12 mai 1631 se arată astfel că Moise Movilă dăduse „carte" unui hotnog de călăraşi „să facă călăraşi şi să-i aşeadze la o silişte a domniei miale ce să chiamă Nemirovul" ; la 10 august 1647, Pătraşco Ciogolea logofăt aminteşte de vremea cînd Radu Mihnea „au fost pus pre acel loc al Rădăuţilor călăraşi" [122], iar dintr-un alt document, din 1660, reiese că, în schimbul slujbei ce prestau domniei, nişte călăraşi fuseseră aşezaţi de mai multă vreme pe ocina domnească de la Ivancea. Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, dăruise însă ocina pîrcălabului Apostolache, iar Ştefăniţă Lupu, urmaşul său — confirmînd boierului stăpînirea asupra ocinii, fostă multă vreme în folosinţa călăraşilor — hotărăşte ca pîrcălabul să le restituie acestora cheltuielile efectuate cu amenajarea unui heleşteu [123].

Este interesant de remarcat faptul că, la 12 martie 1656, cînd domnul dăruia lui Apostolache pîrcălabul seliştea

[122] „Rev. istorică", VI, 1920, p. 84—85 şi Acad. R. S. România, DXLIX/5. Asemenea călăraşi existau probabil şi în slobozia Ştefăneşti, amintită la ⟨1645⟩ (Arh. St. Buc., Mitr. Mold., CLVI/3), unde călătorul Alberto Tomasi remarca existenţa unui mare număr de slujitori.

[123] Acad. R. S. România, XXII/131. Vezi şi R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii*, p. 230, nota 3.

Ivancea[124], se spunea că aceasta era proprietate domnească, dar nu se vorbea nimic despre călăraşii aflaţi acolo, deşi, la 1660, aceştia arătau că şezuseră la Ivancea ca şi părinţii lor, deci cel puţin de două generaţii. Rezultă de aici că *domnul putea să revoce dreptul de folosinţă al slujitorilor asupra ocinei domneşti, fără măcar să menţioneze aceasta în document.* Cum nici aşezarea slujitorilor nu se făcea pe baza unui document scris (sau, dacă se va fi făcut, asemenea documente nu ni s-au păstrat), se înţelege că numeroase colonizări de slujitori pe ocine domneşti nu au fost amintite în documente, fapt pentru care astăzi cele mai multe din acestea nu ne sînt cunoscute.

Se înţelege, de asemenea, că, revocînd dreptul de folosinţă al slujitorilor asupra unui sat şi dăruindu-l unui mare boier — aşa cum se va fi întîmplat în mai multe cazuri — domnia lovea în interesele călăraşilor — pe care îi lăsa la discreţia noului proprietar — şi nu-şi servea nici propriile sale interese, care cereau ca domnul să aibă o oaste puternică.

Despre alte asemenea aşezări de slujitori pe ocine domneşti aflăm din unele porunci din secolul al XVII-lea, din care rezultă că, şi în Moldova, călăraşii — în unele cazuri şi dorobanţii — nu dădeau dijmă pentru folosirea locului pe care fuseseră aşezaţi de domnie. De obicei, însă, aceştia nu se mulţumeau doar cu pămîntul primit de la domnie, ci foloseau şi alte locuri vecine, refuzînd să dea dijmă proprietarilor respectivi. Silită să intervină în aceste conflicte, domnia arăta că slujitorii erau scutiţi de dijmă numai pentru folosinţa pămîntului domnesc, trebuind să o plătească însă cînd foloseau alte moşii ; *„s-au dat cuvîntu (poruncă) numai unde şedeţi voi (călăraşii), acolo, de pe acela hotar, nu veţi da de a zecea“*, se spune într-un document din 1669[125], sau *„pre ce hotar şed acei dărăbani* — este vorba de satul Todireşti — *pre acela locu să se hrăniască ; de vor ara pre altă hotară, să dea*

[124] Acad. R. S. România, XXII/130.

[125] A. Sava, *Documente referitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşna*, p. 117—118. Dintr-un alt doc. din 23 septembrie 1669, rezultă că cei cărora li se adresa astfel domnul erau călăraşi (*ibidem*, p. 121)

a zecea" [126]. Totodată, domnia poruncea călăraşilor sau dorobanţilor să dea venitul cuvenit proprietarilor respectivi, ameninţîndu-i cu pedepse aspre.

În Moldova, în secolul al XVII-lea, călăraşii aveau dreptul nu numai de a folosi pămîntul aflat în proprietate domnească, dar şi bălţile domneşti. Dintr-o poruncă din 24 iunie 1624, adresată de Radu Mihnea „tuturor călăraşilor de tîrg, de Fălciu", aflăm că aceştia ceruseră domnului să le dea dreptul de a se „hrăni" din bălţile domneşti din apropierea tîrgului. Avînd în vedere obiceiul ca slujitorii să folosească proprietăţile domniei. Radu Mihnea le dăduse voie să pescuiască în bălţile domneşti, desigur, fără să plătească dijmă, ca şi în cazul folosirii pămîntului. Călăraşii nu se mulţumiseră însă numai cu bălţile domneşti, ci încălcaseră şi drepturile unui proprietar vecin: se duseseră la balta Luciul, a lui Duca fost comis, şi-i bătuseră vornicelul, susţinînd că balta este domnească. Domnul, arătîndu-le că balta este a lui Duca, nu a domniei, le cere „să vă hrăniţi în bălţi carile vor hi domneşti" [127].

Obiceiul de a aşeza slujitori pe terenuri proprietate domnească s-a păstrat şi în secolul al XVIII-lea, cînd paza marginei în Moldova, în judeţele expuse jafurilor tătăreşti, se făceau uneori de către slujitori aşezaţi în selişti, considerate proprietate domnească. Astfel, la 18 aprilie 1727, Grigore al II-lea Ghica dă carte lui Cirus pitar să aducă oameni străini din Ţara Leşească, din Turcia sau chiar moldoveni înstrăinaţi, să-i aşeze în

[126] Doc. din 8 iunie 1658 (L. T. Boga, *Documente basarabene*, XI, p. 6). Pe dosul actului respectiv se scrie: *„seliştea preoţilor să fie osăbi de ceia ce şăd călăraşii şi dărăbanii"*, adică se face deosebire între proprietatea domnească pe care erau aşezaţi călăraşii şi dorobanţii şi pămîntul aflat în stăpînirea preoţilor. Vezi şi doc. din 9 august 1652, prin care se porunceşte unor călăraşi să dea dijmă de pe seliştea Sănăcău *„căci călăraşii nu şădu pre acel loc, că nu-i loc de şăzut"*, adică nu este loc domnesc pe care puteau fi aşezaţi de domnie (L. T. Boga, *op. cit.*, VII, p. 36).

[127] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 293.

seliştea Mălcăuţi, urmînd a fi „de paza marginei“, sub ascultarea marelui căpitan de Soroca [128].

Dreptul de a folosi pămîntul şi alte proprietăţi domneşti era o formă de plată — utilizată şi în alte ţări — a serviciilor pe care slujitorii le prestau statului feudal ; aşa cum mercenarii primeau leafă de la domnie, cum alte categorii de curteni sau dregători mărunţi aveau venituri din slujbe sau scutiri fiscale pentru serviciile prestate, slujitorii şi unii comandanţi ai lor primeau uneori în folosinţă ocine domneşti.

Acest sistem era mai avantajos pentru domnie decît dăruirea de ocine, deoarece nu ducea la înstrăinarea pămîntului, care rămînea mai departe proprietate domnească. În plus, cei care îl foloseau se aflau într-o mai mare dependenţă de domnul ţării, care le putea retrage dreptul de a se folosi de aceste pămînturi cînd slujba lor înceta sau cînd domnul vroia să dea o altă utilizare terenurilor respective.

În Ţara Românească şi Moldova, sistemul acesta de aşezare a slujitorilor pe ocine domneşti nu a luat o amploare prea mare — ca în Imperiul bizantin [129], Imperiul otoman [130] şi Rusia [131], de pildă — aceasta datorită faptului că, întrucît procesul de cen-

[128] G. Ghibănescu. *Surete*, XI, p. 61.

[129] Deşi slujitorii sînt apropiaţi ca origine de vechii stratioţi bizantini — ţărani înzestraţi cu pămînt, avînd drept de moştenire, însă, în schimbul obligaţiei de slujbă militară — dreptul lor de folosinţă a pămîntului este asemănător cu pronoia de mai tîrziu, posesiunea pămîntului cu titlu condiţionat ; pronoiarii erau însă proprietari feudali, care veneau la război cu cetele lor (vezi despre acestea G. Ostrogorsky, *Pour l'histoire de la feodalité byzantine*, Bruxelles, 1954, p. 11—16 şi cap. II—XII şi idem, *Histoire de l'état byzantine*, Paris, 1956, p. 125—127 şi 392—393).

[130] Belin Alphonse, *Du régime des fiefs militaires dans l'Islamism et principalement et Turquie* („Journal Asiatique“, s. VI, anul XV, 1870, p. 187—301).

[131] Despre aceasta vezi mai recent A. A. Zimin, *Din istoricul stăpînirii de pămînt de tip „pomostie“ în Rusia veche* („Analele rom. sov.“, istorie, 1960, nr. 2, p. 39—55). Vezi şi B. Grecov, *op. cit.*, p. 902—903 şi 599—605.

tralizare a statului feudal nu a fost desăvîrşit, domnia nu dispunea de posibilitatea de a-şi forma o armată numeroasă, care să o facă independentă faţă de puterea marii boierimi, şi nici de proprietăţi prea întinse, unde ar fi putut face asemenea colonizări.

Trebuie să arătăm că, în secolele XVI—XVII, domeniul domnesc fusese mult îngustat prin dăruirea de sate şi ocini marilor boieri şi mînăstirilor, care erau totdeauna cei favorizaţi de domnie. În afară de aceasta, domeniul domnesc era într-o continuă fluctuaţie : în stăpînirea domnului intrau ocinile pierdute pentru „hiclenie", care nu rămîneau însă de obicei în proprietatea sa decît puţină vreme, fiind restituite rudelor celui vinovat sau date altor boieri sau slujitori credincioşi ai domnului. Se întîmpla chiar ca, după ce unele din aceste proprietăţi erau dăruite unor boieri sau slujitori, domnul să revină asupra daniei sale sau a unui predecesor al său şi să restituie proprietatea respectivă familiei sau chiar celui căruia i-o confiscase.

Pe de altă parte, în stăpînirea domnească intrau satele pustii, rămase fără stăpîn, părăsite de birnici, despre care Matei Basarab spune că, deoarece „nu sînt de nici un folos domnii şă ţărăi", domnul poate milui cu ele pe cine vrea [132]. Cum şi proprietarii acestor sate îşi primeau uneori înapoi moşiile, ca şi în cazul celor confiscate pentru hiclenie, nici aceste moşii nu rămîneau în stăpînirea domniei prea multă vreme. Aceasta ar fi una din explicaţiile pentru care slujitorii aşezaţi pe o ocină aflată într-o vreme în stăpînirea domniei ajung pe pămîntul unor proprietari particulari.

Cum proprietăţile din oraşe au rămas mai mult timp în stăpînirea domniei, aici au rezistat mai multă vreme slujitorii, amintiţi în documente la Ploieşti, Roşiorii de Vede, Gherghiţa etc.

Trebuie să menţionăm, de asemenea, că întrucît domeniul domnesc a luat o dezvoltare mai mare în vremea domniilor lui

[132] Doc. din 24 mai 1646 (Acad. R. S. România, XXX/3).

Mihai Viteazul şi Matei Basarab[133] — cînd Ţara Românească a avut şi o oaste mai numeroasă — atunci s-au făcut cele mai multe aşezări de slujitori pe ocini domneşti.

După cum s-a văzut din cele expuse mai sus, unii domni au revocat ei înşişi dreptul de folosinţă al slujitorilor asupra ocinilor domneşti, dăruindu-le unor mari stăpîni feudali, şi slăbind, în felul acesta, organizaţia slujitorească, menită să sprijine şi să întărească puterea centrală.

În plus, de la mijlocul secolului al XVI-lea, cele două state româneşti fiind sub dominaţie otomană, nu mai aveau nevoie de o oaste prea numeroasă — funcţia de apărare a lor fiind trecută în mare parte pe seama Imperiului otoman — iar turcii nici nu îngăduiau ţinerea unei asemenea armate[134].

IV. Înscrierea ţăranilor aserviţi la slujitori pentru a scăpa de rumânie

O problemă legată de evoluţia curtenilor şi slujitorilor — îndeosebi a acestora din urmă — şi de atitudinea domniei faţă de aceste categorii este aceea a înscrierii „ilegale" în rîndurile lor a ţăranilor aserviţi.

În rîndurile slujitorilor şi curtenilor nu erau primiţi decît oamenii liberi[135]. Faptul acesta rezultă în chip limpede din cele spuse de Dimitrie Cantemir, care arată că numai aceştia puteau fi primiţi în „ceata" călăraşilor, curtenilor sau aprozilor,[136] ca

[133] Vezi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, IV, p. 465—506. Pentru Matei Basarab vezi îndeosebi doc. din februarie 1657, în care se afirmă că „Matei vodă a cotropit multe sate cu silnicie şi fără dreptate" (Acad. R. S. România, Suluri 5).

[134] Vezi *Istoria României*, II, p. 793—795.

[135] Cf. şi R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii*, p. 267 ; A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, IV, p. 151—152 ; I. C. Filitti, *Proprietarii solului...*, p. 146 şi *Clasele sociale...*, p. 6 : despre înscrierea „prin fraudă" a rumânilor la călăraşi vezi şi N. Iorga, *Scurtă privire a obiceiului neamului românesc*, p. 15.

[136] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 121.

și din numeroasele porunci ale lui Matei Basarab — în timpul căruia întîlnim cele mai multe încercări de înscriere „ilegală" la slujitori — în care se precizează cu toată hotărîrea că domnul nu primește oamenii dependenți în rîndul acestora. „Că domnii mel⟨e⟩ nu-m⟨i⟩ trebuiescu slujitor⟨i⟩ rumânii boiarilor și birnicii" [137] ; „domnii mel⟨e⟩ nu-m⟨i⟩ trebuiescu rumânii mînăstirii călărași sau dărăbanți" [138] ; „nu-m⟨i⟩ trebuiescu rumânii sf⟨i⟩ntei mînăstiri slujitori" [139] sau „că nu scriu domnia mea călăraș⟨i⟩ rumânii boierești sau ai mănăstirii" [140] sînt cîteva din dispozițiile cu caracter general privitoare la interzicerea primirii rumânilor între slujitori, dispoziții care se repetă adesea — uneori în aceeași formă — în hrisoavele rămase de la Matei Basarab.

Este de la sine înțeles că domnul — exponent al clasei exploatatoare și apărător al intereselor generale ale acesteia — nu putea fi de acord ca cei exploatați să fie înscriși în rîndul slujitorilor domniei și, mai ales, să primească arme [141], pe care le puteau folosi apoi împotriva stăpînilor lor. [142]

Dacă din cele arătate mai sus rezultă că rumânii nu erau acceptați, în principiu, între slujitori, în anumite împrejurări grele pentru domnie și pentru țară, domnii erau siliți să primească între slujitori și curteni chiar și țărani dependenți.

Astfel, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cînd Țara Românească a avut de suportat cel mai mare efort de luptă din istoria ei, ceea ce a făcut necesară și reorganizarea armatei, satul Mălinești al lui Gheorghe comis fusese pus de stăpînul său — desigur după o prealabilă înțelegere cu domnul — „ca sat de

[137] Doc. din 27 noiembrie 1632 (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34).
[138] Doc. din aceeași dată (loc. cit., CCCX/22).
[139] Doc. din 26 martie 1633 (loc. cit., CCCX/23).
[140] Doc. din 2 aprilie 1641 (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CXIX/7).
[141] Fapt remarcat înaintea noastră de generalul Radu Rosetti, care spune: „clasa conducătoare", avînd „interese opuse marei mase a populației, nu dorea înălțarea acesteia și nu vedea cu ochi buni înarmarea ei" (*Istoria artei militare a românilor*, Buc., 1947, p. 300).
[142] De aceea, cînd poruncește să se restituie cutărei mînăstiri sau boier rumânii înscriși la călărași sau dorobanți, domnul nu uită să ordone comandanților locali să ia armele rumânilor care au fost slujitori (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34).

roşii, să fie de slujbă domnească şi a ţării", slujind pînă în 1603 [143]. Avînd în vedere marea necesitate de oameni pentru oaste, este foarte probabil ca, în vremea domniei lui Mihai Viteazul, oamenii aserviţi să fi fost primiţi şi ei între slujitori. Într-un document din 3 decembrie 1623, se spune că un rumân din Vîlcana era „dorobanţu slujitoriu de în zilele lui Mihai voevod" [144], iar la începutul secolului al XVII-lea găsim încă slujitori în unele sate de rumâni vîndute în timpul domniei lui Mihai Viteazul, de pildă la Bîrca-Dolj, Studiniţa — Romanaţi etc.

La începutul domniei lui Matei Basarab, în anul 1632, chiar acest domn, cunoscut pentru străşnicia cu care apăra interesele stăpînilor feudali, primeşte uneori între slujitori şi pe rumâni. Astfel, în primăvara anului 1632, cînd aga Matei din Brîncoveni se afla la Abaza paşa, luptînd pentru obţinerea tronului, vecinii din satul Jigoreni — Vlaşca, fugiţi peste Dunăre, se înscriseseră călăraşi şi dorobanţi „sub steagul Mîrzacului", veniseră apoi cu domnul în ţară şi participaseră, desigur, la luptele acestuia împotriva lui Radu Iliaş. La rugămintea lui popa Ignatie (devenit apoi episcop şi mitropolit al Ţării Româneşti) şi a lui Mîrzacul, domnul dăduse voie rumânilor să se răscumpere din vecinie de la proprietar (urmînd să rămînă mai departe slujitori). Neavînd bani de ajuns pentru răscumpărare, rumânii-slujitori s-au risipit, „spărgînd" birul şi mierea împărătească. În aceste împrejurări, domnul — cunoscut pentru severitatea sa în astfel de cazuri — îi redă vecini vechiului proprietar. [145]

Un caz asemănător este cel al locuitorilor satului Parapani, care, la 27 noiembrie 1632, nu voiau să asculte de egumenul mî-

[143] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 90.
Menţionez că acesta este singurul caz cunoscut în documente despre un sat de roşii. *În evidenţele ce am întocmit pentru curtenii din Ţara Românească, i-am găsit pe aceştia amintiţi în peste 400 de localităţi, din care însă nici una nu era locuită în întregime numai de roşii sau curteni; în fiecare sat existau doar cîţiva asemenea roşii, de obicei cei mai bogaţi locuitori din sat.*

[144] *Doc. cu priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 358.

[145] Doc. din 17 noiembrie şi 29 decembrie 1633 („Studii", XII, 1959, nr. 3, p. 157 şi Arh. St. Buc., A. N., CXVI/29).

năstirii Radu Vodă, arătînd că sînt călărași și dorobanți și invocînd faptul că au luptat împotriva tătarilor (desigur în calitate de slujitori, deoarece țăranii aserviți nu mai erau chemați la oaste în această vreme). Motivînd că „de-aț⟨i⟩ stătut împotriva vrăjmașilor, pentru casel⟨e⟩ voastre ați stătut, ca să nu vă robească tătarăi feciorii", domnul îi scoate din catastif (fuseseră deci trecuți între slujitori, probabil înainte de lupta din toamna anului 1632) și îi dă „iar" rumâni mînăstirii, poruncindu-le să asculte.[146]

La începutul domniei, cînd — pentru a-și cuceri și consolida tronul — avea nevoie de sprijinul unei armate pe care nu avusese cînd să și-o formeze, Matei Basarab primește deci între slujitori și rumâni. După ce a reușit să-și consolideze domnia — în urma luptei din octombrie 1632, la care participaseră și rumâni-slujitori — domnul își schimbă atitudinea : scoate din catastif rumânii înscriși la slujitori, anulînd această înscriere, poruncește comandanților să ia armele de la vecinii slujitori[147], declară categoric că nu-i trebuiesc rumâni slujitori și poruncește căpitanilor și iuzbașilor să nu mai înscrie rumâni în acea tagmă[148]. Tot de la el au rămas și cele mai multe porunci de restituire a slujitorilor rumâni către proprietari[149] (aceasta datorită, desigur, și faptului că în vremea domniei sale se fac cele mai multe asemenea înscrieri). În unele cazuri, chiar cînd proprietarul era de acord cu răscumpărarea rumânilor aflați în cetele slujitorești sau de curteni, domnul se opune răscumpărării și-i dă iar rumâni. Rareori Matei Basarab își dă consimțămîntul ca țăranii dependenți înscriși la slujitori să rămînă în slujbă, și

[146] Acad. R. S. România, CCCX/22 ; porunca de ascultare se repetă la 26 martie 1633 (loc. cit., CCCX/23).

[147] Porunca din 27 noiembrie 1632 pentru rumânii lui Bunea logofăt, înscriși la dorobanți și călărași (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34).

[148] *Ibidem.*

[149] Doc. din 27 noiembrie 1632, citat în nota anterioară ; 26 martie 1633 (Acad. R. S. România, CCCX/23) ; 2 aprilie 1641 (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CXIX/7) ; 31 martie 1646 (loc. cit., m-rea Tismana, LXXXVII/13) etc.

aceasta numai cu voia stăpînilor lor [150], faţă de care trebuiau să-şi îndeplinească mai departe obligaţiile de rumâni.

Cu totul alta este poziţia lui Mihai Radu sau Mihnea al III-lea, care — urmărind să ducă lupta de eliberare a ţării şi faţă de refuzul boierilor de a lupta, sub pretext că „sabia împăratului e lungă" — eliberează satele de rumâni, fără voia proprietarilor, şi-i înscrie în cetele slujitoreşti [151], reorganizează oastea, mai ales de dorobanţi, şi arată, referindu-se la slujitori, că are cu cine lupta împotriva turcilor [152]. Probabil că înscrierea la slujitori în timpul domniei lui Mihai Radu — necesară şi pentru a completa efectivele mult reduse în urma răscoalei din 1655 — va fi cuprins un număr mare de oameni, de vreme ce se spune că domnul *„răscumpărat-au multe sate boiereşti şi ale sfintelor mînăstiri"* [153]. De aceea, cronicarul favorabil boierimii caracterizează pe Mihai Radu ca pe un domn „după inema" dorobanţilor. [154]

Domnii de după Matei Basarab sînt în general mai îngăduitori cu primirea rumânilor la slujitori. Este, de altfel, şi epoca de după răscoala din 1655, de decădere a organizaţiilor slujitoreşti, în care sînt primiţi şi rumâni. De la domnii de după Matei Basarab nici nu au mai rămas porunci de genul celor citate din vremea acestuia, pentru interzicerea primirii rumânilor la

[150] La 11 mai 1647, domnul porunceşte să rămînă între dorobanţii de la Tîmna numai acei rumâni ai mînăstirii Topolniţa cărora le îngăduia egumenul (Acad. R. S. România, CXXX/96).

[151] Vezi în special doc. din 10 iunie 1679, în care se afirmă că domnul a slobozit satele de rumâni, înscriindu-i „la slujbă: unii păhărnicei, alţii la alte bresle, care unde au poftit" (Acad. R. S. România, CDLXXXVI/6 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 306); vezi şi doc. din 8 aprilie 1662 în care se arată că, în vremea domniei lui Mihnea al III-lea, „fostu-s-au sculat o samă din rumâni (din satul Ciocăneşti — N.S.) de s-au fost scris dorobanţi" (Arh. St. Buc., ms. 357, f. 33—34), ca şi pe cel din 2 iulie 1672, în care se spune că locuitorii satului Izbiceni, răscumpăraţi din rumânie de la Eustratie Leurdeanu postelnicul în timpul domniei lui Mihnea al III-lea, au fost înscrişi de domn la slujbă *„ca să nu-i mai apuce nimeni, în urmă, dă rumânie"* (Muzeul de istorie Buc., nr. 27239).

[152] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 138.

[153] Doc. din 9 mai 1663 (Muzeul de istorie Buc., nr. 30525).

[154] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 119.

slujitori. Din anii 1672—1674 există chiar documente care arată că domnia primea și rumâni între slujitori și îi scutea, pe timpul duratei slujbei, de obligațiile față de stăpînii lor. În deceniile VII—VIII ale secolului întîlnim, de asemenea, multe cazuri în care vecinilor slujitori li se dă voie să se răscumpere din rumânie, atît domnul cît și stăpînii lor fiind de acord cu aceasta [155]. (Este, de altfel, vremea cînd oștile Țării Românești au fost obligate să însoțească pe turci în campaniile lor și cînd domnul avea deci nevoie de slujitori pentru a-i trimite la oaste.)

De la începutul secolului al XVIII-lea însă — mai ales din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu — au rămas din nou numeroase porunci ale domnului de restituire a rumânilor înscriși la slujitori, ceea ce dovedește că și în această perioadă de fiscalitate excesivă — ca și în timpul domniei lui Matei Basarab — numărul lor era destul de mare și că ei erau înapoiați stăpînilor feudali, la cerere.

De regulă, atunci cînd proprietarii de rumâni arătau că vecinii lor fugiți se aflau printre slujitori, unde se înscriseseră fără voia lor, domnul — solidar cu interesele stăpînilor feudali — dădea poruncă de restituire [156] sau de rămînere în slujbă numai a acelora cărora stăpînii lor le îngăduiau aceasta. [157]

Primirea rumânilor la slujitori depindea apoi și de atitudinea comandanților locali, care făceau înscrierile. Avînd în vedere faptul că veniturile lor se măreau proporțional cu creșterea efectivelor din subordine, aceștia primeau între slujitori și rumâni. De aceea Matei Basarab poruncește în repetate rînduri comandanților de slujitori să nu mai înscrie rumâni la călărași sau dorobanți. „Crez domnia mea, v-am dat de cîteva ori învățătură rumâni boiereșt⟨i⟩ și bernici să nu-i scriiț⟨i⟩ nici la că-

[155] Doc. din: 29 martie 1668, 21 iunie 1667, 25 aprilie 1667 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XLVI/12 și 13, ms. 357, f. 88).

[156] Doc. din 27 noiembrie 1632, 20 martie 1633 etc. (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34, CCCX/22 și 23). Cf. și R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 267, unde se spune: „actele ne arată multe cazuri de vecini intrați în vreuna din acele bresle și depărtați dintr-însa în urma jalbei stăpînitorilor".

[157] Doc. din 11 mai 1647 (Acad. R. S. România, CXXX/96).

lăraş⟨i⟩ nici la dărăbanţ⟨i⟩", spune Matei Basarab într-o poruncă adresată căpitanilor şi iuzbaşilor, la 27 noiembrie 1632 [158].

În unele cazuri, comandanţii de slujitori nici nu aveau posibilitatea să ştie dacă cei înscrişi erau oameni liberi sau vecini. Alteori, prin înscrierea la slujitori a unor rumâni fugiţi, aceştia făceau unele hatîruri familiale. De pildă, într-un document moldovean din 31 mai 1659, se arată că un vecin din Docolina, fugit din sat, se înscrisese călăraş la socrul său, care ştia desigur că cel înscris era rumân [159].

Indiferent însă de atitudinea domniei, a stăpînilor rumânilor slujitori sau de aceea a comandanţilor locali, *înscrierea rumânilor la slujitori sau — mai puţin — la curteni, categorii privilegiate, era o cale prin care oamenii dependenţi încercau să scape, definitiv sau temporar, de rumânie.*

În numeroase documente din secolul al XVII-lea, printre rumânii aflaţi de mai multă vreme în stăpînirea unor boieri sau mînăstiri din Ţara Românească sînt menţionaţi dorobanţi [160], călăraşi [161], chiar roşii şi purtători de titluri de dregători mărunţi [162], precum şi lefegii [163], care fie se aflau încă în slujbă — cu sau fără voia stăpînilor — fie făcuseră parte din aceste bresle şi deveniseră vecini. Este posibil ca unii dintre aceştia să fi fost slujitori sau curteni ca oameni liberi şi să fi fost siliţi să se vîndă apoi rumâni, păstrîndu-şi titlul de slujitor sau roşu, deşi încetaseră să mai aparţină breslelor respective.

Rumânii se puteau înscrie uneori la slujitori cu voia stăpînilor lor. Astfel, la 28 aprilie 1632, rumânul Bratoslav din Izvo-

[158] Acad. R. S. România, CCCXCIX/34 ; cf. şi porunca dată lui Paul căpitan de Strehaia „mai mult să nu scrie rumânii mînăstirii (Strehaia) călăraş⟨i⟩". (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/13).

[159] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 33.

[160] Vezi doc. din 16 ianuarie 1617. 11 mai 1647 etc. (Muzeul de istorie Buc., nr. 26 878 şi Acad. R. S. România, CXXX/86).

[161] Vezi doc. din : 20 octombrie 1634, 13 aprilie 1637, 3 iulie 1652 etc. (Acad. R. S. România, CLVI/5, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVIII/7, Muzeul de istorie Buc. nr. 27 420).

[162] Doc. din : 27 mai 1643, 30 iunie 1647, 7 iunie 1663 etc. (Acad. R. S. România, CD/244, Arh. St. Buc., ep. Argeş, II/29, m-rea Cozia, XLVII/38).

[163] Doc. din 9 aprilie 1676 (Arh. St. Buc., ms. 721, f. 842).

rani — Ilfov, al mînăstirii Snagov, care se înscrisese călăraș cu ani în urmă, este restituit mînăstirii pe motiv că egumenul „nu se-au suferit să fie rumânii mînăstirii călărași“ [164], iar la 11 mai 1644, Matei Basarab dă dreptul mînăstirii Topolnița să-și ia opt rumâni care se înscriseseră dărăbanți la Tîmna, urmînd să rămînă în slujbă numai cei pe care îi lasă egumenul [165]. Domnul ținea deci seama de dorința și interesele proprietarilor de rumâni și nu oprea între slujitori decît vecinii învoiți de stăpînii lor.

Dacă nu se răscumpărau din rumânie, vecinii înscriși la călărași sau dorobanți, cu voia stăpînilor, păstrau față de aceștia relațiile de dependență. În porunca citată și mai sus, din 11 mai 1644, Matei Basarab precizează că vecinii care rămîneau la slujbă cu voia egumenului trebuiau să lucreze „ca niște rumâni“ sau să dea găleata, iar la 2 octombrie 1668, domnul poruncește rumânilor din Cernătești, sat al mînăstirii Glavocioc, care, pe motiv că sînt roșii, păhărnicei sau spătărei, nu vroiau să asculte de egumen, ca, chiar dacă sînt slujitori în aceste bresle, de vreme ce sînt vecini ai mînăstirii, să-și îndeplinească obligațiile față de aceasta [166].

În unele cazuri, rumânii înscriși la slujitori, cu voia stăpînilor — și care păstrau față de aceștia relațiile de dependență — îndeplineau, în cadrul acestor relații, servicii asemănătoare cu cele făcute domniei. Astfel, la 13 aprilie 1637, Matei Basarab poruncește rumânilor „care sîntu pre locul sventei mînăstiri (Tismana) de șăd, anume Boștil cu călărașii“ să ia, în numele mînăstirii, vama de pește de la balta Bistreț „șă (venitul) den oile sărbeșt⟨i⟩ care se-au ernat pe locul mînăstirii“ și să păzească „gărla și gardurile și hotaru căt ține partea mînăstirii“ [167].

În cazul în care rumânii reușeau să se înscrie la slujbă, profitînd de situația lor privilegiată, nu mai respectau, de obicei,

[164] Acad. R. S. România, XX/107.

[165] Loc. cit., CXXX/96.

[166] Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/42.

[167] Loc. cit., m-rea Tismana, LXXXVIII/7. Menționăm că, la 18 septembrie 1531, cînd nu existau încă slujitorii, balta Bistrețul era păzită de satul de la Vadul Bistrețului, ai cărui locuitori erau scutiți de dări „numai să păzească la balta mînăstirii“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. II, p. 101).

obligaţiile vechi faţă de stăpîni, fiind necesară intervenţia energică a domniei. Din aceste motive, în unele cazuri, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, proprietarii le dădeau voie să se răscumpere din rumânie, „văzînd că nu au nici un folos de pe urma lor". [168].

Scutirea de obligaţiile faţă de stăpînii feudali a rumânilor înscrişi la slujitori pe timpul duratei slujbei este confirmată de unele documente din anii 1672 şi 1674 — perioadă în care sînt primiţi în rîndurile slujitorilor şi rumâni. Astfel, la 4 iulie 1672, cînd se întăreşte mînăstirii Tismana jumătate din satul Rogova — Mehedinţi, domnul arată că rămîn liberi de rumânie trei oameni din sat „carii sîntu la slujbă şi sîntu scriş⟨i⟩ şi în catastih în vistiiria d⟨o⟩mnii mel⟨e⟩". Aceştia urmau să redevină vecini „cînd s-ar lipsi de slujbă" [169]. La 29 iunie 1674, se dă voie episcopiei Strehaia să-şi ia în stăpînire rumânii din satele Brezniţa de Jos şi de Sus, Albuleşti, Coşcodia şi Busul, „care au fost la slujbă, scrişi în visterie, şi acum s-au lipsit de la slujbă şi nu se află numele lor scris în visterie". Aceştia umblau „printre picături, înşălînd şi domnia şi episcopiia" [170], adică încetaseră de a face slujbă domniei, dar nu-şi reluaseră nici obligaţiile de rumâni, de care fuseseră scutiţi doar cît timp au fost slujitori.

Din documentele citate rezultă că rumânii slujitori îşi păstrau uneori obligaţiile faţă de stăpîn, iar alteori erau scutiţi de acestea. Dacă la 2 octombrie 1668 se porunceşte rumânilor — slujitori din satul Cernăteşti, al mînăstirii Glavacioc, ca, „de vreme ce sînteţi rumâni..., să ascultaţ⟨i⟩ de toate ce vor fi trebele şi lucrurile sfintei mînăstiri" — rămînînd totuşi mai departe slujitori ai domniei —, la 1 iulie 1672 rumânii din Rogova — Mehedinţi ai mînăstirii Tismana sînt scutiţi de toate obligaţiile către mînăstire pe timpul duratei slujbei faţă de domnie. Deoarece în perioada scurtă dintre 1668 şi 1672 nu se produseseră schimbări importante în situaţia slujitorilor, este posibil ca scutirea de aceste obligaţii să se fi acordat numai acelor categorii

[168] Doc. din 29 martie 1668 şi 25 aprilie 1667 (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLVI/12 şi ms. 357, f. 88).
[169] Loc. cit., m-rea Tismana, LII/8.
[170] Loc. cit., ms. 714, f. 932.

de slujitori care îndeplineau pentru domnie atribuții ce nu le mai dădeau răgaz să facă și munci pentru stăpînii feudali (de pildă, erau trimiși la oaste împreună cu armatele otomane, din porunca Porții, așa cum vom arăta în paragraful privind atribuțiile militare).

Faptul că unii dintre rumâni preferau să fie în slujba domniei, în loc să-și îndeplinească obligațiile față de stăpînii feudali, arată că aceste obligații erau destul de mari pentru a-i determina să se înscrie la slujitori. Așa se explică, de altfel, de ce se înscriau rumânii la slujitori sau curteni: *ca să scape de rumânie*[171]. Acest lucru reiese clar din actele prin care domnul arăta că nu era de acord cu primirea rumânilor la slujitori — ca în cazul unui rumân al mînăstirii Snagov, care *„au fost umblat cu înșălăciuni să scape de rumânie cu călărășiia"*[172] — sau cînd domnul nu își dădea consimțămîntul la răscumpărarea oferită de vecinii-slujitori proprietarului, ca în cazul a trei rumâni ai mînăstirii Argeș, înscriși la roșii *„ca să scape de rumânie"*[173], toți patru fiind redați rumâni stăpînilor lor.

În multe cazuri însă — mai ales în deceniile VI și VII ale secolului al XVII-lea — proprietarii care își aflau rumânii printre slujitori îi lăsau să se răscumpere, arătînd că nu au nici un folos de pe urma lor[174], sau că sînt în slujba domniei și, deci, trebuie să fie oameni liberi[175].

[171] Cf. și A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a III-a p. 151—152, care citează cîteva cazuri în care oamenii aserviți, „pentru a scăpa de rumânie, căutau să fie luați la oștire".

[172] Doc. din 28 aprilie 1632 (Acad. R. S. România, XX/107). Vezi și un document fără dată, în care se spune că rumânii din Broscari s-au înscris la slujbă *„ca s⟨ă⟩ scap⟨e⟩ de rumânie"* (Epitr. bis. Sf. Treime — Craiova, XXIV/79).

[173] Doc. din 16 mai 1646 (Arh. St. Buc., ep. Argeș, XIII/5).

[174] Doc. citate și mai sus, din: 8 ianuarie 1654, 17 iunie 1663, 25 aprilie și 21 iunie 1667 (idem, Copii, VII/2540, m-rea Cozia, XLVII/38, ms. 357, f. 88, m-rea Radu vodă, XLVI/13) etc.

[175] În zapisul de răscumpărare dat la 17 iunie 1663 de Radu Năsturel, spătarul lui Stanislav, rumânului său din Nenciulești — Teleorman și altora, înscriși la postelnicei încă din timpul domniei lui Constantin Șerban, se arată că acesta îi lasă să se răscumpere deoarece „una sînt la slujbă, alta și pintru pomană" (loc. cit., m-rea Cozia, XLVII/38).

Rumânii se înscriau la slujitori fără ştirea şi voia stăpînilor. De obicei, înscrierea era precedată de fuga din sat[176] şi se făcea în altă localitate[177], unde cei fugiţi — nefiind cunoscuţi — se dădeau drept oameni liberi. Cum la călăraşi şi dorobanţi puteau fi primiţi toţi oamenii liberi, indiferent de situaţia lor materială, cele mai multe înscrieri ale rumânilor fugiţi se fac în aceste cete slujitoreşti. Cînd reveneau în satele de unde fugiseră, rumânii erau deja slujitori. Răscumpărarea oferită de ei stăpînilor era plata consimţămîntului acestora ca ei să rămînă între slujitori. În obţinerea răscumpărării, ei făceau însă caz de situaţia de slujitori, incompatibilă cu aceea de om aservit.

În Moldova se întîlnesc, de asemenea, numeroase cazuri de înscriere „ilegală" la slujitori. În documentele moldovene din secolul al XVII-lea nu am găsit, ca în cele muntene, cazuri în care domnul să fie de acord cu primirea rumânilor, la slujitori, precum nu am găsit nici documente din care să rezulte că oamenii aserviţi îşi puteau căpăta libertatea prin invocarea situaţiei de slujitor sau curtean, aşa cum afirmă Dimitrie Cantemir[178].

În schimb, ca şi în Ţara Românească, numeroase documente arată că domnul, la plîngerea proprietarilor feudali, restituia acestora vecinii înscrişi la slujitori (îndeosebi la călăraşi) pentru a scăpa de rumânie, aceasta chiar în perioada în care, în Ţara Românească, domnia primea uneori între slujitori şi rumâni,

[176] Aşa se explică faptul că, în numeroasele porunci de căutare şi aducere la urmă a rumânilor fugiţi, rămase din secolul al XVII-lea şi de la începutul celui următor, se arată că aceştia puteau fi luaţi şi dacă erau „supuşi pe lîngă slujitori". Vezi doc. din: 12 martie 1648, dat m-rii Radu vodă (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 603); 23 octombrie 1697, pentru m-rea Argeş (loc cit., ep. Argeş, LXIX/68); 5 aprilie 1701, dat m-rii Tismana (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 189); 15 februarie 1702 (*ibidem*, p. 190); 18 ianuarie 1710 (*ibidem*, p. 235); noiembrie 1715 (*ibidem*, p. 279); 27 aprilie 1716 (*ibidem*, p. 282) etc.

[177] Înainte de 31 martie 1646, nişte rumâni ai mînăstirii Tismana din Ploştină se înscriseseră călăraşi la Strehaia (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/13); la 27 noiembrie 1632, se porunceşte tuturor iuzbaşilor şi căpitanilor din ţară să restituie lui Bunea logofăt rumânii acestuia înscrişi la slujitori (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34).

[178] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 121.

așa cum s-a arătat mai sus. Astfel, la 16 noiembrie 1653, Gheorghe Ștefan dă dreptul mînăstirii Nicorița „care vecini vor fi fugit din sat (este vorba de satul Năvărniți) și să vor fi scris la călărășie, fie (la) ce stiag îi va afla, să aibă a-i lua de grumazi și să-i ducă în sat, ori la ce breaslă vor fi scriși, ori curteni, sau păhărnicei“ [179]; la 31 mai 1659, se arată că Vasile din Docolina, vecin al lui Nicolae Buhuș fost clucer, fugise din sat și se scrisese călăraș la socrul său, Constantin Țiganul; întorcîndu-se în sat, arăta că nu mai este vecin. După ce îl caută în catastiful de călărași și nu-l găsește (rumânul fusese primit ca slujitor de socrul său, comandant de călărași, care însă nu-l putuse trece în evidența vistierei), domnul dă voie stăpînului să ia „de grumazi“ pe rumânul care „îmblă fără de ispravă, fugind de la vecinătate“ [180]. Și în numeroase alte porunci se arată că domnii Moldovei nu primeau rumâni printre slujitori, iar cînd îi aflau înscriși îi restituiau stăpînilor, la cererea acestora [181].

În afară de numeroasele porunci de restituire a rumânilor înscriși la călărași, alte asemenea documente moldovene arată că vecinii încercau să se înscrie și în alte categorii privilegiate, unde primirea lor era, de asemenea, interzisă. Astfel, la 1668, Gheorghe Duca trimite un aprod să aducă înapoi la moșie pe

[179] Arh. St. Buc., m-rea Nicorița, IV/3. Vezi și doc. din 12 martie 1657 de la același domn, referitor la vecinii fugiți din Băloșești ca să se înscrie călărași (Acad. R. S. România, CD/127).

[180] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 33 și G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 106.

[181] La 13 decembrie 1659, domnul poruncește lui Laz iuzbașa să radă din catastif niște vecini din Popricani ai lui Iordache vistierul „să hie vecini iarăși la loc“ (deci fuseseră un timp slujitori). (G. Ghibănescu, *op. cit.*, III/1, p. 126 și N. Iorga, *Studii și doc.*. V, p. 33—34); doc. e publicat de N. Iorga și în *Anciens documents du droit*, I, p. 225, sub titlul „Restituire de rumâni înscriși la slujitori“ (soldats). La 3 iulie 1666, un rumân al lui Donici fost agă, care „ca să scapi di vicinătate, s-au fost scris și la călărași“, este dat „di grumazi“ să fie iar vecin, „și din călărășia încă l-au ras“ (L. T. Boga, *op. cit.*, XIV, p. 17 și G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 52—53); la 17 decembrie 1670, niște rumâni din Șercani, însoriși călărași la Ivănuț hotnog, sînt dați „de grumazi“ proprietarului, să-i ducă în satul de unde fugiseră. („Rev. istorică“, X, 1924, p. 120); vezi și doc. din 23 iunie 1702 (Acad. R. S. România, CXI/2).

Lazăr din Bohotin, care „se făcuse vînător“ [182], iar la 11 mai 1696, Antioh Cantemir dă dreptul mînăstirii Hangu să-şi adune vecinii fugiţi în satele boiereşti, domneşti, „ori scrişi la puşcaşi, or pentre breslaşi“ [183].

Ca şi în Ţara Românească, încercările rumânilor de a se înscrie la curteni sînt foarte rare în Moldova, înscrierea făcîndu-se şi aici pe criterii de avere. Rumânii care încercau să se înscrie la curteni erau şi ei restituiţi proprietarilor. De pildă, la 27 august 1660, Constantin din Tîrbujeni, rumânul mînăstirii Golia, care se scrisese curtean cînd se risipise satul, este restituit mînăstirii, în urma plîngerii acesteia [184].

Din cele relatate mai sus rezultă că, în secolul al XVII-lea rumânii se înscriau la slujitori :

a. pentru a obţine scutiri fiscale din partea domniei pe timpul duratei slujbei ;

b. pentru a fi scutiţi de obligaţiile feudale faţă de stăpîni cît timp erau în slujba domniei ;

c. pentru a putea invoca în favoarea lor calitatea de slujitori şi a obţine, astfel, dreptul de răscumpărare din rumânie ;

d. pentru a scăpa de rumânie, pierzîndu-li-se urma printre slujitorii din alte localităţi.

V. **Breslele principale de slujitori şi evoluţia lor**

Spre deosebire de breslele de curteni, pentru cetele de slujitori nu dispunem de porunci de înscriere individuală în aceste cete ; aici recrutarea se făcea probabil în masă, cei înscrişi fiind

[182] R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, p. 68.
[183] Arh. St. Iaşi, CD/20.
[184] A. Sava, *Doc. privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, p. 111.

trecuţi în catastifele breslelor respective[185]. Într-un document din 18 decembrie 1645, se spune că nişte locuitori din Gostavăţ se înscriseseră la dorobanţi, primind de la domnie „carte dă dărăbănţii“ [186]. Nu ni s-a păstrat însă nici o asemenea „carte“, ca cele pentru membrii breslelor de curteni. Ca şi curtenii, slujitorii erau trecuţi nominal în catastifele vistieriei, la care documentele fac deseori aluzie[187].

În cele ce urmează ne vom ocupa de principalele bresle de slujitori — călăraşii şi dorobanţii.

1. *Călăraşii*

Constituiau corpul cel mai însemnat al slujitorilor, apărut la sfîrşitul secolului al XVI-lea, fiind ostaşi călări, spre deosebire de dorobanţi, care erau pedeştri. Călăraşii erau ţărani liberi, care slujeau domniei pentru scutiri fiscale şi pentru dreptul de a folosi ocinele aflate în proprietatea acesteia.

În afară de călăraşii colonizaţi pe pămînt aflat în proprietatea domniei, în documentele veacului al XVII-lea şi în cele din primele decenii ale secolului următor, întîlnim şi o altă categorie de astfel de slujitori care foloseau pămîntul unor mari boieri sau mînăstiri. Aceşti călăraşi erau, de asemenea, oameni liberi, care, neavînd ocină sau avînd pămînt puţin, erau siliţi

[185] Vezi, de pildă, porunca din 23 octombrie 1767, cu care domnul Moldovei trimite un căpitan în regiunea Orhei-Lăpuşna să înscrie „oameni de oaste... cît mai mulţi“ şi în care se arată şi procedeul ce trebuia urmat: „pe toţi acei oameni să aibă a-i lua în scris, cu numele, porecla lor şi de la ce sat şi ţinut este“ („Rev. istorică“, XIV, 1928, p. 447).

[186] Muzeul regional Craiova, nr. 71.

[187] La 2 aprilie 1641, se spune că şase rumâni au fost scoşi „den catastih de la călărăşie“ (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CXIX/7). Vezi şi doc. din 27 noiembrie 1632, 4 iulie 1672 etc. (Acad. R. S. România, CCCX/22 şi Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LII/8).

să lucreze cu învoială pămînt străin, în schimbul obligaţiei de dijmă, mai tîrziu şi de clacă, faţă de stăpînul locului[188].

Este posibil (documentele nu precizează) ca unii din aceştia să fi fost aşezaţi de domnie pe ocine domneşti care au fost date apoi unor mari stăpîni feudali (cazul citat al satului Ivancea), slujitorii ajungînd astfel în dependenţa acestora[189].

Pe lîngă aceasta, este foarte probabil că deoarece domnia nu dispunea de proprietăţi în anumite localităţi unde avea nevoie de slujitori, aceştia erau siliţi să muncească pe ocinele unor stăpîni feudali, primind în schimb scutiri fiscale de la domnie.

Cum aceşti slujitori — obişnuiţi a fi scutiţi de dijmă pentru pămînturile date lor în folosinţă de domnie şi profitînd de situaţia privilegiată de slujbaşi ai statului feudal — refuzau adeseori să-şi achite obligaţiile faţă de stăpînul locului, domnia era silită să intervină, ameninţînd pe aceşti slujitori „semeţi şi tari în cap" sau „porci de cîine" — cum le spune uneori aprigul Matei Basarab[190] — cu pedepse aspre. Alteori, domnul se adresa comandanţilor acestor slujitori, poruncindu-le să-i silească să-şi îndeplinească obligaţiile feudale, cum face acelaşi Matei Basarab, la 25 septembrie 1645, cînd se adresează lui Mareş căpitan de călăraşi din Ploieşti.[191]

Asemenea călăraşi care foloseau ocine străine întîlnim şi în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. De existenţa lor aflăm tot din poruncile domneşti prin care li se ordonă să dea dijmă şi să facă clacă stăpînilor respectivi. Astfel, la 1 iunie 1737, se porunceşte marelui căpitan din regiunea Focşani să silească pe călăraşii care stăteau pe moşia mînăstirii Măxineni să-şi dea suhatul şi să facă clacă după obicei şi să nu mai în-

[188] Vezi doc. din: 20 iunie 1632, 25 mai 1635, 12 iunie 1646, 14 iulie 1654 etc. (Arh. St. Buc., ms. 465, f. 30, m-rea Tismana, XCII/26, ep. Rîmnic, CXIX/8 şi m-rea Plumbuita, XII/11).

[189] Menţionăm că un proces similar a avut loc şi în Transilvania, unde coloniile militare privilegiate ale haiducilor din secolul al XVII-lea au fost aservite la sfîrşitul acestui secol (vezi Szendrey István, *A bihari hajdúk pere a hajdúszabadsagert* [Procesul haiducilor din Bihor pentru libertate], Debreţin, 1957, 63 p.

[190] Acad. R. S. România, CLV/181 şi Arh. St. Buc., ms. 256, f. 340.

[191] Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/29.

găduie pe viitor asemenea abuzuri din partea subalternilor săi.[192] Numeroşi astfel de călăraşi existau la Lichireştii de Vad — Ialomiţa (viitorul oraş Călăraşi) încă din secolul al XVII-lea[193]. La 25 mai 1722, 15 megiaşi călăraşi din această localitate se obligau faţă de mînăstirea Colţea — stăpîna locului pe care şedeau — să-i facă clacă ca şi aceia care locuiau pe moşia Deleanului şi a episcopiei de Buzău[194].

O situaţie asemănătoare exista şi în Moldova, unde întîlnim, de asemenea, călăraşi folosind ocină străină. La 26 martie 1667, domnul Moldovei dă dreptul lui popa Vasile să ia dijmă de la călăraşii şi dorobanţii care foloseau ocina sa de la Sănăcău[195], iar la 25 iunie 1669, călăraşii şi hînsarii din satul Burnăreşti al mînăstirii Golia se obligau faţă de egumenul mînăstirii să dea zeciuială din toate produsele, în afară de legume, mazăre, linte şi „grădini" de care erau scutiţi[196]. Şi aici, călăraşii manifestau aceeaşi opoziţie la îndeplinirea obligaţiilor feudale, fiind necesară adeseori intervenţia domniei. Astfel, la 23 septembrie 1669, Gheorghe Duca trimite un aprod să ia a zecea parte din produse de la călăraşii din Burnăreşti, care refuzau să dea dijmă mînăstirii Golia[197], iar la 3 aprilie 1733, cînd proprietarul satului Malinteniţii se plînge de opoziţia călăraşilor la plata dijmei, domnul le porunceşte ca „măcar că ei sînt de paza marginii", să dea venitul moşiei, să nu rămînă stăpînul păgubaş[198].

[192] Acad. R. S. România, CXXVI/56. Vezi şi porunca din 3 mai 1704, adresată căpitanilor de la Zimnicea şi de la Scăeşti (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 206—207).

[193] Vezi P. Samarian, *Istoria oraşului Călăraşi*, Buc., 1931, p. 26—29.

[194] *Doc. priv. rel. agrare*, p. 296—297.

[195] L. T. Boga, *op. cit.*, XI, p. 26.

[196] A. Sava, *Doc. Lăpuşna*, p. 111.

[197] *Ibidem*, p. 121. Vezi şi porunca dată la 7 aprilie 1673 hatmanului Nicolae Buhuş să gonească nişte călăraşi din satele Holboca, Rusiani şi Dumbrăveni ale mînăstirii Cetăţuia şi să le risipească casele, deoarece nu dădeau dijmă mînăstirii (Acad. R. S. România, CD/135).

[198] T. Bălan, *Documente bucovinene*, VI, p. 113. Vezi şi porunca adresată la 8 ianuarie 1735 lui Andreiaş căpitan de Ştefăneşti să silească pe călăraşii de la Lihăneşti să dea dijmă mînăstirii Rîşca (Arh. St. Buc., m-rea Rîşca, IX/1).

Ţinînd seama de faptul să numărul oamenilor liberi fără pămînt — din rîndurile cărora proveneau mulţi călăraşi — cunoaşte o creştere deosebită în secolul al XVII-lea, este foarte probabil că o mare parte dintre slujitori să nu fi avut pămînt, motiv pentru care unii dintre ei au fost aşezaţi pe ocine domneşti, iar alţii erau siliţi să cultive pămînturi străine. În afară de aceştia, întîlnim însă şi călăraşi proprietari în diverse sate ale ţării.

Călăraşii proprietari de ocine — ca şi călăraşii fără ocină care foloseau pămînt străin — slujeau domniei pentru scutiri fiscale, nu pentru pămîntul dat în folosinţă, cum slujeau călăraşii colonizaţi pe ocine domneşti.

În Moldova situaţia este asemănătoare ; şi aici întîlnim, pe lîngă numeroşi călăraşi aşezaţi pe ocine domneşti, şi călăraşi proprietari în diferite sate. Asemenea călăraşi proprietari de ocine sînt amintiţi mai ales în documentele din deceniile 6—8 ale secolului al XVII-lea, dăruindu-şi ocinele unor boieri care le plătiseră „dabilele călărăşeşti" sau îi scoseseră din „dajdia călărăşească" [199], care era, se vede, destul de mare pentru călăraşii proprietari, de vreme ce aceştia sînt siliţi să-şi dăruiască proprietăţile în schimbul „raderii" de la dajdie.

Aceşti călăraşi proprietari aveau o situaţie în parte asemănătoare cu aceea a curtenilor, proprietari ca şi ei, fiind mai apropiaţi ca stare materială de curteni decît de ceilalţi călăraşi fără pămînt. Aşa se explică, de altfel, faptul că, în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, unii călăraşi — desigur proprietari de pămînt — sînt scoşi din breasla călăraşilor şi trecuţi între curteni [200]. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că această

[199] La 30 martie 1652, Rentea călăraş dăruieşte lui Toma Cantacuzino mare vornic de ţara de sus a noua parte a satului Drislivele — Dorohoi şi loc în Bodeasa, pentru că îi plătise nişte „dabile călărăşeşti" (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 21 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 21) ; la 14 martie 1657, Strătulat şi fratele său dăruiesc lui Nicolae Buhuş al treilea logofăt ocina lor din Ciorăşti—Tutova, pentru că îi scosese din „dajdia călărăşească" (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXXVI/1). Vezi şi doc din : 7 iunie 1662, 20 februarie 1666, 4 august 1673 (Bibl,. Centrală de Stat, I/167, Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXXVI/3, ms. 575, f. 73, v. — 74).

[200] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 264.

apropiere fusese mult uşurată şi de decăderea treptată a curtenilor la mijlocul secolului al XVII-lea.

Cu privire la *echipamentul călăraşilor,* izvoarele nu ne oferă ştiri atît de clare ca în cazul dorobanţilor. În *Istoria Ţării Româneşti,* ni se relatează că, după moartea lui Matei Basarab, Constantin Şerban „au îmbrăcat pre toţi" dorobanţii şi călăraşii cu „postav bun" [201]. Cum această măsură a fost luată în vremuri tulburi, cînd domnia avea interesul să liniştească pe slujitorii răsculaţi şi să-i atragă de partea sa, este greu de spus dacă slujitorii numiţi călăraşi primeau de regulă postav pentru îmbrăcăminte.

Pentru Moldova, la începutul secolului al XVIII-lea, dispunem de o relaţie a lui E. H. Weissmantel, potrivit căreia călăraşii nu primeau haine de la domnie, ci se îmbrăcau cum puteau [202]. Informaţia sa este însă oarecum în contradicţie cu aceea dată ceva mai tîrziu de Gheorgachi logofătul. Acesta afirmă că, „la domnii cei vechi", slujitorii primeau „numai postaj şi ei îşi gătia hainile" şi că „această rînduială de gătirea strailor cu cheltuiala domniei numai la vremea lui Grigore voevod (este vorba de Grigore al II-lea Ghica) au fost". În această vreme, primeau haine de la domnie : seimenii, vînătorii, dorobanţii şi „toată slujitorimea" [203].

Despre *dajdia călărăşească,* aflăm dintr-un document moldovean din 20 februarie 1656 că era de 6 galbeni [204], în timp ce în Ţara Românească este amintit la 30 septembrie 1655 „birul călărăşesc de ughi 11" [205]. Aceste biruri erau destul de mari, motiv pentru care unii dintre călăraşi caută să fie „raşi" din slujbă iar alţii fug din ţară [206].

[201] *Istoria Ţării Româneşti,* p. 119.

[202] *Weissmantels Dagbok,* p. 220 (în trad. la Inst. de istorie).

[203] Gheorgachi logofătul, *Condica de obiceiuri,* ed. D. Simonescu, p. 297—298.

[204] Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXXVI/3.

[205] Idem, m-rea Căldăruşani, XXXV/16. În acelaşi an, C. Şerban afirma că i-a pus pe călăraşi la dare cu 10 zloţi (A. şi L. Demeny şi N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 250).

[206] Vezi doc. din 7 mai 1660, în care se arată că nişte călăraşi fugiţi în „Ţara Turcească" şi întorşi în ţară au fost aşezaţi într-o slobozie, fiind iertaţi de dajdia călărăşească (Acad. R. S. România, LXXVII/9).

Cît priveşte *efectivele călăraşilor*, acestea au fost destul de mari în secolul al XVII-lea, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova.

Primele date despre efectivele lor sînt din vremea domniei lui Mihai Viteazul, cînd ni se spune că domnul dispunea de 8000 de oşteni călări, care luptau pe cheltuiala lor proprie pentru scutirile fiscale pe care le aveau [207]. Este greu de ştiut în mod sigur dacă relaţia lui Giorgio Tomassi, care ne dă această ştire, se referă la călăraşi sau la curteni, care luptau şi ei călări tot pe cheltuiala lor, ca şi călăraşii.

După domnia lui Mihai Viteazul, efectivele călăraşilor au scăzut, îndeosebi după răscoalele lor din deceniile II—III ale secolului al XVII-lea, crescînd din nou în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd, de altfel, călăraşii se aflau sub comanda unui mare căpitan de călăraşi [208], care nu mai este amintit după domnia acestui voievod. Numărul călăraşilor — ca şi al dorobanţilor — a scăzut apoi din nou după răscoala din 1655, cînd mulţi au fost ucişi. În relaţia istorică alcătuită de un misionar catolic în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino se afirmă că, înainte de această domnie, erau mai mulţi călăraşi, dar că, în acea vreme, numărul lor se micşorase. fiind nu mai puţini de 4000 şi nu mai mulţi de 6000 [209].

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu nu mai existau decît 10 steaguri de călăraşi, alcătuite din circa 350 de cruci [201], sau circa 700 oameni. (În această vreme existau, însă, şi cîteva steaguri de scutelnici călări, avînd o situaţie foarte asemănătoare cu aceea a călăraşilor.) În anul 1739, numărul

[207] G. Tomassi, *Delle guere et rivolgimenti*, Veneţia, 1621, p. 74.

[208] Dintre aceşti mari căpitani amintim pe:
— Lupu Buliga Mehedinţeanu, la 27 mai 1636 (Acad. R. S. Romînia, CXXIV/107);
— Radu, la 6 ianuarie şi 8 octombrie 1645 (Arh. St. Buc., m-rea D. Lemn, XI/4 şi m-rea Hurez, VIII/2);
— Ghiorma Alexeanu, ante 28 februarie 1645 (Acad. R. S. România, CXXV/59).

[209] *Mag. istoric*, V, p. 58.

[210] *Condica vistieriei*, p. 544.

călărașilor scăzuse la 57 „lude“, care alcătuiau un singur steag [211].

În Moldova, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, același Giorgio Tomassi ne informează că existau 11 000 de oșteni călări, scutiți de dări, care luptau pe cheltuiala lor [212]. Ca și în cazul Țării Românești, e greu de știut dacă el se referă la călărași sau la curteni.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, erau cel puțin 4000 de călărași, de vreme ce domnul poate plasa acest număr la marginea țării, pentru paza ei de tătari [213].

La același efectiv se referă și francezul De la Croix la 1676, cînd spune că existau 4000 de oameni răspîndiți în toată țara, care se bucurau de tot felul de scutiri fiscale, fiind obligați să meargă la război. Cum De la Croix susține să aceștia puteau fi scoși din registre dacă nu se supuneau, fiind trecuți alții în locul lor, [214] cred că referirea lui privește pe călărași, nu pe curteni.

În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, existau încă circa 2000 de călărași, comandați de 20 de căpitani [215]. Dintr-o relație din aceeași vreme aflăm că slujitorii numiți călărași erau răspîndiți îndeosebi în satele de la marginea țării [216].

În Moldova, breasla sau ceata călărașilor s-a menținut mai mult decît în Țara Românească. La 1757 mai sînt încă amintite următoarele categorii de călărași : hătmănești, de la steagul lui vel căpitan, de la menziluri, de cîmp și de margine [217], iar la 1776, mai existau încă 13 steaguri, cu un efectiv de circa 600 de oameni [218].

În această vreme, însă, călărașii nu mai alcătuiau o oaste permanentă ; ei „se făceau“ după cum cereau nevoile statului

[211] *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 481.
[212] G. Tomassi, *op. cit.*, p. 74.
[213] N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriței*, I, p. 53.
[214] F. Babinger, *op. cit.*, p. 22 (extras) și *Analele Acad. Rom., Mem. Secț. ist.*, s. III, t. XIX, p. 191.
[215] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89.
[216] Hurmuzaki, S. I/1, p. 423.
[217] N. Iorga, *Doc. și cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31.
[218] *Uricarul*, XIX, p. 319 și urm.

feudal. Astfel, la 1 decembrie 1733, Constantin Mavrocordat dă dreptul unui căpitan de călărași să strîngă oameni străini *„să-i facă călărași“*, promițîndu-le „milă și odihnă“ de dări pe timp de șase luni, așa cum domnul „așezase“ și pe alți călărași de la alte steaguri [219], iar la 1742 același domn dă dreptul marelui căpitan de Tecuci să strîngă 20 de oameni „pentru slujba și poruncile ce are... *și să fie în loc de călărași*“[220] (subl. ns.-N.S.)

În secolul al XVII-lea, *cei mai mulți călărași erau grupați în anumite orașe-garnizoane*, fie din interiorul țării, fie de la marginile sale. Aceștia din urmă erau așa-numiții călărași de margine, a căror atribuție principală era paza hotarelor țării. În afară de aceste garnizoane, existau călărași răspîndiți în diferite sate, care țineau de căpităniile din orașele apropiate.

În Țara Românească garnizoanele cele mai importante ale călărașilor se aflau în orașele : București, Buzău, Ploiești, Rușii de Vede, Lichirești (numit mai tîrziu Călărași, tocmai datorită prezenței acestora în localitate), Tîrgul de Floci, Hodivoaia, Caracal, Mănești, Gherghița etc.

Garnizoanele de la Mănești, Gherghița, Ploiești și Rușii de Vede sînt amintite în izvoare — așa cum am văzut — încă de la începutul secolului al XVII-lea, călărașii fiind așezați aici foarte probabil în timpul domniei lui Mihai Viteazul.

Orașul Buzău constituia una din cele mai puternice garnizoane ale călărașilor. În jurămîntul de credință din 1655, dat după răscoala din acel an de „călărașii ot Buzău“, sînt trecute circa 200 de nume, împreună cu un căpitan, patru iuzbași, cinci ceauși și patru stegari [221]. De la începutul aceluiași secol, ni s-a păstrat și o informație dată de un străin, Joppecourt, potrivit căreia Radu Mihnea ținea într-un oraș mare de la granița cu Moldova o garnizoană de 400 de ostași pentru paza hotarelor [222]. Cum în documente nu am întîlnit călărași la Focșani, este posibil ca orașul de margine la care se referea Joppecourt să fi fost

[219] *Ibidem*, V, p. 259.
[220] N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 323.
[221] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV. p. 37—39.
[222] *Tezaur de monumente*, II, p. 57.

fie Buzău, unde călăraşii amintiţi în documente sînt foarte numeroşi, fie Rîmnicul Sărat.

Cît priveşte călăraşii de margine, aceştia erau aşezaţi îndeosebi la Tîrgul de Floci, Lichireşti, Hodivoaia, Ruşii de Vede şi Caracal, oraşe situate la marginea dinspre Dunăre a ţării. Căpităniile de călăraşi de la Ruşii de Vede [223], Tîrgul de Floci [224] şi Hodivoaia [225] sînt amintite în documente încă de la mijlocul secolului al XVII-lea ; către sfîrşitul aceluiaşi secol apar şi la Caracal [226] şi Lichireşti [227]. Este foarte probabil că aceste căpitănii să fi existat şi înainte de apariţia lor în documente, unele din ele probabil chiar la sfîrşitul secolului al XVI-lea, din vremea domniei lui Mihai Viteazul.

La mijlocul secolului al XVII-lea, în 1657, suedezul Ralamb, în trecere prin Ţara Românească, relatează că domnul Constantin Şerban ţinea 2000 de oameni (dintre care mulţi vor fi fost călăraşi) la Pise (probabil Piua Pietrii), 4000 la Hodivoaia şi 2600 la Brăila [228] (cum Brăila se afla sub stăpînirea turcilor, este foarte probabil că ostaşii respectivi aveau garnizoana în alt oraş din apropiere).

[223] Doc. din: 10 august 1636, 21 iulie 1640, 7 septembrie 1664 (Acad. R.S. România, DLVIII/8, Arh. St. Buc., AN, CVI/8 şi Donaţii, LIX/14). În octombrie 1698, apare Hristodor mare căpitan de Ruşii de Vede (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLXXXIII/5).

[224] Un căpitan, ispravnicul oraşului Tîrgul de Floci, amintit la 25 aprilie 1643 (Acad. R. S. România, CCCLXVII/128).

[225] Un căpitan de călăraşi, la 16 iulie 1654 (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 698). Un alt căpitan, Odivoianu (din Hodivoaia), este trimis de Constantin Şerban voievod cu 2000 de oameni în ajutorul lui G. Rakoczy al II-lea în Polonia (M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 176). Vezi şi doc. din 25 martie 1670, în care sînt amintiţi doi căpitani de Hodivoaia (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 699—700 v).

[226] Un căpitan de călăraşi, la 12 ianuarie 1686 (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXII/73) ; călăraşii sînt menţionaţi la Caracal încă din 1635 (loc. cit., ep. Argeş, III/14).

[227] Căpitani de călăraşi, la 28 octombrie 1693 şi 15 martie 1698 (Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, IX/51 şi m-rea Banu, XXII/15) ; călăraşi cu ceauşi şi stegari sînt pomeniţi la Lichireşti la 1684 (idem, m-rea Radu vodă, IX/29).

[228] „Rev. istorică". 1929, p. 348.

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1700, cînd numărul călăraşilor scăzuse foarte mult, sînt amintite zece căpitănii, care erau în ordinea mărimii la: Caracal, Ploieşti, Hodivoaia, Buzău, Ruşii de Vede, Voiceşti, Lichireşti, Gherghiţa, Rîmnicul Sărat şi Grădiştea [229].

În Moldova, în afară de oraşul capitală, existau călăraşi în fiecare oraş mai important. Un călător polon, Stanislaw Oswiecim, în trecere prin Moldova în 1643, afirma să domnul ţinea călăraşi în „deosebite oraşe pentru slujbe grăbite“ [230].

O garnizoană importantă era la Rădăuţi, unde călăraşii fuseseră aşezaţi de Radu Mihnea. La 1636, un polon care a însoţit solia condusă de Krasinki relata că acest oraş „în vechime se numea Călăraşi“, dar că, în acea vreme, nu se mai aflau acolo decît „ţărani proşti“ [231] (adică oameni simpli).

Un alt oraş unde se găseau numeroşi călăraşi era Ştefăneşti. La începutul secolului al XVII-lea, Tomasso Alberti socotea la 1000 numărul ostaşilor existenţi aici [232]. Mai tîrziu, la 1677, secretarul starostelui de Culm constata şi el că „în acest oraş locuiesc călăraşi“, dar declara că „nu ştiu dacă erau mai mult de o sută de gospodării de ale lor“ [233]. Numărul lor scăzuse deci foarte mult la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

În afară de aceste oraşe, mai sînt amintiţi călăraşi la Fălciu [234], în regiunea Putna [235] şi în alte părţi. În sfîrşit, un număr mare de călăraşi se găseau în regiunea Orheiului şi a Sorocăi, unde sînt amintiţi un căpitan cu mai mulţi hotnogi încă

[229] *Condica vistieriei*, p. 544 ; vezi şi p. 484.

[230] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 53.

[231] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 23. O chehaie de călăraşi este amintit aici la 5 aprilie 1627 (Muzeul Lupta rev., Fil. Bălcescu, VI/2).

[232] N. Iorga, *Istoria armatei*, I, p. 269. Un hotnog de călăraşi apare aci la 27 noiembrie 1644 (Arh. St. Iaşi, CLXXIV/25).

[233] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

[234] Doc. din 24 iunie 1624 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 293). În ţinutul Fălciu mai existau la 7 mai 1660 şi „dajnici călărăşeşti“, care strîngeau dările de la călăraşi (Acad. R. S. România, LXXVII/9).

[235] Doc. din 12 septembrie 1643 (Acad. R. S. România, LXXII/43).

din deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea[236]. La 5 aprilie 1730, se spune că, „mai înainte vreme, au avut serdarii hotnogi de strajă pe la toate marginile acestor ţinuturi" (este vorba de Orhei, Lăpuşna şi Soroca). După aceea, stricîndu-se „acele bresle" (de călăraşi), serdarii au pus „nemestnici la margine, de sînt şi de strajă marginii" [237].

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în această regiune de margine a Moldovei se păstra încă tradiţia despre existenţa aici a unor oşteni buni. La 23 octombrie 1767, avînd nevoie de „oameni de oaste, care să slujească cu leafă şi cu tain", Grigore Calimah trimite un căpitan în Orhei, Lăpuşna şi Soroca să înscrie „cît de mulţi oameni ar găsi să slujească la această treabă" [238].

Principala îndatorire a călăraşilor era aceea de a merge la război pe cheltuială proprie. Un călător polon care a vizitat Moldova la 1636 defineşte pe călăraşi ca fiind „slujitori care au datoria să vie în oastea domnului în caz de război" [239], iar Dimitrie Cantemir ne informează că, în schimbul folosirii ocinelor domneşti, călăraşii trebuiau să meargă la război pe propria lor cheltuială[240].

În afară de această îndatorire — care era generală pentru toate breslele militare — călăraşii mai erau folosiţi în mod special la *paza hotarelor ţării şi la transmiterea ştirilor* la şi de la Constantinopol (Ţarigrad). În cadrul corpului de călăraşi exista deci o specializare, unii fiind „călăraşi de margine", alţii „călăraşi de Ţarigrad".

Pe măsura scăderii importanţei militare a călăraşilor, au început să primeze aceste ultime două atribuţiuni. La 1636, un călător polon, trecînd prin Moldova, afirma că aceştia erau folosiţi la trimiterea ştirilor[241], fapt confirmat la începutul secolului al XVIII-lea şi de Weissmantel, care spune că slujitorii

[236] A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 77—78 şi idem, *Doc. Lăpuşna*, p. 68—69.
[237] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 247 şi A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 199.
[238] „Rev. istorică", XIV, 1928, p. 447.
[239] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 23.
[240] D. Cantemir. *op. cit.*, p. 114.
[241] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 23.

numiţi călăraşi erau utilizaţi la trimiterea diferitelor porunci, la strîngerea dărilor şi la alte însărcinări de acest gen [242]. În timpul stăpînirii austriece în Oltenia, termenul de călăraşi este explicat prin „specie de soldaţi care servesc la ducerea scrisorilor" [243].

În Ţara Românească, documentele amintesc de numeroşi călăraşi de Ţarigrad [244], care se găseau în secolul al XVII-lea sub comanda unui vătaf [245]. După cum ne informează A. M. del Chiaro, aceşti călăraşi de Ţarigrad, îmbrăcaţi tătăreşte şi înarmaţi cu arcuri, străbăteau distanţa pînă la Poartă şi înapoi cu o foarte mare viteză [246], lucru explicabil dacă avem în vedere interesul domniei de a se informa cît mai repede de cele ce se petreceau la Istambul.

La 1739 exista încă un steag de călăraşi de Ţarigrad, alcătuit din 30 de lude [247].

În tot cursul secolului al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor în Moldova sînt amintiţi, de asemenea, numeroşi călăraşi de Ţarigrad [248].

[242] „Rev. istorică", 1930, p. 9 şi *Weissmantels Dagbok*, p. 220 (în trad. la Inst. de istorie).

[243] G. Giurescu, *Material*, II, p. 140.

[244] Doc. din: 18 septembrie 1637, 13 iunie 1643, 21 mai 1646, 31 martie 1652, 7 noiembrie 1656 etc. (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXIII/15, m-rea Golgota, I/1, m-rea Căldăruşani, II/15, Mitr. Ţării Rom., CCVI/2 şi Acad. R. S. România, XLIII/155).

[245] În secolul XVII sînt amintiţi:
— Martin, la 31 martie 1652 şi 1 aprilie 1653 (Acad. R. S. România, XLIII/155 şi XLIV/28).
— Stoia, la 24 aprilie 1657 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LVII/15);
— Dumitraşcu, la 28 iulie 1669 (Acad. R. S. România, XLIV/138).

[246] A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, p. 133.

[247] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 481.

[248] Vezi doc. din: 30 mai 1620, 17 decembrie 1628, 15 martie 1647, 29 august 1669, 22 decembrie 1684, 15 august 1689, 16 mai 1708, 1 aprilie 1715 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 477, Arh. St. Buc., m-rea Cetăţuia, II/1, m-rea Galata, XIV/8, Arh. St. Iaşi, CDLIX/68, CDIX/49 şi 55, Acad. R. S. România CDLI/40 şi Arh. St. Buc., AN, MMDCXXVII/19); vezi şi G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 78 şi XXII, p. 20.

La începutul secolului al XVIII-lea, după informaţiile date de Dimitrie Cantemir, existau următoarele categorii de călăraşi curieri :

— călăraşi de Ţarigrad sau umblători de Constantinopol, în număr de 50, care duceau şi aduceau ştirile din Imperiul otoman ;

— călăraşi de Galaţi[249], tot 50, care îndeplineau sarcini asemănătoare cu cei de Ţarigrad ;

— umblători sau alergători de Hotin, în număr de 50 ;

— umblători de Soroca[250], care erau trimişi în Polonia şi în Rusia.

Fiecare din aceste grupuri se găseau sub comanda cîte unui vătaf şi slujeau domniei pentru scutirile fiscale ce li se acordau[251]. În plus, cînd erau trimişi cu diverse misiuni, peste hotarele ţării, călăraşii de Ţarigrad primeau de la vistierie cîte 20 de galbeni, iar cei de Galaţi cîte 10 galbeni, pentru cheltuială[252].

La 17 februarie 1741 sînt amintiţi 28 de „înblători" la Cernăuţi, conduşi de un vătaf, care, „fiind în toată vremea de

[249] Numeroşi călăraşi sînt amintiţi aci în secolul al XVII-lea ; la ‹c. 1674›, apar aci 16 călăraşi cu o chehaia, un stegar şi un vătaf. În acelaşi doc., se arată că ei plăteau dajdie cîte 2—3 ughi, în timp ce vătaful lor plătea 4 ughi, iar birnicii între 10 potronici şi 2 ughi (G. Ghibănescu, *op. cit.*, XXII, p. 31—32). Vătafii de călăraşi de la Galaţi sînt menţionaţi şi la : 1640, 2 februarie şi 29 iulie 1642, 27 august 1675 etc. (Acad. R. S. România, CII/38 şi 39, XLIII/54, Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XCIII/2). Vezi şi A. Veress, *Documente*, XI, p. 320—321.

[250] După părerea lui N. Iorga, îmblătorii = couriers à pied (*Anciens documents du droit*, I, p. 43). Vătafii de „înblători" din această regiune sînt amintiţi şi la : 1 martie 1647, 28 iulie 1724, 2 august 1732, 1757 etc. (Acad. R. S. România, LXXII/48, A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 190, T. Bălan, *Doc. bucovinene*, IV, p. 107 şi 215, N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31). La 1742, ei făceau şi de pază pe Nistru (Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 715 v.).

[251] Vezi şi doc. din 16 mai 1708 (Acad. R. S. România, CDLI/40).

[252] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 90. La 1764 îmblătorii primeau leafă 10 lei pe săptămînă (N. Iorga, *op. cit.*, p. 41). Menţionăm că şi ceilalţi călăraşi primeau uneori leafă, cînd erau trimişi dincolo de hotarele ţării. La 28 ianuarie 1644, Vasile Lupu arăta că dăduse soldă pe trei luni călăraşilor trimişi în Transilvania la Gh. Rakoczy (A. Veress, *Documente*, X, p. 163).

slujba poruncilor" domneşti, erau scutiţi de dări, primind pecetluiri roşii[253], iar la 1776 existau încă 40 de călăraşi de Ţarigrad, care şedeau la Iaşi şi 30 de călăraşi de Ţarigrad, cu garnizoana la Galaţi, fiecare din cele două cete conduse, ca şi înainte, de cîte un vătaf[254].

2. *Dorobanţii* (dărăbanţii, dărăbanii sau darabanii)

Alcătuiau al doilea corp de slujitorime din Ţara Românească şi Moldova, avînd o origine asemănătoare cu aceea a călăraşilor. Ceea ce îi deosebeşte pe dorobanţi de călăraşi este în primul rînd faptul că cei dintîi erau pedeştri, iar ceilalţi călări. Modul cum erau retribuiţi este în parte asemănător : pe cînd călăraşii erau în mare parte uzufructuari ai ocinelor domneşti, dorobanţii erau plătiţi uneori cu leafă şi se bucurau — ca şi călăraşii — de anumite scutiri de dări.

După cum arată Dimitrie Cantemir, numele de dărăban derivă din cuvîntul german trabant, care înseamnă pedestru[255]. Termenul a intrat în limba noastră prin intermediul celei maghiare[256].

În Ţara Românească, primii dorobanţi, veniţi din Transilvania, sînt amintiţi în armata lui Radu de la Afumaţi, care, după cum se ştie, în luptele sale contra turcilor, a fost ajutat de voie-

[253] Acad. R. S. România, ms. rom., 237, f. 405 v. — 406.

[254] T. Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 322—323.

[255] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 82 ; cf. şi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, p. 750.

[256] Cf. şi I. Bogdan. *Documentul Rîzenilor*, p. 26—27, care afirmă că dorobanţii au fost organizaţi în secolul al XVI-lea „după modelul dorobanţilor ungureşti, de la care le vine şi numele", ca şi N. Iorga, *Istoria armatei*, II, ed. a II-a, p. 111 care consideră şi el că dorobanţii moldoveni, ca şi cei munteni, erau „alcătuiţi după modelul celor ardeleni".

Pentru originea numelui vezi şi Deszö Pais, *Ungarisch darabant — rumänisch dărăbanţ* („Cerc. de lingvistică" — Cluj, III, 1958, supliment, p. 361—368) şi „Romanoslavica", X, 1964, p. 199, unde cuvîntul dorobanţ este considerat o contaminare între termenii : dorobaniec (polon), darabant (maghiar) şi dărăbanţ (român).

vodul Transilvaniei. În 1523, domnul Ţării Româneşti îşi exprima teama că dorobanţii (aşa sînt numiţi în textul slav al scrisorii) şi secuii din armata sa vor să fugă şi nu mai are ce să dea la „voinici" [257]. Aceşti dorobanţi, care apar alături de secui, sînt, fără îndoială, ostaşii trimişi în sprijinul domnului Ţării Româneşti de voievodul Transilvaniei.

Mai tîrziu, cronicarul Szamosközy arăta că domnul Ştefan Surdul avea la mănăstirea de la Colentina 200 de trabanţi [258], care erau, probabil, tot mercenari unguri.

Trabanţii sau dorobanţii sînt amintiţi apoi în număr mare în armata lui Mihai Viteazul, fiind trimişi de Sigismund Bathory în ajutorul domnului, sau aduşi în ţară de domn prin emisarii săi. În 1594, de pildă, voievodul Ţării Româneşti primise în sprijin 2000 de asemenea ostaşi de la Sigismund Bathory [259]. Acelaşi număr de lefegii maghiari avea domnul şi în anul următor [260], pentru ca în 1596 să i se mai trimită 600 [261]. În anul 1599, Mihai Viteazul avea mai mult de 6000 de dorobanţi [262].

În Moldova, dărăbanii mercenari sînt amintiţi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Primii dorobanţi au fost aici de origine polonă. Cronica slavă a lui Eftimie ne informează că Alexandru Lăpuşneanu,

[257] S. Dragomir, *Documente privitoare la relaţiile cu Sibiul*, p. 41 şi Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 284.

[258] Szamosközy, ed. I. Crăciun, p. 101. Ştirea concordă cu informaţiile date de documentele interne, în care primul dorobanţ este amintit, la Bucureşti, la 14 aprilie 1590 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 439).

[259] I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 191—192.

[260] „Archiv des Vereines für Sib. Landeskunde", I, p. 133. Tot în 1595, însă, domnul îi spunea lui Lubieniecki că are 6000 de unguri, de care se temea mai rău decît de turci şi pentru plata cărora zălogise tot ce avea (ms. la Inst. de ist.). După alte informaţii, numărul soldaţilor unguri aflaţi în Ţara Românească în 1595 ar fi fost de 8000 sau 10 000 (Hurmuzaki, XII, p. 51, 53). Alţi asemenea mercenari vor fi venit direct în solda lui Mihai Viteazul, fără a fi trimişi de Bathory (vezi *ibidem*, p. 44).

[261] Hurmuzaki, III/2, p. 191 şi XII, p. 243.

[262] *Analele Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, XX, p. 468—469.

venind în ţară cu ajutor polon, a adus cu sine „mulţi pedestraşi pe care obişnuiesc să-i numească drabi“ (dorobanţi)[263].

Mai tîrziu, aceşti mercenari erau aduşi din Transilvania şi Ungaria. Petru Şchiopul avea în garda sa mai bine de 500 de mercenari unguri[264]. Numărul lor a crescut apoi la cîteva mii în timpul domniilor lui Aron Tiranul şi Ştefan Răzvan, timp în care Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, exercita o influenţă puternică asupra politicii moldovene. Ştefan Răzvan dispunea de 3000 de ostaşi primiţi din Transilvania[265]. Cît priveşte pe Aron Tiranul, acesta ţinea în slujba sa 2000 de unguri[266]. Despre el, cronicarul Grigore Ureche ne informează că a chemat în leafă unguri călări şi pedeştri, şi celor pedeştri le-au făcut odăi în curte „să fie pururea lîngă dînsul“[267]. Referindu-se la aceşti ostaşi pedeştri aşezaţi în curtea domnească, cronicarul îi numeşte dărăbani unguri[268].

Asemenea trabanţi sau dorobanţi care erau mercenari din Transilvania — numiţi uneori numai unguri, nu şi dorobanţi[269] — au continuat să existe şi în secolul al XVII-lea, în număr mai mic însă. Astfel, într-o informaţie din toamna anului 1615, se arată că Ştefan Tomşa a biruit pe boierii ridicaţi împotriva sa, cu sprijinul puţinilor pedestraşi unguri ce avea şi al poporului[270], iar în armata de mercenari a lui Constantin Şerban se aflau 700 de unguri, grupaţi în şapte steaguri[271].

În afară de dorobanţii mercenari străini — dintre care unii erau, probabil, urmaşii acelora de la sfîrşitul secolului

[263] *Cronica slavo-române*, ed. cit., p. 122.
[264] Hurmuzaki, III/1, p. 109.
[265] Hurmuzaki, XII, p. 80 şi III/1, p. 242.
[266] A. Veress, *Documente*, IV, p. 255. Vezi şi Hurmuzaki, XII, p. 26.
[267] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 220.
[268] *Ibidem*, p. 223.
[269] Vezi doc. din 2 iulie 1645, în care este amintit Gheorghe căpitan de unguri, pe care domnul îl botezase „în legea creştinească“ (Bibl. Centrală de Stat, LXXX/8).
[270] A. Veress, *Documente*, IX, p. 53.
[271] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48.

al XVI-lea — mai existau în secolul al XVII-lea și așa-numiții *dorobanți de țară,*[272] care erau români și care slujeau statului feudal uneori pentru leafă — ca și cei străini — alteori pentru scutiri fiscale sau pentru folosirea ocinelor domnești — ca și călărașii.

Este foarte probabil că dorobanții de țară să fi fost adăugați la oastea de mercenari de către Mihai Viteazul. În socotelile de plata oștirii sale de mercenari din 1599 sînt trecuți nu mai puțin de 6210 dorobanți, împărțiți în două grupe mari, comandați de căpitani cu nume românești sau sîrbești (Nedelco, Radu, Miclăuș, Jivco, Roș, Jivco Negru, Mîrda Ianăș). Dintre toți acești 6210 dorobanți, doar la un grup de 200 se spune că este vorba de „dărăbani unguri ce se-au dus cu Turi Freanți". În afară de aceștia, mai sînt amintiți și 916 unguri călări[273].

Pe la 1641, un italian, Locadello, care a vizitat Țara Românească, afirmă că Matei Basarab avea — în afară de 4000 de lefegii călări (lofezi) — 4000 de ostași pedeștri, care erau scutiți de orice dare în timp de pace și primeau în caz de război cîte un taler și jumătate pe lună[274]. El socotește deci pe dorobanți ca un corp de oaste separat de lefegii.

În această vreme, *dorobanții de țară alcătuiau marea majoritate a breslei dorobanților*. Referindu-se la ei, Matei Basarab afirma că „acest neam dorobănțesc" era „tot dintr-acest pămînt al Țării Românești", spre deosebire de seimeni, care erau mercenari pedeștri sud-dunăreni, dar cu care dorobanții stabiliseră legături de rudenie[275].

[272] Cf. și I. Bogdan, *op. cit.*, p. 26—27. Generalul Radu Rosetti credea că dărăbanii erau numai lefegii munteni sau moldoveni (*Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului, II, Organizarea*, Buc., 1930, p. 7), în timp ce C. C. Giurescu, deși admite că, în afară de dărăbani lefegii, mai existau și dărăbani băștinași, „recrutați dintre localnici și slujind în schimbul scutirii de anumite dări sau a reducerii acestora", îi trece pe toți dorobanții între lefegii, nu în rîndul slujitorilor (C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea II-a, p. 748—749).

[273] *Analele Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XX, p. 468—469.

[274] „Arhiva", V, 1894, p. 115.

[275] *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 116. Vezi și p. 120, unde se vorbește de „neamul rumânesc, mai ales dorobanții".

Mai tîrziu, în vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, un misionar catolic care a vizitat Ţara Românească înregistra în interesanta sa „Relaţie istorică“ faptul că dorobanţii erau pedeştri români, numiţi în batjocură papiştaşi [276], datorită, desigur, faptului că printre ei fuseseră sau mai erau încă trabanţi unguri. Acelaşi misionar catolic notează că mercenarii pedeştri străini se numeau seimeni sau, simplu, lefegii, nu dorobanţi.

Dorobanţii de ţară erau — ca şi călăraşii — oameni liberi, dintre care mulţi erau proprietari de ocine, vii, case etc., în timp ce unii erau aşezaţi pe ocine domneşti sau foloseau cu învoială pămîntul unor boieri sau mînăstiri [277]. Este foarte posibil ca unii dintre dorobanţi să îşi fi cumpărat proprietăţi în timpul slujbei făcute statului feudal.

O serie de izvoare din secolul al XVII-lea ne arată că, *în unele împrejurări, dorobanţii primeau leafă, ca şi mercenarii.* Astfel, cronicarul Miron Costin înregistrează faptul că, pînă la domnia a doua a lui Ştefan Tomşa, Poarta „ţinea în seamă... cîte 5000 ughi, lefele dărăbanţilor“ [278] sau că Matei Basarab i-a dat lui Gheorghe Ştefan — domnul pe care-l sprijinea împotriva lui Vasile Lupu — pe unii dintre dorobanţii săi „cine au vrut de bună voie în leafa lui Ştefan vodă“ [279]. În cunoscutul izvod de bir din 1654 din timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, figurează suma de 202 ughi daţi ca leafă unor dorobanţi [280]. În sfîrşit, în cronica Ţării Româneşti se arată că, înainte de lupta cu Matei Basarab, Leon vodă „dede dorobanţilor lefi“ [281] sau că, la începutul domniei, Constantin Şerban da lefi „din dăstul“ dorobanţilor şi călăraşilor [282].

Este interesant de reţinut faptul că, în cele mai multe din cazurile citate mai sus, plata lefilor dorobanţilor se făcea în

[276] *Magazin istoric*, V, p. 51, 58.

[277] Vezi doc. din : 3 septembrie 1642 (Acad. R. S. România, CLV/181) ; 27 ianuarie 1651 (*idem*, XLIII/141) ; 17 mai 1661 (Arh. St. Buc., m-rea Clocociov, XI/12) etc.

[278] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 88.

[279] *Ibidem*, p. 155.

[280] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 266.

[281] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 97.

[282] *Ibidem*. p. 119.

împrejurări deosebite, cînd domnia avea nevoie de ei, în momente hotărîtoare pentru ea, fapt ce concordă cu afirmația lui Locadello — citată mai sus — după care dorobanții primeau leafă numai în caz de război, cînd domnia avea interesul ca oastea să-i fie credincioasă.

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir îi trece pe dorobanți între ostașii care făceau slujbă pentru scutirea de dări, nu pentru leafă [283], ceea ce dovedește că domnia folosea — după posibilități — mijloace diferite de plată a serviciilor dorobanților.

În afară de leafă, *dorobanții primeau tain de carne și pîine și postav pentru haine.* Miron Costin arată că în vremea domniei lui Ștefan Tomșa — care a acordat, ca și Mihai Radu, domnul Țării Românești, — o deosebită îngrijire dorobanților, pe care se sprijinea în lupta sa împotriva marii boierimi, dorobanții erau „foarte îmbrăcați bine... cum n-au fost nice la o domnie grijită bine pedestrimea, cu haine tot de feleandrăș (postav de Flandra — N.S.), cu nasturi și cu ceaprage de argint, în pilda haiducilor din Țara Leșască, cu pene de argint la cumănace și cu table de argint la șoldure pe lădunce“ [284]. Aceasta este singura descriere a echipamentului dorobanților moldoveni.

Despre dorobanții din Țara Românească se spune că au fost îmbrăcați de Mihnea al III-lea „cu haine spahiești“ [285]. Portul lor obișnuit era însă cu haine „vinete“ (albastre) [286]. Această uniformă fusese stabilită foarte probabil de Mihai Viteazul, care cerea bistrițenilor în 1599 postav „vînăt“ pentru ostașii pedeștri [287].

[283] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88—90.
[284] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 62—63.
[285] *Istoria Țării Românești*, p. 139.
[286] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 116.
[287] Hurmuzaki, XII, p. 505. Cf. și o informație din 1613, în care se spune că Radu Mihnea a mers la Brașov cu un grup numeros de oșteni, printre care se găseau și unii în haine albastre (N. Iorga, *Studii și doc*, IX, p. CXI).

Din vremea domniei lui Matei Basarab [288] şi mai tîrziu a lui Constantin Brîncoveanu [289] au rămas numeroase scrisori adresate braşovenilor, în care cei doi domni solicită acestora postav pentru dorobanţi sau pentru slujitori, postav care se împărţea de obicei primăvara.

După cum rezultă din corespondenţa lui Constantin Brîncoveanu, acesta primea de la Braşov postav de diverse culori, după uniforma slujitorilor respectivi ; la 1697 ceruse numai postav albastru, iar în 1705, 130 de bucăţi postav verde, 20 de bucăţi postav roşu şi 120 de bucăţi postav de culoare albastră. După cum se vede, în aceste comenzi domină postavul de culoare albastră, destinat pentru costumele dorobanţilor.

În legătură cu *modul cum erau întreţinuţi dorobanţii*, trebuie să precizăm că uneori întreţinerea acestora cădea direct în seama locuitorilor ţării, nu a domniei. Astfel, într-o scutire de dări acordată satului Tismana al mînăstirii cu acelaşi nume, la 6 aprilie 1602, printre scutiri se înşiră şi acelea de leşi şi moldoveni [290] (care erau lefegii în armata lui Simion Movilă). Într-o altă scutire, din 1 februarie ⟨1611⟩, acordată de marele ban Raţ Giurgi aceluiaşi sat, în loc de leşi şi moldoveni, sînt amintiţi haiducii, dorobanţii şi cătanele [291], care erau, de asemenea, mercenari în armata vremii. Cum în alte documente din această vreme se arată că satele dădeau dăjdii pentru cătane[292] sau cai pentru dorobanţi [293], credem că aceste scutiri se referă la obligaţia de a întreţine dorobanţii, într-o vreme cînd numărul acestora era mare şi cînd domnia nu avea posibilităţi prea mari de plată a lor.

Scutirile de a întreţine dorobanţi au reapărut în 1615, în număr destul de mare, fiind amintite în documente pînă la

[288] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 57, 59—60 ; *idem*, *Socotelile Braşovului*, p. 93 şi 99 ; Acad. R. S. România, XXI/205 ; Hurmuzaki, XV/2, p. 1199 şi *Analele Acad. Rom, Mem. secţ. ist.*, s. II, t. VIII, 1885—1886, p. 248.
[289] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 60, 67—69 şi 72—74.
[290] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac, XVII, vol. I, p. 37.
[291] *Ibidem*, vol. II, p. 2.
[292] Vezi doc. din 19 aprilie ⟨1603⟩ (*ibidem*, vol. I, p. 78).
[293] Vezi doc. din 2 mai 1612 (*ibidem*, vol. II, p. 69).

1654 [294]. De data aceasta, scutirea de dărăbani este înşirată de obicei lîngă acelea de bani de judeţ şi de opăcinaşi, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să afirme că aceasta înseamnă scutirea satului respectiv de a da dorobanţi la oaste, aşa cum se dădeau opăcinaşi pentru vase [295]. Ţinînd însă seama de faptul că înscrierea la dorobanţi a ţăranilor aserviţi era interzisă în această vreme şi că — aşa cum vom vedea mai jos — slujba de dorobanţ se moştenea din tată în fiu, nu credem că scutirea de dorobanţi se referă la obligaţia satelor aservite de a da dorobanţi în slujba domniei. Ni se pare mai probabil ca scutirile acestea să se refere fie la obligaţia de a întreţine pe dorobanţi, ca în cazul documentelor de la începutul secolului al XVII-lea, fie la interzicerea amestecului lor în satul respectiv, ca şi al banilor de judeţ, aceasta avînd în vedere că dorobanţii îndeplineau şi ei diverse rosturi administrative.

Din documente nu rezultă prea clar ce *obligaţii fiscale* aveau dorobanţii. În timp ce în unele documente din Ţara Românească se arată că dorobanţii proprietari de ocine plăteau bir, din altele reiese că erau scutiţi total de dări. Într-un document din 10 august 1633, Stoica dorobanţul din Dudeşti, care îşi vînduse ocina lui Dumitru Dudescu vistier, asigură pe consătenii săi că nu trebuie să aibă grijă de birul său „căci se-au fost scos partea noastră de bir şi sînt slujitoriu bătrîn, vechiu ; şi se-au socotit scosul birului în vînzarea ocinei şi în preţul banilor“ [296], iar la 5 ianuarie 1647, Ursu dorobanţul, fugit din satul

[294] Sînt scutite astfel de dorobanţi satele :
— *Brînceni,* al m-rii Dealu, la 25 noiembrie 1616 (*ibidem,* vol. III, p. 53) şi 1 mai 1628 (Arh. St. Buc., m-rea Dealul. XXII/8) ;
— *Cricoveni,* la 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac. XVII, vol. III, p. 410) şi 8 februarie 1621 (*ibidem,* vol. IV, p. 15) ;
— *Dobruşeşti,* al m-rii Snagov, la 23 martie 1619 (*ibidem,* vol. III, p. 329) şi 5 august 1633 (Arh. St. Buc., Peceţi nr. 47) ;
— *Dranoveţi,* al m-rii Stăneşti, la 16 iunie 1615, (*Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac XVII, vol. II, p. 405) şi 11 mai 1619 (*ibidem,* vol, III, p. 365) ;
— *Sineşti,* al m-rii Mislea, la 15 martie 1628 (Arh. St. Buc., ms. 465, f. 51 v.) şi 17 iunie 1654 (*ibidem,* f. 52 v. — 53) etc.

[295] C. C. Giurescu, *op. cit.,* III/2, p. 749.

[296] Acad. R. S. România. XLII/74.

Tătarul — Ilfov, după ceilalţi dorobanţi de la steagul său, pierde ocina în favoarea boierului Radu Dudescu, care-l plătise de bir [297]. Din aceste două documente rezultă că, în vremea domniei lui Matei Basarab, dorobanţii proprietari de ocine plăteau bir, deşi Locadello spune în aceeaşi vreme că erau scutiţi de dări, iar în cronica Ţării Româneşti se afirmă că „avea la casele lor pace“[298] (de dări).

În acelaşi timp, însă, există dovezi care confirmă afirmaţia lui Locadello şi a cronicii. La 14 ianuarie 1644, Matei Basarab — referindu-se la un dorobanţ din Curta — Vlaşca — arată că acesta era „sluga domniei mel⟨e⟩, făr⟨ă⟩ bir şi făr⟨ă⟩ dajde“[299].

În cronica Ţării Româneşti se spune că domnul Constantin Şerban a iertat dorobanţilor şi călăraşilor dijma şi oieritul [300], ceea ce arată că înainte de domnia lui plătiseră. În sfîrşit, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, dorobanţii erau scutiţi de o seamă de dări, plătind bani pentru salahori [301] (ca să nu meargă ei înşişi ca salahori), ca şi birul la sama cea mare şi la sama a doua [302]. Ei plăteau însă birul „osebi“ de restul ţării, ca şi celelalte bresle [303], ceea ce arată că aveau un regim fiscal privilegiat, în schimbul slujbelor făcute statului feudal.

În Moldova, nu am întîlnit în documentele din secolul al XVII-lea ştiri despre birul dorobanţilor. La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir arată că dorobanţii făceau parte dintre ostaşii „de scuteală“ (scutiţi de dări), nu dintre cei cu leafă [304].

297 *Idem*, XLIII/96.

298 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 114.

299 Acad. R. S. România, CMIII/36. La aceste scutiri se va fi referit domnul cînd spunea că neamul dorobănţesc nu avea „nici o nevoie“ de la domnie. (*Istoria Ţării Româneşti*, p. 116). Dacă ar fi fost aşa, este însă greu de înţeles motivul pentru care au participat la răscoala din 1655.

300 *Ibidem*, p. 119. Vezi şi Dionisie Fotino, *Istoria Daciei*, II, p. 102.

301 *Condica vistieriei*, p. 483, 545.

302 *Ibidem*, p. 591.

303 *Anatefter*, ed cit., în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 413, 417.

304 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 88—90.

După cum rezultă din documente, în secolul al XVII-lea, *slujba de dorobanţ era ereditară,* moştenindu-se din tată în fiu. În documentele din această vreme din Ţara Românească am întîlnit numeroşi taţi şi fii sau fraţi dorobanţi [305], iar cronica Ţării Româneşti aminteşte în cîteva rînduri de „neamul dorobănţesc", în vremea lui Matei Basarab şi a urmaşilor săi [306].

Alte izvoare mai tîrzii, din secolul al XVIII-lea şi de la începutul celui următor — înregistrînd, însă, o situaţie mai veche — confirmă şi ele că slujba de dorobanţ se moştenea din tată în fiu [307]. Se înţelege, însă, că dorobanţii nu puteau fi numai fii de foşti dorobanţi ; cînd avea nevoie, domnia înscria şi alţi locuitori între dorobanţi [308].

În Moldova, am întîlnit, de asemenea, printre dorobanţi şi nepoţi de nemeşi [309] sau fii de preoţi [310], ceea ce arată că în ceata dorobanţilor puteau intra şi alţi oameni decît urmaşii foştilor dorobanţi [311].

[305] La ⟨1638—1639⟩ sînt amintiţi Stoian şi fiul său Stoian, ambii dorobanţi din Bucureşti, (G. Ghibănescu, *Surete,* VI, p. 201) ; la 15 ianuarie 1647, Ursu dorobanţul, fiul lui Datco dorobanţul (Acad. R. S. România, XLIII/96) ; la 6 aprilie 1648, patru fraţi „slujitori dorobanţi" din Tîrgovişte (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, IX/3), iar la 21 sept. 1655 alţi doi fraţi dorobanţi, tot de acolo (Acad. R. S. România, CXXIV/173).

[306] *Istoria Ţării Româneşti,* ed. cit., p. 116, 121, 132. În aceiaşi cronică se arată că Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti, promitea să dea dorobanţilor în funcţie şi feciorilor lor — care urmau să le preia slujba — lefile seimenilor, dacă îl vor ajuta să-i alunge din ţară (*Ibidem,* p. 120).

[307] M. Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti,* ed. Tunusli, p. 31, notează că dorobanţii se făceau „după hereditate" ; cf. şi D. Fotino, *Istoria Daciei,* III, p. 208, care arată că, în vechime, dorobanţii moşteneau virtutea războinică de la părinţii lor. Cf. de asemenea, Carra, *Historie de la Moldavie et de la Valachie,* p. 276 ; Raicevich, *Osservazioni,* p. 219 şi Bauer, *Mémoires historiques et geographiques sur la Valachie,* p. 45.

[308] Vezi doc. din 18 decembrie 1645 (Muzeul regional Craiova, nr. 71).

[309] Doc. din 6 mai 1637 (Arh. St. Buc., A.N., MMDCXCI/7).

[310] Doc. din 10 iulie 1617 (*Doc. priv. ist. Rom.,* A, veac. XVII, vol. IV, p. 190).

[311] Cînd vorbeşte de dorobanţi, D. Cantemir nu spune nimic despre faptul că slujba lor se moştenea (*op. cit.,* p. 88—90).

Nu dispunem de date prea precise privind *efectivele dorobanţilor* şi evoluţia acestora, care depindea — ca şi la celelalte bresle militare — de împrejurări şi necesităţi : pe cînd numărul lor era mai mare în vreme de război (epoca lui Mihai Viteazul şi a lui Matei Basarab), el scade în timp de pace.

În secolul al XVII-lea, aceste efective nu au fost mai mari de cîteva mii. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, existau pînă la circa 6000 de dorobanţi, iar în vremea lui Matei Basarab circa 4000.

Efectivele dorobanţilor s-au micşorat mult în a doua jumătate a veacului. Paul de Alep, care a vizitat Ţara Românească în timpul domniei lui Constantin Şerban, ne informează că, după răscoala slujitorilor din 1655, dorobanţii fuseseră desfiinţaţi de domn pentru participarea lor la răscoală, în care mulţi dintre ei fuseseră ucişi [312], dar că, în 1658, în faţa primejdiei invaziei tătarilor, s-a făcut o nouă înrolare a dorobanţilor [313]. Afirmaţia diaconului din Alep este confirmată de cronicile Ţării Româneşti, care arată că Mihai Radu (Mihnea al III-lea) a strîns „tot neamul dorobănţesc“ şi l-a organizat aşezîndu-i „cine-şi la steagul lui şi la ceată-şi“ [314]. După scurta domnie a acestuia, efectivele dorobanţilor au scăzut însă din nou.

Din izvoare mai tîrzii, rezultă că numărul dorobanţilor ar fi fost mult redus în urma răscoalei din 1655 şi că Şerban Cantacuzino i-a desfiinţat aproape în întregime, unii dintre ei fiind trecuţi în alte cete de ostaşi pedeştri, talpoşii şi cazacii [315].

După părerea misionarului catolic care a vizitat Ţara Românească în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, în această vreme existau doar 1000 de cruci de dorobanţi, în timp ce mai

[312] Vezi şi Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 174, care descrie măcelul dorobanţilor după răscoala din 1655, cînd era „plin cîmpul şi pre lîngă Bucureşti şi pe lîngă alte oraşe de trupurile lor înţăpate“.

[313] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. Cioran, p. 223.

[314] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 132 ; vezi şi p. 139 şi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 119.

[315] M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 31 ; D. Fotino, *op. cit.*, III, p. 208. Cf. şi Bauer, *op. cit.*, p. 45.

înainte fuseseră 2000 [316] (în altă parte a relației sale misionarul afirmă că fuseseră 4000—5000 de cruci) [317].

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 10 mai 1699, existau doar 10 steaguri de dorobanți, care trebuiau să dea 200 de „lude" să meargă în „rînduiala salahorilor" [318]. Cum la această dată un steag avea aproximativ 50 de membri, înseamnă că, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, mai existau în Țara Românească doar circa 500 de dorobanți [319]. În efectivele „slujitorimii" din 1739, dorobanții nu mai sînt pomeniți.

În Moldova, numărul dorobanților a scăzut în mod simțitor după domnia lui Ștefan Tomșa, cînd au fost uciși mulți dintre ei în lupta de la Tăutești [320], și apoi după domnia lui Gheorghe Ștefan și revolta lor din 1659. Totuși, după cum ne informează Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea mai existau încă opt căpitănii, avînd fiecare cîte 200 de dorobanți [321]. Mai tîrziu, în armata reorganizată de Grigore al II-lea Ghica, dorobanții, împreună cu slujitorii de curte, vînătorii și panțîrii, lefegii de țară, alcătuiau un corp de oaste de 3000 de oameni [322]. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cînd se înființează alte cete de slujitori, mai exista un singur steag de dorobanți și un grup redus de dorobanți ai temniței [323].

[316] *Magazin istoric*, V, p. 58.

[317] *Ibidem*, p. 51. După cum se știe, o cruce era alcătuită din 1—4 lude, după „puterea" lor, (averea impozabilă). N. Bălcescu considera că cele 5000 de cruci de care vorbește misionarul erau compuse din 10 000 de oameni, ceea ce ni se pare exagerat. (N. Bălcescu, *Puterea armată*, în *Opere*, I, p. 13).

[318] *Condica vistieriei lui C. Brîncoveanu*, p. 483.

[319] La 1 aprilie 1700, cu prilejul plății banilor salahorilor, sînt amintite doar șase steaguri de dorobanți, alături de alte două de fustași (*ibidem*, p. 545) ; cum între cele două evidențe sînt oarecare deosebiri (de pildă, pe cînd la 1699 steagul marelui agă avea 45 de lude, la 1700 avea 52 de cruci), este greu de dat o cifră mai exactă.

[320] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 63.

[321] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. Nu știu pe ce temei afirma N. Iorga că, în lupta de lîngă Tăutești, dorobanții lui Ștefan Tomșa au fost nimiciți „și nu-și mai aflară urmași" (*Istoria armatei*, II, p. 114).

[322] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 164.

[323] *Uricarul*, XIX, p. 319 și urm.

Cu privire la *modul de organizare a dorobanţilor*, remarcăm că aceştia erau grupaţi — ca şi călăraşii — în jurul unor garnizoane mai importante: Bucureşti [324], Craiova [325], Strehaia [326], Tîrgovişte [327] etc.

La sfîrşitul secolului al XVII-lea existau două steaguri de dorobanţi la Bucureşti — al marelui agă [328] şi al marelui căpitan

[324] Aci întîlnim în documente cei mai mulţi dorobanţi, la: 14 aprilie 1590, 21 aprilie 1631, 1 aprilie 1636, 20 aprilie 1638 etc. *(Doc, priv. ist. Rom...* B, veac. XVI, vol. V, p. 439; Bibl. Centrală de stat, CXII/4; Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, nr. 35834 şi nr. 35846; G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 20). Numeroşi alţi dorobanţi sînt amintiţi apoi în localităţi din preajma Bucureştilor, la: Dudeşti (Acad. R. S. România, XLII/74),Boldorogeşti (Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, XII/21), Sulimanul, Obileşti (idem, Mitr. Ţării Rom., XXI/14 şi 15). Alţi dorobanţi şedeau pe ocina mînăstirii Radu vodă de la Cîrstieneşti (Acad. R. S. România, CLV/181), iar într-un doc. din 27 ianuarie 1651 se arată că sătenii din Stăneşti — Ilfov duceau dorobanţi pe moşia logofătului Radu Dudescu „de-ş fac hodăi" (Acad. R. S. România, XLIII/141).

Tot la Bucureşti exista în secolul al XVII-lea un căpitan de dorobanţi, pomenit la: 3 martie 1631, 21 septembrie 1646, 18 iulie 1652 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXI/9, ms. 725, f. 95 v.—97, Acad. R. S. România, CCCXCVII/49) etc.

[325] La 25 februarie 1665, este amintită aici „suta" lui Manole iuzbaşa de dorobanţi (G. Ghibănescu, *op. cit.*, VI, p. 226), iar la 11 martie 1699 „o samă de dorobanţi din Craiova" (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 217 v.—219). De altfel, una din mahalalele Craiovei, unde erau aşezaţi dorobanţii, s-a şi numit mai tîrziu mahalaua Dorobănţiei.

[326] În 1599—1600, Calotă banul primeşte 100 de săbii pe care le trimite dorobanţilor de la Strehaia (P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 37). Tot la Strehaia exista la 1654 un căpitan de dorobanţi (Arh. St. Buc., m-rea Strehaia, XIV/4), ceea ce arată că aici era sediul unei căpitănii.

[327] Pentru Bucureşti şi Tîrgovişte, vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, p. 147, unde se arată că ciuma din 1660 a secerat îndeosebi „ceata dorobanţilor", „ales la 2 oraşă", Tîrgoviştea şi Bucureşti, făcîndu-se „moarte nespusă".

[328] Un ceauş agesc este amintit la 16 februarie 1696 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCLV/1), iar un dorobanţ de la steagul marelui agă la 28 mai 1716 (Arh. St. Buc., ms. 132, f. 241).

de dorobanţi [329] — un steag la Craiova, unul la Comanca [330], un altul la Văleni şi altul al Chiojdului, în afară de alte patru cărora nu li se precizează localitatea unde îşi aveau garnizoanele [331].

În Moldova, în afară de capitala ţării, mai existau dorobanţi la Hotin, lîngă care este amintită, la 30 iunie 1656, localitatea Dărăbani [332], şi în alte localităţi.

Dorobanţii, împreună cu mercenarii pedeştri, se aflau sub comanda marelui agă. Acesta avea ca ajutor al său la comanda dorobanţilor pe *marele căpitan de dorobanţi* [333]. Primul mare căpitan de dorobanţi, Lupu Buliga, este amintit în timpul domniei lui Matei Basarab, la 21 septembrie 1646 [334], ceea ce do-

[329] Marele căpitan de dorobanţi îşi va fi avut steagul său încă din 1668, cînd apare în documente un stegar de dorobanţi de la steagul marelui căpitan (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XX/2).

[330] Aceşti dorobanţi de la Comanca — care erau aşezaţi pe ocina mînăstirii Clocociov — sînt amintiţi încă de la 17 mai 1661 (Arh. St. Buc., m-rea Clocociov, XI/12).

[331] *Condica vistieriei lui C. Brîncoveanu*, p. 483.

[332] „Rev. Soc. ist. bis", Chişinău, XX, 1930, p. 139 şi „Bull. Sect. Historique de l'Academie Roumaine", I, 1912—1913, p. 34.

[333] Relaţia istorică a misionarului catolic, în *Magazin istoric*, V, p. 52 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 şi 89.

[334] Arh. St. Buc., ms. 785, f. 95 v. — 97. Acest Buliga din Ciovîrnişani — pomenit de nenumărate ori între 28 martie 1633 şi 3 martie 1646 (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCIII/26 şi XX/2) drept căpitan de dorobanţi de Severin sau de Mehedinţi — devine la data amintită mare căpitan, pentru ca mai apoi să ajungă mare agă (Arh. St. Buc., m-rea Obedeanu, VII/1).

După Buliga, mai sînt amintiţi ca mari căpitani de dorobanţi:

— Ilie, la 10 august 1667 şi 10 mai 1668 (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XX/2);

— Tudor Greceanu, la 7 septembrie 1670 (idem, Mitr. Ţării Rom., CXIX/1);

— Oprea, la 19 februarie 1681 şi 15 aprilie 1682 (Acad. R. S. România, C/151 şi 149);

— Trifan, la 20 martie 1681 şi 11 septembrie 1682 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXV/6 şi CXVI/35);

— Matei Ciorogîrleanu, la 9 martie 1687 şi 19 iulie 1688 (Muzeul de istorie Buc., nr. 39 183);

— Preda Prooroceanu, la 1689 (Acad. R. S. România, ms. 6294, f. 2 v.);

vedeşte că această funcţie a apărut după ce corpurile nou înfiinţate de mercenari pedeştri (seimenii, leventii) au intrat şi ele sub comanda marelui agă.

În Ţara Românească, marele căpitan de dorobanţi făcea parte din boierii de categoria a doua, fiind menţionat în documente alături de marele căpitan de lefegii, după marele agă şi marele armaş.

Marele căpitan de dorobanţi era ajutat la rîndul său de căpitanii de dorobanţi, amintiţi adeseori în documentele din secolul al XVII-lea, atît în Ţara Românească [335], cît şi în Moldova [336].

După cum ne informează Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea în Moldova existau opt căpitani de dorobanţi, care se aflau sub ascultarea unui mare căpitan, ce făcea parte din boierii de prima clasă, fiind aşezat ca grad ierarhic după al treilea logofăt [337].

Pe lîngă participarea la război, care era principala lor obligaţie, dorobanţii îndeplineau în timp de pace diverse atribuţii în statul feudal : asigurau — împreună cu celelalte catego-

— Pătru Obedeanu, între 1 octombrie 1691 şi 25 august 1695 (Acad. R. S. România, CDXXXIV/139 şi CLXXXI/26 şi R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 69) ;

— Gheorghe Băjescu, fiul lui Mareş Băjescu fost mare ban, între 1696—1707 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCLXXII/2, m-rea Sf. Apostoli, II/24 şi R. Greceanu, *op. cit.*, p. 168) ;

— Darie, în 1711 (*ibidem*, p. 204) ;

— Constantin Greceanu la 20 iunie 1712 („Bul. Com. ist.“, V, p. 234) ;

— Drăghici Bălăceanu în 1714—1716 (Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 151, 157) ;

— G. Filipescu la 20 decembrie 1717 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCXCII/7) ;

— Dumitrache, la 28 iulie 1722 (*ibidem*, CCCLI/4) etc.

[335] Vezi doc. din 8 martie 1665, 26 iulie 1670 (Muzeul de istorie Buc., nr. 1577 D, Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan — Buc., II/31) etc.

[336] Aici căpitanii de dorobanţi sînt amintiţi din vremea domniei lui Vasile Lupu (Miron Costin, *Opere*, p. 143) ; vezi şi doc. din : 20 ianuarie 1657, 27 ianuarie 1667, 1 aprilie 1680, etc. (G. Ghibănescu, *Surete*, X, p. 79—81, idem, *Ispisoace*, III/2, p. 43, N. Iorga *Studii şi doc.*, V, p. 44 şi Arh. St. Buc., AN, CCII/4) etc.

[337] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 şi 89.

rii de slujbaşi ai domniei — „ordinea" internă, aveau un rol important în paza curţii domneşti şi se ocupau de păstrarea ordinii în oraşele capitală[338]. Ei mai erau folosiţi uneori de domn pentru pedepsirea unora dintre marii boieri[339].

Trebuie să remarcăm însă că, spre deosebire de călăraşi, dintre care o bună parte se „specializaseră" în paza hotarelor (călăraşii de margine) sau în transmiterea ştirilor (călăraşii de Ţarigrad), la dorobanţi nu se observă o astfel de specializare într-o anumită atribuţie.

VI. Noi cete de slujitori la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea

O dată cu decăderea curtenilor şi a corpurilor principale de slujitori ai statului feudal, călăraşii şi dorobanţii, îndeosebi în vremea domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu, au apărut cîteva cete, reduse ca efective, de noi slujitori : este vorba de *talpoşi*, *saragele* şi *martalogi*. În afară de aceştia, tot în Ţara Românească mai sînt amintiţi în aceeaşi vreme *scutelnicii*, iar mai tîrziu *mocanii*.

În Moldova, unele cete noi de slujitori, numiţi *roşii* şi *vînători*, au fost înfiinţate în timpul primei domnii a lui Grigore al II-lea Ghica (1726—1733), pentru a suplini lipsa de slujitori necesari îndeosebi pentru rezolvarea treburilor administrative şi pentru paza curţii domneşti. La începutul secolului al XVIII-lea — după cum arată Dimitrie Cantemir — oastea Moldovei era alcătuită din două mari categorii : oastea de scuteală sau slujitorii şi cea cu leafă[340].

[338] *Magazin istoric*, V, p. 58 ; D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 ; M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 133.
[339] *Istoria Ţării Româneşti* p. 138, 149 ; R. Popescu, *Istoriile*, p. 154, 162 şi *Magazin istoric*, V, p. 146.
[340] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88.

Să vedem cum au apărut şi cum au evoluat noile cete de slujitori, create la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

1. *Scutelnicii*

În documente a fi scutelnic însemna a fi scutit de dări. Cînd se poruncea unor oameni să-şi plătească dările, se spunea uneori că „nimeni scutelnici să nu fie“ [341].

N. Iorga credea că scutelnicii din Ţara Românească sînt o inovaţie a lui Constantin Brîncoveanu [342]. În documente, scutelnicii apar însă în timpul domniei lui Gheorghe Duca, care poruncea, la 11 noiembrie 1678, locuitorilor care şedeau pe moşia mînăstirii Radu Vodă: „fie scutelnic, dărăbanţ, călăraş, măcară ce slujitoriu va fi“ să-şi îndeplinească obligaţiile feudale faţă de stăpîna pămîntului [343].

După informaţiile date de autorul *Relaţiei istorice*, în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, scutelnicii erau slujitori care se bucurau de unele scutiri fiscale, fiind grupaţi cîte 4—8 la o cruce. Ei erau foarte probabil mai săraci decît călăraşii, care erau numai cîte unul — patru la o cruce [344].

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1702, existau 14 steaguri de scutelnici călări şi 6 steaguri de scutel-

[341] G. Ghibănescu, *Surete,* XXII, p. 45 şi Acad, R. S. România, VIII/8.

[342] N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 204.

[343] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, VI/7. Vezi şi ibidem, VI/8 (doc. din 16 mai 1679). La 1 mai 1677, este amintit şi un căpitan de scutelnici (Acad. R. S. România. CDLXXIII/30), iar la 27 ianuarie 1675 un ceauş de scutelnici (Acad. R.S.România, LXXV/206).

Menţionăm că şi în Moldova sînt amintiţi căpitani de scutelnici tot în timpul domniei lui Gheorghe Duca, în 1671 (Arh. St. Buc., Mitr. Mold., VIII/13 şi ms. 524, f. 13 v.—14).

[344] *Mag. istoric,* V., p. 52. O cruce formată din patru scutelnici este amintită la 28 februarie 1699 (Arh. St. Buc., ms. 314, f. 332).

nici pedeştri [345], cu un efectiv mai mare decît al călăraşilor şi dorobanţilor luaţi împreună. La 1699, din cele 6 steaguri de scutelnici pedeştri, care aveau un efectiv de 272 lude, patru erau formate din scutelnici vechi şi două din scutelnici noi. Garnizoanele acestor scutelnici se găseau la Oraşul de Floci, Ciocăneşti, Călugăreni, Podul Pitarului, Zimnicea etc. [346].

La 1739, mai exista un singur căpitan de scutelnici, cu 7 lude, care erau incluşi între „slujitorii Focşanlăi“ [347].

Documentele ne dau puţine informaţii asupra atribuţiilor lor. Singura ştire pe care o avem este aceea că, în timpul războaielor purtate de turci, ei mergeau ca salahori pentru a repara cetăţile.

2. *Talpoşii*

După cum am arătat mai sus, talpoşii sînt o ceată mică de pedestraşi, înfiinţată de Şerban Cantacuzino din corpul mare al dorobanţilor. Numele este de origine croată, împrumutat prin intermediul Transilvaniei [348]. După cum rezultă din izvoare, talpoşii se găseau sub comanda marelui căpitan de dorobanţi [349]. La 1695, ei sînt amintiţi între slujitorime, fiind trecuţi ultimii, după cazaci şi cătane [350].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, exista un steag de talpoşi, care, la 1739, avea un efectiv de 35 lude, fiind con-

[345] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 462. În această vreme sînt amintiţi numeroşi căpitani de scutelnici, la: 16 iulie 1694, 10 iulie 1698, 28 aprilie 1710 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Hurez, XV/19, m-rea Radu vodă, VIII/33 şi ms. 705, f. 462).

[346] *Condica vistieriei*, p. 483; vezi şi p. 544—545, 591, 639 passim.

[347] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 481. În secolul al XVIII-lea, existau opt steaguri de cîte 50 lude scutelnici, care slujeau după „vechiu obicei numai pe scuteală“, făcînd slujba „de rînd, cu săptămîna“ (P. Teulescu, *Documente istorice*, Buc., 1860, p. 127; documentul este nedatat).

[348] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a p. 754.

[349] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 296 şi Bauer, *op. cit.*, p. 45.

[350] *Anatefter*, ed cit., în *Studii şi mat. de istorie medie* V, p, 373.

duşi de un căpitan şi doi zapcii [351]. Majoritatea acestora şedeau în Bucureşti [352], unde aveau ca sarcină paza curţii domneşti. După informaţii mai tîrzii, în urma reformei lui Constantin Mavrocordat, ar fi rămas un grup de 120 de talpoşi, comandaţi de căpitanul de dorobanţi [353].

3. *Saragelele*

Termenul de saragea este de origine osmană, desemnînd un vechi corp al cavaleriei turceşti, al cărui nume vine de la „sari“, culoarea galbenă a uniformelor sau steagurilor sale [354].

Primii ostaşi purtînd numele de saragele sînt amintiţi în Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cronica ţări afirmă că Mihnea al III-lea a strîns în oastea sa mulţi turci, dintre care „unii saragele, alţii delii, alţii beşlii“ [355]. Aici este vorba în chip evident de ostaşi străini. Aceeaşi cronică aminteşte de „o saragea sîrb“ la 1676 [356].

Primele dovezi despre existenţa unui corp organizat de saragele sînt din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, care i-a folosit pe aceşti călăreţi iuţi în diverse misiuni ce reclamau viteză : încercarea de a prinde pe soţia boierului Iordache Ruset în sudul Moldovei sau de a împiedica pe un trimis al lui Gheorghe Duca — adversarul său — să ducă nişte scrisori la Poartă [357]. În această privinţă ei pot fi asemănaţi cu lipcanii din Moldova.

[351] *Ibidem*, p. 480. Steagul de talpoşi al lui Constantin căpitanul este amintit la 1 februarie 1728 (Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XIII/4).

[352] Hurmuzaki, X, p. 513.

[353] La 1752, în 12 mahalale ale oraşului trăiau încă 23 de talpoşi („Rev. arhivelor“, II, 1959, nr. 2, p. 127).

[354] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, sub voce şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 753.

[355] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 136.

[356] *Ibidem*, p. 173.

[357] I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 99 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 32.

Saragelele sînt amintite în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, făcînd pază la Bucureşti şi în regiunea de margine dinspre Moldova[358]. În schimbul serviciilor prestate domniei, cele 30 de saragele de aici se bucurau de unele uşurări fiscale, dînd numai cîte trei ughi pe an[359]. Erau deci ostaşi „de scuteală“, nu mercenari.

Nu ştim care erau efectivele totale ale saragelelor în această vreme, cînd sînt amintiţi cîţiva căpitani[360]. La 1739 existau 8 steaguri de saragele şi 12 zapcii[361]. La această dată saragelele sînt trecute între lefegii şi scutelnici, fără să se spună dacă sînt mercenari sau scutelnici.

4. *Martalogii*

Sînt un corp de paznici ai hotarelor, organizat în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, înainte de anul 1690. Numele este de origine turcească şi înseamnă „păzitori ai graniţelor“ [362], aceasta fiind atribuţia pe care o îndeplineau în Oltenia,

[358] Doc. din 11 octombrie 1693 (Muzeul de istorie Buc., nr. 37352).
[359] *Anatefter*, ed. cit., în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 410.
[360] Gheorghe, la 6 august 1691 (Arh. St. Buc., m-rea Dălhăuţi, I/3 şi 4) ;
— Nicula, la 24 octombrie 1693 (Acad. R. S. România, CDLV/2) ;
— Ivan, la 1699, cînd e trimis să ducă plocoanele bairamului (E. Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 186).
— Curt, la 12 ianuarie 1712 (*Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 410) ;
— Andrei, la 10 decembrie 1718 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 229) ;
[361] *Studii şi mat. de istorie medie*, V. p. 481.
[362] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, V, p. 274 şi L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, p. 75. Cf. şi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea a II-a, p. 760. În *Encyclopedie de l'Islàm* III, p. 354, martalogii sînt definiţi ca o categorie de ostaşi creştini în armata otomană care îndeplineau de obicei misiunea de informatori. Vezi şi Ilie Bărbulescu, *Cuvîntul martalog* („Arhiva“, 1936, nr. 3—4, p. 251—252), care consideră că martalogii erau trupe de creştini în oştirea turcă, printre care se găseau şi vlahi. El citează şi un orticol din „Prilozi“ Belgrad, 1928, p. 213—229. Uneori „martaloz“ avea şi sensul de ostaş creştin în general ; aşa îi spune, de pildă, Aşik-paşa-Zadé lui Iancu de Hunedoara (*Tevarik-i-al-i Osman*, în trad. la Inst. de istorie).

unde păzeau trecerile peste Dunăre și — împreună cu plăiașii — trecerile peste munte.

Cu vremea, numele de martalogi s-a extins și asupra unor paznici ai mînăstirilor de la marginile țării, care nu se găseau în slujba domniei. Astfel, cei 40 de pușcași, oameni străini, scutiți de dări, care păzeau mînăstirea Sinaia, sînt numiți, într-un act din 13 mai 1723, martalogi [363].

Dintr-un document din timpul stăpînirii austriace în Oltenia, purtînd data de 17 octombrie 1719, rezultă că martalogii erau de aceeași origine ca și plăiașii, fiind aleși dintre oamenii de condiție mijlocie. În schimbul serviciului ce prestau, erau scutiți de dări, [364] ca și comandanții lor [365]. În afară de scutirile fiscale, căpitanii de martalogi beneficiau și de unele venituri din gloabele (amenzile) încasate de la cei prinși că treceau peste hotar [366].

Martalogii erau împărțiți în două grupuri: unii care păzeau în regiunea de munte, în Loviștea, fiind conduși de un căpitan [367], și alții care făceau pază la Dunăre. În vreme de război, efectivele din Loviștea erau mărite. În anii 1720—1722, maiorul Schwanz relata că aici păzeau 40 de pușcași și 100 de martalogi cu un căpitan [368], iar la 1737, după informațiile lui Constantin Daponte, se găseau aici 10 căpitani, care comandau fiecare cîte 70 de oameni [369].

[363] Acad. R. S. România, CCCLXXVI/28.

[364] C. Giurescu, *Material*, I, p. 356—357, 348. Vezi și Arh. St. Sibiu, B.G., 26, f. 2 v., unde se spune că martalogii plăteau jumătate din dări, ca și plăiașii. Vezi, de asemenea, doc. din 14 mai 1722 (Acad. R. S. România, MCCCLXXI/7).

[365] Într-un doc. din 22 ianuarie 1692, se spune că vătafii de plai și căpitanul de martalogi „pentru slujba lor își scutescu casele și bucatele lor" (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/58).

[366] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 143.

[367] Aici sînt pomeniți Luca căpitanul, în 1691 (Arh. St. Buc., m-rea Hurez XVI/2 și N. Iorga, *Studii și doc.*, XIV, p. 243) și Radu Olănescu căpitan, la începutul secolului al XVIII-lea (*ibidem*, V, p. 143). La 1700 este amintit steagul de martalogi de la Bistrița (*Condica vistieriei*, p. 544).

[368] Hurmuzaki, IX, p. 627.

[369] C. Daponte, *Ephemerides daces*, II, p. 74.

Cît priveşte martalogii de la Dunăre, aceştia sînt amintiţi mai întîi în regiunea Cerneţi [370], unde exista un mare căpitan de margine în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu. La 1720, pentru paza Dunării, între Vodiţa şi Celei, existau 72 de martalogi, care păzeau în grupuri de cîte 12 zonele: Vodiţa—Gruia, Gruia—Ascunsa, Ascunsa—Jdegla, Jdegla—Urîţi, Urîţi—Caracal şi Caracal—Celei. Comandanţii lor aveau reşedinţa la Burila, Pristol, Maglavit, Desa, Bistreţ şi Celei [371]. În 1739, se mai numărau în Oltenia doar 70 de martalogi cu 5 zapcii [372].

Precum se vede, efectivele martalogilor erau destul de mici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Este foarte probabil că ele nu vor fi fost prea mari nici în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu.

În afară de pază, care era principala lor atribuţie, martalogii aveau şi îndatorirea de a împiedica fuga plăiaşilor, după cum ne relatează un document din 23 iulie 1690, în care martalogii sînt amintiţi prima oară [373].

5. *Mocanii*

Alcătuiesc un corp de slujitorime înfiinţat înainte de 1739, dată cînd existau 7 steaguri de mocani, însumînd 300 de lude, conduşi de 7 căpitani şi 21 de zapcii. Unele din aceste steaguri se găseau în regiunea Buzău—R. Sărat [374], avînd probabil ca atribuţie paza hotarelor în această parte a ţării.

[370] Într-un doc. din 16 septembrie 1697, sînt amintiţi printre cei care trebuiau să dea vamă m-rii Cozia pentru moşia sa de la Cerneţi doi martalogi, un ceauş şi stegari de martalogi (Arh. St. Buc., m-rea Cozia, XLVI/11).

[371] C. Giurescu, *Material*, I, p. 356, 384 şi Arh. St. Sibiu, BG, 24, f. 19 v. — 28 v. Vezi şi Al. Vasilescu, *Vămile Olteniei sub austrieci*, („Arhivele Olteniei", III, 1924, p. 374—375).

[372] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 481.

[373] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 485—486.

[374] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 480.

6. *Vînătorii*

După cum ne arată Dimitrie Cantemir, în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea, vînătorii, conduşi de un vătaf, locuiau un sat de lîngă tîrgul Piatra, fiind obligaţi ca în timp de pace să vîneze pentru masa domnului, iar în vreme de război să meargă la oaste. În schimbul acestor îndatoriri, ei erau scutiţi de dări şi primeau bani pentru cumpărarea prafului de puşcă şi a plumbului [375]. Numeroşi vînători domneşti [376] şi vătafi de vînători [377] sînt amintiţi în documentele veacului al XVII-lea şi la începutul celui următor.

În timpul primei domnii a lui Grigore al II-lea Ghica (1726—1733), s-a înfiinţat şi un corp de slujitori numiţi vînători. Aceştia, grupaţi în două steaguri, cu un efectiv total de 100 sau 110 oameni [378], erau scutiţi de dări [379] şi erau îmbrăcaţi de domnie „în port unguresc, cu bărate (bonete) negre de pîslă", [380] făcînd diverse servicii la curtea domnească. În 1776 mai exista un singur steag de vînători [381].

[375] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 159. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 435, unde se spune, la 1736, că „în vremile altor domni ce au fost mai nainte de noi, era vînători de aducea vînat domniei, dar unii ca aceia nu se numiia slujitori".

[376] Doc. din: 8 februarie 1631, 23 septembrie 1714, 24 februarie 1719 etc. (T. Codrescu, *Uricarul*, XVI, p. 264, Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava — Iaşi, XXXIII/37, N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 61). Uneori aceşti vînători sînt numiţi şi streliţi (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 165 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 353).

[377] Doc. din: 31 octombrie 1629, 1679—1680, 12 octombrie 1688, 15 august 1689, 16 iulie 1697 etc., (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XLII/1, *Uricarul*, XVI, p. 266, Acad. R. S. România, DCXXVII/64, Arh. St. Iaşi, CDIX/55 şi CCCXXXIX/1, f. 147).

[378] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 435 şi Gheorgachi logofătul, ed. D. Simonescu, p. 297. Vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 755.

[379] Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 442 v. — 443 v.

[380] Pseudo-Amiras, la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 158—159 şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 259.

[381] *Uricarul*, XIX, p. 319 şi urm.

Cît privește Țara Românească, Nicolae Bălcescu credea că au existat pînă în secolul al XVI-lea 500 de vînători, iar după aceea 1000, „din care jumătate pedestrime și jumătate călărime" ; cei 500 de vînători ar fi fost conduși de un vătaf (Neagoe Basarab ar fi fost el însuși vătaf), iar cei 1000 de vînători de un căpitan, căruia Radu Mihnea i-a dat numele de agă [382]. Această părere nu este însă confirmată de documente.

N. Iorga a arătat că Neagoe Basarab nu a fost vătaf de vînători, cum se spune în *Viața sfîntului Nifon* și în cronicile țării, (eroarea provine dintr-o traducere greșită [383]), iar în documentele interne din secolele XVI—XVII, vînătorii nu sînt amintiți ca o categorie de slujitori ai domniei ; ca și în Moldova, și aici existau vînători domnești care vînau [384] pentru domnie. Călătorul suedez Ralamb ne informează că, la 1656, vînătorii domnului i-au adus acestuia doi urși uciși de ei, fiind răsplătiți cu un pumn de aspri [385].

În Țara Românească vînătorii sînt amintiți ca o ceată de slujitori organizați numai la 1739 [386] ; în evidențele „slujitorimii" din acest an, sînt trecute, între cazaci și talpoși, și două steaguri de vînători, formate din 165 de lude și conduse de doi căpitani și șapte zapcii [387].

382 N. Bălcescu, *op. cit.*, în *Opere*, ed. cit., I, p. 13.

383 N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 266.

384 Vezi doc. din 28 august 1624, în care se întărește m-rii Hotărani vama de pește de la Plosca-Dolj „de la toți vînătorii care vor umbla vînînd pește" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 454). Diverși oameni de profesiune vînători sînt amintiți și la 28 august 1656 și 19 octombrie 1673 (Acad. R. S. România, XLIV/33 și Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, IX/12).

385 „Rev. istorică", VI, 1920, p. 211. Vînătorii domnești și boierești sînt menționați și la 3 mai 1729 (*Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 461).

386 Iuzbașa de vînători amintit la 10 iunie 1693 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XXIII/23) era probabil mai marele vînătorilor domnești.

387 *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 480. Vezi și M. Cantacuzino, *op. cit.*, ed. Tunusli, p. 31.

7. *Roşii* (joimirii)

Au constituit un corp de slujitori moldoveni, înfiinţat de Grigore al II-lea Ghica (1726—1733), o dată cu acela de vînători, fiind alcătuit din două steaguri, cu un efectiv de 120 de oameni. Se numeau roşii deoarece purtau haine roşii şi bărate (bonete) roşii de postav. În schimbul slujbei ce prestau la curtea domnească, erau scutiţi de dări [388]. Curînd după înfiinţarea lor, se constată că fuseseră „stropşiţi" de greutatea dărilor, trebuind să fie scutiţi din nou de Grigore al II-lea Ghica, în timpul celei de-a doua domnii în Moldova, la 15 februarie 1736. După cum se arată în documentul ce poartă această dată, joimirii trebuiau să aibă „toţi cai buni şi arme", aflîndu-se „gata... în toată vremea nelipsiţi", la poruncile domniei [389].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la 1776, mai exista un singur steag de roşii, compus din 40 de oameni [390].

[388] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 158—159 ; N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 434—435 ; Gheorgachi logofătul, *op. cit.*, p. 297 şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 259.

[389] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 434—435 şi Acad. R. S. România. ms. rom. 237, f. 441 v.—442 v.

[390] *Uricarul*, XIX, p. 319 şi urm.

Capitolul 3

ALTE CETE SAU BRESLE DE SLUJITORI

Termenul „slujitor", în sensul său cel mai larg, desemna în secolul al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor pe toţi slujbaşii mărunţi ai statului feudal. În aceeaşi vreme, *slujitor avea şi accepţiunea de ostaş în general.* În *Cartea românească de învăţătură,* se spune de pildă : *„de i se va fi dus bărbatul la oaste, ce să zice să fie slujitoriu"* [1], slujitor fiind aci sinonim cu ostaş.

Ţinînd seama de această situaţie, în capitolul de faţă am inclus pe membrii cetelor care, deşi nu făceau parte dintre slujitorii propriu-zişi, îndeplineau diverse atribuţii în statul feudal, putînd fi socotiţi şi ei slujitori. Aci am prezentat pe *plăiaşi şi străjeri,* care sînt ţărani scutiţi de dări, obligaţi să facă paza hotarelor, apoi pe *hînsari şi haiduci,* ostaşi chemaţi la război „în dobîndă", adică lăsîndu-li-se beneficiul prăzii capturate, ca şi cele cîteva grupuri militare care poartă numele armelor pe care le foloseau : *arcaşii, suliţaşii, sineţarii, puşcaşii şi tunarii,* care îndeplineau numai rosturi militare. [2]

1. *Plăiaşi*

Începînd, probabil, din secolul al XIV-lea, unele sate situate la marginea dinspre munte a Ţării Româneşti aveau obligaţia de

[1] Ed. Acad. R. S. România, p. 109. Vezi şi N. Iorga, *Istoria armatei,* ed. a II-a, vol. II, p. 204. Pentru evoluţia termenului de oştean — slujitor, vezi „Transilvania", 1904, p. 172 şi I. Bogdan, *op. cit.,* p. 34, unde se arată că voinicul din *Codicile Voroneţean* apare ca viteaz în *Noul Testament* din 1648 şi slujitor sau oştean în *Biblia lui Şerban Cantacuzino* din 1688.

[2] Menţionez aci că unele categorii de slujbaşi mărunţi ai statului (aprozii, fustaşii, paicii, copiii de casă) au fost prezentaţi separat, într-un articol ce va apărea în „Studii şi articole de istorie".

a păzi trecerea peste munte, prin plaiuri [3], sau pe valea rîurilor. Locuitorii acestor sate de pază se numeau plăiaşi. Un dicţionar întocmit în 1726 pentru ocupanţii austrieci ai Olteniei explică acest cuvînt prin „oameni care veghează la hotare" [4]. Locuitorilor care păzeau punctele obligatorii de trecere denumite posade [5] li se spunea uneori şi posădari [6]. Menţionăm că cei care asigurau paza la hotarele Transilvaniei se numeau de asemenea plăiaşi. [7]

Trebuie să remarcăm de la început că instituţia plăiaşilor este una din instituţiile vechi ale statului feudal, ale cărei atribuţii şi organizare nu s-au schimbat prea mult de-a lungul veacurilor. În *Regulamentul Organic* se prevedea că punctele de trecere la Dunăre „se vor strejui de către satele după margini", iar în regiunea de munte vor face de pază satele de acolo, avînd atribuţii asemănătoare cu ale plăiaşilor din secolele XV—XVIII [8].

Paza hotarelor ţării prin satele de la marginea ei face parte din vechile atribuţii ale obştilor ţărăneşti de a participa la apărarea ţării, care, după întemeierea statului feudal, a devenit o obligaţie a acestora faţă de domnie.

[3] Pentru semnificaţia cuvîntului plai = întinderea de munţi de la contactul cu depresiunea subcarpatică pînă sus, la golul alpin, vezi I. Conea, *Plaiul şi muntele în istoria Olteniei*, în volumul *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 77—78.

[4] C. Giurescu, *Material*, II, p. 141; cf. şi A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 25.

[5] Pentru unul din înţelesurile posadei, de punct obligatoriu de trecere, cf. M. Sînzianu, *Despre posadă* („Rev. ist. rom.", IV, 1934, p. 306—309); C. N. Plopşor, *Posadă, posădar* („Oltenia", I, 1940, p. 173—175) şi C. Turcu, *Contribuţii la cunoaşterea posadei* („Studii şi cerc. ştiinţifice" — Iaşi, 1954, nr. 3—4, p. 401—418).

[6] Posădarii de la Rucăr sînt amintiţi la 16 februarie 1680 (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung. LXI/59). Asemenea posădari (*Posedaren*, în textul german) existau şi la Turnu Roşu, în 1719; alături de ei apar însă şi plăiaşii (Hurmuzaki, XV/2, p. 1571).

[7] La 5 iunie 1698, exista un vătaf de plăiaşi la Zîrneşti (*Catalogul doc. româneşti din Braşov*. I, nr. 160). Locuitorii din această regiune păzeau trecerea spre Ţara Românească încă din secolul al XV-lea (Hurmuzaki, XV, p. 69). Nişte „plaiasones" sînt amintiţi şi într-un document latin la Bistriţa, regiune în care exista un important loc de trecere spre Moldova (Hurmuzaki, XV/2, p. 1576).

[8] *Regulamentul organic al Valahiei*, ed. 1847, p. 497—501.

Punctele de trecere de la plaiuri apar în documente începînd din secolul al XV-lea. Astfel, în timpul domniei lui Vlad Țepeș, este amintită „vama de plai“ [9], iar mai tîrziu, Radu cel Mare scria sibienilor că a închis drumurile de trecere spre Transilvania din cauza pretendentului Mihnea [10]. Atît paza la plai cît și închiderea drumurilor de trecere peste munte se făceau de către locuitorii satelor din regiunea respectivă, numite mai tîrziu sate de plăiași.

La începutul secolului al XVI-lea, sînt amintiți în documente și vătafii de plăiași. La ⟨1512—1521⟩, Neagoe Basarab scria brașovenilor că nu mai au voie să intre în țară să-și pască oile sau porcii fără știrea „vătafilor care sînt puși prin țara domniei mele la margine“, ce înscriau vitele pentru plata gorștinei [11], iar la ⟨1535—1545⟩ Radu Paisie comunica acelorași brașoveni că a dat poruncă vătafilor să-i lase să intre cu mărfurile în țară [12]. Este vorba aci, în chip evident, de vătafii de plai sau de plăiași, care sînt pomeniți cu acest nume la începutul secolului al XVII-lea, cînd organizarea și atribuțiile plăiașilor apar în chip mai limpede în documente.

Înainte de apariția termenilor de plai și plăiaș, paza — la hotare sau în interiorul țării — se numea viglu (de la cuvîntul latin *vigillia)*. Obligația de pază sub acest nume este amintită într-un singur document, din ⟨1409—1418⟩, referitor la scutirea de dări a 10 case din Tîrgoviște [13]. Într-un alt document, din 28 februarie 1424 — privind scutirea acelorași case — termenul de viglu este înlocuit cu acela de posadă [14], care desemnează în unele documente din secolul al XV-lea paza sau straja, făcută fie pentru domnie — în interiorul sau la hotarele țării —, fie pentru stăpînul feudal. De pildă, într-un document din ⟨1407⟩

[9] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 96 ; vezi și doc. din 4 iunie 1497 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIII—XV, p. 247).

[10] P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 13.

[11] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 247—248.

[12] *Ibidem*, p. 346.

[13] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIII—XV, p. 55.

[14] *Ibidem*, p. 78 ; cf. și V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines*, Buc., 1947, p. 17—18.

se spune că satele mînăstirii Tismana — care pînă tîrziu au avut obligația de a păzi mînăstirea — trebuiau să fie în supunere (posluşanie) „despre toate dăjdiile şi slujbele şi de posadă“ [15].

Majoritatea plăiaşilor erau oameni liberi, care, neavînd obligații față de stăpînii feudali, puteau îndeplini acest serviciu de pază pentru domnie, în schimbul unor uşurări fiscale.

În afară de aceşti oameni liberi care păzeau plaiurile, în secolele XVI—XVII găsim între satele de plai şi sate sau părți de sate de rumâni. Astfel, la 1690, în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, sînt menționate între satele de plăiaşi sate sau părți de sate de vecini, ca de pildă: Drajna-Saac, Brebu-Prahova (cnezi şi vecini), Bilciureşti, Pucheni (cnezi şi vecini), Schei (cnezi şi vecini), toate trei în Dîmbovița, Nucşoara-Muscel, Bădeni (cnezi şi vecini) etc. [16].

La 12 noiembrie 1723, în Oltenia ocupată de austrieci, se lua hotărîrea ca rumânii mînăstirilor şi boierilor să nu mai fie plăiaşi sau scăunaşi, cei aflați în funcție urmînd a fi înlocuiți cu alții din „statul de mijloc“ [17].

Rumânii plăiaşi păstrau față de stăpînii lor vechile obligații ce decurgeau din situația de dependentă, îndeplinind pentru domnie serviciul de pază, în schimbul scutirii parțiale de dări. Dintr-un document din 23 mai 1669 aflăm că locuitorii satelor Nucşoara, Corbii de Piatră şi Domneşti, ale mînăstirii Argeş, care păzeau plaiul pentru domnie, făceau în acelaşi timp şi slujbă mînăstirii: îi păzeau livezile (aşezate desigur pe plaiul păzit pentru domnie sau în apropierea acestuia), hotarele satelor, pădurile şi apele mînăstirii, ca să nu le folosească nimeni fără voia egumenului şi încasau dijmă de pe moşiile mînăstirii, în numele acesteia [18]. Precum se vede, la această dată, vecinii mînăstirii Argeş din cele trei sate, plăiaşi ai domniei, îndeplineau pentru mînăstire alte atribuții decît cele obişnuite ale ve-

[15] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIII—XV, p. 52.

[16] *Anatefter*, ed. Dinu Giurescu, *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 434—435.

[17] *Doc. priv. rel. agrare*, p. 310.

[18] Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVI/46. În doc. se invocă şi o poruncă a lui Matei Basarab, ceea ce arată că situația aceasta nu li se creează acum.

cinilor : ei făceau parte din aparatul represiv al acesteia, îndeplinind servicii asemănătoare cu cele făcute pentru domnie [19].

De obicei, însă, stăpînii feudali, dacă erau puternici şi cu trecere la domnie, reuşeau să-şi scoată satele din rîndul plăiaşilor. Astfel, cinci din cele 12 sate însărcinate în 1674 cu paza schelei Cîmpinei, şi anume : Floreşti, Măgureni, Filipeşti, Stoeneşti şi Mărgineni [20], nu mai apar în rîndul acestora în 1690 [21]. Locuitorii acestor sate, proprietatea puternicei familii a Cantacuzinilor, au fost scoşi din rîndul plăiaşilor, foarte probabil în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino.

Trebuie să menţionăm, însă, că nu toţi locuitorii — liberi sau aserviţi — ai satelor situate la marginea dinspre munte a ţării erau înscrişi la plăiaşi. Lucrul acesta rezultă limpede din faptul că, în lista satelor de plai din *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, doar la cîteva din cele peste 200 de sate de plăiaşi se adaugă după numele satului cuvîntul „toţi", înţelegîndu-se din aceasta că în celelalte sate mai rămîneau unii locuitori care nu intrau în categoria plăiaşilor.

La începutul secolului al XVIII-lea, din aceste sate de la marginea ţării erau aleşi pentru slujba la plai o anumită categorie de oameni, „nici dintre cei mai bogaţi, nici dintre cei mai săraci", cum observă banul G. Cantacuzino la 1719[22], sau *„nec ditiones et juniores, nec pauperiores et juniores, sed mediocrium mediorum"*, după cum se precizează într-un protocol al administraţiei austriece din Oltenia [23] ; aceasta, se înţelege, din motive fiscale : cei mai bogaţi locuitori din sat erau trecuţi în alte categorii, în primul rînd la roşii, iar mai tîrziu la aleşi [24].

Cu privire la numărul satelor de plai, remarcăm că acesta a crescut pe măsură ce ne apropiam de sfîrşitul secolului al

[19] Vezi şi Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVI/17 (doc. din 1629).

[20] Acad. R. S. România, CVIII/55.

[21] *Anatefter*, ed. cit., *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 434.

[22] C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 356—357.

[23] Arh. St. Sibiu, B.G. 24, f. 12 ; cf. şi doc. din 23 nov. 1723 (*Doc. priv. rel. agrare*, I, p. 309—310).

[24] În conscripţia făcută la 1729—1730 în Oltenia, plăiaşii şi scăunaşii apar ca breaslă fiscală aparte, alături de : aleşi, birnici, mărginaşi etc. (C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 424).

XVII-lea, cînd, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1690, se ajunsese la 230 de sate şi părţi de sat [25].

Pînă la domnia lui Constantin Brîncoveanu nu avem, este adevărat, nici o evidenţă a satelor de plai. În documentele din secolul al XVII-lea (pînă la 1690) numărul satelor de plai amintite cu diverse prilejuri nu trece, însă, de 60 [26], dar este foarte posibil ca el să fi fost mai mare.

O evidenţă mai precisă a numărului plăiaşilor ne-a rămas din timpul stăpînirii austriece asupra Olteniei. Din conscripţia alcătuită la 1729—1730 rezultă că, în cele trei judeţe de la marginea dinspre munte a Olteniei, existau 696 de plăiaşi şi scăunaşi, repartizaţi astfel : Vîlcea 94, Gorj 141, Mehedinţi 461 [27]. La 1735 acest număr se redusese la numai 323 (94 în Vîlcea, 111 în Gorj şi 118 în Mehedinţi) [28].

Plăiaşii erau organizaţi în grupuri numite vătăşii, conduse fiecare de cîte un vătaf de plai. Vătaful avea sub comanda sa cîteva zeci de plăiaşi [29], probabil din mai multe sate, ţinînd seama de faptul că în unele sate se afla un număr mic de plăiaşi, ca şi de acela că nu întîlnim vătafi în toate satele de plai.

Este foarte probabil că fiecare vătaf comanda plăiaşii situaţi în apropierea unui plai sau punct de trecere. De pildă, dintr-un act din 4 septembrie 1652, se vede că un vătaf de plai era mai mare peste plăiaşii care păzeau schela Vîlcan, numită plaiul Vîlcan [30], care, în secolul al XVIII-lea, era unul din cele două plaiuri ale judeţului Gorj [31].

[25] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 434—436.

[26] În afară de cele 38 de sate care păzeau „scalele" (locurile de trecere) de la Rucăr-Dragoslavele, Cîineni şi Valea Prahovei — de care va fi vorba mai jos — în documente sînt amintite ca sate de plăiaşi : Mlăjet, Pătîrlage, Sibiciu de Jos şi de Sus (Buzău), Chiojdul mare şi Mic şi Slănic (Saac), Fieni, Pietroşiţa şi Ţîţa (Dîmboviţa), Jiblea şi Spinul (Argeş), Rîmeşti, Măldăreşti (Vîlcea), Stroeşti, Peştişani, Tismana (Gorj) etc.

[27] C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 424—425.

[28] Hurmuzaki, VI, p. 518.

[29] În iulie 1661 apare ca martor la Novăceni Udrea vătaf cu 70 de plăiaşi — probabil de sub comanda sa (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 85).

[30] Copie la Institutul de istorie „N. Iorga".

[31] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 53.

Vătafii de plai erau comandanții plăiașilor, avînd asupra acestora drepturi asemănătoare cu cele ale căpitanilor asupra subalternilor lor.

În secolul al XVII-lea, vătafii de plai erau numiți de domn. Primele numiri de vătafi de plai ce ni s-au păstrat sînt din timpul domniei lui Matei Basarab, care — în cadrul ansamblului de măsuri menite să asigure o cît mai completă exploatare fiscală a țării — a organizat și paza hotarelor. Într-una din aceste porunci, din 20 septembrie 1653, referindu-se la un anume Mircea din Stroești—Gorj, domnul arată că „l-am pus domnia mea să fie vătaf de plăiaș⟨i⟩, să poart⟨e⟩ grij⟨ă⟩ să păzească plaiurile de hoți și de oameni răi și de oameni birnici să nu treac⟨ă⟩ în Țara Ungurească“ [32]. Într-o altă numire de vătaf de plai, din 20 august 1704, atribuțiile noului vătaf de plai sînt aceleași : „să păzească foarte bine plaiul și să poarte grije de hoți..., satile să nu fugă, au să treacă cineva și peste plai fără de porunca domnii mele [33]“.

Mult mai detaliate — dar vorbind de aceleași atribuții — sînt cărțile de numiri de vătafi de plai din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unde se spune de obicei „să fie cu priveghere și cu luare aminte, ziua și noaptea și în toată vremea, ca să păzească plaiul și potecile plaiului, cu plăiașii și potecași, oameni vrednici de slujbă, și de bună pază, de hoți, de tîlhari, de furii de dobitoace“. În plus, față de documentele din secolul al XVII-lea, în aceste porunci se arată că vătaful de plai interzicea ieșirea din țară a mărfurilor „ce sînt oprite“ a trece peste hotare, avea grije ca „nici om sau lucruri, marfă fără de răvaș să nu se sloboază“, supraveghea satele de plăiași din subordinea sa să nu fugă, cisluia dările cuvenite domniei de la plăiași [34], atribuții îndeplinite, desigur, de vătafii de plai și în secolele XVI—XVII.

Vătafii de plai răspundeau față de domnie de buna pază a plaiului încredințat. Amenințările ce li se adresează de obi-

[32] Acad. R. S. România, CLXXXV/1.
[33] *Anatefter*, ed. cit., *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 430.
[34] V. U. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 49—51 ; vezi și vol. I, p. 323—325 și Acad. R. S. România, DCXLI/213.

cei — „tu ştii cu capul tău“, „nu alt veţi plăti, ce numai cu capul“ sau „că pre al cui plai va trece (e vorba de birnici—N.S.) cu capetele vor plăti[35] — arată străşnicia cu care domnia îi silea la îndeplinirea obligaţiilor de pază.

Ei rînduiau oamenii pentru pază „ziua şi noaptea şi în toată vremea, ca să păzească plaiul şi potecile plaiului“, exercitînd, la rîndu-le, asupra plăiaşilor toată presiunea necesară pentru ca aceştia să-şi îndeplinească slujba de paznici.

Plăiaşii erau obligaţi „să asculte“ de vătafii lor. Cei care nu ascultau de vătaf erau pedepsiţi chiar de acesta. În documentul din 20 septembrie 1653, citat mai sus, domnul poruncește „iar care nu va asculta de vătah, să fie volnic cu aceast⟨ă⟩ carte a domniei mel⟨e⟩ să-l bată mult“[36]. Cei care nu ascultau nici în acest fel de vătaf, ci se „ispiteau a facere într-altu chip“, erau ameninţaţi fie cu venirea unui „om domnesc“, fie chiar cu spînzurătoarea[37].

Cu timpul, prin lărgirea atribuţiilor lor, vătafii de plai au devenit conducătorii aparatului administrativ local. Încă din secolul al XVII-lea, la obligaţiile de pază de care a fost vorba mai sus se adaugă şi altele; de pildă, la 29 ianuarie 1634, se porunceşte vătafilor de plăiaşi din jurul satului Polovragi să prindă nişte oameni de acolo şi să-i trimită la judecată, deoarece refuzaseră să vină cînd fuseseră chemaţi, după obicei, printr-un aprod[38]; la 20 aprilie 1667, un alt vătaf de plăiaşi din Hirişeşti primeşte poruncă să taie gardul unui loc[39] etc.

Prin această creştere treptată a atribuţiilor lor, vătafii de plai au devenit, în secolul al XVIII-lea, conducătorii aparatului represiv local, menit nu numai să împiedice fuga birnicilor peste hotare, dar şi să asigure exploatarea feudală şi să înăbuşe

[35] Doc. din: august 1643, 25 februarie 1644, 4 septembrie 1652 (Acad. R. S. România, CXXIV/183, Arh. St. Buc., m-rea Polovragi, XV/20 şi Copie Inst. de istorie).

[36] Acad. R. S. România, CLXXXV/1; cf. şi poruncile din 4 septembrie 1652 (copie la Inst. de istorie) şi 25 aprilie 1718 (Acad. R. S. România, LXXXVII/97).

[37] Acad. R. S. România, CXXVIII/175 şi doc. din 1653, citat mai sus.

[38] Arh. St. Buc., m-rea Polovragi, I/3.

[39] G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 75.

împotrivirea celor exploataţi. La 15 decembrie 1747, de pildă, se poruncea unui vătaf de plai să trimită un plăiaş „cu această carte de volnicie" să silească nişte ţărani să-şi dea dijma[40].

Pentru slujba de pază a hotarelor ce îndeplineau, *vătafii de plai şi plăiaşii aveau din partea domniei anumite scutiri fiscale.*

Astfel, vătafii de plai se bucurau de un regim fiscal deosebit, alcătuind, sub acest raport, o categorie privilegiată. La 4 septembrie 1652 un vătaf de plai din Găureşti—Gorj, care păzea plaiul Vîlcanului, era scutit de bir, miere, ceară, găleată, fîn, dijmă de stupi, gorştină, vinărici, cai de olac, podvoade şi mertice[41]. Aceleaşi scutiri sînt înşirate şi într-o altă numire de vătaf de plai, din 20 septembrie 1653[42]: la 4 octombrie 1671, un alt vătaf de plai plătea birul de roşii[43]; un alt document, din 22 ianuarie 1692, arată că vătafii de plai „pentru slujba lor îşi scutesc casel⟨e⟩ şi bucatel⟨e⟩ lor"[44]; la 20 august 1704 „birul vătăşesc", plătit de vătafii de plai[45], se ridica la 10 ughi[46], iar în 1713 la 22 ughi[47]. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, vătafii de plai erau scutiţi de dări[48].

Din cele de mai sus rezultă că ei erau uneori scutiţi complet de dări, iar alteori plăteau birul, fie singuri (birul vătăşesc), fie împreună cu categoria roşilor.

În afară de aceste scutiri fiscale şi de veniturile realizate din judecata plăiaşilor, vătafii de plai şi — în mult mai mică

[40] N. Iorga, *Studii şi doc.*, XIV, p. 305. Vezi şi doc. din 22 iulie 1748, în care se vorbeşte de un vătaf de plai „pus asupra" locuitorilor din Dobriceni şi Bogdăneşti, pentru a-şi îndeplini obligaţiile feudale faţă de m-rea Arnota (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 481).

[41] Copie la Inst. de istorie.

[42] Acad. R. S. România, LXXXV/1.

[43] Loc. cit., CXXVIII/175 şi 176.

[44] Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/58.

[45] În *Condica vistieriei* lui Constantin Brîncoveanu, vătafii de plai sînt trecuţi la haraci alături de celelalte bresle fiscale din ţară (p. 283). Vezi şi doc. din 10 martie 1713 (Acad. R. S. România, XII/199).

[46] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 430.

[47] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 131.

[48] V. A. Urechia, loc. cit.

măsură — plăiaşii de sub ascultarea lor aveau anumite avantaje materiale din slujba ce prestau, relevate de documente de-abia în secolul al XVIII-lea, dar de care vor fi beneficiat — măcar în parte — şi în secolele precedente. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, în timpul ocupaţiei austriece a Olteniei, vătafii şi plăiaşii îşi împărţeau — în proporţii stabilite, se înţelege, de primii — o treime din mărfurile confiscate pentru contrabandă [49]. Tot în secolul al XVIII-lea, vătafilor şi plăiaşilor le rămîneau „pentru osteneala lor..., după obicei", lucrurile găsite asupra răufăcătorilor şi ai căror păgubaşi nu le solicitau (celelalte se restituiau acestora).

De un regim fiscal diferit de restul ţării se bucurau şi plăiaşii, care plăteau jumătate sau parte din dări. Astfel, la 23 mai 1629, locuitorii satului Corbii de Piatră al mînăstirii Argeş — care au fost plăiaşi în tot cursul secolului al XVII-lea — erau scutiţi de toate dările faţă de domnie, urmînd să plătească numai birul drept pe lună, cîte 300 de bani, gorştina de oi şi porci şi dijma din stupi. Documentul precizează că pînă atunci satul dăduse dările pe jumătate „ca şi alţi plăiaşi". Se înţelege că toate celelalte sate de plăiaşi continuau să plătească, ca şi înainte, dările pe jumătate ; satului Corbii de Piatră i se creează o situaţie mai bună ca să poată face, în afară de paza plaiului pentru domnie, „şi lucrurile şi treburile mînăstirii" [50].

Şi alte documente atestă faptul că locuitorii satelor de plăiaşi plăteau jumătate din dările cuvenite domniei. Într-o poruncă din 4 octombrie 1671, Vintilă mare armaş cere plăiaşilor din Mlăjet şi Pătîrlagele să păzească plaiurile, arătîndu-le că pentru aceasta „vă daţ⟨i⟩ nevoile pe jumătate, ca să vă păziţ⟨i⟩ plaiuril⟨e⟩" [51].

[49] C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 384. Vezi şi o ştire din 24 octombrie 1674, după care locuitorii din Rucăr luaseră 20 de berbeci pentru „spartul" plaiului, „adecă pentru treapădul şi osteneala lor" (N. Iorga, *Studii şi doc.*, X, p. 153).
[50] Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVI/17.
[51] Acad. R. S. România, CXXVIII/175.

În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, satele de plai plăteau, de asemenea, jumătate din unele dări (rînduiala fînului, găleata și mierea) datorate de birnicii țării [52], iar în timpul vremelnicei stăpîniri austriece asupra Olteniei, în anii 1729—1730, plăiașii dădeau cîte patru florini dare anual, față de opt florini, cît trebuiau să plătească birnicii obișnuiți [53].

În afară de aceste documente care dovedesc că, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului următor, locuitorii satelor de plai plăteau jumătate din dări sau din parte din dări, există și o poruncă din 3 aprilie ⟨1631⟩, prin care locuitorii satelor Jiblea și Spinul, cnezi fugiți în Transilvania, sînt scutiți, „ca și alte sate ⟨de⟩ plăiași", de: găleată, fîn, oaie, cai, bou, cășerie și „alte slujbe" (care nu sînt enumerate) „cum sînt ceilalți plăiași, așa să fie și ei ertați", pentru paza podului de la Jiblea pe unde treceau slugile domnești și „funiile de la Ocna cea Mare" [54]. Din această poruncă ar rezulta că satele de plai erau scutite de anumite dări — enumerate în documentul citat — dar dădeau altele, în primul rînd birul, pe care trebuiau să-l plătească „cum sînt scriși la catastih".

Pentru slujba ce făceau cu rîndul „ziua și noaptea" la paza scalei, locuitorii satelor Rucăr și Dragoslavele aveau, de asemenea, un regim fiscal special, fixat la începutul secolului al XVII-lea, deosebit însă de acela al plăiașilor. Ei erau scutiți de dări și de alte obligații (găleată, fîn, miere și ceară, boi și cai domnești, oaie seacă, opăcinași, cășerie, gorștină de oi și porci), plătind numai birul drept. La 8 februarie 1625, conform întoc-

[52] *Condica vistieriei*, p. 73—74, 234—235, 238—239. Nu știm cît plăteau din restul dărilor. În timpul domniei lui C. Brîncoveanu, unele sate de plăiași (Cîineni, Titești, Greblești, Boișoara) erau complet scutite de aceste dări.

[53] C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 427—428; cf. și Arh. St. Sibiu, B.G. 24, f. 29 v. La 27 noiembrie 1734, se spune că oamenii care ședeau pe moșia Perișani-Loviște „dau la o dajde ug. 7 și săntu plăiași" (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 150).

[54] Arh. St. Buc., ms. 209, f. 142 v.—143; porunca se repetă aidoma la 12 octombrie 1632 (loc. cit., m-rea Cozia, XLVI/3); ambele doc. sînt publicate de A. Sacerdoțeanu, în „Hrisovul", 1946, p. 71—72.

mirii făcute de Radu Mihnea, satul Dragoslavele plătea birul drept de 10 galbeni lunar și cîte 250 de oi gorștină, fără plocon sau bani de oaie [55]. Peste nouă ani, la 26 iulie 1634, satul era scutit din nou de dări (găleată, fîn, bou, oaie seacă, miere, ceară, cal domnesc, opăcinași, cășerie, stupi, gorștină de oi și de porci), urmînd să plătească de data aceasta doar 9 galbeni pe lună, birul drept. Satul Rucăr plătea, la aceeași dată, 20 000 de bani anual [56] (adică aproximativ 8 galbeni lunar).

În vremea domniei lui Șerban Cantacuzino, constatîndu-se că sînt „sate de marginea țării și în loc de munte și la loc cu greu de hrană și fiind ei de treaba țării, plăiași de paza muntelui, și mai avînd și multe olăcării și podvoade domnești", cele două sate sînt obligate să plătească 450 de ughi, la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, la haraci și la ploconul haraciului [57]. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu — la 1695—1696 — plăteau cu „rupta" 1333 de taleri și 66 de bani [58].

Cu toate aceste scutiri, situația satelor de plăiași și de schileri nu era dintre cele mai bune. Obligațiile față de domnie — dările, paza și celelalte [59] — ca și acelea față de vătafii lor și abuzurile acestora vor fi fost, desigur, destul de mari [60] ca

[55] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 482.

[56] Acad. R. S. România, CXXXIV/25 și DCXXXIX/316.

[57] I. Răuțescu, *Dragoslavele*, p. 61.

[58] *Condica vistieriei*, p. 105 și 174.

[59] În afară de sarcina de a păzi plaiurile și punctele de trecere, datorită așezării lor în regiunea de munte, plăiașii aveau și o serie de alte obligații față de domnie: prindeau șoimii pe care țara era datoare să-i dea turcilor (vezi *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 461), confecționau diverse lucruri din lemn pentru nevoile domniei: șindrilă (vezi doc. din 20 aprilie 1634 și 22 noiembrie 1678, Arh. St. Buc., ms. 479, f. 169 v. și ms. 721, f. 857 v.), sulițe pentru slujitori (doc. din 20 aprilie 1634, citat mai sus) sau catarge pentru turci (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 374), fiind folosiți uneori și la diverse alte munci (vezi doc. din 1708 și 4 noiembrie 1714, la N. Iorga, *op. cit.*, X, p. 76 și Acad. R. S. România, LVIII/105).

[60] Însuși domnul țării, Constantin Șerban, recunoștea, la 22 decembrie 1657, că satul Dragoslavele „de la scală", „fiind un sat de marginea țărăi, la hotar... poart⟨ă⟩ atîtea greutăț⟨i⟩ și slujbe împăr⟨ă⟩teșt⟨i⟩ și crăieșt⟨i⟩ și domneșt⟨i⟩, cu soli, cu angării și cu toate trebil⟨e⟩ ce iaste porunca domnii și a țărăi" (Acad. R. S. România, XLIV/44).

să-i constrîngă pe unii plăiaşi să fugă peste munte. Astfel, dintr-un document din 3 aprilie 1631, citat şi mai sus, aflăm că satele Jiblea şi Spinul din jud. Argeş fugiseră în Transilvania [61] ; la 23 iulie 1690 locuitorii satului de plăiaşi Cernădia din jud. Gorj, situat chiar sub munte, lîngă Baia de Fier, fugiseră „de nevoi" în munte, fiind aduşi înapoi de martalogii trimişi să-i prindă [62].

Fiind aproape de hotar, ei înşişi paznici ai acestuia, plăiaşilor le era foarte uşor să treacă dincolo, pe potecile bine cunoscute ale munţilor. Din aceste motive, printre atribuţiile vătafilor de plai din secolul al XVIII-lea era şi aceea de a păzi satele plăieşeşti să nu fugă [63].

Plăiaşii care fugeau erau pedepsiţi. Din documentul din 23 iulie 1690, citat mai sus, aflăm că plăiaşii din Cernădia—Gorj, care fugiseră în munte, erau ameninţaţi să-şi piardă averea ; şi-o păstrează numai datorită faptului că sînt luaţi pe garanţie că vor rămîne pe loc.

2. *Străjerii*

Termenul de „strajă" este de origine slavă şi înseamnă „pază". În Polonia se spunea „straja" sau „strosa", iar în Boemia şi Moravia „straz", „straze" şi „ztrasa" [64].

În Moldova, cuvîntul strajă a avut o semnificaţie asemănătoare în parte cu posada din Ţara Românească, de pază [65] sau

[61] Arh. St. Buc., ms. 209, f. 142 v.—143.

[62] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 485—486.

[63] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 323—325 şi IV, p. 49—51.

[64] T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 107 şi G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960, p.139.

[65] Pentru această accepţiune vezi îndeosebi doc. din 2 octombrie 1595, în care Ştefan Răzvan scrie boierilor care „ţin straja de către turci..., la hotare", care păzeau deci hotarele împotriva turcilor (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV. p. 130).

loc de pază [66]. În același timp, strajă a avut și sensul de avanpost, corp mic de oaste trimis să păzească sau să asigure drumul oastei celei mari și să supravegheze pe inamic [67]. La această obligație se referă scutirile din secolul al XV-lea, în care domnul spune că satele scutite urmau „să nu ne dea nouă nici străjeri“ sau „nici la straje să nu meargă“ [68].

Locuitorii satelor care făceau de pază sau de straje la hotarul Moldovei dinspre Transilvania au fost numiți străjeri.

[66] În privilegiul dat de Alexandru cel Bun liovenilor, la 8 octombrie 1408, se prevede plata vămii „la strajă“, adică la punctul unde păzeau slujbașii domniei (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 634 ; vezi și p. 671).

Locurile unde se făcea de pază, numite strajă, erau puncte foarte cunoscute de toată lumea, fiind amintite adeseori în documente cu prilejul hotărniciilor. Un asemenea loc de strajă se afla lîngă m-rea Secu și satul Vînători (doc. din 12 august 1632, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, CXL/12), altul lîngă satul Dărmănești, (doc. din 30 august 1632, idem, m-rea Pîngărați, III/41) ; un loc numit Straja se găsea pe Bistrița (doc. din 15 ianuarie 1633, ibidem, III/42) etc. Locuri denumite Straja sînt amintite în Bacău și la 1871 (Acad. R. S. România, ms. 223).

În același timp se folosește și în Moldova termenul de posadă pentru locul obligat de trecere, ca în documentele date m-rii Moldovița pentru „posada ce este pe Moldova“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 241, 255).

[67] Pentru această accepțiune pledează numeroase mărturii : la 1497, auzind de venirea polonilor, Ștefan cel Mare a trimis o strajă împotriva lor la vadul de la Cernăuți, ca să le supravegheze mișcările și să prindă limbă, iar el și-a concentrat armata la Roman (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 20) ; în tratatul încheiat de Bogdan cel Orb cu polonii, la 1510, se prevede restituirea prizonierilor luați „în lupte ori la străji“ (на сторожа) (M. Costăchescu, *Doc. lui Bogdan vodă*, p. 477) ; în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, Teodosie este povățuit să trimită la luptă întîi prima strajă (стража), apoi straja a doua și după aceea oastea (*Cronicile slavo-române*, p. 293) ; în *Cronica moldo-polonă* se spune că Moldova avea 8000 de oșteni „pentru bătaie și străji“ (*ibidem*, p. 186) ; în sfîrșit, Nicolae Costin, vorbind de zidirea de către Ștefan cel Mare a cetății de la Chilia, crede că aceasta era „ca o strajă cetății cei mari“ (M. Kogălniceanu, *Cronici*, I, p. 69). Pentru strajă în sec. XVI—XVII vezi și I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 68—70.

[68] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 157, 265 etc. În aceste documente de scutiri, straja apare ca o obligație diferită de oaste. Într-un doc. din 17 aprilie 1475 se spune în mod clar că satele m-rii Horodnic urmau ca „nici la strajă să nu meargă..., nici la oaste să nu meargă“ (*ibidem*, p. 404).

Menționăm că în unele documente, de pildă la 29 mai 1612, oamenii care făceau de pază la hotare se numeau plăiași, ca și în Țara Românească [69], așa cum locurile de trecere spre Transilvania erau numite, de asemenea, plaiuri. La 1769, vornicul de Cîmpulung arăta că acolo era „strajă rînduită... de păzește cu plăeșii“ [70]. Paznicii hotarelor erau numiți străjeri pentru că făceau de pază sau de strajă și plăiași pentru că păzeau plaiurile și locurile obligate de trecere, numite uneori „strîmtura străjăi“ [71].

Ca și în Țara Românească, paza hotarelor țării de către oamenii din apropierea lor este și aici foarte veche, fapt dovedit, de apariția străjii ca loc de pază încă din anul 1408. Într-un hrisov de la Ieremia Movilă, din 20 octombrie 1604, se spune că satul Oprișani ținea straja „precum a fost obiceiul de de mult“ [72].

Această constatare, bazată pe documente, este întărită de descoperirile arheologice făcute acum cîțiva ani la Bîtca Doamnei (în apropiere de care se află un punct numit Straja), unde s-au găsit piese de harnașament și armament care au aparținut unui grup de oameni ce aveau îndatorirea de a face de pază. După părerea celor care au condus săpăturile, vechimea acestui punct de strajă ar urca pînă în secolele XIII—XIV [73].

Cît privește numărul satelor de străjeri, nu dispunem pentru Moldova de o evidență a lor ca aceea păstrată pentru Țara Românească din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu.

Din documentele secolelor XVII—XVIII rezultă că țineau straja mai ales satele situate pe valea unor rîuri, pe unde trecerea

[69] Hurmuzaki, XI/2, p. 854. Tot plăiași (Playaschen) le spune străjerilor din Comănești și austriacul I. C. Weiss, la 1737 (C. Giurescu, *Material*, III, p. 118).

[70] N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriței*, I, p. 10, II, p. 28, Hurmuzaki, XV/2, p. 854 și „Arhiva românească“, I, 1845, p. 139.

[71] Arh. St. Buc., m-rea Pîngărați, III/88.

[72] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 185—186.

[73] C. Mătasă și I. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț (Materiale arheologice*, VII, p. 346—348).

spre Transilvania se făcea cu mai multă uşurinţă. Dintre acestea sînt amintite: satele Vicovele (sau Jicovul de Sus şi de Jos) şi Frătăuţi—Suceava, care, la începutul secolului al XVIII-lea, făceau „paza poticilor“ din preajmă „precum au fost de veac“, fiind „de triaba ţării, straja acolo de margine, la potici“ [74]; mai jos, pe Moldoviţa, se găsea satul numit Vama, ai cărui locuitori făceau de pază la punctul de vamă amintit în documente încă din secolul al XV-lea [75]; în apropiere se află Cîmpulungul, ai cărui locuitori erau „de-a pururea păzători acei margini“ sau „ca o strajă ţării“ [76]; aci era un important loc de

[74]Vezi doc. din 20 aprilie 1701 şi 2 noiembrie 1727 (T. Bălan, *Documente bucovinene*, III, p. 110—111 şi IV, p. 79). La 5 februarie 1759, este amintită aci „potica Vicovilor“, care ducea spre Transilvania şi „potica Berhometului“, care mergea pe Siret în sus, spre Polonia (N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. 434).

La 20 septembrie 1479, cînd Ştefan cel Mare dăruia mînăstirii Putna satul Jicovul de Jos, pe Suceava, se amintea de „vama care se ia la Jicov“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 15). Într-un alt doc., din 3 aprilie 1488, se precizează că este vorba de „vama mică de la Suceava, care este la Jicov“ (*ibidem*, p. 92). Aceasta dovedeşte că satul Jicovul făcea de pază încă din secolul al XV-lea.

Menţionăm că şi astăzi se găseşte în această regiune satul Straja, unde păzeau locuitorii, aşa cum sate purtînd această denumire sînt menţionate în *Marele dicţionar geografic* lîngă Comăneşti şi lîngă Pîngăraţi. Despre satul Straja din Bucovina vezi Dimitrie Dan, *Comuna Straja şi locuitorii ei*, Cernăuţi, 1897, p. 17—18, unde se arată, după tradiţie, şi modul cum se făcea paza la hotare.

[75] La 11 februarie 1447 se întărea m-rii Moldoviţa „vama ce duce în Ţara Ungurească, care este mai jos de mănăstire, la gura Moldoviţei, şi satul care este la vamă“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 222—223). Vezi şi p. 25.

[76] De la cîmpulungeni au rămas numeroase documente, pe care le vom analiza la atribuţiile străjerilor. Într-un asemenea document, de la începutul secolului al XVII-lea, se vorbeşte de apa Bistriţei „unde-i straja mării sale lui vodă“ (N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 18); în apropiere de Cîmpulung se află satul Pojorîta (de la pojor=strajă), unde se găseşte şi azi „Muncelul de strajă“ (T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului*, p. 19 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXI, p. 150, 153).

trecere, amintit în documente încă din secolul al XIII-lea, cu prilejul năvălirii tătarilor ; „la straja Hangului şi la alte potici prin munţi“ făcea de pază satul Bălţăteşti—Neamţ [77] ; pe valea rîului Trotuş — pe unde era unul din drumurile principale de trecere — străjuiau locuitorii satului Comăneşti [78] şi Dărmăneşti [79] ; locuitorii din Vînători şi Broscăuţi făceau şi ei de strajă „pe rându, cu săptămîna“ [80] ; pe rîul Oituz, sînt amintite ca făcînd de strajă satele Măneşti şi Grozeşti din ţinutul Tro-

[77] Doc. din 1729 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 426). La 10 octombrie 1747, sînt amintiţi plăiaşii de la Hangu (Arh. St. Buc., m-rea Rîşca, XX/3).

[78] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 209—210. După cum rezultă din mărturiile vremii, pe la Comăneşti era „calea mai largă“ (*Mag. istoric*, V, p. 117), iar la 1737, inginerul austriac I. C. Weiss spune că pe aici, prin pasul Ghimeş, se trecea cel mai uşor cu trăsura şi că satul Comăneşti „este locuit numai de aşa-numiţii plăieşi (playaschen), care păzesc trecătoarea“. Tot aici se afla şi „vama Moldovei“ (C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 118).

[79] Despre acest sat ştim mai multe datorită proceselor sale cu m-rea Pîngăraţi. La 29 noiembrie 1628, se spune că străjerii care făceau de pază pe Bistriţa aveau împreună cu m-rea muntele Tarcăul pînă la Bistriţa (Arh. St. Buc., m-rea Pîngăraţi, III/30). La 24 ianuarie 1633, cînd satul se plînge de cotropire din partea mînăstirii, domnia dă dreptate acesteia, arătînd că satul Dărmăneşti nu a avut nici o treabă cu acele locuri din munte, ci „au avut treabă numai să ţină straja acolo“ (ibidem, III/43). Mai tîrziu, la 5 iulie 1637, egumenul m-rii Bistriţa arată că „acea strajă pînă în dzilele Erimiei vodă (Movilă) am ţinut-o noi cu vecinii noştri, cu Oprişianii şi cu giumătate de satu de Dărmăneşti, ce numai ce au ţinut straja atunce acei vecini ai noştri şi Dărmăneştii şi au avut scuteală“, neavînd nici o treabă cu braniştea domnească dăruită de Ieremia Movilă şi Radu Mihnea m-rii Bisericani (*ibidem*, XIII/8). La 22 martie 1638, domnul întăreşte m-rilor Bisericani şi Pîngăraţi locul „ce iaste acolo la strajă“, pe care îl ţinuse satul Dărmăneşti, spunînd că „am lăsat domnia mea de acum înainte acea strajă să ţie şi să păziască călugării... iar Dărmăneştii să nu mai aibă treabă cu straja, ce să fie grijea călugărilor“ (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XIII/38). Lîngă Dărmăneşti este menţionat, în septembrie 1654, un loc „din sus de strîmtura străjăi“ (Arh. St. Buc., m-rea Pîngăraţi, III/88).

[80] Doc. din 19 mai şi 2 iulie 1662 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, I/37 şi 38). Tot aici se prevede că, dacă va trebui strajă şi mai sus, în munte, pe pîrîul Calul, cele două sate urmau să păzească tot împreună.

tuş [81]. Alte sate de străjeri erau Oprişani [82] şi Borleşti—Bacău, care făceau de pază pe valea Tazlăului [83].

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, documentele ne arată că făceau de pază în această regiune steaguri de plăiaşi, care înlocuiseră pe vechii străjeri. La 1776 sînt amintite un steag de 60 de plăiaşi în ţinutul Neamţ şi cîte unul, format din cîte 40 de plăiaşi, la Trotuş şi la Comăneşti, în ţinutul Bacău [84].

În sfîrşit, unele sate din sudul Moldovei făceau de pază la hotarul cu Ţara Românească. Despre aceste sate, însă, datele ce cunoaştem sînt mai sărace. Într-un document din 5 octombrie 1682 este amintit „drumul movilii străjii", la Brăiseşti, lîngă apa Siretului [85], la hotarul cu Ţara Românească, iar la 1820, Stoica plăiaşul din Jiteni arată că „străjiind la hotarul plaiului, în muntele Furului, unde se împreună cu hotarul plaiului de Moldova" întîlnise acolo „plăiaşi di Vrancea, de la streaja Călimanului" [86].

În secolul al XVIII-lea, în această regiune, în afară de plăiaşi, se foloseau şi mercenari pentru pază. La 1742, domnul adresa o poruncă ispravnicului de Putna „pentru arnăuţii ce-au

[81] „Rev. istorică", IX, 1923, p. 100 şi N. Iorga, *Anciens documents du droit*, I, p. 210. Vezi şi *E. H. Wessmantels Dagbok*, ed. S. Bring, Stockholm, 1928, p. 132 (în trad. la Inst. de istorie), unde se spune că postul de pază de la Grozeşti era „o barieră şi o poartă păcătoasă, unde stau avanposturile şi supraveghează trecerea din Transilvania în ţara aceasta".

[82] „Arhiva istorică", I/1, p. 107 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 185—186.

[83] Doc. din 10 aprilie 1629 (Arh. St. Buc., m-rea Tazlău, IV/7). Vama de la Tazlău este amintită la 8 septembrie 1457, cînd este întărită m-rii Bistriţa (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 291 şi 310). La 8 ianuarie 1631, cînd se face hotărnicia locurilor m-rii Neamţ, sînt amintite punctele „straja veche, la o movilă, şi pe matca Neamţului în sus, pînă la strajă, la capul Poienii Tîrgului" (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ. CXXXI/15), ceea ce dovedeşte că locul unde se făcea de strajă se mutase.

După cum arată austriacul I. C. Weiss, la 1737, pe valea rîului Tazlău era un drum secundar, care se unea cu cel principal de pe Valea Trotuşului la vărsarea Tazlăului (C. Giurescu, *op. cit.*, III, p. 118).

[84] *Uricarul*, XIX, p. 359, 361.

[85] G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 62—63.

[86] „Bul. Com. ist.", VI, p. 55.

fost acolo, că fiind trebuitori aice, s-au rădicat de acolo". Ispravnicul trebuia să caute 20 de oameni holtei să-i „facă" slujitori şi, împreună cu cei 30 de seimeni existenţi, „să fie pentru paza marginii", considerînd că sînt de ajuns pentru a „chivernisi margine şi poroncile ce vor fi" [87].

Cît priveşte hotarul de răsărit al ţării, acesta nu era păzit de străjeri, ci de călăraşii de margine, de care am vorbit în capitolul precedent.

Între străjerii din Moldova se găseau, ca şi în Ţara Românească, şi oameni aserviţi, cum sînt locuitorii satului Oprişani ai mînăstirii Bistriţa, satele Vicovul de Jos şi de Sus, care se aflau în stăpînirea mînăstirii Putna [88], sau satul Borleşti al mînăstirii Tazlău [89]. Tot printre satele de plăiaşi se găseau şi sate de rumâni ai domniei, cum e cazul satului Bălţăteşti [90], iar într-un document din 15 august 1662 se spune că satele Măneşti şi Grozeşti, date de Gheorghe Ştefan voievod mînăstirii Caşin, „n-au fost vecini boereşti, ci au fost sate domneşti de strajă ţărăi" [91].

Străjerii erau comandaţi de vătafi, care aveau atribuţii asemănătoare cu cele ale vătafilor de plai din Ţara Românească. În secolele XVII—XVIII, asemenea vătafi de străjeri sau de

[87] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 344—345 şi Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 731 v. Pentru punctele de pază din această regiune, vezi A. Sava, *Documente putnene*, II, p. 106—107, unde se arată că, la 25 ianuarie 1830, paza se făcea de oşteni cazaci şi plăiaşi la plaiul Lepşii, la plaiul Valea Neagră, lîngă Zboina Verde, aproape de satul Herăstrău şi la Poenile Sării, lîngă Nereju, aproape de muntele Furu. Despre paza în această regiune vezi şi Cristofor Mironescu, *Hotarul între Moldova şi Muntenia* („Anuarul de geografie şi antropografie", 1910—1911, p. 111—121) şi doc. din 29 mai 1706 (Acad. R. S. România, LXXIV/35).

[88] D. Dan, *Mînăstirea şi comuna Putna*, p. 168. Vicovul sau Jicovul de Sus fusese dat mînăstirii de Ştefan cel Mare, la 15 septembrie 1466 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 350—351), iar cel de jos la 20 septembrie 1479 (*ibidem*, XV, p. 15). Vezi şi *ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 29.

[89] Doc. din 4 iunie 1519 (*ibidem*, p. 141).

[90] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 93.

[91] „Rev. istorică", IX, 1923, p. 100.

strajă existau la Comănești[92] și la Dărmănești[93], care erau două din satele cu atribuții însemnate de pază, iar un altul este amintit la Bogdănești, pe apa Oituzului[94].

Avînd obligații multiple, străjerii ascultau atît de vameși — pe care îi ajutau la încasarea vămii — cît și de căpitanul de ținut, care răspundea de ordinea locală. La 1742, Constantin Mavrocordat poruncește marelui spătar ca străjerii „de pe la potecile muntelui" din ținutul Trotuș să nu asculte numai de vameși, ci și de căpitanul de la Tîrgul Trotușului[95]. În același an, domnul scrie marelui căpitan de Dorohoi: „îți bagă minte în cap și marginia să fiia binia păzită"[96]. Despre Constantin Cantemir, fiul său, Dimitrie, ne spune că, fiind numit căpitan de Codru (înainte de a ajunge mare clucer și serdar), avea în sarcina sa „strîngerea dărilor de la acele ținuturi, precum și apărarea granițelor de către tătarii nogai"[97].

Înainte de numirea căpitanilor de ținut, străjerii erau puși sub ascultarea marilor vătafi de ținut, după cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Gavril mare vătah al ținutului Suceava, care anunța pe bistrițeni, la 1615, că a fost pus de domn „aice la această margeni socotitori"[98].

Ca și în Țara Românească, păzitorii hotarelor Moldovei se bucurau de un regim fiscal aparte de restul țării, beneficiind de unele scutiri de dări sau dînd birul „cu rupta". Într-un document din 10 aprilie 1629, se arată că satul Borlești—Bacău era scutit de: iliș, sulgiu, unt, ceară, lup și de alte „angării" care sînt pe „mișei", urmînd să plătească numai cisla scrisă la vistierie (al cărui cuantum nu este arătat) și să țină strajă pe

[92] Amintit la 3 noiembrie 1734 (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 209).
[93] Menționat în doc. la 20 martie 1602 (Arh. St. Buc., ep. Roman, XXIII/1).
[94] Doc. din 21 decembrie 1666 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 49).
[95] N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 288.
[96] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 404.
[97] D. Cantemir, *Viața lui C. Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 32.
[98] Al. Rosetti, *Lettres roumaines tirées des archives de Bistritza*, p. 82.

Tazlăul cel Mare „cum țin și alte străji“ [99]. Din porunca domnului rezultă că și restul străjerilor aveau, la această dată, același regim fiscal.

La 9 mai 1729, satul Bălțătești—Neamț, care era „veche strajă domnească“ „la marginea hotarului din spre Țara Unguriască“, păzind „dzi și noapte poticile ungurilor“ și „straja Hangului“, este scutit de mortasipie și pîrcălăbie pentru mărfurile vîndute la tîrg ; în plus, locuitorii săi nu erau judecați de globnici și pîrcălabi, ci de „ispravnicul lor“ [100].

De un regim fiscal diferit de restul țării se bucurau și locuitorii din Cîmpulung [101]. În sfîrșit, în alte documente se arată că satele de strajă erau scutite de unele obligații în muncă față de domnie, în schimbul ținerii străjii [102].

3. *Hînsarii*

Acest corp de ostași ocupă un loc aparte în organizarea armatei din Moldova [103]. Spre deosebire de celelalte bresle de curteni, slujitori sau lefegii, care slujeau domniei fie pentru

[99] Arh. St. Buc., m-rea Tazlău, IV/7, „Arhiva istorică“, I, p. 119—120 și G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 255—256. Scutirea se repetă la 15 martie 1632 și 27 octombrie 1658 (Arh. St. Buc., m-rea Tazlău, I/1 și 1/3). Vezi și V. A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, în *Analele Acad. Rom.*, IX, p. 173.

[100] T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 110—111, și IV, p. 79. Pentru regimul fiscal al satului Vicovele vezi și D. Dan, *Mînăstirea și comuna Putna*, p. 169—170.

[101] T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 111 și urm. Vezi și privilegile din 7 februarie 1736, 18 august 1747 etc., publicate în anexele lucrării citate.

[102] La 20 octombrie 1604, satul Oprișani era scutit de a merge la vînătoare pentru domn, în schimbul străjii (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 185—186), iar mai tîrziu, la 21 mai 1741, locuitorii din Comănești și Dărmănești, „fiind de paza poticilor“, erau scutiți de podvezi și beilicuri (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 211).

[103] În Țara Românească nu au existat hînsari ; aici ostașii chemați în dobîndă se numeau haiduci. Am întîlnit, în schimb, unele toponime care amintesc pe hînsari : „Drumul Hînsariului“, în regiunea muntoasă din Buzău, apropiată deci de Moldova, pomenit într-un doc. din 18 iulie 1587 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 316) sau localitatea Hînsărești din ju-

scutiri fiscale, fie pentru folosirea ocinei domnești sau pentru leafă și întreținere (mertice), hînsarii mergeau la oaste „în dobîndă", adică pentru prada pe care o luau pe cîmpul de luptă. Din această pricină, hînsarii nu pot fi încadrați în nici una din cele trei categorii de mai sus [104].

În istoriografia noastră mai veche s-a discutat destul de mult despre originea cuvîntului hînsar [105]; în timp ce unii cercetători considerau că acesta derivă din cuvîntul maghiar „husz", care înseamnă 20 (de aici tînărul dat la oaste de 20 de case dintr-o localitate se numea huszar), alți istorici (N. Iorga [106] și în special generalul Radu Rosetti [107]) au arătat că numele lor derivă din cuvîntul grecesc Χωσαριος, ce înseamnă om care se

dețul Teleorman, care apare într-un doc. din 18 mai 1700 (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 250—251 v.). Aceste toponime sînt legate probabil de accepțiunea de hoț sau tîlhar pe care o mai are cuvîntul hînsar (vezi mai jos).

[104] A. D. Xenopol îi deosebește de slujitori, dar îi crede mai apropiați de dărăbani, fiind pedeștri (*Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. IV, p. 153—154). La p. 149, referindu-se la afirmația lui Grigore Ureche că Ioan vodă Viteazul avea 20 000 de pedestrime „adunată mai mult în dobîndă, decît în leafă", Xenopol crede că aceștia erau dorobanți.

I. C. Filitti îi consideră pe hînsari ca fiind din aceeași categorie cu călărașii, privilegiați fiscali (*Organizarea fiscală*, p. 30). El urmează în parte părerea lui Radu Rosetti, care credea că hînsarii făceau slujbă în schimbul ușurării de dăjdii, nu al folosirii pămîntului domnesc, cum făceau călărașii (*Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 230).

[105] Despre aceste discuții vezi I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 41—43 și general Radu Rosetti. *À propos des „hînsari"*, Buc., 1939, și *À propos de l'origine des „hussards"* („Revue internationale d'histoire militaire", 1939—1940, nr. 4, p. 246—250).

[106] *În Istoria armatei*, I, p. 204, N. Iorga arată că hînsar înseamnă hoț, lotru, și îi aseamănă pe hînsari achingiilor turci, care mergeau la luptă pentru pradă. O părere asemănătoare are și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II, partea a 2-a, p. 509.

[107] Vezi lucrarea citată mai sus (prima dintre cele două), unde generalul R. Rosetti aduce în discuție articolul lui Henri Grégoire și Paul Orgels, *Qu'est-ce qu-un „hussard" ou de l'utilité du grec moderne*, apărut în „Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves", V, 1937, *Mélanges Emile Boissacq*, p. 443—451. Vezi și discuția dintre H. Grégoire și E. Darko, amintită de Radu Rosetti.

ascunde, brigand, tîlhar, cuvînt întîlnit cu aceeaşi accepţiune şi în limba slavă, sub forma хꙋсаръ [108].

În afară de corpul de hînsari, care apare în documente cu acest nume în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în izvoarele istorice moldovene sînt amintiţi în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor husarii, chiar sub această formă slavă care înseamnă tîlhari, haiduci. Astfel, *Letopiseţul anonim al Moldovei* înregistrează faptul că, în lupta de la Valea Albă, au murit pînă şi „husarii (хꙋсарє), oşteni vestiţi [109], iar într-un document slav din 5 mai 1548, se spune că Sava husarul pribegise în timpul domniei lui Petru Rareş în Polonia, motiv pentru care i se confiscase satul Săveni [110].

Deşi I. Bogdan consideră că husarii nu au nimic comun cu hînsarii, deoarece husarii de la Valea Albă — care ar fi constituit un corp de ostaşi organizat de Ştefan cel Mare după modelul maghiar [111] — ar fi dispărut după această bătălie [112] (fapt infirmat de documentul din 1548 citat mai sus), este posibil ca husarii să fi fost de la început ostaşi chemaţi în dobîndă, fiind numiţi atunci chiar cu termenul slav de husari = tîlhari [113].

[108] Pentru echivalenţa хꙋсаръ = tîlhar vezi doc. slav de la Vlad Dracul, la I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 47—48, ca şi textul latin al tratatului încheiat în 1452 între Iancu de Hunedoara şi turci, în care sînt amintiţi *husarones vel malefactores* (N. Iorga, *Privilegiul sultanului Mahomed pentru Pera*, p. 22).

[109] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 18.

[110] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. I, p. 582.

[111] Astfel de husari — ostaşi îmbrăcaţi „tot în hier" — existau şi în armata polonă (Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 53).

Despre husarii din Polonia şi Ungaria, care formau cavaleria uşoară, vezi André Ajtay, *L'origine du hussard hongrois* („Revue internationale d'histoire militaire", 1939, nr. 1—2, p. 15—19) şi W. Djiewanowski, *Les hussards polonais* (*ibidem*, 1939—1940, nr. 3, p. 157—168).

Întrucît în armata feudală a Moldovei şi Ţării Româneşti nu erau îmbrăcaţi în armuri decît boierii (vezi *Istoria României*, II, p. 339), nu cred că termenul husari a desemnat vreodată la noi o asemenea oştire cum aveau polonii sau maghiarii.

[112] I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 41.

[113] Cf. în această privinţă şi D. Cantemir, *Descripio Moldaviae*, p. 94—95, care spune că hînsarii s-au numit mai înainte husari. I. Bogdan

Hînsarii apar cu acest nume în izvoare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Prima acţiune militară a hînsarilor este aceea povestită de cronicarul Grigore Ureche, sub data 1587, cînd Pîrvu pîrcălab de Soroca a plecat cu hînsarii şi cu alţi oşteni în urmărirea cazacilor care năvăliseră în Moldova.[114] În această vreme li se spune cînd hînsari, cînd hînsărei,[115] folosindu-se diminutivul obişnuit şi pentru armăşei, slugerei, comişei etc.

Uneori aceluiaşi hînsar i se spune cînd hînsar, cînd hînsărel, ceea ce arată că cei doi termeni aveau aceeaşi accepţiune. De pildă, lui Gheorghe din Spătăreşti i se spune hînsar la 28 decembrie 1604[116] şi hînsărel la 3 martie ⟨1604⟩[117]. Hînsăreii nu sînt deci, cum credea generalul Radu Rosetti, hînsari mici sau subhînsari[118].

După cum rezultă din documente, hînsarii erau în general oameni liberi şi proprietari. În numeroase documente din secolul al XVII-lea ei apar în această calitate[119], iar la 1684, în cererea adresată regelui polon de „stările" din Moldova, hînsarii sînt trecuţi alături de celelalte categorii de proprietari din ţară „aşezaţi pe moşiile lor" : boierii, curtenii şi dorobanţii, a căror scutire totală de dări este solicitată regelui Ioan Sobieski, în cazul în care oastea polonă ar fi cucerit Moldova[120].

În afară de aceşti hînsari proprietari de pămînt, erau înscrişi uneori la hînsari şi ţăranii aserviţi. La 9 ianuarie 1609, Constantin Movilă, domnul Moldovei, porunceşte starostelui de Cernăuţi

consideră însă că aceşti husari se pot asemăna „ca nume şi ca funcţiune" cu husarii maghiari de care am vorbit mai sus *op. cit.*, p. 42).

[114] *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 216.

[115] *Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 237 ; Muzeul Fălticeni, nr. 26 ; *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 345 ; Acad. R. S. România, LXVIII/135.

[116] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 189.

[117] *Ibidem*, p. 129.

[118] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 6.

[119] Vezi doc. din : 30 ianuarie 1604, 12 aprilie 1627, 15 septembrie 1635, 5 septembrie 1641, 6 februarie 1647 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 126, Acad. R. S. România, DIV/128—129, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LXXXVIII/2, G. Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 128—129 şi IV/1, p. 240 etc.).

[120] Hurmuzaki, S. II/3, p. 152 şi M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 333.

şi vătafului de hînsari să lase în pace satele episcopiei Rădăuţi „să nu înscrii hînsari la acele sate“ [121]. Porunca domnului fusese dată deoarece înscrierea la hînsari a locuitorilor din satele episcopiei ar fi lipsit-o de braţele de muncă ale celor înscrişi. .

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, într-o vreme cînd organizaţia hînsarilor decăzuse şi cînd nu mai erau mulţi amatori pentru înscrierea în acest corp, cînd era nevoie de hînsari, aceştia erau înscrişi cu forţa, cîte unul dintr-un sat. După cum rezultă dintr-un document din 18 decembrie 1659, aşa procedase Gheorghe Ghica, probabil în timpul luptelor pentru tron purtate cu Constantin Şerban. În acest document, referitor la rumânii mînăstirii Tazlău, se porunceşte dregătorilor domneşti să nu mai ia „cîte un om dintr-un sat (al mînăstirii)... să fie hînsar, precum s-au scris la Ghica vodă“ [122].

În această vreme, slujba hînsarilor şi obligaţiile lor nu erau prea uşoare, de îndată ce, la 15 aprilie 1662, doi vecini din Măşcăuţi-Orhei care „s-au înscris la hînsărie“ se roagă de medelnicerul Nicolae Buhuş să-i „radă“ dintre hînsari, dîndu-i-se din nou vecini [123].

Hînsarii slujeau în oaste pentru prada pe care o luau pe cîmpul de luptă. În această privinţă este revelator un document din 8 mai 1598, în care se arată că 10 hînsari din satul Măgura şi unul din Soroca se judecaseră cu Macri, fost mare armaş, „pentru un plean ce au prădat de la ei a unor turci ce răzbise în pădurea Onicenilor“ ; hînsarii îl pîrîseră pe armaş domnului pentru că le luase din prada capturată de ei o parte mai mare decît fufusese porunca acestuia [124]. Din documentul citat rezultă — pe lîngă faptul că hînsarii aveau dreptul la pradă — că domnia îşi putea însuşi o parte din capturile făcute de hînsari.

Ţinînd seama de faptul că şi celelalte categorii de oşteni aveau dreptul la pradă în timp de război şi că această pradă era

[121] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 188. Într-un doc. anterior, referitor la aceeaşi scutire, se spune însă să nu mai scrie „pentru blanele hînsarilor“ (*ibidem*, vol. I, p. 249).

[122] Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV/17.

[123] Arh. St. Iaşi, CCXIV/10.

[124] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 67 ; citat şi de C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea II-a, p. 509.

considerată un cîştig „legal", este foarte probabil că hînsarii aveau un regim special nu numai în privinţa prăzilor, dar şi în aceea a dărilor către stat. Din documente nu rezultă însă care erau obligaţiile lor fiscale. Ştim doar că hînsarii constituiau o breaslă fiscală separată de celelalte cete de curteni şi slujitori. În cunoscutul izvod de bir din 1654, ei figurează cu suma de 3 139 de ughi şi 12 potronici, faţă de 11 212 cît dădeau călăraşii şi 29 060 contribuţia curtenilor [125]. Cum nu ştim care era numărul hînsarilor în acea vreme, nu putem cunoaşte nici cuantumul birului datorat de ei şi nici raportul dintre acesta şi cel plătit de curteni şi slujitori. La începutul secolului al XVIII-lea, cînd hînsăria decăzuse, Dimitrie Cantemir îi enumeră pe hînsari printre ostaşii scutiţi de dări [126].

Nu cunoaştem cu precizie efectivele hînsarilor ; probabil că numărul lor nu va fi trecut niciodată de cîteva mii, avînd în vedere faptul că în fiecare ţinut exista în general cîte un steag de hînsari. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, numărul lor a mers tot descrescînd, o dată cu decăderea generală a curtenilor şi slujitorilor. La 1683, cu ocazia plecării armatei moldovene, alături de turci, la asediul Vienei, hînsarii mai sînt încă amintiţi ca o categorie aparte, după călăraşi, lefegii şi curteni [127], iar la 1696 ei se mai aflau încă printre breslele de slujitori din ţară, fiind pomeniţi însă tot ultimii, după curteni, aprozi, stolnicei şi călăraşi [128].

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir arată că hînsarii — împărţiţi în hînsari de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos (după numele vornicilor comandanţi) — erau cu totul în decădere, că nu mai îndeplineau rosturi militare, ci prestau doar diverse servicii vornicilor şi că ajunseseră „dela armă la sapă" [129], adică deveniseră plugari. Numele lor a rămas însă în

[125] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 264.
[126] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 88—90.
[127] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. II-a, p. 71.
[128] G. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 45.
[129] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 89—90. Un vătaf de hînsari este amintit încă în ţinutul Putna la 15 martie 1696 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 96) iar un altul, în aceeaşi regiune, la 11 ianuarie 1709 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LX/5).

toponimia Moldovei ; la 4 ianuarie 1754, de pildă, este amintit satul Dănileşti „care se cheamă acum Hînsarii“ [130].

Hînsarii erau organizaţi — ca şi curtenii — pe vătăfii. Primul vătaf de hînsari cunoscut de noi este amintit la 30 decembrie 1576 [131]. În documentele de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din secolul următor am întîlnit circa 40 de asemenea vătafi de hînsari, răspîndiţi prin ţinuturile : Cernăuţi, Orhei, Soroca, Bîrlad, Tecuci, Tutova, Putna etc. [132] Numărul lor este mai mare la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în primele decenii ale celui următor, scăzînd după jumătatea acestui secol, o dată cu decăderea hînsarilor.

Vătaful de hînsari comanda, probabil, un număr de cîteva zeci de hînsari, adică efectivul care alcătuia un steag. Cînd într-un ţinut existau mai mulţi hînsari decît aceia care alcătuiau un steag, ei aveau drept comandanţi doi sau mai mulţi vătafi de hînsari. De pildă, la 15 iunie 1605, se dă o poruncă vătafilor de hînsari din ţinutul Cernăuţi [133], ceea ce arată că, probabil, în acest ţinut existau la acea dată cel puţin doi vătafi. O situaţie asemănătoare întîlnim şi în ţinutul Putna, unde sînt amintiţi ca

[130] „Bul. Comisiei istorice“, VII, p. 35.

[131] *Doc. priv, ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 80.

[132] Vezi doc. din : 23 mai 1590, 23 ianuarie ⟨1595⟩, 13 iunie 1599, 17 iunie 1604, 7 mai 1606, 1 ianuarie 1607, 20 iulie 1610, 18 iulie 1617 etc. etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 458, vol. IV, p. 119 şi 261, veac. XVII, vol. I, p. 161, vol. II, p. 35—36 şi 79 ; vol. IV, p. 196 şi Arh. St. Buc., ms. 628, f. 364 v.).

La vătafii de hînsari care apar în documente cu acest titlu trebuie să adăugăm şi pe unii dintre numeroşii vătafi cărora nu li se indică ce anume grup conduc, între care se găsesc şi vătafi de hînsari. De pildă, la 26 august 1629 este amintit Ionaşco vătaf de hînsari din Fîrţăneşti (Acad. R. S. România, CLXVI/14), căruia într-un alt document, datat cu probabilitate din ⟨1630—1640⟩, i se spune Ionaşco vătaf din Fîrţăneşti (Acad. R. S. România, CLXVI/16), fără să se mai arate că este vătaf de hînsari.

[133] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 249. În doc. din 9 ianuarie 1609, referitor la aceeaşi problemă — păstrat ca şi primul în copie slavă — este amintit însă un singur vătaf de hînsari, ceea ce poate fi o dovadă că în primul document diacul a pus greşit pluralul (*idem*, vol. II, p. 188).

martori, la 15 noiembrie 1620, trei vătafi de hînsari [134]. În general, însă, după cum pare a rezulta din documente, în ţinuturile moldovene exista numai cîte un singur vătaf de hînsari [135], care comanda hînsarii din ţinutul respectiv [136].

La începutul secolului al XVII-lea, aşa cum vătafii de curteni se găseau sub comanda unui mare vătaf de ţinut, vătafii de hînsari se aflau sub aceea a unui mare vătaf de hînsari [137], care era, probabil, comandantul tuturor hînsarilor din ţară, subordonat marelui vornic. Cunoaştem patru asemenea mari vătafi de hînsari, amintiţi în documente între 17 iunie 1604 [138] şi 22 iunie 1619 [139]. Uneori acestor mari vătafi de hînsari li se spune şi „mari hînsari" [140].

Vătafii de hînsari — ca şi marii vătafi de hînsari — ocupau o poziţie socială importantă, apărînd adeseori în documente ală-

[134] *Ibidem,* vol. IV, p. 504. Cf. şi porunca din 12 septembrie 1643 adresată „vătaşilor de hînsari de pre acia margine", care se referă la ţinutul Putna (Acad. R. S. România, LXXII/43).

[135] Vezi doc. din : 4 ianuarie 1609, 24 iunie 1623 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.,* A, veac XVII, vol. II, p. 188 şi vol. V, p. 230).

[136] Pentru organizarea pe ţinuturi a hînsarilor vezi doc. din 4 septembrie 1696, în care sînt amintiţi hînsarii din ţinutul Tutova (G. Ghibănescu, *Surete,* XXII, p. 45).

[137] C. C. Giurescu credea că hînsarii erau comandaţi de vătafi şi căpitani (*op. cit.,* vol. II, partea II-a, p. 509), iar generalul Radu Rosetti considera că hînsarii „aveau o erarhie proprie : hînsărel, hînsar şi mare hînsar" şi că toţi aceştia se găseau sub comanda vătafilor, pe care îi asimilează cu căpitanii (*op. cit.,* p. 6).

Că marele vătaf de hînsari este superiorul vătafilor de hînsari rezultă şi din faptul că unii dintre aceştia au fost la început vătafi de hînsari şi au fost avansaţi după un timp la rangul de mari vătafi. De pildă, Ciomîrtan vătaf de hînsari la 13 iunie 1599 este amintit la 22 iunie 1619 ca fost mare vătaf de hînsari (*Doc. priv. ist. Rom.,* A. veac. XVI, vol. IV, p. 261 şi veac. XVII, vol. IV, p. 374).

[138] *Ibidem,* vol. I. p. 161.

[139] *Ibidem,* vol. IV, p. 374.

[140] Lui Sava mare vătaf de hînsari în doc. citat din 17 iunie 1604 i se spune la 2 aprilie 1605 mare hînsar (*ibidem,* vol. I, p. 223) iar Ionaşco mare hînsar la 26 mai 1616 *(idem,* vol. IV p. 7) este numit mare vătaf de hînsari la 12 august 1618 (*ibidem,* p. 291) iar la 25 mai 1625 hînsariul cel mare (*ibidem,* vol. V, p. 347).

turi de boieri, de staroşti sau pîrcălabi [141], fiind ei înşişi numiţi uneori boieri [142]. Ei plăteau o dare separată de restul hînsarilor, al cărui cuantum nu-l cunoaştem însă [143].

Obligaţiile hînsarilor nu erau numai de ordin militar — de a participa la luptă în schimbul prăzii capturate — aşa cum credeau, în general, cercetătorii mai vechi. Deoarece, în epoca de care ne ocupăm, cei care asigurau funcţia externă a statului o îndeplineau şi pe cea internă, îi găsim adeseori pe hînsari şi pe comandanţii lor îndeplinind cele mai variate atribuţii în cadrul administraţiei statului feudal. Astfel, ei erau folosiţi uneori pentru a face respectată autoritatea domnească. La 23 mai 1590, Petru Şchiopul, domnul Moldovei, porunceşte unor slugi domneşti, printre care şi un vătaf de hînsari, să silească la ascultare faţă de o poruncă a sa pe nişte nemeşi din Horbineşti [144].

Ca şi slujitorii, curtenii şi lefegiii, hînsarii erau folosiţi apoi la păstrarea ordinei în statul feudal. În timpul domniei lui Constantin Cantemir, cînd haiducia luase proporţii îngrijorătoare pentru clasa dominantă, Miron Costin — pe atunci staroste de Putna — a luat măsuri pentru stîrpirea „tîlharilor“, alcătuind unităţi speciale de seimeni şi hînsari pentru a lupta împotriva acestora [145].

După cum rezultă din unele scutiri acordate de domnie marilor stăpîni feudali, în primele decenii ale secolului al XVII-lea

[141] La 13 iunie 1599, Ciomîrtan vătaf de hînsari e trimis împreună cu pîrcălabul de Soroca să strîngă oameni pentru o hotărnicie (*ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 261) ; la 7 iulie 1607, Ionaşco vătaf de hînsari apare ca martor alături de starostele de Putna şi de cel de Tecuci (*idem*, veac. XVII, vol. II, p. 119) ; printre boierii care merg cu oastea, însoţindu-l pe Ştefan Tomşa pînă la Buzău, în 1616, se află, alături de un fost hatman, vornic, stolnic etc. şi Ionaşco mare hînsar (*Doc. priv., ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 7).

[142] *Ibidem*, p. 199.

[143] În izvorul din 1654 vătafii de hînsari figurează cu 84 de ughi (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 264).

[144] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 458—459.

[145] M. Kogălniceanu, *Cronici*, *II*, p. 37 şi I. Neculce, *op. cit.*, ed. acad. I. Iordan, ed. II-a, p. 99.

hînsarii îndeplineau şi anumite atribuţii de ordin fiscal, care nu apar prea bine definite în documente. De pildă, la 15 iunie 1605, se porunceşte staroştilor de Cernăuţi, vătafilor de hînsari şi globnicilor să lase în pace satul Coţmani al episcopiei de Rădăuţi. Dacă în acest document se arată că vătafii de hînsari trebuiau să nu mai scrie satul „pentru blanele (aşa în textul slav) hînsarilor“ [146], în alte documente nu se precizează ce anume atribuţii fiscale îndeplineau aceştia. De pildă, la 25 iunie 1623, Ştefan Tomşa porunceşte starostelui de Putna şi vătafului de hînsari care mergeau cu slujbe în ţinut (îndeplineau deci atribuţii de ordin fiscal) să lase în pace bucatele şi morile mînăstirii Tazlău [147], iar la 4 iulie 1621 Alexandru Iliaş dă poruncă pîrcălabilor şi hînsarilor să nu se amestece în luarea dijmei pe moşia Mogeşti a mînăstirii Bistriţa [148].

Faptul că hînsarii sînt amintiţi în unele scutiri împreună cu staroştii şi pîrcălabii — comandanţii administraţiei din ţinuturi — denotă că ei îndeplineau rosturi destul de importante în aparatul local al statului feudal.

Foarte adeseori îi întîlnim apoi pe vătafii de hînsari — alături de diverşi alţi boieri, curteni şi slujitori — îndeplinind felurite porunci domneşti, în special privind hotărniciile de moşii [149].

4. *Haiducii*

În Transilvania, haiducii erau o categorie importantă de ostaşi, motiv pentru care, în dicţionarul austriac adeseori citat,

[146] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 249.

[147] *Ibidem*, vol. V, p. 230.

[148] Arh. St. Buc., m-rea Tazlău, VIII/14.

[149] Vezi doc. din: 13 iunie 1599, 22 iunie 1619, 12 septembrie 1643, 25 ianuarie 1644 etc. *(Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 261, veac. XVII, vol. IV p. 364, Acad. R. S. România, LXXII/43 şi XCIX/92).

din 1726, se spune că haiduc = soldat maghiar[150]. Asemenea haiduci din Transilvania au fost aduşi şi în Ţara Românească, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, de boierii pribegi veniţi contra lui Radu Paisie, iar în Moldova de pretendentul Ştefan Mîzgă la 1566[151].

Haiducii au constituit apoi un important contingent în oastea lui Mihai Viteazul, care dispunea de un corp de 8000 asemenea ostaşi. După cum rezultă din mărturiile vremii, haiducii erau oameni liberi, veniţi din diferite părţi, din Ungaria, Serbia şi chiar români, care primeau arme şi muniţii, luptînd pentru prada pe care o luau în bătălie, ca şi hînsarii[152]. Haiducii din Peninsula Balcanică au luptat cu mult curaj împotriva stăpînirii otomane pînă tîrziu. în secolul al XIX-lea[153].

[150] C. Giurescu, *Material*, II, p. 140.
Despre haiduci, ţărani liberi deveniţi oşteni în secolul al XVI-lea, există o foarte bogată literatură din care menţionăm : Béres Andras şi Mody Gyorgy, *A hajduság törteneténeg és néprajzának irodalma* [Literatura istoriei şi etnografiei haiducilor], Debreţin, 1956, 51 p. ; Rácz István, *A hajdúság története* [Istoria haiducilor], f. l., 1957, 70 p. ; Danko Imre, *A hajdú etnikum Kérkéséhez* [Contribuţii la problema originii etnice a haiducilor], „A Debreceni Déri Múzeum évkönive", Debreţin, 1960 ; Szabo István, *A hajdúság Kialakulása* („Alföld", 1956, t. VII, nr. 3, p. 50—57) ; Szendrey István, *A bihari hajdúk pere a hájdusgabadsagert* [Procesul haiducilor din Bihor pentru libertate], Debreţin, 1957, 63 p. ; Rácz István, *Hajdúszobosló önkormányzata a XVII században* [Autoritatea locală a haiducilor în sec. XVII], „A Debreceni Déri Múzeum évkönyve", Debreţin, 1960 etc.

[151] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 48, 49, Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 46 şi Gr. Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 192.

[152] Hurmuzaki, III/1, p. 430. Cf. şi I. Sîrbu, *op. cit.*, II, p. 297. Vezi şi Hurmuzaki, XII, p. 36. *Este, de altfel, posibil ca termenul haiduc să nu fie altceva decît traducerea cuvîntului husar*, care — după cum am văzut — însemna brigand sau tîlhar. În evul mediu, clasa dominantă — de la care ne-au rămas cele mai multe mărturii scrise, documente, cronici etc. — numea adeseori „tîlhari" sau „hoţi" pe cei care luptau împotriva asupririi sociale.

[153] Vezi Makovski A., *Hajdutite v Makedonija prez părvata polovina na XVII v.* [Haiducii din Macedonia în prima jumătate a sec. XVII] („Izvestija na Instituta za istorija pri Bălgarskata Akademija na naukite", 14—15, 1964, p. 195—213).

Aceşti haiduci — conduşi de Baba Novac şi Deli Marco [154] — au adus o contribuţie de seamă la victoriile lui Mihai Viteazul [155]. Astfel, la 1596, 1200 de haiduci au cucerit Plevna, de unde s-au întors cu multă pradă [156], iar mai tîrziu, în 1599—1600, au avut un rol de seamă în bătălia de la Şelimbăr, ca şi la cucerirea Moldovei [157].

Haiducii sînt amintiţi apoi şi în oastea lui Radu Şerban, mulţi dintre ei rămaşi, cu Deli Marco, din timpul domniei lui Mihai Viteazul [158], iar alţii veniţi din Ungaria.

Din numeroase documente din această vreme rezultă că acest corp de oaste, care trăia din pradă, continua practica jafului şi în timp de pace [159].

Ultima menţiune cunoscută a haiducilor este din vremea domniei lui Matei Basarab, cînd cronica Ţării Româneşti îi aminteşte pe haiducii călări alături de seimeni în oastea trimisă să împiedice intrarea lui Vasile Lupu în ţară, la 1653 [160]. Nu ştim sigur dacă aceştia erau — ca şi haiducii lui Mihai Viteazul — oşteni plătiţi din pradă sau mercenari unguri sau sîrbi, care se găseau, de asemenea, în oastea lui Matei Basarab.

În Moldova, haiducii sînt amintiţi în lupta de la Cornul lui Sas, fiind veniţi din Polonia [161].

[154] Cronica lui Szamöskozy, ed. I. Crăciun, p. 144 şi A. Veress, *Documente*, V, p. 17.

[155] Hurmuzaki, XII, p. 258.

[156] I. Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 232, 233, 414, 416—417 passim.

[157] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 78 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 318.

[158] Szamosközy, *op. cit.*, p. 172, 173, 192. Acesta aminteşte, în afară de Deli Marco, şi pe Mihail Horvath, căpitanul haiducilor maghiari, şi pe Deli Sava, conducătorul haiducilor sîrbi. Vezi şi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. II, p. 238. Despre participarea lor în lupta de la Braşov, vezi şi doc. din ⟨1614—1615⟩ şi 12 mai 1630, în care se vorbeşte de nişte ţigănci prinse şi vîndute de ei (Acad. R. S. România, CCCVIII/61 şi Arh. St. Buc., m-rea Valea, XVIII/16).

[159] Vezi doc. din: 8 iunie 1598, 28 aprilie 1605, 6 iunie 1607 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 328, veac. XVII, vol. I, p. 165 şi 268).

[160] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 110.

[161] Miron Costin, *Opere*, p. 59.

5. *Arcaşii, suliţaşii, sineţarii, puşcaşii şi tunarii*

a. *Arcaşii.* Sînt un corp al oştirii moldovene, ale cărui efective nu le cunoaştem. După părerea lui Miron Costin, aceştia, împreună cu călăraşii, ar fi fost colonizaţi de Dragoş vodă în sudul Moldovei. El afirmă că arcaşii „se aseamănă cu pedestrimea cea turcească pe care o numesc solaci, căci mergeau la război pe jos, cu arcuri, fără poveri, numai cu o tolbă de săgeţi şi cu arcul pe braţ“ [162]. Cronicarul are aci în vedere pe toţi oştenii moldoveni înarmaţi cu arcuri şi săgeţi, arme care au fost foarte mult folosite de oştirile noastre în evul mediu. Miron Costin trece însă pe arcaşi ca o categorie separată de oşteni, alături de călăraşi, dărăbani, seimeni şi „slujitorii cu leafă“ [163].

Întrucît arcaşii apar foarte rar în documente [164], ne lipseşte orice posibilitate de a face chiar aprecieri aproximative despre efectivele lor.

b. *Suliţaşii.* Suliţele sau lăncile au fost unele din armele cu cea mai largă răspîndire în vremea de care ne ocupăm, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească.

În secolele XVI—XVII, în documentele moldovene sînt amintiţi numeroşi oameni avînd titlul de suliţaş, de la arma pe care o purtau [165]. În Ţara Românească, un grup asemănător îl alcătuiau fustaşii, înarmaţi şi ei cu suliţe şi care aveau ca atribuţie paza palatului domnesc. Ca şi pentru arcaşi, ne lipsesc ştirile despre numărul suliţaşilor.

[162] *Ibidem,* p. 233, 236. Vezi şi B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum,* II, col. 1499. I. Bogdan îi considera oşteni călări (*Documentul Rîzenilor,* p. 63).

[163] Miron Costin, *Opere,* p. 387.

[164] Vezi doc. din 24 ian. 1617 (*Doc. priv. ist. Rom.,* A, veac. XVII, vol. III, p. 88). Arcaşii sînt amintiţi şi în oastea lui Ioan vodă Viteazul (*Cronicile slavo-române,* ed. cit., p. 150).

[165] Vezi doc. din: 4 aprilie 1577, 17 mai 1583, 13 mai 1590, 5 februarie 1612, 1 august 1615, 1 aprilie 1618, 12 februarie 1619 ⟨1661—1665⟩ etc. (*Doc. priv. ist. Rom.,* A, veac. XVI, vol. III, p. 84, 219 şi 457, veac. XVII, vol. III, p. 60 şi 223, vol. IV, p. 257, 311, Arh. St. Buc., AN, MMDCLXXIII/1 şi N. Iorga, *Studii şi doc.,* VI, p. 84).

c. *Sinețarii*. Sînt o categorie de oșteni moldoveni, purtători de sinețe sau puști. Deși atît seimenii cît și dorobanții erau înarmați cu sinețe[166], nu s-a dat numele de sinețari decît unei cete de oșteni din regiunea Orhei-Soroca, unde sînt întîlniți, începînd din secolul al XVI-lea, numeroși vătafi de sinețari[167]. Cum vătafii conduceau efectivele unui steag și cum în documente nu apare decît cîte un vătaf de sinețari odată, rezultă că numărul acestora nu era prea mare.

Din documente nu reiese prea clar care era regimul lor fiscal. În izvodul de dări din iunie 1654, sinețarii sînt trecuți separat, cu 201 ughi și cu mențiunea „sănițarii cu 6 ug. un vătav“ [168]. Dacă plăteau cîte 6 ughi dare, rezultă că erau circa 33 de sinețari. Cît privește obligațiile lor față de statul feudal, ele erau numai de natură militară.

d. *Pușcașii sau pușcarii*. În Țara Românească, pușcașii au alcătuit un grup de oșteni înarmați cu puști, așa cum erau în Moldova sinețarii. În documentele muntene se întîlnesc numeroși

[166] Miron Costin, *Opere*, p. 99, 134, 193.

[167] — Stoica, la 25 iulie 1599 (*Moldavia v epohu feodalizma*, p. 162) ;

— Ionașco, la 18 iulie 1617 și 25 iulie ⟨1617⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 196 și A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 56) ;

— Ursu, ante 15 mai 1619 (*Moldavia v epohu feodalizma*, p. 350) ;

— Vasilie, la 10 septembrie 1626 (Acad. R. S. România, DCXXI/186) ;

— Ionea, la 16 mai 1640, (*idem*, CXXXVII/188) ;

— Chifa, la 1 martie 1647, (*idem*, LXXII/48) ;

— Vlasie, la 25 februarie 1648 și 1 septembrie 1655 (*idem*, XXII/275 și 182) ;

— Vasilie, la 23 septembrie 1652 și 28 ianuarie 1661 (*idem*, LVI/16 și AN, XCI/34) ; la 3 octombrie 1665 este fost vătah (Acad. R. S. România, AN, XCI/48) ;

— Dumitrașco Murguleț, ante 5 decembrie 1661 (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 17) ;

— Vasile Urdă, la 3 octombrie 1665 și 26 martie 1666 („I. Neculce“, 1924, p. 181 și Acad. R. S. România, XCI/48). Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 770.

[168] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 263.

puşcaşi sau puşcari, începînd de la ⟨1510—1511⟩ [169]. Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ei erau conduşi de un vătaf [170], ca şi sineţarii moldoveni.

Constantin Şerban scria lui Gheorghe Rakoczi că va strînge 100 de puşcaşi „din olatele noastre", pe care nu-i va plăti cu leafă, ci îi va scuti de dări [171]. De la el ni s-a păstrat un document, din 29 ianuarie 1657, prin care scuteşte de dări pe doi oameni din Negomireşti-Muscel, care erau puşi „la ceata puşcarilor, la 8 ughi" [172]. Puşcaşii lui Constantin Şerban făceau deci parte din categoria privilegiaţilor fiscali, nu a mercenarilor. La începutul secolului al XVIII-lea, în atribuţia puşcaşilor intra şi paza temniţei, în schimbul acestei slujbe fiind scutiţi de dări [173].

Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova puşcaşii erau ostaşii care făceau serviciul la tunuri, după cum ne informează Dimitrie Cantemir [174]. Aici tunurile se numeau puşci [175]. În secolul al XVII-lea sînt amintiţi numeroşi puşcari sau puşcaşi, îndeosebi în ţinuturile Hotin şi Neamţ [176]. În izvodul de dări din iunie 1654, „puşcaşii ot Neamţ" sînt trecuţi ca o categorie fiscală separată de restul ţării, plătind 20 de ughi [177]. Precum se vede,

[169] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. I, p. 63. Vezi şi doc. din: 10 octombrie 1606, 19 mai 1614, 7 decembrie 1632, 15 noiembrie 1635, 26 iunie 1639, 16 aprilie 1645, 3 iulie 1668 etc. (*ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 230 şi 278; Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXXVIII/3 şi LVII/4, ep. Buzău, LXXV/5, Acad. R. S. România, XLIII/9 şi CLXXXV/73).

[170] Vezi doc. din 26 mai 1577 şi 6 aprilie 1626 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 275 şi Acad. R. S. România, CXLI/50).

[171] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48.

[172] Acad. R. S. România, MCDLX/222.

[173] Vezi doc. din 26 august 1705 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, III/11).

[174] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 162.

[175] Vezi M. Costin, *Opere*, p. 160, 163, 172 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 65, unde se spune „*artilerie adecă puşcărie*". Vezi şi cronica lui Grigore Ureche, care arată că, la 1574, de zgomotul puşcilor (tunurilor) „nici puşcarii nu mai ştia în cine da" (ed. cit., p. 203). Cf. şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 168—169.

[176] Doc. din: august 1607, 13 aprilie 1619, 5 aprilie 1627, 30 iunie 1628, 21 mai 1668 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 124, N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 81, Biblioteca Centrală de Stat, VI/2, Acad. R. S. România, IV/227 şi G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/2, p. 64.

[177] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 263.

ei nu erau prea numeroşi. Tot în secolul al XVII-lea apar în documente şi vătafii de puşcari [178].

După cum rezultă dintr-un document de la Antioh Cantemir, din 11 mai 1696, puşcaşii constituiau o ceată privilegiată, în care nu erau primiţi oamenii aserviţi [179].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Grigore al II-lea Ghica a înfiinţat două steaguri de vînători şi puşcaşi, care făceau de serviciu cu săptămîna la curtea domnească, fiind scutiţi de dări [180].

e. *Tunarii.* Sînt o ceată militară întîlnită numai în Ţara Românească, unde documentele din secolul al XVII-lea semnalează numeroşi oameni purtînd acest titlu [181]. La mijlocul secolului al XVII-lea exista şi un iuzbaşă de tunari [182], ceea ce dovedeşte că ei alcătuiau un steag.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea este foarte probabil că tunarii îndeplineau un rol de seamă numai la diverse solemnităţi de curte, ca, de pildă, alegerea domnilor, cînd se trăgea cu tunul. La numirea ca domn a lui Gheorghe Duca, boierii caimacami „scoate tunurile de dă cu ele după obicei", iar la reconfirmarea sa în domnie „au dat cu 12 tunuri şi slujitorimea cu puşcile" [183]; cînd lui Constantin Brîncoveanu i s-a trimis caftanul de domnie, acesta l-a primit pe solul turc „dînd cu tunurile şi altele făcînd, după obicei" [184].

[178] Doc. citate şi mai sus din: august 1607, 13 aprilie 1619, 12 februarie 1659, 22 martie 1666, 20 august 1708 (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, CXXX/32 şi LIII/12, m-rea Secu, I/20).

[179] Arh. St. Iaşi, CD/20.

[180] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 435 şi Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 442 v.

[181] Doc. din: 15 decembrie 1619, 20 aprilie 1634, 6 februarie 1642, 19 octombrie 1663, 5 iunie 1665 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 447, Arh. St. Buc., AN, CXI/29, Mitr. Ţării Rom., CCCLIII/11, m-rea Căldăruşani, XXXVI/6, Biblioteca Centrală de Stat, LXXXVIII/1 şi Acad. R. S. România, CXCV/26).

[182] Doc. din 6 februarie 1642 (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XXXVI/6).

[183] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 158 şi 168.

[184] *Ibidem*, p. 188. Vezi şi p. 218.

Capitolul 4

MERCENARII (LEFEGIII) ŞI EVOLUŢIA LOR

I. Evoluţia mercenarilor şi întreţinerea lor

Mercenarii sau lefegiii au constituit în evul mediu o armată nouă, pricepută mai ales în mînuirea armelor de foc şi care a contribuit, pe lîngă alţi factori, la întărirea puterii centrale în diferite ţări ale Europei. Engels a arătat că, în armata feudală, „ostaşii erau mai strîns legaţi de seniorii lor feudali direcţi decît de comandantul regal al armatei", motiv pentru care puterea regală nu putea duce nici un război fără sprijinul seniorilor feudali. Din această cauză, „regii se străduesc să se elibereze de această armată feudală şi să-şi creeze o armată proprie", apelînd la „trupe recrutate sau închiriate", care-i făceau independenţi de puterea armată a feudalilor [1].

În Ţara Românească şi Moldova mercenarii nu au constituit o oaste atît de numeroasă ca aceea alcătuită din curteni şi slujitori, datorită unor cauze obiective. În vremea predominării economiei naturale, domnia nu dispunea de suficiente mijloace băneşti pentru a întreţine o oaste de mercenari, motiv pentru care prefera alte mijloace de răsplată a slujbei, mai adecvate situaţiei existente.

Din timpul domniei lui Vlad Ţepeş ne-a rămas o foarte interesantă scrisoare care ilustrează această situaţie. Cerînd braşovenilor să-i trimită „voinici" pentru oastea sa, domnul declara că nu dispune de bani ca să-i plătească, dar că îi va „milui" şi „hrăni" (миловат и хранит) ca şi pe slugile sale [2]. În această vreme, cînd banii erau rari, „mila" şi „hrana" constituiau mijloace obişnuite de răsplată a serviciilor făcute domniei.

[1] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, Buc., 1958, p. 190—191.
[2] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 99.

Nici mai tîrziu, cînd ţările române au intrat sub dominaţia turcească, domnia nu dispunea de resurse băneşti prea mari pentru întreţinerea mercenarilor. Sumele strînse din ţară erau utilizate în primul rînd pentru plata tributului, mereu sporit de către turci, şi apoi pentru îmbogăţirea rapidă a domnului — care nu ştia niciodată cît timp va domni — şi a dregătorilor săi. Cînd amestecul turcesc în treburile celor două ţări a devenit mai puternic, turcii nici nu au mai permis recrutarea unui număr prea mare de oşteni, de teamă ca armele acestora să nu fie îndreptate împotriva lor. Cu toate acestea, în anumite perioade din istoria noastră medie, îndeosebi la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd domnii noştri au dezlănţuit lupta pentru eliberarea de sub dominaţia otomană, numărul mercenarilor a crescut în mod deosebit ; fiind pricepuţi în meşteşugul armelor, ei erau preferaţi oştenilor de ţară.

Mercenarii (transilvăneni şi poloni) sînt amintiţi încă din prima jumătate a secolului al XV-lea ; primii în timpul domniei lui Dan al II-lea [3], ceilalţi în timpul luptelor dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun [4]. Aşa cum am arătat mai sus, Vlad Ţepeş cerea şi el braşovenilor „voinici" să-i slujească, dar recunoştea că, neavînd bani, nu le va putea da leafă (жолдь).

Mercenarii au continuat să existe şi în secolul al XVI-lea, efectivele lor crescînd în a doua jumătate a acestui secol, îndeosebi în ultimul său deceniu, cînd are loc ridicarea ţărilor române împotriva exploatării nemiloase a Porţii.

Despre Mihai Viteazul, cronica ţării spune că, „deaca pierdu atîţea voinici..., începu a trimite pen toate ţările străine ca să strîngă voinici viteji ; şi aduse leşi şi cazaci şi de tot feliul de oameni, care-i erau de folos" [5]. De la el s-au păstrat şi scrisori prin care cheamă în slujbă oşteni mercenari din Transilvania, Polonia şi din ţinuturile căzăceşti [6]. După unele informaţii, Mihai

[3] *Szekely oklevéltár*, III, p. 41.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 96.
[5] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 65. Vezi şi Hurmuzaki, XII, p. 567.
[6] Hurmuzaki, XII, p. 44, S. II/1, p. 380, „Romanoslavica", V, p. 162.

Viteazul ar fi avut pînă la 23 000 de mercenari [7], care — aşa cum vom vedea — i-au cauzat multe neplăceri din cauza neplăţii la timp a lefilor.

După domnia lui Mihai Viteazul, numărul mercenarilor a scăzut continuu pînă spre mijlocul secolului al XVII-lea, cînd a crescut din nou, ajungînd pînă la 8 000 de oameni, în timpul domniilor lui Vasile Lupu şi Matei Basarab. Urmaşii acestora însă, Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban, nu mai dispuneau decît de aproximativ 2 000 de mercenari fiecare [8].

Pe măsura decăderii slujitorilor şi curtenilor, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mercenarii au căpătat o importanţă tot mai mare, ajungînd ostaşii de încredere ai domnilor, mai ales ai acelora care nu aveau motive să se încreadă în localnici [9] şi care găseau în ostaşii cu plată principalii lor apărători împotriva poporului pe care-l asupreau. Într-o interesantă scrisoare din 11 iunie 1657, domnul Moldovei, Gheorghe Ştefan, recunoştea deschis că, dacă n-ar avea „oaste cu simbrie“ cu sine, „prostimea ne-ar alunga din scaun pentru dările multe pe care, de nevoie, le aruncăm asupra ei“ [10].

[7] Hurmuzaki, III/1, p. 431. Vezi şi N. Iorga, *Doc. nouă relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 34, 68.

Menţionăm că şi în Transilvania numărul mercenarilor a crescut în mod deosebit tot la sfîrşitul secolului al XVI-lea, ajungînd pînă la 30 000 de oameni, recrutaţi dintre ţărani. Vezi Maksay Ferenc, *Parasztság és szoldos-szolgálat a XVI századi Magyaroszágon*. [Ţărănimea şi serviciul de mercenari în secolul XVI] („Hadtörteneti Közlemények“, 1956, t. 3, nr. 1, p. 26—42).

[8] Miron Costin, *Opere*, p. 169 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXVI.

Despre evoluţia numărului mercenarilor vezi şi gen. R. Rosetti, *Organizarea*, p. 6—7, N. Iorga, *Le dèveloppement des troupes mercenaires dans les pays roumains des origines à la fin du XVIII-e siècle* („Revue internationale d'histoire militaire“, 1939—1940, nr. 3, p. 140—143) şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 744—748.

Despre etimologia cuvîntului lefegiu, de la uléfé, vezi I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 56—57.

[9] Vezi M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 110, unde se spune că C. Duca fusese sfătuit să alcătuiască steaguri de seimeni străini şi să nu aibă încredere în „pămînteni“.

[10] „Rev. istorică“, 1926, p. 318.

Majoritatea acestor mercenari erau străini, dar între ei se găseau şi mulţi băştinaşi, unii chiar în grupurile care purtau numiri străine (cazaci, seimeni etc.), precum şi munteni în Moldova [11] sau moldoveni în Ţara Românească (leventii).

Mercenarii primeau de la domnie leafă, echipament şi hrană, întreţinerea lor fiind foarte costisitoare.

Primele dovezi despre plata lefii mercenarilor sînt din prima jumătate a secolului al XV-lea. În vremea luptelor cu turcii, Dan al II-lea oferea un perper pe lună călăreţilor şi o treime de perper ostaşilor pedeştri [12]. Mai tîrziu, domnul Moldovei, Ilie, aflat în luptă cu fratele său, angaja mercenari din Lituania, cărora le promitea „cîte 5 grivne polone de lancie şi cîte trei zloţi turceşti grivna“ [13].

Deşi mercenarii au continuat să existe şi în secolul al XVI-lea, nu dispunem de ştiri prea numeroase despre mărimea simbriei lor în această vreme.

În secolul al XVI-lea, în Transilvania, Ferdinand I şi Ştefan Bathory plăteau ca soldă lefegiilor lor cîte trei florini lunar călăreţilor şi cîte doi pedestraşilor [14]. Este de presupus că în jurul acestor sume vor fi fost şi lefurile mercenarilor veniţi din Transilvania în Ţara Românească şi Moldova.

La sfîrşitul acestui secol, într-o epocă de război între Imperiul otoman şi puterile creştine, lefurile mercenarilor au crescut.

[11] Vezi scrisoarea din 13 ianuarie 1620, adresată de Gavriil Movilă lui Gaspar Graţiani, în care, referindu-se la trimiterea unui căpitan moldovean în Ţara Românească pentru ca „să strîngă oameni de slujbă“ să-i ducă în Moldova, domnul Ţării Româneşti arată că nu s-au găsit amatori pentru aceasta, deoarece cei care sînt în ţară *„slujescu pre casele lor“*, iar străinii au plecat în Transilvania să caute slujbă (doc. publicat de P. P. Panaitescu, în „Rev. istorică română“, 1932, p. 385—386).

[12] *Szekely oklevéltár*, III, p. 41. Vezi şi tabelul de lefurile mercenarilor în secolele XVI—XVII, întocmit de generalul R. Rosetti, *Istoria artei militare*, p. 305.

[13] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 96.

[14] *Corpus Juris Hungarici*, II, p. 346, şi „Acta Musei Napocensis“, II, 1965, p. 353.

La 1595, de pildă, împăratul Rudolf al II-lea plătea cîte patru florini lunar călăreţilor şi cîte trei pedestraşilor [15].

Cît priveşte cuantumul lefii în timpul domniei lui Mihai Viteazul, acesta plătea lunar trei taleri soldatului pedestru şi cinci taleri călăreţului, în afară de hrană şi echipament; ceauşii primeau cîte şase groşi, vătafii cîte patru taleri, iuzbaşii pedeştri 12 groşi, cei călări 20 de taleri, iar căpitanii cîte 55 de taleri lunar [16]. Căpitanul primea deci de 18 ori mai mult decît un oştean pedestru şi de 11 ori mai mult decît unul călare.

În acelaşi timp, Ieremia Movilă dădea 10 flórini pe lună călăreţilor şi şase pedestraşilor [17]. El mărise mult leafa mercenarilor, care primeau în vremea domniei lui Ştefan Răzvan numai cîte cinci florini lunar călăraşul şi patru florini lunar pedestraşul [18]. Leafa mercenarilor a rămas la acest nivel şi la mijlocul secolului al XVII-lea. La 1654, Gheorghe Ştefan afirma că mărise leafa „catanelor ungureşti" de la patru la cinci florini lunar [19].

La sfîrşitul secolului al XVII-lea, mercenarii „făcuţi" de Constantin Cantemir pentru a stîrpi pe tîlhari primeau cîte patru lei lunar [20], iar Dimitrie Cantemir oferea cîte cinci ruble pe lună ostaşilor săi lefegii strînşi la 1711 pentru lupta contra turcilor [21].

Din unele izvoare mai tîrzii, ar rezulta că leafa mercenarilor a scăzut în veacul al XVIII-lea pînă la trei lei pe lună, ei continuînd să primească, însă, pîine zilnic, iar o dată pe an, la Paşti, haine sau postav [22]. Menţionăm că, în această vreme, în

[15] *Corpus Juris Hungarici*, II, p. 754.

[16] „Romanoslavica", V, p. 162, Hurmuzaki, XII, p. 44 şi 567, A. Veress, *Documente*, V, p. 80, 106 şi „Arhiva someşană", 1936, p. 130.

[17] Hurmuzaki, IV/1, p. 73.

[18] A. Veress, *Documente*, IV, p. 237.

[19] A. Veress, *op. cit.*, X, p. 276. Menţionăm că, aproximativ în aceeaşi vreme, la 1661, Ioan Kemény promitea că va plăti pe cei veniţi din Moldova în oastea sa cu 4—6 florini lunar (Hurmuzaki, XV/2, p. 1311). Vezi şi D. şi L. Demeny şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256 şi 265.

[20] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 99.

[21] *Cronica Ghiculeştilor*, ed. A. Cioran şi N. Comariano, Buc., 1965, p. 97 şi Ioan Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 222.

[22] D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 209 şi Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt, 1778, p. 46.

Moldova, slugile sau argaţii primeau cîte un leu pe lună [23], deci mult mai puţin decît mercenarii.

Cînd numărul mercenarilor creştea, plata lefii lor constituia una din cele mai mari preocupări ale domniei. În vremea domniei lui Mihai Viteazul, cînd numărul mercenarilor trecea uneori de 20 000, pentru leafa lor trebuiau circa 100 000 de taleri lunar [24], o sumă imensă pentru resursele ţării, sumă pe care domnul — cu toate „năpăştile" puse pe locuitori — nu avea de unde să o plătească.

Din această vreme s-a păstrat o bogată corespondenţă în legătură cu dificultăţile create domnului şi ţării de către mercenari. De cîteva ori, aceştia s-au ridicat împotriva lui Mihai, năvălind în palatul său şi cerîndu-i solda neplătită la vreme [25]. Viteazul domn recunoştea el însuşi că şi-a pustiit ţara cu atîta oaste neplătită, că şi-a zălogit averea personală şi că nu a cruţat nici odoarele mînăstirilor [26]. Neputînd să le plătească soldele în 1599, Mihai Viteazul „au slobozit oştile pre în ţeară" unde au făcut mult rău [27].

Neplătiţi la vreme, mulţi dintre aceşti mercenari au plecat. Acest fapt a dus la dezagregarea oştirii de lefegii a lui Mihai Viteazul şi a contribuit în mare măsură la căderea voievodului muntean [28].

O altă modalitate de a plăti pe mercenari era aceea de a sili pe locuitori să achite ostaşilor cu plată dările către domnie, în contul lefurilor datorate de domnie mercenarilor, după cum

[23] Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 204.

[24] Hurmuzaki, III, p. 399. În raportul lui Petru Armeanul şi Ungnad din 2 ianuarie 1600, aceştia apreciază cheltuielile trupelor lui Mihai Viteazul la 145 000 de taleri lunar (*ibidem*, XII, p. 567).

[25] Hurmuzaki, XII, p. 304—305, 371, 677, 838, A. Veress, *Documente*, V, p. 51, 61, 78—82. Vezi şi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 243, 254 şi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 64 şi 218.

[26] „Diplomatarium italicum", I, 1925, p. 396—399, Hurmuzaki, XII, p. 753.

[27] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 187.

[28] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65.

rezultă dintr-o serie de documente de la începutul secolului al XVII-lea [29].

O situaţie asemănătoare aceleia din timpul lui Mihai Viteazul se întîlneşte în Moldova în vremea domniei lui Gheorghe Ştefan, cînd — spune Miron Costin — „era la noi în ţară amu mai greu de dări, pentru mulţimea lefeciilor ce ţinea Ştefan vodă, spre pilda lui Matei vodă" [30]. Domnul Moldovei plătea o sumă foarte mare celor 2 300 de ostaşi cu plată ai săi ; dintr-o socoteală rămasă din iunie 1654, rezultă că leafa lor — fără aceea a nemţilor — era de 56 593 ughi [31].

Neavînd totdeauna bani să-şi plătească mercenarii, în secolul al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor, domnia recurgea adeseori şi la un alt mijloc ; dădea pe mîna lor pe boierii de la care vroia să scoată bani — fie pe cei consideraţi duşmani, fie pe cei care rămîneau datori din diferite slujbe — şi mercenarii (de regulă seimeni) îi sileau pe aceştia să le dea banii în contul lefilor lor. Astfel, în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, vel vistierul Gheorghe Mitrea, rămînînd dator cu cîteva pungi de bani din socoteala vistieriei, a fost „aruncat la seimeni, la lefe, de l-au închis la odăile sale". Seimenii l-au ţinut închis „pentru lefele sale" şi l-au „pedepsit peste poruncă", silindu-l de „nevoie" să dea bani „pe la steaguri siimeneşti, la carii era orînduit" [32].

Alteori, domnitorul dădea pe mîna lefegiilor pe boierii rămaşi datori din strîngerea dărilor, după cum arată pentru veacul al XVII-lea două documente moldovene [33] şi unul muntean [34]. În sfîrşit, cîteodată domnul nici nu mai aştepta adunarea dărilor,

[29] *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XVII, vol. I, p. 78 şi 377.

[30] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 169. Pe de altă parte, cronicarul afirmă că „slujitorii mila şi cinstea care au avut la această domnie n-au avut nice la o domnie" (*ibidem*, p. 180).

[31] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 267.

[32] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 85 şi 297 ; vezi şi p. 75 şi I. Neculce, *Cronica*, ed. cit., p. 155. Cf. şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a p. 750.

[33] Doc. din 1655 (*Uricarul*, X, p. 230) şi 2 mai 1661 (Acad. R. S. România, Condica Zorleni nr. 69 şi N. Iorga *Studii şi doc.*, VI, p. 23).

[34] Doc. din 26 mai 1678 (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CIII bis/1).

ci-i trimitea pe seimeni la zlotaşii strîngători de dări „să-şi meargă să-şi strîngă lefele“ [35].

Neavînd mijloace să întreţină o oaste permanentă de mercenari, în unele cazuri domnia chema lefegii în solda sa numai în cazuri deosebite, cînd avea neapărată nevoie de ostaşi, şi-i licenţia de îndată ce situaţia revenea la normal. Astfel, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1672, Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei, cere unui mare boier al său să dea drumul seimenilor „să să ducă să nu mai şază“. Aceştia fuseseră în slujba domnitorului cu ocazia luptelor de la Hotin, în ziua de 10 august 1672. La 15 octombrie, domnul, nemaiavînd nevoie de serviciile lor, seimenii au fost „sloboziţi“ [36]. Tot astfel procedează mai tîrziu Constantin Cantemir pentru a stîrpi „tîlharii“ care se înmulţiseră peste măsură în timpul său, angajînd cu leafă, pentru această acţiune, chiar pe unii din foştii „tîlhari“ [37].

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, în împrejurări deosebite, cînd era nevoie de un număr mai mare de mercenari, Poarta otomană dădea voie domnilor să-i „facă“ „cu leafă împărătească“, ţinîndu-i cu „leafă şi tain“ cît timp era nevoie de serviciul lor [38] şi eliberîndu-i din slujbă după aceea.

În mod obişnuit, mercenarii primeau de la domnie — în afară de leafă — hrană şi echipament.

[35] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, II, p. 309.

[36] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 167—168.

[37] D. Cantemir, *Viaţa lui C. Cantemir*, p. 67, 76, 94.

[38] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 387 şi III, p. 125. Vezi şi porunca din 21 octombrie 1716, dată de turci domnului Moldovei în vremea venirii cătanelor austriece, prin care acesta este autorizat să completeze numărul de ostaşi necesari pentru paza şi apărarea Moldovei, urmînd ca cheltuielile făcute să fie scăzute apoi din haraciul ţării. În anul 1718, domnul arăta Porţii că înscrisese 1500 de ostaşi care au făcut de pază şi a căror întreţinere îl costase 75 000 de taleri, dar turcii au refuzat plata banilor „întrucît paza ţării cade pe seama voievozilor Moldovei“ (copii la Inst. de istorie în trad. lui M. Gubolgu şi M. Mehmet).

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, se dădea echipament de la domnie cazacilor și seimenilor [39], iar în secolul al XVIII-lea, așa cum se arată în Condica lui Gheorgachi. logofătul, primeau haine de la domnie seimenii [40].

În secolele XVI—XVII, primeau obroace [41] de hrană mercenarii și cei care serveau la curtea domnească. Într-o scrisoare din 4 septembrie 1696, Constantin Cantemir, domnul Moldovei, arată într-un mod cît se poate de limpede că *„slujitorii a curții făr oboroaci nu pot hi“* [42] (între slujitori fuseseră incluși în această vreme și mercenarii).

Primele dovezi despre obroacele date lefegiilor sînt din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd numărul lor a crescut în mod deosebit. Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, ne informează că stăpînul său cheltuia 250 000 de scuzi anual „dînd de mîncare unui număr mare de persoane care servesc la curte“, precum și unui număr de 1000 de mercenari aflați în solda sa [43].

În scrisorile prin care chema în oastea sa pe cei care doreau să lupte cu leafă, Mihai Viteazul le promite acestora că, pe lîngă leafă, „voi da și hrană, pîine și carne“ [44], precum și haine pe timp de un an. Căpitanii și iuzbașii urmau să primească bani pentru masă, cîte 50 de taleri lunar primii și cîte 15 taleri ceilalți [45].

În Moldova, primeau obroace de carne și pîine — uneori și de fîn pentru cai — toți lefegiii. În 1653, Gheorghe Ștefan scria

[39] *Condica vistieriei*, p. 9, 13, 30, 91, 594 passim.

[40] Ed. D. Simonescu, p. 297—298.

[41] Pentru semnificația cuvîntului obroc vezi D. Mioc și N. Stoicescu, *Măsurile medievale de capacitate din Țara Românească* („Studii“, 1963, nr. 6, p. 1361).

[42] G. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 45 și N. Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 199.

[43] Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944, p. 177.

[44] Dintr-o relație din anul 1595, referitoare la oastea lui Mihai Viteazul, ar rezulta că mercenarii săi primeau la acea dată un bou pe zi pentru 100 de oameni (A. Veress, *Documente*, IV. p. 214).

[45] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, în „Romanoslavica“, V, p. 162. Vezi și Hurmuzaki, XII, p. 44, 505 și S. II/2, p. 209.

lui Ioan Kemèny că a dat cătanelor ungureşti care erau în slujba sa, pe lîngă leafă, şi mertice de carne, pîine şi fîn [46], iar cronica ţării ne informează că, în domnia a doua a lui Grigore Ghica în Moldova, vizirul i-a trimis bani să facă oaste. Acesta a strîns 300—400 de oameni „de le da bani, leafă şi tain, de i-au ţinut la Iaşi toată vara“ [47].

După informaţiile furnizate de Miron Costin, tainurile [48] de carne erau împărţite seimenilor de sluger, iar cele de pîine de către pitar [49].

Întrucît domnia nu putea asigura totdeauna aprovizionarea armatei sale cu mercenari, în anumite epoci de război, cînd numărul lefegiilor era mai mare, întreţinerea lor cădea direct asupra locuitorilor. Baltazar Walter ne dă ştirea că, în 1594, mercenarii lui Mihai Viteazul se întreţineau „din aprovizionarea satelor, pînă cînd se vor dobîndi banii pentru lefurile lor“ [50].

Mai tîrziu, boierii munteni arătau într-o scrisoare, publicată de curînd, că Mihai Viteazul „au slobozitu oştile pre în ţeară ; deci pre unde află sau dobitocu sau păine sau ce vor afla, totu iau cu sila. Ci acumu ne-au mîncat şi poama viilor de totu“ [51].

Din documentele muntene de la începutul secolului al XVII-lea, aflăm că unele sate din regiunea de deal şi munte a ţării au plătit „dajdiile şi merticul“ la cătane [52], adică le-au dat acestora atît bani cît şi întreţinere, în timp ce unele sate ale marilor stăpîni feudali erau scutite de întreţinerea oştenilor merce-

[46] A. Veress, *Documente*, X, p. 276 şi „Arhiva someşană“, 1936, p. 130. Despre tainul primit de slujitori în vremea lui Şt. Petriceicu vezi şi T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 133.

[47] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 387. Vezi şi vol. III, p. 164.

[48] Într-un doc. din 22 noiembrie 1672 obroacele date seimenilor se numesc tainuri (G. Ghibănescu, *op. cit.*, IX, p. 168).

[49] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 389.

[50] Ed. D. Simonescu, *Studii şi mat. de istorie medie*, III, p. 66.

[51] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 187.

[52] Doc. din 25 aprilie 1609 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 377). Vezi şi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 64, 290—291.

nari [53]. Într-un raport din 1603, se spune că, satele din șes fiind pustii, „soldații erau nevoiți, pentru a se hrăni, să stea și să se încartiruiască în satele de munte“ [54].

Acești mercenari săvîrșeau mari abuzuri. Cronica Țării Românești, referindu-se la domnia lui Simion Movilă, venit în țară cu mulți mercenari străini, deplînge starea în care ajunsese țara din pricina acestora : „săraca de țară ce au pățit atuncea cu leșii și cu moldovenii, că au prădat și au jefuit toată țara și mînăstirile și boiarii și săracii pînă ce au luat tot ce au găsit la dînșii“ [55]. Aceleași abuzuri săvîrșeau mercenarii poloni și în Moldova. La 16 februarie 1601, Ieremia Movilă, domnul țării, se plîngea cancelarului polon de excesele săvîrșite de mercenarii poloni, încartiruiți și întreținuți de populația Moldovei. Din pricina acestor mari abuzuri, populația amenința să se răscoale [56].

Spre deosebire de curteni și slujitori, a căror întreținere nu era atît de costisitoare pentru domnie, întreținerea mercenarilor a fost o problemă destul de complicată și greu de rezolvat, care apăsa asupra celorlalți locuitori ai țării. Acesta este motivul principal pentru care în armata celor două țări nu găsim un număr prea mare de mercenari decît în împrejurări deosebite.

II. Cetele de mercenari sau lefegii

În cele ce urmează vom arăta pe larg organizarea și evoluția diferitelor cete de lefegii care au intrat în alcătuirea oștilor din Țara Românească și Moldova în perioada feudală.

[53] Doc., din 6 aprilie 1602, 1 februarie ⟨1611⟩ (*Doc. priv ist. Rom.*, veac. XVII, vol. I, p. 37 și vol. II, p. 2).

[54] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 114.

[55] *Istoria Țării Românești*, ed cit., p. 83. Cele spuse de cronică sînt confirmate de o scrisoare a domnului și de alta a boierilor munteni către regele polon, în care aceștia se plîng de jafurile săvîrșite de mercenari (I. Corfus, *Documente*, p. 206, 213).

[56] Hurmuzaki, s. II/2, p. 16—17, 19—20 ; vezi și p. 236—237.

1. *Cătanele*

Termenul de cătană derivă din maghiarul „katona", care înseamnă „ostaș" în general [57]. În Moldova și în Țara Românească, el a desemnat pe ostașii maghiari mercenari [58], iar alteori a avut chiar înțelesul din Transilvania, de „ostaș" [59]. La începutul secolului al XVIII-lea, se numeau cătane ostașii austrieci sau „nemți" veniți în țară [60].

Primii ostași purtînd numele de cătană sînt amintiți în armata lui Mihai Viteazul [61], ei fiind foarte probabil mercenari maghiari. În această vreme și mai tîrziu, în timpul domniei lui Radu Șerban, cătanele erau plătite uneori direct de sate, în contul dărilor către domnie [62].

După aceea, cătanele — ca și cazacii — nu mai apar în documentele interne pînă către sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ele sînt amintite însă în izvoarele narative ca oșteni maghiari trimiși

[57] *Dicționar maghiar-român*, sub voce. În textul lui Szamosközy, ostașii lui Mihai Viteazul sînt numiți katonak (ed. Ioachim Crăciun, p. 114 și nota 4). Despre cătane vezi și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, p. 754—755.

[58] Vezi doc. din 20 aprilie 1605 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. 1, p. 237).

[59] Vezi doc. din 1786, în care trei săteni din Costești-Vîlcea se plîng că, deși erau „slabi, bătrîni și stricați, surupați", erau puși „cătane bune" („Rev. istorică", XIII, 1927, p. 140). Despre cei 12 „voinici cătane" dați lui Petru Rareș la 1538, vezi și Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 48.

[60] Vezi doc. din 17 aprilie 1718, în care boierii ispravnici arată că N. Mavrocordat a fost luat de cătane și dus în Transilvania („Arhiva genealogică", II, 1913, p. 194). În același sens se folosește cuvîntul cătane și în Moldova la 1717, cînd se spune că poporul „se făcea cătane" („Rev. istorică", 1921, p. 64) sau în alt doc. din 27 aprilie 1726, în care este amintită vremea „cînd era răscoalele de cătani" (G. Ghibănescu, *Surete*, XXIV, p. 6). Despre „cătanele nemțești" vezi și Radu Popescu, *Istoriile*, ed cit., p. 222, 223, 224, 227 passim.

[61] Poema lui Stavrinos în *Tezaur de monumente*, I, p. 305 și Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 78.

[62] Vezi doc. din ⟨9 aprilie 1603⟩ și 1 februarie ⟨1611⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 78 și vol. II, p. 1—2).

de G. Ráckóczi al II-lea în ajutorul lui Constantin Şerban sau Mihnea al III-lea (Mihai Radu) [63].

După informaţii tîrzii, din secolul al XVIII-lea, Şerban Cantacuzino ar fi micşorat mult numărul dorobanţilor, împărţindu-i pe cei rămaşi în talpoşi şi cătane [64].

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1702, existau trei steaguri de cătane [65], unele din acestea fiind amintite în Oltenia [66]. Aceste cătane nu mai sînt însă mercenari unguri, ci foarte probabil localnici care purtau acest nume.

În timpul stăpînirii austriece în provincia de peste Olt, cătanele făceau parte dintre cei care asigurau administraţia Olteniei ocupate [67].

Deşi în efectivele slujitorimii din 1739 nu mai figurează cătanele, la 1752 mai existau încă vreo cîteva cătane în Bucureşti [68].

În Moldova, cătanele sînt amintite printre mercenarii maghiari ai lui Gheorghe Ştefan [69]. La 16 noiembrie 1653, acesta scria lui Ioan Kemény că a mărit leafa „cătanelor ungureşti" de la 4 la 5 florini, dîndu-le şi „merinde din pîine, carne şi fîn" [70].

În 1659, cînd a luptat contra lui Gheorghe Ghica pentru a ocupa tronul Moldovei, Constantin Şerban a avut şi el sprijinul a două steaguri de cătane [71].

[63] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 115 şi Miron Costin, *Opere*, p. 187.

[64] Bauer, *Mémoires historiques*, p. 45.

[65] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 462.

[66] La 15 iunie 1691 apare Stoica cătana din Cîineni (Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XLV/2), iar la 16 septembrie 1706, trebuiau să dea dijmă m-rii Tismana, printre alţi slujitori, şi cătanele (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 212).

[67] La 2 mai 1718, serdarul Barbu Brăiloiu ameninţă cinci sate din jud. Vîlcea cu trimiterea unei cătane cu treapăd dacă nu dau rămăşiţa de zaherea unui boier care-i plătise (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XIV, p. 267, 268).

[68] „Rev. arhivelor", II, 1959 nr. 2, p. 128.

[69] Înainte de această dată, la 9 iulie 1618, se spune că o cătană, (kathona), Borbely Benedek, mersese cu plată în Moldova iar la 15 iulie acelaşi an, Gabriel Bethlen interzice trecerea căpitanilor de cătane şi trabanţilor în Moldova (Hurmuzaki, XV/2, p. 876, 877).

[70] A. Veress, *Documente*, X, p. 276. Vezi şi Hurmuzaki, XV/2, p. 1248, unde se vorbeşte de două „batalioane" de cătane în Moldova.

[71] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 191. Miron Costin le spune întîi unguri şi apoi cătane, pe aceeaşi pagină.

În secolul al XVIII-lea, cătanele nu mai sînt oşteni de origine maghiară. În timpul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, la 1717, se spune că domnul avea un steag de cătane „tot voinici sîrbi şi şedeau în curte". Acest steag de cătane a fost trimis cu seimeni şi călăraşi să gonească pe regele Carol al XII-lea, din Tighina, iar mai tîrziu să întîmpine pe craiul Stanislav al Poloniei [72].

2. *Cazacii*

Constituiau una din cetele importante ale lefegiilor, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Primii cazaci au fost aduşi în armata Ţării Româneşti de Mihai Viteazul [73], de la care au rămas şi scrisori adresate cazacilor să vină în oastea sa [74]. Dintr-un raport al lui Marini Poli, din 1598, rezultă că veniseră la Mihai Viteazul şi mulţi cazaci din oastea lui Ieremia Movilă, deoarece domnul Ţării Româneşti le dădea leafă bună şi „prada întreagă". După relatarea acestuia, domnul aştepta atunci sosirea a încă 5 000 de cazaci [75]. În 1599, Mihai Viteazul avea în slujba sa 2 917 cazaci călări, plătiţi cu cîte cinci taleri şi 18 cazaci pedeştri [76]. Despre rolul important jucat de cazaci în luptele conduse de viteazul domn s-au păstrat numeroase mărturii [77]. În

[72] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 143, 153. Vezi şi *Cronica Ghiculeştilor*, ed. cit., p. 163.

[73] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 65.

[74] Vezi doc. din 7 martie 1596 şi 26 iunie 1597 (P. P. Panaitescu, *Doc. Mihai Viteazul*, p. 20—21 şi Şt. Ştefănescu, *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul* („Romanoslavica", V, 1962, p. 157—162).

[75] Hurmuzaki, XII, p. 332—333.

[76] *Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.*, s. II, t. XX, p. 468. Vezi şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 142—143.

[77] Vezi scrisoarea lui Calotă banul către sibieni (Muzeul Brukenthal, AA 159, nr. 73) ; poemul lui Stavrinos, în *Tezaur de monumente*, I, p. 305 ; Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 78 ; I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 211, 311 ; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 65 etc.

afară de participarea la război, ei erau folosiți uneori și contra țăranilor care refuzau să-și plătească dările [78].

Cazacii mai sînt amintiți apoi în oastea lui Simion Movilă, venită din Moldova contra lui Mihai Viteazul [79], iar după moartea lui Mihai, în armata lui Radu Șerban, învingătoare asupra lui Gabriel Báthory [80].

După aceea, cazacii nu mai apar în oastea Țării Românești, pînă în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, în timpul căruia au juoat un rol important, fie în lupta de la Zărnești, din 1690 [81], fie ca salahori trimiși pentru nevoile oștilor turcești [82].

În această vreme, erau 13 steaguri de cazaci [83], cu un efectiv total de 1 000 de oameni [84], alcătuind una din cele mai importante cete ale „slujitorimii". Ca și în timpul domniei lui Mihai Viteazul, cazacii erau plătiți cu leafă [85].

Este însă foarte probabil că, în această vreme, ceata cazacilor purta numai numele unor lefegii străini, fiind alcătuită în mare parte — ca și alte grupuri de ostași cu plată — din localnici [86].

Tot în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, cazacii au fost puși sub comanda unui mare căpitan. Primul mare căpitan

[78] A. Veress, *Documente*, V, p. 17.

[79] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 134 și I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească* („Codrul Cosminului", 1939, p. 205).

[80] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 82. La ⟨1611⟩ ar fi fost 700 de cazaci în oastea țării (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 154).

[81] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 238. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 753.

[82] La 1712, 1000 de salahori cazaci merg la Hotin (R. Greceanu, *op. cit.*, p. 243) ; vezi și p. 83, 211 și *Condica vistieriei*, p. 477.

[83] *Anatefter*, ed. D. C. Giurescu, *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 462.

[84] R. Greceanu, *op. cit.*, p. 243.

[85] *Condica vistieriei*, p. 477.

[86] La 6 noiembrie 1695 apar ca martori : Ion, Gligore, Gavril și alt Gligore „cazaci" (Acad. R. S. România, XLV/95).

de cazaci, Andreiaş, este amintit începînd de la 7 septembrie 1692 [87], pînă la 6 mai 1700 [88].

Marele căpitan de cazaci avea sub ordinele sale steagurile de cazaci, conduse de căpitanii respectivi [89].

Cazacii îşi aveau garnizoanele în Bucureşti [90] şi Tîrgovişte, unde, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este amintită „odaia cazacilor" [91].

Ostaşii din această categorie erau uneori călări, alteori pedeştri. Într-o cronică munteană se spune că, în anul 1727, domnul ţării a trimis contra tătarilor un vel căpitan de dorobanţi „cu cîteva steaguri de pedestrime, cazaci şi ţalpoşi" [92]. În 1739 existau numai cazaci călări, în număr de 222, grupaţi în 5 steaguri, conduşi de marele căpitan, de 4 căpitani şi de 10 zapcii [93]. În a doua

[87] Arh. St. Buc.. ms. 705, f. 1 v.

[88] Idem, Mitr. Ţării Rom., CCCXLVII/9. Vezi şi R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 69, 83.

După el sînt amintiţi :

— Gheorghe sau Gheorghiţă, între 28 decembrie 1705 şi 15 octombrie 1708 (Acad. R. S. România, CDXV/129 şi Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, II, p. 168) ;

— Neagu, în 1711—1712 („Rev. istorică", 1922, p. 201 şi R. Greceanu, *op. cit.*, p. 211, 243) ;

— Stan, în iulie 1713 („Rev. istorică", 1921, p. 178) ;

— Şteful, ante 29 mai 1725 (Şt. Grecianu, *op cit.*, I, p. 76) ;

— Şerban, ante 21 iunie 1734 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXV/9).

[89] In afară de marii căpitani de cazaci, apar în documente şi numeroşi căpitani simpli :

— Ianache, la 4 februarie 1696 (Arh. St. Buc., m-rea Viforîta, VII/2) ;

— Strătulat şi Chiriţă, la 28 mai 1692 („Arhiva rom.", 1945—1946, p. 247) ;

— Prodan, la 26 mai 1700 (Arh. St. Buc., ms. 691, f. 94) ;

— Ştefan, la 31 martie 1720, ctitorul bisericii Sf. Nicolae din Focşani (*Uricarul*, XII, p. 333) etc.

[90] La 1752, în 12 mahalale ale oraşului, se aflau 77 de cazaci, numărul cel mai mare din toate categoriile de slujitori („Rev. arhivelor" II, 1959, nr. 2, p. 127).

[91] Bauer, *Mémoires historiques*, p. 160. Aci existau cazaci şi la 8 octombrie 1791 (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, IV, p. 64).

[92] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 296.

[93] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 480.

jumătate a secolului al XVIII-lea, banul Mihai Cantacuzino enumeră pe cazaci printre ostaşii pedeştri. În această vreme, ei erau conduşi de un polcovnic, aflat sub autoritatea agăi [94].

Cît priveşte Moldova, ne vom ocupa aici numai de cazacii mercenari aflaţi în armata ţării, nu şi de cei veniţi în ajutorul lui Ioan Vodă Viteazul şi urmaşilor săi ori în ajutorul lui Vasile Lupu.

Primii mercenari cazaci sînt amintiţi în Moldova în timpul domniei lui Despot vodă, făcînd parte dintre lefegiii aduşi de acest voievod din Polonia [95]. Mai tîrziu,cazacii sînt menţionaţi în număr foarte mare în armatele lui Aron Tiranul, Ştefan Răzvan şi ale Movileştilor. Izvoarele arată că Aron Tiranul avea 2 000 de cazaci [96], iar Ştefan Răzvan, 7 000 [97] (cifre desigur exagerate).

Deşi o informaţie din 1616 arată că această categorie de ostaşi ar fi părăsit armata moldoveană, nefiind plătiţi [98], totuşi întîlnim menţiuni despre cazaci şi în anul 1663 [99] (este posibil ca unii din aceştia să fi rămas în Moldova din vremea lui Vasile Lupu).

Mai tîrziu, la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir afirmă că în Moldova existau încă patru căpitani de cazaci mercenari, care „odinioară" comandau cîte 1 000 de oşteni (cifra este exagerată), dar care, în vremea sa, aveau sub ordine numai cîte 40—50 de oameni, recrutaţi mai cu seamă dintre zaporojeni [100]. Probabil că aceste steaguri au fost desfiinţate după aceea. În cursul primei sale domnii în Moldova, Grigore al II-lea Ghica a înfiinţat un steag de cazaci, care făceau parte dintre

[94] M. Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, ed. Tunusli, p. 31. D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 208, nota adaugă informaţia că printre cazaci se găseau şi călăreţi. Vezi şi Hurmuzaki, X, p. 513, unde consulul Kreuchely afirmă că C. Mavrocordat a lăsat două grupuri de cîte 120 cazaci, unul comandat de polcovnicul de Tîrgovişte, celălalt de polcovnicul de Bucureşti.

[95] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 56.

[96] Hurmuzaki, XII, p. 26.

[97] *Ibidem*, p. 50.

[98] Hurmuzaki, S. II/2, p. 393.

[99] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 250—251.

[100] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. Vezi şi Hurmuzaki, S. I/1, p. 423.

„slujitorii curţii", alături de joimiri şi vînători [101]. Acest steag a continuat să existe şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind condus de un sotnic [102]. La 1776 existau în principatul de la nord de Milcov încă trei steaguri de cazaci, cu un efectiv de 132 de oameni şi 9 zapcii [103].

3. *Polonii sau leşii*

Sînt amintiţi în Ţara Românească (în număr destul de mic) începînd din vremea domniei lui Mihai Viteazul [104]. În Moldova, numărul acestor mercenari a crescut în timpul domniei Movileştilor, constituind o greutate pentru ţară, de care se plîngea chiar Ieremia Movilă, aşa cum am arătat mai sus.

În timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, existau în Moldova 200 de mercenari poloni călări, conduşi de Voicehovschi căpitanul, şi alţi leşi amestecaţi cu lefegii români [105].

Miron Costin ne spune că şi Matei Basarab avea în slujbă 200 de poloni călări [106]. Numărul lor a scăzut apoi o dată cu al celorlalte efective de mercenari. Constantin Şerban mai dispunea doar de un steag de leşi, format din 130 oşteni [107]. După domnia acestuia, mercenarii poloni nu mai sînt amintiţi în izvoare, deşi vor mai fi existat poate unii în categoria generală a lefegiilor.

[101] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 158—159. Stolnicul de cazaci este menţionat la 1728 (*Uricarul*, I, p. 52).

[102] „Steagul cazacilor" este amintit şi la 1741 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 272), iar un căpitan de cazaci la 26 martie 1776 (T. Bălan *Doc. bucovinene*, V, p. 38). Vezi şi N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31.

[103] *Uricarul*, XIX, p. 319 şi urm.

[104] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 65.

[105] M. Costin, *Opere*, p. 169.

[106] *Ibidem*, p. 114. Într-o relaţie din 1644 se afirmă că existau 80 de soldaţi poloni la Tîrgovişte („Diplomatarium italicum", II, 1930, p. 428).

[107] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48. Vezi şi *ibidem*, V, p. 42—43, unde este amintit printre lefegii la ⟨1655⟩ şi Gavriil leahul.

4. *Seimenii*

În secolul al XVII-lea şi în prima jumătate a celui următor, *seimenii au constituit unul din corpurile cele mai de seamă de mercenari pedeştri din oastea Ţării Româneşti şi Moldovei.* În legătură cu această categorie de ostaşi, Dimitrie Cantemir spune : „prin segbani, vorbă turcească, se înţeleg soldaţii angajaţi dintre sîrbi, bulgari, albanezi şi greci, care slujesc cu plată bună pentru paza persoanei domnului ; ei sînt totdeauna, cu schimbul, în curtea domnească şi au locuinţele lîngă zidurile palatului“ [108].

Primii sîrbi în armata Ţării Româneşti sînt întîlniţi în număr destul de mare în vremea domniei lui Mihai Viteazul [109], o parte dintre ei aflîndu-se în corpul haiducilor. După moartea lui Mihai Viteazul, unii dintre aceşti sîrbi s-au înrolat în alte armate [110], iar alţii au rămas în Ţara Românească, alcătuind un corp de oaste condus de un căpitan de sîrbi [111].

La 1631, călătorul suedez Strassburg nota în relaţia sa că a fost întîmpinat de 200 de „Dalmatae pretorieni“, bine înarmaţi şi îmbrăcaţi, din oastea Ţării Româneşti [112]. Izvoarele mai menţio-

[108] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. Despre seimeni vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 750—751.

[109] La 1595, se spune că veniseră la Mihai Viteazul 1400 de sîrbi bosniaci „toţi flăcăi buni, cu cai buni“ (Hurmuzaki, XII, p. 97). La 1599 domnul avea 1608 sîrbi şi 40 călări beşlii sîrbi (*Analele Acad. Rom.*, *Mem. secţ. ist.* s. II, t. XX, p. 468). Vezi şi A. Veress, *Documente*, IV, p. 78—79 şi 84.

[110] La 1601 se spune că nişte „furi şi tîlhari sîrbi ce au fost la Mihai vodă nainte s-au închinat apoi la leşi ca să slujească la Jicmon“ (N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, p. 5—6); iar în anul următor se afirmă că 2000 de sîrbi ai lui Mihai Viteazul fuseseră folosiţi de Radu Mihnea contra lui Simion Movilă (Hurmuzaki, S. II/2, p. 148).

[111] Damian căpitan de sîrbi, amintit la 16 ianuarie 1613 şi 8 februarie 1622 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac XVII, vol. II, p. 141 şi IV, p. 92), fost iuzbaşă de sîrbi în timpul lui Radu Şerban. Un alt căpitan de sîrbi, Tănase, este menţionat la 25 mai 1649 (Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, nr. 30614).

[112] „Arhivu“, 1867, p. 12.

nează lefegii sîrbi în legătură cu lupta de la Slobozia (Bucureşti) din anul 1631, [113] ca şi în alte împrejurări [114].

În vederea purtării luptelor cu Vasile Lupu, Matei Basarab a adăugat la aceşti sîrbi, existenţi deja în ţară, un număr însemnat de oşteni din sudul Dunării, din care a alcătuit, la 1636, corpul seimenilor, numit aşa după modelul infanteriei turceşti înfiinţate de sultanul Murad al IV-lea [115].

După informaţiile date de cronicarul sas G. Krauss, seimenii — în număr de 1000 — ar fi fost aduşi de un căpitan Simeon din Serbia; la aceşti sîrbi adăugîndu-se apoi şi români, s-a ajuns la un număr de cîteva mii de ostaşi. (Krauss încearcă să explice originea cuvîntului „seimen" derivîndu-l din numele căpitanului Simeon). Cronicarul are cuvinte de laudă despre această oaste de pedestraşi, înzestrată cu arme de foc, „vitează, destoinică şi mobilă", pe care se baza în mod deosebit Matei Basarab [116].

Cronica ţării — care-i priveşte cu multă duşmănie, datorită participării lor la răscoala din 1655 — ne informează că seimenii au fost „săraci foarte" cînd i-a adus Matei Basarab din „ţări străine". Domnul „foarte-i îngrăşase", deoarece „le făcuse milă mare, că avea la casele lor pace, ca să-l caute la vreme de nevoie, cum se cade slugilor celor drepte" [117].

Seimenii şi dorobanţii au adus o contribuţie de seamă la victoriile lui Matei Basarab contra lui Vasile Lupu, motiv pentru care, după bătălia de la Finta, susţinînd că „ei au bătut

[113] Doc. din 1 septembrie 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXIX/10) şi *Istoria Ţării Româneşti*, p. 98, care aminteşte de Voicina căpitan de sîrbi.

[114] Doc. din: 18 iulie 1636, 28 iulie 1643, 16 iunie 1645, 3 mai 1646 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni X/30 şi 10 şi XXIV/3, Acad. R. S. România, XCV/28).

[115] N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 129 şi 145. Despre „numărul considerabil de bulgari şi sîrbi" aduşi de Matei Basarab, vezi şi A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 120.

[116] *Fontes Rerum Austriacarum*, III, p. 124, 219—220. Cf. şi L. Bethlen, *Historiae*, p. 36, care spune că seimenii erau îndrăzneţi dar aplecaţi spre răscoală.

[117] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 114.

războiul cazacilor", cereau să li se dea cîte trei lefuri drept răsplată [118].

De frica dezordinilor provocate de seimeni, Matei Basarab vroia să-i desfiinţeze, gînd pe care nu a apucat însă să-l înfăptuiască. Urmaşul său, Constantin Şerban, motivînd că ţara este în pace cu vecinii săi şi că seimenii sîrbi „nu iaste ţării nici de un folos", a încercat să se înţeleagă cu ceilalţi slujitori ca să desfiinţeze corpul seimenilor, promiţîndu-le lor „acele lefi seimeneşti". Dorobanţii însă s-au solidarizat cu seimenii şi au pornit împreună răscoala din 1655 [119].

După înfrîngerea răscoalei, cînd „foarte mulţi din dorobanţi şi din seimeni au căzut jos" [120], efectivele seimenilor au scăzut mult. La 1655—1656, Constantin Şerban arăta că dispune de şase steaguri de „sîrbi", alcătuite din 400 de oameni [121].

Numărul lor a crescut însă din nou în vremea domniei lui Mihnea al III-lea, care, încercînd să lupte contra turcilor, a reorganizat steagurile de seimeni „stricaţi" de Constantin Şerban [122].

În vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, autorul *Relaţiei istorice* asupra Ţării Româneşti amintea de circa 1000 de seimeni, care erau mercenari pedeştri bulgari, greci şi sîrbi [123]. Efectivele lor au scăzut apoi din nou în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, care avea, la 1702, numai şase steaguri de seimeni, alcătuite din cîteva sute de oameni [124].

În sfîrşit, în 1739, aceşti lefegii, împărţiţi în două categorii, seimenii vechi şi cei holtei, alcătuiau nouă steaguri, cu nouă

[118] *Ibidem*.

[119] *Ibidem*, p. 116—117. Vezi şi L. Demeny, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Ţara Românească* („Studii", XVI, 1963, nr. 2, p. 307—338).

[120] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 125. Miron Costin afirmă că, după Şoplea, mulţi seimeni au trecut la sud de Dunăre, iar cei rămaşi în ţară „n-au hălăduit de moarte niciunul" (*Opere*, ed. cit., p. 174).

[121] N Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48.

[122] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grececscu, p. 119.

[123] *Mag. istoric*, V, p. 51.

[124] *Anatefter*, ed. Dinu C. Giurescu, *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 462 şi R. Greceanu, *op. cit.*, p. 25.

căpitani, 27 de zapcii şi 469 de ostaşi [125]. Separat de aceştia, mai exista un steag de sîrbi, alcătuit din 66 de lude, cu un căpitan şi trei zapcii. În această vreme, principala atribuţie a seimenilor era paza curţii domneşti şi a închisorii [126].

Încă din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu [127], în Ţara Românească, seimenii — ca şi cazacii — erau conduşi de un mare căpitan de seimeni [128], ajutat de cîţiva căpitani [129]. În Moldova, comandanţii echivalenţi purtau numele de başbulucbaşi şi bulucbaşi.

Secretarul lui Constantin Brîncoveanu, italianul Anton Maria del Chiaro, ne-a dat unele relaţii despre seimeni. El ne informează că seimenii erau îmbrăcaţi în roşu şi alcătuiau garda personală a domnitorului, participînd la diverse ceremonii ale curţii domneşti [130]. Este foarte probabil că domnul le schimbase portul, deoarece cronica ţării afirmă că, la 1655, seimenii aveau haine „vinete" (albastre) [131], ca şi dorobanţii.

[125] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 480.

[126] Vezi doc. din 18 mai 1687, prin care un locuitor vinde ocina ca să scape de închisoarea seimenilor (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXIII/17). Despre numărul de 61 seimeni existenţi în 12 mahalale ale oraşului la 1752, vezi „Rev. arhivelor", 1959, nr. 2, p. 127.

[127] Un „vel căpitan de sîrbi" Mirco (sau Misco) este îngropat la 30 noiembrie 1654 la Tîrgovişte (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XV, p. 88—89).

[128] În această vreme sînt menţionaţi ca mari căpitani :

— Matei Comăneanu, între 18 februarie 1691 şi 1703 (Arh. St. Craiova, CCIV/13 şi R. Greceanu, *op. cit.*, p. 122) ;

— Vasile, la 5 februarie 1695 (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 45 v.—47).

[129] În anul 1700 sînt amintiţi trei căpitani : Toma şi Gruiţă, la 10 februarie, şi Toma şi Radivoe la 26 mai (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVII/20 şi ms. 691, f. 94).

[130] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 109.

[131] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 116. Vezi şi P. Teulescu, *Documente istorice*, Buc., 1860, p. 125, doc. nedatat din sec. XVIII, unde se spune că existau şapte steaguri de seimeni „spre orice treabă a ţării şi pentru paza curţii domneşti". Pentru slujba ce îndeplineau, seimenii călări primeau cîte un taler leafă pe lună, stegarii cîte un taler şi 30 de parale, odobaşii cîte doi taleri iar căpitanii cîte 20 de taleri. În afară de leafă, seimenii mai primeau „după vechiul obicei" şi postav pentru haine : seimenii simpli de culoare roşie, zapciii de culoare verde iar căpitanii galben ; procurarea armelor era însă obligaţia lor.

În Moldova, seimenii sînt amintiţi prima oară de Miron Costin în legătură cu răscoala boierilor din anul 1633 contra lui Alexandru Iliaş, care pleacă din ţară însoţit de „săimeni cu sineţele gata“ [132]. În Moldova, seimenii nu au jucat un rol atît de important ca în Ţara Românească în vremea domniei lui Matei Basarab. Acesta a trimis în anul 1653 în ajutorul lui Gheorghe Ştefan, care lupta împotriva lui Vasile Lupu, în afară de dorobanţi şi levenţi, un corp de 400 de seimeni [133]. Aceştia, împreună cu seimenii existenţi atunci în Moldova, au alcătuit o ceată de 1000 de oameni, cea mai numeroasă din grupurile de lefegii aflate în slujba domnului Moldovei. Seimenii munteni, răsculîndu-se în 1655, au fost goniţi din Moldova [134].

În documentele moldovene, seimenii poartă nume româneşti [135]. Weismantel, care a vizitat Moldova la începutul secolului al XVIII-lea, afirmă că seimenii, în număr de 6000 (cifra este foarte probabil exagerată), erau recrutaţi dintre orăşeni, primind o soldă mică şi plătind dările ca şi ceilalţi locuitori [136].

În afară de localnici, în corpul de oaste al seimenilor se găseau şi străini. Într-o scrisoare din 22 noiembrie 1672, Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei, arăta că avea în armată seimeni turci şi creştini [137], iar mai tîrziu Constantin Duca a adus de la Ţarigrad patru steaguri de seimeni, alcătuite din 200 de ostaşi [138]; Mihail Racoviţă avea şi el „ca la o mie de seimeni cu sineţe“ [139].

[132] M. Costin, *Opere*, p. 99—100.

[133] *Ibidem*, p. 155.

[134] *Ibidem*, p. 169—170.

[135] Ştefan, Pavel, Nicolae, amintiţi la 6 iunie 1690, 25 mai 1693 şi 3 octombrie 1698 (Arh. St. Iaşi, CCCLX/1, f. 94, „Ion Neculce“, 1922, p. 260 şi G. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 155). Vezi şi catagrafia din 1755 („Ion Neculce“, I, 1921, p. 29—40).

[136] „Rev. istorică“, 1930, p. 8, 21. Vezi şi Hurmuzaki, S. I/1, p. 423.

[137] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 167—168.

[138] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 89 şi 110.

[139] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 215. Cifra este confirmată şi de D. Cantemir, care afirmă că erau zece bulucbaşi, avînd fiecare sub comanda sa cîte 100 de „segbani“ lefegii (*Descriptio Moldaviae*, p. 89).

În ceea ce priveşte modul cum erau plătiţi, din izvoare rezultă că leafa nu li se dădea prea regulat[140], ci mai ales cînd erau trimişi cu diverse misiuni peste hotare[141]. Uneori erau puşi şi ei să dea „pe uşor" ruptele „la greul ţării", ca în vremea domniei lui Nicolae Mavrocordat, ceea ce a provocat ieşirea lor „cu pari în mînă" în faţa domnului, pentru a protesta contra impunerii la dări[142]. În această vreme, seimenii aveau o situaţie destul de bună, dispunînd de slugi pe care-i foloseau la unele slujbe[143].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, *existau trei categorii de seimeni : de curte,* — avînd în sarcină paza curţii domneşti — *hătmăneşti* şi *ageşti,* cu diverse însărcinări, printre care asigurarea pazei în oraşul capitală[144]. La 1736, Grigore al II-lea Ghica avea patru steaguri de seimeni de curte[145]. Tot el le-a schimbat şi portul „o samă tot cu haine verzi, alţii roşii, iar în capul lor chivere negre" [146].

Ceata seimenilor a continuat să existe şi după reformele lui Constantin Mavrocordat. La 1776 ei constituiau cel mai important corp de slujitori ai domniei : 14 steaguri, cu un efectiv total de 658 de oameni, dintre care 282 erau seimenii agiei, 188 erau seimeni de curte şi alţi 188 seimeni hătmăneşti[147].

Menţionăm în încheiere că, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, existau seimeni şi în Transilvania[148].

[140] D. Cantemir, *Viaţa lui C. Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 44.

[141] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, II, p. 246.

[142] *Ibidem*, p. 84. Într-o relaţie din 1689 despre forţele armate ale Moldovei ni se spune că seimenii nu erau lefegii, ci oameni scutiţi de unele dări. Separat de ei sînt amintiţi aşa-numiţii „leferi", care erau mercenari (A. Veress, *Documente*, XI p. 320—321). În 1741, seimenii hătmăneşti erau scutiţi de dări, contribuind la cheltuielile haznalei apelor din Iaşi (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 445).

[143] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, II, p. 80.

[144] *Ibidem*, p. 143. Vezi şi N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31, unde sînt amintiţi, la 1757, bulucbaşii de curte şi cei hătmăneşti, pe lîngă başbulucbaşa de Focşani şi cei trei bulucbaşi de Galaţi.

[145] N. Iorga, *Studii şi doc.* VI, p. 435.

[146] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 72.

[147] T. Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 319 şi urm.

[148] A. Veress, *Documente*, XI, p. 234—235.

5. *Levenţii*

Numele este turcesc şi înseamnă „soldat voluntar“ [149]. După cum arată Miron Costin, levenţii erau „călări de ai noştri moldoveni“ care au mers în leafă la Matei Basarab [150], în timpul domniei căruia sînt amintiţi prima oară, la 1637 [151]. Mai tîrziu, termenul de „levent“ şi-a schimbat accepţiunea, însemnînd „om sprinten“, „voinic“, „viteaz“. În 1718, cînd domnul vroia să trimită o oaste în Oltenia pentru a lupta contra austriecilor, boierii propun la comanda oştirii pe Radu Popescu vornicul, deoarece fiind om mai sprinten, mai levent, va putea face această treabă“ [152].

Nu ştim sigur ce efective de levenţi moldoveni va fi avut Matei Basarab. Urmaşul său, Constantin Şerban, declara în 1655—1656 că dispune de nouă steaguri de levenţi, cu un efectiv total de 800 de „voinici“ [153]. La 1739 se mai număra în Ţara Românească doar un steag de levenţi, cu 65 de lude, condus de un căpitan şi doi zapcii. La această dată ei făceau parte din „slujitorime“ [154] şi erau organizaţi după exemplul levenţilor turci [155].

[149] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, sub voce, cronica lui Mustafa Naima, ms. la Inst. de istorie, f. 176 şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 751.

[150] M. Costin, *Opere*, p. 114. Cf. şi N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 66, care afirmă că levenţi vine de la leafă. Faptul că levenţii sînt călări rezultă şi din două doc. din 24 iulie şi 8 octombrie 1645, în care Radu, mare căpitan de levenţi în primul document, este mare căpitan de călăraşi în cel de al doilea (Arh. St. Buc., m-rea D. Lemn, XI/3 şi 4). Un alt căpitan de levenţi, Vlad, este amintit în ⟨1645—1646⟩ (Acad. R. S. România, CDLXXVII/128).

[151] Moldoveni mai fuseseră şi în oştile lui Mihai Viteazul (în număr de circa 1500) şi apoi în acelea ale lui Simion Movilă (*Analele Acad. Rom.*, *Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XX, p. 468 ; I. Sîrbu, *op. cit.*, I, p. 317 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 37), dar un corp de lefegii organizat, purtînd numele de levenţi, este amintit prima oară în timpul domniei lui Matei Basarab.

[152] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 231.

[153] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48.

[154] *Studii şi mat. de ist. medie*, V, p. 480.

[155] Amintiţi şi de Radu Popescu, *Istoriile*, p. 189.

Şi în Moldova existau levenţi ; cîţiva dintre ei sînt amintiţi în documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea [156], fără a se spune însă ce erau aceştia şi cum erau organizaţi. Este foarte probabil că levenţii din Moldova făceau parte din oastea trimisă de Matei Basarab în ajutorul lui Gheorghe Ştefan, căruia domnul i-a dat „şi den levenţi o seamă" [157].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, existau şi căpitani de levenţi [158]. Pentru a doua jumătate a acestui secol, informaţiile pe care le avem despre levenţi arată că la 1764 existau 30 de lude, avînd un căpitan, odobaşă, ceauş şi bairactar (stegar), care erau plătiţi cu leafă [159].

6. *Nemţii* (drăganii sau dragonii)

Mercenarii nemţi — numiţi uneori „dragoni" sau „drăgani" — sînt amintiţi în documente la mijlocul secolului al XVII-lea, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească. La 1655—1656, Constantin Şerban dispunea de un steag de dragoni, format din 110 oşteni [160], pe care-i primise din Transilvania [161]. În aceeaşi vreme, un călător străin remarca la curtea domnului cîteva „companii" de infanterie nemţească [162].

În a doua jumătate a acestui secol, subunităţile de mercenari nemţi erau formate din saşi veniţi din Transilvania, care

[156] Doc. din 9 noiembrie 1666, 10 aprilie 1669, 16 august 1691 (L. Boga, *Doc. basarabene*, XVI, p. 11, G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 230 şi VIII, p. 139.

[157] Miron Costin, *Opere*, p. 155.

[158] Dec. din 23 decembrie 1742 (Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 505).

[159] N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 32, 35, 43. Un căpitan de levenţi este amintit la 20 iulie 1766 (Acad. R. S. România, LIV/88).

[160] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48. Despre originea numelui vezi „Romanoslavica", X, 1964, p. 200.

[161] N. Iorga, *op. cit.*, p. 47—48. Un căpitan de nemţi a fost îngropat în 1654 la biserica sf. Dumitru din Tîrgovişte (N. Iorga, *op. cit.*, XV, p. 90).

[162] „Rev. istorică", VI, 1920, p. 210.

păzeau curtea domnească [163]. Mai tîrziu, unul din turnurile de la poartă, unde acești ostași făceau de pază, s-a numit turnul „la nemți".

Încă din această vreme, printre mercenarii așa-numiți „nemți" se găseau și localnici [164]. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu însuși căpitanul lor era un român, Ștefan [165].

La 1702, Brîncoveanu dispunea de două steaguri de nemți, care aveau toboșari și trîmbițași pentru paradă [166]. În 1739, „nemții den poartă" alcătuiau un singur steag, format din 39 de oameni și condus de doi zapcii și un căpitan, Antohie [167].

Nici în Moldova efectivele mercenarilor nemți nu au fost prea mari. Miron Costin ne informează că Vasile Lupu avea în slujba sa 100 de nemți „foarte buni", comandați de un polon, care a murit în lupta de la Finta [168]. Gheorghe Ștefan le-a mărit numărul la 400 [169]. Ca și în Țara Românească, în această vreme ei făceau de pază la curtea domnească [170]. „Draganiia nemțească" mai este amintită apoi în cursul luptelor pentru tron dintre Constantin Șerban și Gheorghe Ghica [171].

[163] *Mag. istoric*, V, p. 51—52 și N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, Buc., 1899, p. 54.

[164] Gligorașcu „neamțul", amintit la 6 noiembrie 1695, Vasile „neamțul din poartă" din vremea lui Constantin Brîncoveanu sau Stroie stegarul „de nemți", menționat la 1 februarie 1728 (Acad. R. S. România, XLV/95, Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XIII/4 și „Glasul Bisericii", 1965, nr. 11—12, p. 1103).

[165] Doc. din 12 iulie 1693 (Acad. R. S. România, XLV/54).

[166] *Anatefter*, ed. cit., în *Studii și mat. de istorie medie*, V, p. 462, 441.

[167] *Ibidem*, p. 481. Vezi și „Rev. arhivelor", 1959, nr. 2, p. 128.

[168] Miron Costin, *Opere*, p. 134, 143, 144, 153. Vezi și A. Veress, *Documente*, X, p. 264—265, unde este amintit un căpitan de dragoni nemți. Despre mercenarii nemți vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 752—753 și N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 153, care exagerează puțin rolul acestora.

[169] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 169.

[170] *Ibidem*, p. 170. N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 295, afirmă că Welling, un călător străin, ar fii fost întîmpinat de garda domnului cu întrebarea „Wer da?"

[171] Miron Costin, *Opere*, p. 188.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ca și în Țara Românească, printre mercenarii nemți din Moldova se găseau și localnici [172]. O parte a acestor mercenari provenea din ostașii nemți lăsați de regele polon Ioan Sobieski în cetățile moldovene în cursul campaniilor întreprinse de el în Moldova. Cronica arată că pe unii din aceștia, prinși în vremea domniei lui Dumitrașco Cantacuzino, „i-au scris slujitori și-i ținea în curte“ [173].

Informația lui Dimitrie Cantemir — după care ar fi existat patru căpitani de nemți lefegii care aveau „odinioară“ fiecare cîte 1000 de oameni sub steagurile lor, iar în vremea sa doar cîte 25 [174] — mi se pare exagerată, avînd în vedere efectivele mici de mercenari nemți menționate de izvoarele contemporane.

La 1728 și 1757 exista încă în Moldova cîte un căpitan de drăgani [175].

7. *Turcii și tătarii* (beșliii) [176]

Au fost un corp de mercenari, redus ca număr, care îndeplineau o serie de atribuții speciale [177].

Primii mercenari turci sînt amintiți de cronica țării în timpul celei de a doua domnii a lui Mircea Ciobanul, fiind folosiți de

[172] Un Stoica, fost iuzbașă de drăgani, este amintit în 1667 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 198).

[173] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 12.

[174] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89.

[175] *Uricarul*, I, p. 52, N. Iorga, *Doc. și cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31.

[176] Nu avem în vedere aci pe turcii trimiși în țară pentru a stoarce bani locuitorilor, cum erau, de pildă, cei 2000 de ieniceri despre care se spune că au fost uciși de Mihai Viteazul înainte de declanșarea războiului împotriva Imperiului otoman. (Cronica lui B. Walther, ed. D. Simonescu, în *Studii și mat. de istorie medie*, III, p. 65). Vezi și Hurmuzaki, III/1, p. 457.

[177] Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 753.

acesta împotriva boierilor duşmani [178]. O ceată redusă de beşlii (sîrbi însă, nu turci) avea şi Mihai Viteazul în 1599 [179].

Mai tîrziu, beşliii sînt întîlniţi în armata lui Leon vodă, pe care l-au ajutat în cursul luptei din august 1631 contra boierilor pribegi [180]. La 1655—1656, Constantin Şerban dispunea, printre alţi mercenari, şi de un steag de beşlii tătari, format din 90 de oameni [181].

La 1715, exista un beşli-agasi (comandant de beşlii), care avea ca misiune „să facă certare şi să nu îngăduiască să umble în voia lor" turcilor care provocau „gîlcevi şi nebunii". Acest beşli-agasi, pe care domnia îl folosea pentru a împiedica „zorbalîcurile" turcilor prin ţară, era plătit de negustori ca să asigure ordinea în timpul marilor bîlciuri [182].

Aceeaşi misiune de a împiedica jafurile turceşti o aveau şi cei doi căpitani de beşlii turci din Moldova, puşi sub comanda unui beşli-agasi, de care vorbeşte Dimitrie Cantemir [183]. Înainte de domnia lui Dimitrie Cantemir, turcii mercenari mai sînt amintiţi în timpul domniilor lui Ştefan Tomşa şi Vasile Lupu ;

[178] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 50. Alexandru Lăpuşneanu a avut şi el, pentru pază, un grup de 200 neferi ieniceri, care erau plătiţi de domn în contul haraciului (Acad. R. S. România, DLXXX/22 şi 33 a, doc. din 10 mai şi 5 iunie 1566).

[179] *Analele Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, s. II, t. XX, p. 468 şi cronica lui Szamosközy, p. 115.

[180] Doc. din 1 septembrie 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXIX/10). Nepotul unui beşliu este amintit la 21 mai 1646 (idem, m-rea Căldăruşani, II/15).

[181] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 48. Vezi şi idem, *Acte şi fragmente*, I, p. 259—260 şi doc. din 9 martie 1652 (Acad. R. S. România, CCCLXVII/153).

[182] *Anatefter*, ed. cit., în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 412. Un Stanislav beşli-aga este amintit încă din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 8 martie 1690, cînd primeşte de la domn ocină la Pîcleni-Buzău (Şt. Grecianu, *Genealogiile documentate*, I, p. 120), dar nu ştim ce rosturi va fi îndeplinit atunci.

[183] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89.

primul ţinea la curte, în 1611, 100 de călăreţi şi 200 de pedeştri turci [184] (care-l instalaseră probabil pe tron), iar cel de al doilea avea o gardă de 150 de turci [185].

8. *Lipcanii*

Sînt o ceată de mercenari, de asemenea, redusă ca număr, alcătuită din călăreţi tătari [186]. Primii lipcani sînt amintiţi în timpul ultimei domnii a lui Gheorghe Duca în Moldova, care avea la Domneşti, înainte de a fi prins de poloni, două steaguri de asemenea lefegii, alcătuite din 80 de oameni [187]. Se spune că, mai trîziu, Dimitrie Cantemir a înfiinţat încă două steaguri de lipcani, urmărind să prindă prin vicleşug pe Constantin Brîncoveanu, adversarul său [188]. În vremea lui Dimitrie Cantemir, după cum spune el însuşi, erau patru steaguri de lipcani mercenari, conduse de patru căpitani, cu un efectiv total de 100 de oameni [189]. În lupta de la Stănileşti, însă, la 1711, exista un singur căpitan de lipcani [190].

Fiind foarte iuţi, lipcanii erau folosiţi pentru prinderea boierilor ce încercau să fugă din ţară [191] şi pentru transmiterea ştirilor [192], îndeplinind uneori rolul călăraşilor de Ţarigrad.

Steagul de lipcani, alcătuit din 40 de oameni, a continuat să existe şi în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea [193].

[184] A. Veress, *Documente*, VIII, p. 241.

[185] C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi*, p. 29.

[186] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, p. 754.

[187] I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 77 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 219.

[188] *Ibidem*, p. 303.

[189] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89.

[190] Vezi doc. din ⟨c. 1727⟩ şi 11 februarie 1731 (Arh. St. Buc., ms. 131, f. 81 şi T. Bălan, *Doc. bucovinene*, IV, p. 45). Vezi şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 285.

[191] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 167.

[192] Raicevich, *Osservazioni*, p. 216.

[193] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 481. Vezi şi „Rev. arhivelor", 1959, nr. 2, p. 127—128.

În Ţara Românească, ştirile despre existenţa lipcanilor sînt mai tîrzii. La 1739, exista un singur steag de lipcani, alcătuit din 40 de oameni [194], care erau folosiţi drept curieri. Cum călăraşii fuseseră îmbrăcaţi „alla tartara“ — după cum ne informează A. M. del Chiaro [195] — este foarte probabil că unora din aceştia li s-a spus „tătari“ datorită îmbrăcămintei „tătăreşti“ pe care o purtau.

9. *Arnăuţii*

Primii arnăuţi mercenari sînt întîlniţi în Ţara Românească în timpul domniei lui Petru Cercel, a cărui gardă personală era compusă din 200 de arnăuţi „greci et albanesi“, conduşi de Andrea Demonogiani [196].

Ca o ceată aparte de slujitori mercenari, arnăuţii au fost înfiinţaţi de Constantin Mavrocordat, atît în Ţara Românească, în timpul celei de a treia domnii (1735—1741), cît şi în Moldova, în domnia a doua (1741—1743) [197].

În Ţara Românească, la 1739, erau două steaguri de arnăuţi, conduse de doi căpitani şi 6 zapcii şi alcătuite din 96 de oameni [198]. Aceştia se aflau sub ordinele marelui spătar.

În Moldova, exista un singur steag de arnăuţi, condus de un căpitan, care se afla sub ascultarea hatmanului [199].

De la mijlocul secolului al XVIII-lea, arnăuţii au devenit garda personală a domnului, înlocuind în această atribuţie alte

[194] T. Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 319 şi urm.

[195] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 133.

[196] Hurmuzaki, III/2, p. 21. Franco Sivori afirmă că garda de mercenari a domnului era compusă din greci, sîrbi şi transilvăneni (Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 199).

[197] Gheorgachi logofătul, *Condica de obiceiuri*, ed. D. Simonescu, p. 298 şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, III/2, p. 756.

[198] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 480.

[199] N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31 ; C. Grecescu, *Căpeteniile oştirii moldovene la 1757*, Buc., 1939, şi Gheorgachi logofătul, *op. cit.*, p. 298.

cete de mercenari străini. În această vreme, ei au ajuns ostaşii cei mai de credinţă ai domnului, „au intrat — cum spune Gheorgachi logofătul — în slujbele cele mai de trebuinţă a domnilor“ [200].

10. *Panţîrii*

Sînt un corp de mercenari localnici, „ce erau în leafă din ţară“ sau „lefegii din ţară“, înfiinţat de Grigore al II-lea Ghica la 1727—1728, cu prilejul înăbuşirii răscoalei tătarilor din Bugeac [201].

Numele lor a fost împrumutat de la poloni, care aveau „panţîri care sînt cu zale“ îmbrăcaţi [202]. Este sigur însă că panţîrii moldoveni au luat numai numele de la poloni, nu şi armura, care în acea vreme era cu totul anacronică.

Mai tîrziu, panţîrii au fost împărţiţi pe la ţinuturi, fiind puşi sub comanda căpitanilor de ţinut [203] şi făcînd „slujbă isprăvnicească“ [204]. La 1776, existau 11 steaguri de panţîri, cu un efectiv de 490 oameni şi 33 de zapcii, ei fiind la această

[200] *Ibidem*, p. 298. La începutul secolului al XIX-lea, francezul Reinhard afirma că „singurul corp care are o înfăţişare militară sînt arnăuţii, care formează garda domnului... Numărul lor depăşeşte rareori cifra de şase sute în Moldova şi o mie în Ţara Românească. Ei slujesc, fără deosebire, ca pedestraşi şi călăreţi, sînt înarmaţi cu cîte o puşcă, cu două pistoale şi un pumnal ; fiecare se îngrijeşte singur de armele şi de calul său“ („Revue historique du Sud-est européen“, 1935, p. 33).

[201] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 164 şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 275. Vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, partea a II-a, p. 755. Despre originea numelui vezi „Romanoslavica“, X, 1964, p. 201.

[202] R. Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 157. Aceşti panţîri erau altă categorie de cît husarii, îmbrăcaţi „tot în hier“, de care vorbeşte Miron Costin (*Opere*, *ed. cit.*, p. 53).

[203] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 244—245. Vezi şi Arh. St. Buc., m-rea Doljeşti, XXX/5—6, unde sînt amintite trei steaguri de panţîri. Vezi lista steagurilor pe ţinuturi, din 1776, la T. Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 357—378.

[204] *Ibidem*, XXII, p. 217—218 (doc. din 9 septembrie 1775).

dată unul din corpurile cele mai numeroase de slujitori ai domniei [205].

După cum rezultă din documentele de la mijlocul secolului al XVIII-lea, panţîrii nu mai erau plătiţi cu leafă, ci erau scutiţi de dări. Într-un document din 15 ianuarie 1748 se spune despre panţîrii de la Tereblecea că, fiind slujitori, „să scutesc de bir“ [206].

11. *Lefegiii*

În afară de corpurile de mercenari cazaci, seimeni, nemţi etc., a existat în secolul al XVII-lea, în Moldova şi în Ţara Românească, o ceată aparte numită lefegii [207], condusă în a doua jumătate a acestui secol de un mare căpitan de lefegii [208].

Primul mare căpitan de lefegii este amintit în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, atît în *Relaţia istorică* [209], cît şi în documente [210], iar în Moldova în vremea domniei lui Constan-

[205] *Ibidem*, XIX, p. 319 şi urm.

[206] T. Bălan, *Doc. bucovinene*, V, p. 52.

[207] În *Anatefterul* lui C. Brîncoveanu, lefegiii sînt amintiţi separat de dorobanţi, călăraşi, seimeni, martalogi, cazaci, catane etc. (*Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 373).

[208] Înainte de marii căpitani de lefegii, existaseră simpli căpitani, ca Boji căpitanul de lefegii din vremea domniei lui Vasile Lupu sau Voicehovschi căpitanul de lefegii (Miron Costin, *Opere*, p. 143 şi 169). Deşi Miron Costin spunea că ultimul comanda leşi lefegii, într-un doc. din 28 februarie 1661, acesta este numit doar căpitan de lefegii (Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, VII/2). În Ţara Românească, este amintit la ⟨1655⟩ steagul de lefegii al lui Leca căpitan (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 42—43).

[209] *Mag. istoric*, V, p. 66.

[210] Tănasie, la 22 noiembrie 1679 (Arh. St. Buc., m-rea Nucet, VIII/15). După acesta mai sînt amintiţi :

— Şerban Vlădescu, între 29 septembrie 1680 şi 4 iunie 1682 (Muzeul de istorie Buc., nr. 28470 şi Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXVIII/4) ;

— Papa Oteteleşeanu, la 17 iunie 1685 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 191) ;

— Pătraşco Brezoianu, la 30 mai 1688 (Acad. R. S. România, CLXXXVIII/65) ; la 22 februarie 1692 era fost mare căpitan (Muzeul de istorie Buc., nr. 28625) ;

tin Cantemir [211] (foarte probabil pentru a comanda efectivele de mercenari create de domn pentru a lupta contra tîlharilor, care se înmulţiseră foarte mult în această vreme) [212].

Marele căpitan de lefegii, ca şi marele căpitan de dorobanţi, era socotit un boier de rangul doi, apărînd în documente după marele armaş şi marele agă [213].

Cît priveşte originea acestor lefegii, ei erau băştinaşi înscrişi la slujbă pentru leafă sau, cum se spune la ⟨1655⟩, „slugi în plată" ale domnului [214].

Izvoarele nu ne dau informaţii prea sigure despre numărul lor. La 1 septembrie 1739, existau în Ţara Românească doar două steaguri de lefegii, unul al marelui spătar şi altul al marelui căpitan de lefegii, avînd un total de 87 oameni şi şease zapcii [215].

— Vasîi, în 1690 (R. Grecianu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 37) ;
— Ianache Văcărescu, între 8 martie 1691 şi 6 mai 1694 (*Ibidem*, p. 317, N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 128 şi Arh. St. Buc., m-rea Hurez, XXIII/6) ;
— Mănăilă, la 11 ianuarie 1693 ; la 15 martie 1694 e fost mare căpitan, apoi din nou mare căpitan în martie 1698 şi 20 august 1700 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXV/21 şi XLVIII/77, Acad. R. S. România, CDLXX/50 şi R. Greceanu, *op. cit.*, p. 85, 105) ;
— Manta, ante 15 noiembrie 1713 (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 601—602 v. şi N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 313).

211 Moise, între 10 iunie 1689 şi 24 mai 1692 (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 51 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 94).

212 M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 234 şi III, p. 85.

213 Doc. din 6 mai 1694 (Arh. St. Buc., ms. 723, f. 519—521).

214 N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 42—43.

215 *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 481.

Capitolul 5

ORGANIZAREA CURTENILOR, SLUJITORILOR ŞI MERCENARILOR

Asupra modului cum erau organizaţi curtenii, slujitorii şi mercenarii s-a scris foarte puţin [1], iar ceea ce s-a publicat conţine o serie de erori şi aproximaţii, astfel că o seamă de date privind organizarea unităţilor de curteni, slujitori şi mercenari, camandanţii acestora, atribuţiile şi ierarhia lor etc. nu sînt prea bine cunoscute. Pentru acest motiv ne propunem ca în capitolul de faţă să tratăm mai pe larg aceste probleme.

Organizarea curtenilor, iniţial, şi mai apoi a slujitorilor a urmat îndeaproape cursul progreselor realizate în evoluţia generală a statelor feudale Ţara Românească şi Moldova. În secolul al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea, în vremea fărîmiţării feudale, cînd ţinuturile şi judeţele erau abia la începutul organizării lor, iar curtenii nu erau prea numeroşi, ei depindeau în general de anumite curţi sau cetăţi domneşti (de unde erau trimişi în ţară să îndeplinească diverse slujbe), alcătuind unităţi organizate milităreşte numai în vreme de război.

[1] Cum am arătat şi în introducere, studiile privind istoria armatei române în trecut se ocupau în principal de descrierea luptelor, de tactica şi strategia aplicată în aceste lupte (probleme de care nu ne ocupăm în această lucrare) şi în mai mică măsură sau aproape de loc de organizarea propriu-zisă a armatei. Singura lucrare consacrată numai acestei probleme este studiul intitulat: *Organizarea*, din seria *Evoluţia mijloacelor şi a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ştefan cel Mare pînă la aceea a lui Matei Basarab*, a generalului Radu Rosetti. Acest studiu a fost apoi amplificat în volumul *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Buc., 1947, p. 63—85, 117—139 şi 296—336. Studiul, în ambele sale forme, este foarte general. El se ocupă mai mult de categoriile de oşteni, efective etc., amintind doar în treacăt unităţile în care erau grupaţi.

Paralel cu întărirea autorităţii centrale, judeţele şi ţinuturile au fost organizate mai temeinic. O dată cu aceasta, curtenii din ţară au fost organizaţi şi ei pe ţinuturi şi judeţe.

În secolele XV—XVI, curtenii din judeţe se aflau sub ascultarea vornicilor şi staroştilor, apoi a vătafilor şi marilor vătafi de ţinut, care comandau steagul ţinutului respectiv şi care au fost înlocuiţi în secolul al XVII-lea de căpitani. Slujitorii au fost comandaţi de la apariţia lor — la sfîrşitul secolului al XVI-lea — de căpitani şi hotnogi (în Moldova) sau de căpitani şi iuzbaşi (în Ţara Românească).

Trebuie să subliniem faptul că, în organizarea militară a curtenilor şi slujitorilor, vremurile de război au jucat un rol important, domnii fiind obligaţi — în vederea purtării luptelor — să organizeze armata ţării mai bine încă înainte de începerea luptelor, îmbunătăţind această organizare în timpul războaielor, ţinînd seama de condiţiile specifice acestora. În această operă de organizare, domniile lui Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş, Petru Rareş, Mihai Viteazul, Matei Basarab şi Vasile Lupu — cînd armatele celor două ţări au avut de purtat o serie de războaie — joacă un rol deosebit de important.

Organizarea slujitorilor şi curtenilor poate fi mai bine cunoscută în secolul al XVII-lea, cînd documentele ne dau ştiri mai numeroase despre repartizarea lor în cuprinsul ţării, despre comandanţii lor etc.

În această vreme, *toate cetele — atît cele de curteni, cît şi cele de slujitori — erau organizate milităreşte*[2], *atît în timp de pace, cît şi în vreme de război.*

În secolul al XVII-lea, unităţile mai mari — atît cele de curteni, cît şi de slujitori — alcătuite din cîteva sute de oameni, se numeau *căpitănii* şi erau comandate de cîte un căpitan. Acesta avea în subordine mai mulţi iuzbaşi, hotnogi sau sutaşi, care comandau fiecare cîte un *steag*. Iuzbaşa şi hotnogul erau ajutaţi, la rîndul lor, de cîte un ceauş (sau chehaie) şi de un stegar.

[2] Cf. şi I. C. Filitti (*Vechea organizare administrativă*, p. 21), care constată că „asupra tuturor acestor cete s-a extins organizarea ostăşească".

Între modul cum erau organizaţi curtenii şi slujitorii existau unele deosebiri, atît în ceea ce priveşte gruparea lor teritorială, cît şi în privinţa comandanţilor. În timp ce slujitorii (călăraşii şi dorobanţii) erau grupaţi îndeosebi în oraşele capitală, în centrele militare mai importante ale ţării (Buzău, Ploieşti, Gherghiţa, Tîrgşor, Craiova — în Ţara Românească) şi în unele din oraşele şi tîrgurile de margine (Rm. Sărat, Tîrgul de Floci, Lichireşti — viitorii Călăraşi — Hodivoaia, Ruşii de Vede, Caracal, Strehaia, Cerneţi) sau în apropierea acestora, curtenii erau organizaţi pe judeţe, fiind răspîndiţi în numeroase localităţi din fiecare judeţ sau ţinut al Ţării Româneşti şi Moldovei. Această organizare pe judeţe a curtenilor este mai evidentă în Moldova decît în Ţara Românească.

În Moldova, marii vătafi sînt pomeniţi în mult mai multe ţinuturi decît marii vătafi din Ţara Românească şi au atribuţii mult mai precise decît aceştia din urmă, iar de la jumătatea secolului al XVII-lea sînt menţionaţi în documente căpitani de curteni aproape în fiecare ţinut. În Ţara Românească — deşi nu apar mari vătafi şi căpitani de curteni în fiecare judeţ, ca în Moldova — curtenii sau roşii erau organizaţi, în secolul al XVII-lea, tot pe judeţe [3].

Dregătorii mărunţi — cuprinşi şi ei în categoria generală a curtenilor — erau organizaţi, de asemenea, pe judeţe. În Moldova ei erau comandaţi de vătafi ; în Ţara Românească, de la jumătatea secolului al XVII-lea, încep să aibă căpitani proprii. Astfel, întîlnim căpitani de cluceri şi de comişei în Buzău, de păhărnicei în Rm. Sărat şi buzău, de postelni-

[3] Vezi doc. din : 11 mai 1634, 10 septembrie 1649, 2 aprilie şi 11 decembrie 1650 etc. (Acad. R. S. România, CXLVII/210, Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXIX bis/12 şi II/32, Acad. R. S. România, CXCII/31, Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXXVI/1).

Cronica Ţării Româneşti aminteşte de oştile Craiovei, Jiului şi Mehedinţilor în timpul domniei lui Mihai Viteazul şi de oştile Mehedinţilor în domnia lui Simion Movilă (*Istoria Ţării Româneşti*, p. 73 şi 83). Existenţa acestor oşti pe judeţe, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, poate fi un indiciu că roşii erau şi ei organizaţi pe judeţe încă din această vreme, aşa cum erau şi în Moldova.

cei în Olt, de spătărei în Saac etc. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, toţi aceşti posesori de titluri de dregători mărunţi — numiţi acum slujitori — erau organizaţi pe judeţe, sub comanda unui căpitan de slujitori de judeţ.

În Moldova, la începutul secolului al XVIII-lea, datorită scăderii efectivelor aflate sub comanda căpitanilor, aceştia au fost înlocuiţi prin marii căpitani de ţinut, care aveau în subordine mai mulţi căpitani.

Succesiunea denumirii comandanţilor de curteni din ţinuturi (numiţi şi ei slujitori la sfîrşitul secolului al XVII-lea) este deci : vornici, staroşti şi pîrcălabi, apoi mari vătafi, căpitani şi mari căpitani, toţi aceştia îndeplinind, la timpul lor, atribuţii asemănătoare.

Trebuie să mai amintim că, începînd din secolul al XVI-lea, datorită influenţei otomane, unii dintre comandanţii curtenilor şi slujitorilor au fost numiţi cu termeni turceşti : iuzbaşă, ceauş, chihaie, bulucbaşă. De asemenea, unele cete sau grupuri de slujbaşi ai domniei au căpătat ele însele numiri turceşti (seimeni, saragele, mantalogi, paici etc.) [4].

I. Unităţile de curteni şi slujitori

1. *Ceata şi pîlcul*

Erau unităţile cele mai mari în care se grupau oştenii ţării în timp de război. În secolele XV—XVI, găsim numeroase ştiri despre cete şi pîlcuri [5].

[4] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, p. 775—776.

[5] De pildă, în 1473, se spune despre Ştefan cel Mare că, înainte de a intra în Ţara Românească, şi-a împărţit cele 48 de steaguri în 12 cete ; în 1528 Petru Rareş a intrat în Transilvania cu două pîlcuri de oaste, iar Ioan Vodă cel Viteaz şi-a „întocmit“ oastea în trei pîlcuri şi apoi în 30 de pîlcuri a cîte 1000 de oameni. În ce priveşte Ţara Românească, cronica ţării ne informează că Vlăduţ vodă, după ce a trecut Dunărea contra lui Mihnea cel Rău, şi-a împărţit oastea în trei pîlcuri. (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 30, 183, Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 199 şi 202 şi *Istoria Ţării Româneşti*, p. 18). Despre pîlcuri şi cete vezi şi I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 9—10, 12 şi urm.

După cum rezultă din aceste ştiri, cetele şi pîlcurile nu aveau efective fixe. Numărul şi efectivele lor se stabileau înainte sau în timpul luptelor, în funcţie de nevoi. Neavînd un caracter permanent, după terminarea luptelor pîlcurile se dizolvau.

În afară de această accepţiune, *cuvîntul ceată a mai avut şi o alta : el desemna în secolul al XVII-lea grupurile sau breslele de curteni şi slujitori.*

În *Istoria Ţării Româneşti* se vorbeşte de multe ori despre cetele de curteni şi slujitori : la lupta de la Şoplea din 1655 au participat dorobanţii, seimenii „şi alte cete" ; la intrarea în ţară a lui Constantin Şerban, la 1659, i s-au închinat o parte din roşii „şi din toate cetele", iar la 1660 ciuma a secerat îndeosebi „ceata dorobanţilor" [6].

Cît priveşte termenul „breaslă", el avea acelaşi înţeles cu ceata. Vorbind de oastea strînsă la 1672 de Grigore Ghica pentru a merge, potrivit poruncii turcilor, la Cameniţa, cronicarul spune că domnul şi-a alcătuit oastea „den toate breaslile : călăraşi, dorobanţi, roşăi, vistiernicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei, păhărnicei", care aveau „prapore (steaguri) fealiuri, fealiuri, fieştecare după breasla lor" [7].

Aceeaşi accepţiune de ceată de slujitori sau de curteni avea cuvîntul „breaslă" şi în Moldova. La 12 iunie 1664, nişte locuitori săraci declarau că, „fiind lipsiţi", nu se puteau înscrie la curteni sau la „altă breaslă" asemănătoare [8], iar la 8 octombrie 1680, domnul Moldovei poruncea dregătorilor săi să lase în pace de „ţărăniia" (adică de plata dărilor împreună cu ţăranii) pe Mihalache stolnicelul, deoarece acesta „iaste cu

[6] *Istoria Ţării Româneşti,* ed. cit., p. 124, 142, 147. Vezi şi p. 132, unde ceata apare ca o grupă de steaguri. „Ceata postelnicească" este amintită la 18 decembrie 1616, iar „ceata logofeţească" la 9 martie 1636 (*Doc. priv. ist. Rom.,* B, veac. XVII, vol. III, p. 50 şi 65 şi Acad. R. S. România, CXXVI/23).

[7] Radu Popescu, *Istoriile,* ed. cit., p. 150.

[8] Acad. R. S. România, CXXII/16.

breaslă şi-şi plăteşte dare lui ce ar fi pe breaslă ce are cu stolnicei“ [9].

În Moldova, în secolul al XVII-lea şi la începutul celui următor, *termenul de breaslă a avut deci atît un înţeles cu caracter militar, cît şi unul fiscal, breasla grupînd o categorie de oameni care plăteau dările împreună, separat de restul locuitorilor ţării.* Referindu-se la strîngerea dărilor în timpul domniei lui Gheorghe Duca, un cronicar spune : „blăstămat era boierul de pe atunce ce avea supt ascultarea lui breasla, cumu-i la vel logofăt curtenii, la vel vornic hînsarii, la hatman călăraşii, că şi ţinuturile istovia (de strîns dările) şi breslele ce avea supt ascultarea sa“ [10]. Vorbind despre impunerea la desetină a categoriilor privilegiate, la 1708, cronicarul afirmă că domnul a impus să dea „desetină ţărăneşte“ şi pe mitropolit, episcopi, mînăstirile, „boierii cei mari şi cei mici“ şi „toate breslele, care au avut scuteală pre obiceiul carele au fost legat de la domnii cei bătrîni“ [11].

Mai tîrziu, breslele de slujitori din Moldova s-au numit rufeturi, aşa cum li se spunea şi corporaţiilor meşteşugăreşti. Vorbind despre oastea „multă şi frumoasă“ pregătită de Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, pentru a-i goni pe tătari, cronicarul moldovean arată că domnitorul le făcuse „rufeturilor“ de oşteni strînse (dorobanţi, vînători, panţîri etc.) „suliţe zugrăvite cu prapure...., cineşi cu steagul său“ [12]. (Menţionăm că, într-o situaţie asemănătoare, cronicarul Radu Popescu numise cetele de oşteni din Ţara Românească bresle.)

În Moldova, în secolul al XVII-lea, termenul „ceată“ este mai rar folosit decît în Ţara Românească. La 21 iunie 1670 sînt amintiţi curtenii din ţinutul Fălciu „din ciata Prutului“, care plătiseră dările unui uşer [13]. Aci termenul ceată are înţelesul de grupare regională de curteni.

[9] Gh. Ghibănescu, *Surete,* XXII, p. 35.
[10] M. Kogălniceanu, *Cronici,* II, p. 23.
[11] *Ibidem,* p. 56—57.
[12] *Ibidem,* III, p. 164.
[13] Arh. St. Buc., ep. Huşi, LXX/21.

Fiind membri ai unor cete organizate, curtenii și slujitorii simpli erau numiți uneori cetași. Cronica Țării Românești arată că, după moartea lui Matei Basarab, Constantin Șerban a stat de vorbă cu căpitanii de dorobanți, iuzbașii, ceaușii, vătașii „și cetașii", solicitîndu-le sprijinul pentru desființarea seimenilor [14].

Aceeași accepțiune o are cuvîntul de cetaș în numeroase documente din Țara Românească. Aceste documente menționează la un loc pe căpitani, iuzbași, ceauși, stegari și cetași, aceștia din urmă fiind membri simpli ai cetelor de curteni și slujitori [15].

În sfîrșit, în unele documente din Țara Românească termenul „ceată" are și înțelesul de „steag" sau de „căpitănie", adică de mic grup organizat de slujitori. De pildă, la 24 ianuarie 1641 sînt amintiți Radu căpitan cu ceata lui și Marin iuzbașa cu ceata lui [16]. În aceste cazuri, termenul de ceată înlocuiește pe acela de cetași, desemnînd pe membrii simpli ai steagului sau căpităniei.

2. *Steagul*

Ca unitate militară, fără să se precizeze din cîți oameni era alcătuit, steagul [17] este amintit în documente încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd nu sînt pomenite căpităniile. Astfel, la 1432, Alexandru Aldea, domnul Țării Românești, arăta într-o scrisoare adresată brașovenilor că primise ajutor contra turcilor patru steaguri de moldoveni [18]; în același an, un document moldovean amintește de steagul de la Tu-

[14] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 120.

[15] Doc. din: 24 ianuarie 1641, 11 septembrie 1664, 22 august 1691 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, XXXV/3, ep. Buzău, LIII/8, m-rea Dălhăuți, I/4 etc.).

[16] Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, XXXV/3.

[17] Despre originea cuvîntului și accepțiunea lui vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 31—32. Despre steag ca unitate militară vezi pe larg articolul lui Al. Culici, *Din vechea noastră organizare militară. „Steagul" în trecutul nostru ostășesc* („România militară", LXXXII, 1945, nr. 6, p. 65—82).

[18] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 42.

tova [19], iar în *Cronica moldo-polonă* se precizează că, la 1473, Ștefan cel Mare a intrat în Țara Românească cu 48 de steaguri de oșteni [20].

Steagul este deci cea mai veche unitate militară cu caracter permanent menționată în documente [21], *fiind amintit îndeosebi în legătură cu unele acțiuni militare.*

În secolul al XVII-lea, steagurile sînt iarăși foarte des amintite, atît ca unități de curteni, cît și ca unități de slujitori și mercenari. Vorbind despre Vasile Lupu, cronicarul Miron Costin arată că acesta era totdeauna prezent pe cîmpul de luptă, mutînd steagurile unde era nevoie [22]; cronicarul muntean ne informează că Mihnea al III-lea (Mihai Radu) făcea „steaguri de slujitori" [23] sau că, la 1672, cu prilejul participării oștirii Țării Românești la expediția turcească împotriva Cameniței, breslele de călărași, dorobanți, roșii, vistiernicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei și păhărnicei (deci atît cele de slujitori, cît și cele de curteni) fuseseră organizate pe steaguri [24]. Numeroase alte izvoare din secolul al XVII-lea și de la începutul celui următor pomenesc de steaguri de slujitori sau de mercenari [25], ca unități organizate. În secolul al XVIII-lea, sub

[19] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV, p. 96.

[20] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 30.

[21] N. Bălcescu afirma că „armata românească de la început s-a împărțit în cete de 1000 de oameni supt un căpitan" (*Puterea armată*, în *Opere*, I, p. 12—13). El consideră deci, în mod eronat, căpitănia drept cea mai veche unitate, deși căpitanii apar în documente de-abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la multă vreme după apariția steagurilor și a vătafilor.

[22] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 157.

[23] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 119.

[24] *Ibidem*, p. 150.

[25] Miron Costin amintește de „niște steaguri de călărași" în timpul domniei lui Ștefan Tomșa (*Opere*, ed. cit., p. 61), sau de ordinul dat de Vasile Lupu lui Ștefan serdarul „să găteze steaguri de slujitori" (*ibidem*, p. 146). La 1656 sînt menționate niște steaguri de cătane (*ibidem*, p. 165). Despre steaguri de lefegii vezi și I. Neculce, ed. cit., p. 99, 103, 216. Pentru el, însă, lefegiii erau acum și ei slujitori (vezi p. 114). Despre steaguri ca unități militare în secolul al XVII-lea vezi și R. Greceanu, *Viața lui Constantin Brîncoveanu*, p. 114; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 30, 32, 40—41, 51, 55, 73; N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriței*, I, p. 100; II, p. 48, 83, 92, etc., etc.

influenţa turcească, steagurile au început să se numească bairacuri [26].

În secolele XV—XVI, cînd nu sînt amintite căpităniile şi căpitanii, steagul era probabil o unitate mai mare, mai multe steaguri alcătuind, cum am văzut, o ceată. În cursul secolului al XVII-lea, steagul a devenit o parte constitutivă (subunitate) a căpităniei ; către sfîrşitul secolului, steagul a înlocuit căpitănia.

În secolul al XV-lea, steagul era, probabil, unitatea alcătuită din curtenii aflaţi într-un judeţ, care, în timp de război, trebuiau să se strîngă la porunca domnitorului sub comanda dregătorilor săi. În timp de pace, curtenii „ţineau“ de curtea sau cetatea domnească cea mai apropiată, fiind comandaţi de vornicii de curte sau de pîrcălabii cetăţilor şi îndeplinind diverse slujbe.

Tot pe steaguri erau organizaţi şi ceilalţi oşteni ; aşa se explică numărul mare de steaguri (48) cu care Ştefan cel Mare a intrat în Ţara Românească la 1473.

În secolul următor — deşi documentele nu mai amintesc de steaguri — steagul este unitatea ce cuprindea pe toţi curtenii dintr-un judeţ. Acest lucru rezultă din apariţia în această perioadă a marilor vătafi de ţinut, numiţi în *Cronica moldo-polonă* vătafi sau stegari [27], tocmai datorită faptului că erau comandanţii steagurilor din ţinutul respectiv.

Întrucît în secolele XV—XVI nu găsim în documente prea multe date despre steaguri şi efectivele lor, trebuie să ne rezumăm la cele pe care ni le oferă documentele secolului al XVII-lea.

În acest secol, *steagul era comandat de un iuzbaşă sau hotnog.*

[26] Vezi *Cronica Ghiculeştilor,* p. 429, unde sînt amintite „bairacurile de lefegii străini“ ale lui Grigore al II-lea Ghica. I. Neculce le spune însă steaguri (ed. cit., indice).
[27] *Cronicile slavo-române,* ed. cit., p. 186.

Deşi era numit uneori şi „sută“ [28], *steagul nu cuprindea 100 de curteni, slujitori sau lefegii decît în mod teoretic* [29]. În realitate, efectivele unui steag nu au ajuns în general la cifra de 100 nici în vremurile cînd organizarea slujitorească a atins maximum de dezvoltare.

Faptul este pe deplin explicabil, deoarece cu greu s-ar fi putut forma şi, mai ales, menţine unităţi de curteni, slujitori sau chiar lefegii cu efective fixe de cîte 100 de oameni. Astfel, la 14 februarie 1644, se arată că Matei Basarab trimisese în Transilvania patru steaguri formate din 309 călăreţi [30] (deci o medie de 77 de oameni de steag) ; în ⟨1655⟩, cei şase iuzbaşi de sub ascultarea lui Iane căpitan de păhărnicei comandau fiecare între 52 şi 67 de oameni [31], iar cei patru iuzbaşi de călăraşi, comandaţi de Coman căpitanul, între 23 şi 52 de oameni [32] (numărul acestora se împuţinase, desigur, datorită împrejurărilor speciale din acel an, cînd mulţi călăraşi fuseseră ucişi). Tot cam în aceeaşi vreme, Constantin Şerban arăta că dispune de şapte steaguri de unguri sau 700 de „voinici“, şase steaguri de sîrbi sau 400 de voinici, nouă steaguri de levenţi sau 800 de voinici, un steag de 130 de leşi, un steag de 100 de dragoni etc. [33].

[28] La 3 iunie 1644 este amintită „suta lui Constantin iuzbaşa“ (Arh. St. Buc., ms. 458, f. 88), iar la 25 februarie 1665, un iuzbaşă de dorobanţi apare ca martor „cu suta, cu toată“ (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 226).

[29] Cf. şi I. C. Filitti, *Organizarea fiscală*, p. 32—33. Într-o relaţie din 1663—1664, referitoare la luptele austriecilor cu turcii din acel timp, se spune că oastea Ţării Româneşti, trimisă la război alături de turci, era împărţită în 33 de cete (trupe) „care nu ajungea nici una la 100 de oameni (cît ar fi trebuit — N.S.), avînd cîte 60, 70, 80“ (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 259) ; într-o altă relaţie privitoare la aceleaşi cete, se arată că fiecare din acestea „trebuia“ să cuprindă cîte 100 de oameni (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 137). La 1711, cînd se făceau înscrierĭ cu leafă în armata ruso-moldoveană ce pornise lupta împotriva turcilor, cronicarul Ioan Neculce arată că „steagurile încă tot nu apucase a se plini bine, cîte 100 oameni la steag“ (ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 223).

[30] A. Veress, *Documente*, X, p. 174.

[31] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 40—42.

[32] *Ibidem*, p. 37—39.

[33] *Ibidem*, p. 48.

În această vreme deci, steagul avea între 67 (în cazul lefegiilor sîrbi) şi 130 de ostaşi (în cazul mercenarilor poloni).

Cît priveşte Moldova, un călător străin, Johann Mayer, ne relatează că în 1651 a fost condus spre graniţa polonă de două steaguri de călăraşi „care numărau laolaltă trei sute de oameni" [34]. (Se înţelege, însă, că nu toate steagurile aveau cîte 150 de oameni, ca în cazul amintit de Mayer.)

Din documentele citate mai sus se vede că, la jumătatea secolului al XVII-lea — cînd dispunem de date mai precise — *efectivele unui steag nu ajungeau decît în rare cazuri la 100 de oameni, steagurile fiind alcătuite în medie din 50—70 de oameni.* Este de presupus că, în secolele anterioare, steagul va fi avut efectivele unei căpitănii.

Ni se pare demn de a fi relevat aci şi faptul că, în secolul al XVII-lea, nici steagul din armata Transilvaniei nu avea totdeauna efective de cîte 100 de oameni. În descrierea luptelor purtate în Polonia la 1657 — la care au participat şi efective ardelene — Ioan Kemény, generalul armatei transilvănene, precizează că avea 112 steaguri, dar că „nici unul n-a fost de 100 în capăt (cum ar fi trebuit — N.S.), fără cît 20, 30 sau 35 de inşi" [35].

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea, efectivele steagurilor sînt în continuă scădere. În Moldova, la 1685, două steaguri de lipcani erau alcătuite din 80 de oameni [36] (deci în medie 40 de oameni la un steag), iar în timpul domniei lui Constantin Duca (1693—1695) cele patru steaguri de seimeni înfiinţate de acest domnitor numărau 200 oameni (deci cîte 50 de oameni la un steag) [37]. În Ţara Românească, la 1695, Constantin Brîncoveanu trimite trei steaguri de slujitori,

[34] „Balcania", III, 1940, p. 376.

[35] Hurmuzaki, XV/2, p. 1273.

[36] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 89. Cf. şi relaţia polonului Rafael Leszczynski, care spune că, la 1700, a fost întîmpinat de domnul Moldovei cu 17 steaguri de oşteni „dar în număr mic" (P. P. Panaitescu *Călători poloni*, p. 88).

[37] I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, p. 118 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 110.

alcătuite din 130 de oameni (deci cîte 43 de slujitori în medie la un steag), să ducă nişte boi la Belgrad [38].

În această vreme, steagurile sînt foarte des amintite ca unităţi de sine stătătoare, comandate de căpitani. Evidenţa oastei lui Constantin Brîncoveanu era ţinută pe steaguri ; domnul dispunea de : cinci steaguri de dorobanţi, şase steaguri de seimeni, douăsprezece steaguri de cazaci, trei steaguri de catane etc. [39], în afară de slujitorii răspîndiţi prin judeţe şi comandaţi de căpitanii de judeţ.

În cursul secolului al XVIII-lea, efectivele steagurilor au scăzut continuu. Un document tîrziu, din 30 decembrie 1811, este revelator în această privinţă. Documentul relatează că, în cursul unei „răzmeriţe" făcută de popa Ion pe moşia Copăceni, acesta s-a ridicat împreună cu un fiu, doi gineri şi un frate „să facu toţi împreună steagu de cinci ciomege" [40]. Documentul arată nu numai persistenţa termenului de steag, ca unitate organizată [41], dar şi faptul că, pentru contemporani, un steag putea fi alcătuit dintr-un număr foarte mic de oameni.

În secolul al XVII-lea (pentru secolele anterioare ne lipsesc informaţiile documentare), sediul unui steag se afla în localitatea unde şedea comandantul steagului — iuzbaşa sau hotnogul — cu cei mai mulţi dintre curtenii sau slujitorii aflaţi în subordinea sa.

Cele mai numeroase steaguri de slujitori se găseau în oraşele Bucureşti, Buzău, Ploieşti, Gherghiţa etc., unde sînt amintiţi foarte mulţi iuzbaşi în secolul al XVII-lea [42]. Numeroase alte asemenea steaguri — mai ales de curteni — întîlnim în multe alte localităţi din ţară, unde sînt menţionaţi sute de iuzbaşi. Din evidenţele alcătuite de noi rezultă că cei circa 500 de iuzbaşi amintiţi în această vreme se găseau răspîndiţi în peste 200 de localităţi din Ţara Românească.

[38] *Condica vistieriei*, p. 292.

[39] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 372.

[40] „Bul. Com. ist.", III, p. 104—105.

[41] Menţionăm că şi la 1821 pandurii aveau căpitani, ceauşi şi stegari (*Documente privind răscoala din 1821*, I, p. 76).

[42] La Buzău, întîlnim, de pildă, nu mai puţin de 30 de iuzbaşi între 1609 şi 1666 ; la Bucureşti, între 1633 şi 1669, sînt menţionaţi 19 iuzbaşi etc.

Cei mai mulți comandanți de steaguri sînt menționați în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd apar asemenea unități noi în zeci de localități din Țara Românească.

În timpul domniei acestuia și după aceea, în anumite localități întîlnim și cîte doi iuzbași în același timp [43]. De pildă, la 16 martie 1651 sînt amintiți Datco și Stanciu iuzbași din Cîrstienești — Argeș [44], iar la 20 februarie 1644, Donosii și Sinca iuzbași din Cernătești — Buzău. Cum în Buzău și Argeș numărul roșilor era, se pare, mai mare decît în alte județe, este de presupus că în localitățile menționate existau sediile a cîte două steaguri, alcătuite din roșii sau slujitorii din satele învecinate.

Uneori, începînd tot din timpul domniei lui Matei Basarab, putem urmări în documente succesiunea iuzbașilor din anumite sate, ceea ce arată că existau steaguri stabile în aceste localități. Astfel, la Ciorani — Rm. Sărat, este amintit, la 28 septembrie 1645 și 27 octombrie 1646 [46], Bogdan iuzbașă, căruia îi urmează Ivan iuzbașă, pomenit la 1 ianuarie 1653 [47] și apoi Borcea iuzbașă, menționat la 16 mai 1661 [48] ; la Bălțați, în aceeași regiune, este amintit Toia iuzbașă de roșii, la 17 iulie 1633 și 14 ianuarie 1636 [49], apoi Vrabie iuzbașă, la 20 februarie 1649 [50], Pătru iuzbașă, la 6 februarie 1650[51] și Șerbu iuzbașă, la 22 februarie 1668 [52]. Alte cazuri asemănătoare întîlnim, în aceeași vreme,

[43] Nu avem în vedere aci localitățile în care se găseau mulți slujitori — ca Buzău, București etc. — unde apar în același document cîte 3—6 iuzbași deodată (vezi și nota precedentă).

[44] Arh. St. Buc., m-rea Cozia, XIX/1.

[45] Acad. R. S. România, CCXLIV/7. Cazuri asemănătoare se întîlnesc la Costiani-Buzău, la 8 mai 1664 (Bibl. Centrală de stat, CIV/9) și Mărăcineni, același județ, la 14 ianuarie 1666 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LXVIII/16). Este posibil ca unii din aceștia să fi fost iuzbași mai înainte și să apară încă în documente cu titlul de iuzbașă.

[46] Acad. R. S. România, DCXXXIX/10 și CCXCI/71.

[47] Arh. St. Buc., ms. 173, f. 401 v.

[48] Acad. R. S. România, CDXX/120.

[49] Idem, CXCVI/65 și Arh. St. Buc., m-rea Rm. Sărat I/9.

[50] Idem, Mitr. Țării Rom., LXXXVIII/5.

[51] Acad. R. S. România, CXCVII/68.

[52] Arh. St. Buc., Dep. Castrișoaia, V/10.

la Gostile-Ilfov [53], Bérileşti [54] şi în multe alte localităţi din ţară.

Dacă în aceste localităţi din Ţara Românească succesiunea iuzbaşilor denotă existenţa unor steaguri stabile, în alte documente întîlnim cazuri din aceeaşi vreme, în care acelaşi iuzbaşă apare la date diferite în localităţi apropiate. Astfel, Vasilache iuzbaşă este pomenit la 16 iunie 1649 şi 10 ianuarie 1655 [55] la Mărăcineni—Buzău, iar la 25 august 1651 şi 1654 [56] la Buzău, ocupînd acelaşi grad ; Duminică iuzbaşă de roşii este amintit cînd la Piteşti, la 12 noiembrie 1647 şi 7 ianuarie 1666 [57], cînd la Lipia—Argeş, în octombrie 1648 şi la 12 aprilie 1668 [58], sau la Samara, în acelaşi judeţ, la 1 ianuarie 1650 şi 8 ianuarie 1656 [59].

Din aceste documente rezultă că, în secolul al XVII-lea, *sediul unui steag se putea schimba.*

Menţionăm că, în afară de schimbările hotărîte de domnie — de care documentele nu ne spun însă nimic — steagurile se mutau uneori şi din alte cauze. De pildă, la 15 ianuarie 1647, Datco dorobanţul din Tătaru-Ilfov, văzînd că restul dorobanţilor din sat fugise, plecase şi el după aceştia „unde i-au fost steagul" [60].

Căpitanii şi iuzbaşii trebuiau să stea totdeauna acolo unde le era unitatea sau cît mai aproape de aceasta. Astfel, dintr-o plîn-

[53] Aci sînt amintiţi : Pătraşco iuzbaşă, la 28 mai 1657 (Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, XV/15), Cernica iuzbaşă, la 18 august 1659 (Acad. R. S. România, ms. 260, f. 39) şi 3 mai 1661 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ion Buc., XI/7) şi Tudoran iuzbaşă, la 28 aprilie 1668 (idem, Mitr. Ţării Rom., XVII/15).

[54] Documentele pomenesc aci de Şteful iuzbaşă, la 5 iulie 1644 (ibidem, XXXV/12) şi 12 iulie 1647 (Acad. R. S. România, CXCVII/67), căruia îi urmează Dragul iuzbaşă, la 9 iunie 1650 (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, VII/1 bis.) şi Stoichiţă iuzbaşă, amintit la 18 iulie 1652 (idem, Mitr. Ţării Rom., LVIII/16).

[55] Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/11—12 şi XXII/81.

[56] Muzeul de istorie Buc., nr. 1723 D. şi Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/39. Acelaşi Vasilache — devenit căpitan — apare cînd la Mărăcineni (8 iunie 1659, ibidem, LXII/15), cînd la Buzău (idem, m-rea Bradu, XVIII/28).

[57] Idem, ms. 477, f. 58 v.—59 şi m-rea C. Lung, XXVII/9.

[58] Acad. R. S. România, CCXCIX/2 şi Arh. St. Buc., ms. 357, f. 46.

[59] Idem, A. N., CII/12 şi 14.

[60] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXVII/12.

gere a lui Nicolae, ginerele lui I. Jora, fost mare căpitan, din 5 aprilie 1733, rezultă că, întrucît se înmulțiseră călărașii din satul său Malinteniți-Cernăuți, căpitănia se mutase acolo [61].

Este posibil ca unii dintre iuzbași să apară în două localități diferite, deoarece locuiau în una și comandau steagul cu reședința în altă localitate apropiată. La această ipoteză ne îndreptățește un document din 22 octombrie 1648, unde apare Iancu iuzbașă de dorobanți din Craiova „ce șade la Urzicuța" [62]. Iuzbașa locuia deci în Urzicuța și comanda un steag de dorobanți la Craiova, unde existau numeroși asemenea slujitori.

3. *Căpitănia*

În secolul al XVII-lea era unitatea cea mai mare în care erau organizați curtenii dintr-un județ, slujitorii din jurul unui oraș mai mare sau lefegiii [63].

Deși căpitanii sînt menționați în documente încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, termenul de căpitănie dat efectivului aflat în subordinea lor apare în documente numai în a doua jumătate a secolului următor. Astfel, un document din 22 ianuarie 1675 amintește de căpitănia lui Jipa căpitan [64], iar la 30 noiembrie 1700, adresîndu-se căpitanilor de slujitori din județe, Constantin Brîncoveanu le poruncește să strîngă sama cea mare de la căpităniile lor [65].

Termenul de căpitănie se utilizează de-abia către sfîrșitul secolului al XVII-lea, deoarece în acest timp unii dintre căpitani ajung să comande unități numite steaguri, care, pînă la sfîrșitul acestui secol, erau subunități ale căpităniei. În această pe-

[61] T. Bălan, *Doc. bucovinene*, IV, p. 113.
[62] Arh. St. Buc., Dep. Papazoglu, X/14.
[63] Sînt și împrejurări în care un căpitan comanda efective mai mari decît ale căpităniei sale, dar în acest caz el juca rolul unui serdar, comandant de oaste (vezi cazul căpitanului Odivoianu, trimis de Constantin Șerban cu 2000 de oameni în Polonia, M. Costin, *Opere*, p. 353).
[64] Acad. R. S. România, CCXXXIV/34.
[65] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 348.

rioadă era deci necesar să se folosească termenul de căpitănie, pentru a se face deosebirea între această unitate şi steag, ambele comandate acum de căpitani. Considerăm însă drept căpitănii toate unităţile comandate de căpitani de la apariţia acestora.

Nu cunoaştem cu precizie efectivele ce alcătuiau o căpitănie (de altfel, probabil că nici nu existau aceleaşi efective pentru toate căpităniile). Dimitrie Cantemir afirmă că înainte — fără să precizeze cînd — fiecare căpitan (chiliarh) avea în subordine cîte 10 centurii, adică 1000 de oameni [66], dar că, în vremea sa, aceste efective scăzuseră foarte mult [67]. Cele spuse de învăţatul domn al Moldovei nu pot fi controlate pe bază de documente pentru vremurile „dinainte", la care se referă, aceasta deoarece în documentele din această vreme nu găsim date despre efectivele căpităniilor. Aceste cifre ne apar însă exagerate, dacă ţinem seama de faptul că, în recensămîntul din 1591, numărul total al curtenilor este de 4683, cu o medie pentru fiecare ţinut de 222 curteni (între 17 cît erau în Cernăuţi şi 501 cît avea Lăpuşna) [68]. Căpitanii de curteni de la mijlocul secolului al XVII-lea — cînd curtenii erau în decădere — nu puteau comanda efective mai mari decît marii vătafi de ţinut de la 1591. În plus, Moldova nu a avut niciodată un număr de 4000 de mercenari nemţi cum afirmă Cantemir, după părerea căruia erau „odinioară" patru căpitani de nemţi care comandau fiecare cîte 1000 de oameni.

Primele informaţii sigure despre efectivele conduse de căpitani datează din vremea domniei lui Mihai Viteazul. În socote-

[66] În *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul cuvîntul căpitan este explicat prin „carele iaste peste o mie de oameni, miaş" (ed. Gr. Creţu, p. 256). Aci termenul de miaş este luat de la ruşi (cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 17).

[67] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. De la D. Cantemir, ideea împărţirii de grupuri de 1000, 100 şi 10 a trecut şi la N. Bălcescu, care considera căpitanul comandant de mie, iuzbaşa mai mare peste o centurie şi ceauşul comandantul unei decurii (*op. cit.*, p. 12—13). I. Bogdan era însă de părere că noi nu am cunoscut sistemul zecimal (*op. cit.*, p. 17).

[68] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 4—6.

lile de plată ale oştirii sale de mercenari din 1599 figurează mai mulţi căpitani comandînd între 700 şi 900 de oameni [69].

În secolul al XVII-lea este foarte probabil că — aşa cum iuzbaşii comandau doar în mod teoretic cîte 100 de oameni — şi efectivul comandat de căpitani să fi fost doar teoretic de 1000, fiind mult mai mic în realitate. De altfel, în documentele din această vreme, atît din Ţara Românească, cît şi din Moldova, nu am întîlnit nici un căpitan care să comande efective mai mari de 400 de oameni, organizaţi în patru pînă la şase steaguri.

Se înţelege că aceste efective nu erau egale pentru toate căpităniile ; ele variau după numărul curtenilor dintr-un judeţ sau al slujitorilor din preajma unui oraş, după categoriile de curteni şi slujitori etc. În anumite judeţe — de pildă, în Buzău — curtenii se găseau în număr mult mai mare decît în restul judeţelor din ţară ; se înţelege, deci, că efectivele aflate sub comanda căpitanului de roşii din Buzău erau mai mari decît acelea din alte judeţe. În judeţele unde roşii se aflau în număr mai mic, ei erau, de altfel, comandaţi uneori de un iuzbaşă, nu de căpitani. De pildă, la 10 februarie 1677, este amintit Dumitru iuzbaşa de roşii din judeţul Gorj [70], iar la 17 octombrie 1658 un alt iuzbaşă de roşii din judeţul Vîlcea [71].

Efectivele comandate de căpitani au fost, desigur, mai mari la începutul secolului al XVII-lea, cînd apare în documente un număr mic de căpitani, decît la mijlocul aceluiaşi secol, cînd numărul lor creşte în mod apreciabil, deşi efectivele curtenilor şi slujitorilor nu au cunoscut o creştere proporţională. Astfel, pe cînd în deceniul I al secolului numărul căpitanilor amintiţi în documentele Ţării Româneşti este doar de doi, iar în deceniul III de trei, în deceniul IV el creşte dintr-o dată la 37, ajungînd în deceniile următoare la 51, 76 şi 70. Chiar dacă ţinem seama de faptul că nu toţi căpitanii apar în documente şi că efectivele comandate de căpitani au mers tot descrescînd în a doua jumătate

[69] *Analele Acad. Române*, *Mem. Secţ. Ist.*, s. II, vol. XX, p. 468—469. În acelaşi timp, în Transilvania, este amintit un „capitaneo rascianorum mille", numit Petko Odobaşa (N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 25).

[70] Acad. R. S. România, CXXXV/50.

[71] Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXXVI/1.

a secolului al XVII-lea, credem că evoluţia numărului lor este deosebit de grăitoare.

Din cele de mai sus rezultă că *efectivele comandate de căpitani au fost stabilite în Ţara Românească în deceniile IV—V ale secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Matei Basarab, în acelaşi timp în care, în Moldova, marii vătafi de ţinut erau înlocuiţi de căpitani*. Nu cunoaştem, însă, cu precizie, care erau aceste efective.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, perioadă pentru care dispunem de date mai sigure despre organizarea slujitorilor şi curtenilor — care nu pot fi însă extinse în întregime asupra perioadei precedente — o căpitănie era alcătuită din cîteva sute de oameni. Astfel, în Ţara Românească, la ⟨1655⟩ un căpitan de păhărnicei comanda 380 de oameni, iar un căpitan de călăraşi, 211 subalterni [72] (este sigur că numărul acestora din urmă scăzuse mult datorită evenimentelor sîngeroase din acel an, cînd au fost ucişi numeroşi slujitori).

În aceeaşi vreme, în Moldova, căpitanii de lefegii comandau între 200 şi 400 de oameni ; un căpitan avea sub ordinele sale 200 de poloni călări, un altul 300 de moldoveni şi leşi amestecaţi, iar alt căpitan 400 de lefegii de ţară [73]. Este foarte probabil că — în acelaşi timp — nici efectivele curtenilor şi slujitorilor moldoveni aflaţi sub comanda unui căpitan să nu fi fost mai mari de 200—400 de oameni.

În perioada în care căpitănia era alcătuită din cîteva sute de oameni, ea era împărţită în mai multe steaguri, fiecare din acestea comandate de cîte un iuzbaşă sau hotnog. Căpitanul avea deci în subordinea sa mai mulţi iuzbaşi sau hotnogi, iar steagul era o subunitate a căpităniei. Faptul acesta rezultă în mod clar din mărturiile vremii. Astfel, la 1659, se vorbeşte de steagurile lui Voicehovski căpitanul [74], iar la 22 ianuarie 1675, este amintit steagul lui Stanciu iuzbaşa de la căpitănia lui Jipa căpitanul [75] ; într-un alt document, din 8 mai 1645, apar ca martori Mareş că-

[72] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 37—39 şi 40—42.
[73] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 169.
[74] *Ibidem*, p. 188.
[75] Acad. R. S. România, CCXXXIV/34.

pitan de călărași din Ploiești cu iuzbașii lui [76], iar la 24 aprilie 1678 Gheorghiță căpitanul cu iuzbașii, stegarii, ceaușii și păhărnicelii de sub comanda sa [77].

De altfel, în documentele Țării Românești din deceniile IV—VII ale secolului al XVII-lea, se întîlnesc mult mai mulți iuzbași decît căpitani : în deceniul IV, 76 iuzbași, față de 37 căpitani, în deceniul V, 139 față de 51, în deceniul VI, 156 față de 76, iar în deceniul VII, 133 iuzbași față de 70 căpitani. După cum se vede, proporția este de 2—3 iuzbași la un căpitan. (Se înțelege că aceste cifre sînt relative, deoarece căpitanii apar mult mai frecvent în documente decît iuzbașii.)

Numărul steagurilor unei căpitanii era variabil, după numărul slujitorilor sau curtenilor din căpitănia respectivă ; pe măsura împuținării acestora, s-a redus, firește, și numărul steagurilor, pînă cînd căpitănia a ajuns să se confunde ea însăși cu steagul.

După cum am arătat mai sus, Dimitrie Cantemir afirmă că înainte — fără să precizeze cînd — fiecare căpitan comanda cîte 10 centurii, deci 10 steaguri. În nici un document din secolul al XVII-lea (în cele din sec. XV—XVI datele lipsesc) nu am găsit confirmarea celor spuse de domnul Moldovei, numărul steagurilor fiind totdeauna mai mic de 10. Astfel, la ⟨1655⟩, Iane căpitanul de păhărnicei din regiunea Buzău, care comanda 380 de oameni, era ajutat de șase iuzbași, șase stegari și șase ceauși [78] ; unitatea sa avea deci șase steaguri. La aceeași dată, Coman căpitan de călărași, care comanda 211 oameni, avea în subordine patru iuzbași, cinci ceauși și patru stegari [79], deci patru steaguri.

Către sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd efectivele slujitorilor au cunoscut o descreștere vertiginoasă, numărul steagurilor unei căpitănii a scăzut la două sau trei. Astfel, la 15 mai 1692, căpitănia de slujitori din județul Buzău avea trei steaguri [80], iar

[76] Arh. St. Buc., Dep. Cocorăscu, nr. 51.
[77] Acad. R. S. România, CCXLVII/64.
[78] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 40—42.
[79] *Ibidem*, p. 37—39.
[80] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/55.

la 30 mai 1693 căpitănia de spătărei din judeţul Saac numai două [81].

În acelaşi timp, datorită faptului că unii căpitani au ajuns să comande efective foarte mici, care înainte alcătuiau un steag, subunităţile din subordinea lor încep a fi numite ele însele steaguri, aşa cum, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, erau denumite subunităţile căpităniei, comandate de iuzbaşi. În numeroase documente din ultimul sfert al secolului al XVII-lea sînt amintite asemenea steaguri, conduse acum de căpitani. Astfel, la 7 decembrie 1677, se menţionează steagul de vistiernicei din judeţul Buzău al lui Ştefan căpitanul [82], la 22 august 1691, steagul de păhărnicei al lui Zăgan căpitanul din Rîmnicul Sărat [83], iar la 15 decembrie 1698 steagul căpitănesc (spre deosebire de steagurile conduse de iuzbaşi, care continuă să existe) [84], comandat de Neculа căpitan de slujitori din judeţul Ialomiţa [85] etc.

Faptul că, la începutul secolului al XVIII-lea, existau steaguri conduse de căpitani l-a determinat, desigur, pe cronicarul muntean, contemporan acestor realităţi, să afirme că Matei Basarab a trimis la Schimni aga, la Copăceni, cîţiva căpitani cu steagurile lor [86], deşi — cum am văzut mai sus — în timpul domniei lui Matei Basarab un căpitan avea în subordine mai multe steaguri, conduse de iuzbaşi.

[81] Idem, Mitr. Ţării Rom., XXXIV/12. La 7 noiembrie 1723, sînt amintite steagul de sus şi steagul de jos ale slujitorilor — vistiernicei din jud. Teleorman (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, p. 145).

[82] Arh. St. Buc., ep. Buzău, X/45. În acelaşi timp, vistiernicеii din judeţul Rîmnic erau comandaţi de un iuzbaşă (Arh. St. Buc., ms. 572, f. 141).

[83] Idem, m-rea Dălhăuţi, X/4.

[84] La 11 aprilie 1683, este amintit astfel steagul de spătărei al lui Iancu iuzbaşa din Boziani (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVII/6).

[85] Acad. R. S. România, CDLXXI/56. Cronicarul Ioan Neculce aminteşte şi el de trei steaguri de lefegii, cu căpitanii lor, puşi de C. Brîncoveanu să păzească pe soţia lui Şerban Cantacuzino la Drăgăneşti (ed. Iorgu Iordan, p. 179).

[86] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 103.

În perioada în care căpitanii ajung să comande steaguri, efectivele acestora erau aceleaşi cu cele ale căpităniei de la mijlocul secolului al XVII-lea denumită steag [87].

În Moldova evoluţia este asemănătoare. Şi aici, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, căpitanii comandau doar cîteva zeci de subalterni, care alcătuiau un steag. Dimitrie Cantemir ne informează că, în vremea sa, căpitanii de mie din cele 19 judeţe ale ţării, ca şi căpitanii de lefegii, care aveau „odinioară" sub steagurile lor cîte 1000 de oameni, comandau atunci efective mici : căpitanii de nemţi numai cîte 25 de oameni, iar cei de cazaci numai 40—50 [88].

Numeroase asemenea steaguri conduse de căpitani sînt amintite în documentele din această vreme. De pildă, la 1683, Gheorghe Duca porunceşte lui Brahă căpitanul să formeze un steag din vătafii boierilor [89] ; în timpul domniei a doua (1711—1715), Nicolae Mavrocordat trimite un căpitan de cătane „cu tot steagul lui" să petreacă pe craiul Stanislav [90] ; la 30 mai 1717, este amintit steagul lui Ţura căpitan [91] etc.

II. Comandanţii curtenilor şi slujitorilor

1. *Vornicii, staroştii şi pîrcălabii*

Au fost primii comandanţi ai curtenilor. După cum am arătat în capitolul al II-lea al lucrării, în secolele XIV—XV, curtenii „ţineau" de o curte domnească ; vornicii fiind mai marii acestor curţi, erau în acelaşi timp şi comandanţii curtenilor care

[87] La 1 septembrie 1739, un căpitan de călăraşi comanda 57 de oameni, un căpitan de cazaci între 37 şi 69 de oameni, unul de seimeni între 37 şi 88, iar unul de saragele între 26 şi 40. (Acad. R. S. România, ms. rom. 5389, f. 76 v.—77).

[88] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89—90. Peste un secol, în 1801, se spunea că 20 de ostaşi formau o căpitănie, condusă de un bulucbaşă, şi că peste cinci asemenea steaguri era mai mare un căpitan numit iuzbaşă (G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 76).

[89] I. Neculce, *Cronica*, ed. cit., p. 71.

[90] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 153.

[91] T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 186.

depindeau de curţile respective, cei care le coordonau activitatea administrativă. În ţinuturile unde existau cetăţi, comanda curtenilor o aveau staroştii şi pîrcălabii, care îndeplineau largi atribuţii militare şi administrative în ţinuturile ce conduceau.

Datorită faptului că erau comandanţii armatei, vornicii şi pîrcălabii erau numiţi în documentele redactate în limba latină „capitaneus" iar vornicului i se spunea uneori şi „voievod", comandantul oastei.

Izvoarele arată că, în secolele XV—XVI, armata moldoveană era condusă de vornici. Astfel, la 1497, Ştefan cel Mare a însărcinat pe „comandantul său de oaste", Boldur vornicul, să respingă armata polonă care venea în sprijinul regelui Ioan Albert ; Cărăbăţ, vornicul lui Ştefăniţă, domnul Moldovei, a fost comandantul oastei ce a alungat, în 1518, pe tătarii care năvăliseră în ţară ; la 1529, Petru Rareş a trimis cu oastea sa în Transilvania pe Grozav vornicul şi Barbovshi portarul, iar la 1552 „căpitanul oştilor" moldovene era considerat Moţoc vornicul [92].

Din prima jumătate a secolului al XVI-lea, vornicul moldovean a început să împartă comanda armatei cu portarul de Suceava, devenit mai tîrziu hatman şi pîrcălab, care l-a înlocuit mai tîrziu la conducerea oastei [93].

Fiind comandanţi ai unor puncte fortificate — cetăţile — pîrcălabii (îndeosebi cei moldoveni) au îndeplinit importante rosturi militare, mai ales în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor, cînd au avut un rol de seamă în apărarea regiunii cetăţii pe care o conduceau şi în luptele purtate de oastea Moldovei. Referindu-se la numirea celor doi pîrcălabi de Chilia de către Ştefan cel Mare, *Letopiseţul anonim al Moldovei* ne informează că sarcina principală încredinţată de domn pîrcălabilor nou numiţi a fost „să păzească cetatea de limbile necredincioase" [94], adică de turci.

[92] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 12, 21, 82, 96, 114, 123.

[93] Despre marii dregători şi sfatul domnesc am întocmit o monografie aparte, ce urmează să apară la Editura Acad. R. S. România. În această lucrare marii dregători cu atribuţii militare sînt prezentaţi pe larg, într-un capitol special.

[94] *Cronicile slavo-române*, p. 16.

Știrile despre atribuțiile militare ale pîrcălabilor moldoveni nu lipsesc nici în secolul al XVI-lea. Dintr-un document din 10 martie 1562 aflăm că Petrea pîrcălabul mersese „cu ceata lui" în Transilvania, cu oastea lui Petru Rareș, aducînd de acolo un țigan rob, iar mai tîrziu, în vremea domniei lui Petru Șchiopul, Pîrvu pîrcălabul de Soroca a îndeplinit un rol de seamă în luptele cu cazacii, pîrcălabul fiind și el rănit în timpul acestor acțiuni [95].

O dată cu decăderea cetăților ca puncte puternice de apărare, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor, importanța militară a pîrcălabilor a scăzut mult, la dispoziția lor rămînînd slujitorii din ținuturile respective, comandați de căpitani, care erau utilizați îndeosebi la asigurarea ordinii interne și a orînduielilor feudale. Din dregători cu atribuții în primul rînd militare, pîrcălabii au devenit astfel conducătorii civili ai administrației din ținuturile încredințate lor de domnie și judecătorii principali ai locuitorilor din aceste ținuturi.

2. *Vătafii*

Părerile filologilor cu privire la originea și semnificația acestui cuvînt sînt destul de diferite. În timp ce unii îl socotesc de origine arabă, alții cred că e tătar, iar alții — și această ipoteză pare cea mai plauzibilă — de origine pecenego-cumană. Indiferent de proveniența lui, cuvîntul se întîlnește și la alte popoare vecine, la ucraineni, de pildă, avînd semnificația de conducător de ceată sau căpitan de haiduci [96].

[95] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 157 și vol. III. p. 355—356.

[96] Vezi mai recent Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*. Berlin, 1960, p. 66—68. Vezi de asemenea: L. Șăineanu, *Influența orientală*, sub voce; Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române* („Dacoromania", III, 1922—1923, p. 191—193); I. A. Candrea, *Dicționar enciclopedic*, p. 1405; Miklosich, *Etymol. Wörterbuch*, p. 376 etc. Cît privește părerea că vătah ar fi însemnat cioban, acest cuvînt există în limba română, împrumutat tot de la cumani (vezi C. C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română; odaie și cioban*, în „Studii și cerc. lingvistice", XII, 1961, nr. 2, p. 212—213).

În documentele interne — atît din Ţara Românească, cît şi din Moldova — din secolele XVI—XVII, în care termenul are o foarte largă răspîndire, întîlnim sute de oameni purtînd titlul de mare vătah, vătag, vătaf, vătaş sau vătăguţ [97]. La cei mai mulţi dintre aceştia nu se arată în documente ce fel de vătafi sînt.

Din aceleaşi documente rezultă că, în secolul al XVII-lea, se numea vătaf orice conducător de ceată cît de cît organizată [98].

Pe lîngă numeroşi vătafi conducători de cete organizate care nu îndeplineau rosturi militare sau administrative, în documentele Ţării Româneşti şi ale Moldovei întîlnim, începînd din prima jumătate a secolului al XVI-lea [99], foarte mulţi oameni purtînd titlul de vataf, care comandau grupuri mici de curteni, apoi şi de slujitori.

Ne lipseşte orice posibilitate de a determina cît de mari erau grupurile de curteni conduse de primii vătafi [100].

În secolul al XVII-lea, vătafii ocupau în ierarhia militară un loc asemănător cu al iuzbaşilor, comandînd probabil aceleaşi

[97] Termenul de vătăman care, în secolul al XVII-lea, desemnează, în Moldova, pe reprezentantul stăpînului feudal într-un sat aservit (corespunzător pîrcălabului din Ţara Românească) nu intră în preocupările acestui studiu.

[98] În *Lexiconul lui Mardarie Cozianul*. din 1649, termenul de vătah este explicat prin „tocmitor de case" (ed. Gr. Creţu, p. 133).

[99] Primii vătafi apar în documentele moldovene în vremea domniei lui Petru Rareş ; vezi doc. din ⟨1532⟩ şi 27 aprilie 1541 — ambele copii slave şi 12 mai 1546 (orig. slav) (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. I, p. 338, 404 şi 502). Vătafii sînt amintiţi şi în două traduceri româneşti tîrzii ale unor acte din 1475 şi 1528, care nu pot fi luate drept valabile (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 402 şi veac. XVI, vol. I, p. 297).

În Ţara Românească, vătafii sînt amintiţi mai întîi ca mai mari peste bălţile mînăstirii Cozia sau peste braniştea mînăstirii Glavacioc, la 15 ianuarie 1467 şi, respectiv, 4 septembrie 1495 (*ibidem*, B, veac. XIII—XV, p. 141, 232). Primii vătafi care par a avea funcţii administrative sînt pomeniţi la începutul secolului al XVI-lea (doc. din 18 iulie 1505, *ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 31). În timpul domniei lui Neagoe Basarab sînt amintiţi „vătafii care sînt puşi prin ţara domniei mele la margine" (Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 247—248) iar în deceniul al III-lea al secolului al XVI-lea, vătafii cei mici apar şi în scutirile acordate satelor unor stăpîni feudali.

[100] Nu există nici o dovadă că vătaful ar fi comandat cete de cîte 500 de oameni, aşa cum credea N. Bălcescu (*Opere*, ed. cit., p. 118).

efective[101]. De altfel, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cei doi termeni par a fi sinonimi. Către această concluzie ne conduce nu numai faptul că, uneori, aceluiaşi comandant de ceată i se spune cînd vătah, cînd iuzbaşă[102], dar şi acela că în documentele din secolul al XVII-lea întîlnim foarte des în Ţara Românească iuzbaşi şi vătafi comandînd concomitent aceleaşi categorii de curteni sau slujitori, fără a fi subordonaţi unii altora ; întîlnim astfel vătafi şi iuzbaşi de comişi[103], de postelnici[104], de dorobanţi[105], călăraşi[106] etc.

În Moldova, în timp ce comandanţii slujitorilor se numeau în general hotnogi[107], cetele de curteni din ţinuturi erau comandate de vătafi. În documentele moldovene din secolele

[101] Cf. şi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, ed. a IV-a, p. 506, care afirmă că, în secolul al XVII-lea, vătaful se mai numea şi iuzbaşă.

[102] Cuciulat din Topolniţa, numit vătah într-un doc. din 15 octombrie 1636 (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XI/2), este amintit ca iuzbaşă într-un alt doc. din 10 noiembrie 1653 (Acad. R. S. România, XL/12). Cum din nici un document nu rezultă că vătaful era subalternul iuzbaşei sau invers, cred că lui Cuciulat i se spune cînd vătaf cînd iuzbaşă, deoarece cei doi termeni desemnau funcţii foarte apropiate.

[103] Iuzbaşi la 29 decembrie 1649 şi 7 ianuarie 1650 (Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/4) şi vătafi la 3 iulie 1658 (Muzeul de istorie Buc., nr. 28 335) şi 29 august 1670 (Arh. St. Buc., Dep. Papazoglu, XI/5).

[104] Iuzbaşi la : 21 aprilie 1649 (idem, ep. Buzău, LXXII/11) şi 13 iulie 1656 (idem, m-rea Dintr-un lemn, XIV/1) şi vătafi la 10 ianuarie 1629 (idem, m-rea Nămăeşti, II/5), 16 iulie 1652 (idem, Copii, VII/188) etc.

[105] Numeroşi iuzbaşi (vezi mai jos p. 263) şi vătafi la 28 mai 1639 (Acad. R. S. România, ms. 1063, f. 2), 11 ianuarie 1655 (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XL/10 etc.).

[106] Vezi mai jos p. 263.

Menţionăm că foarte adesea vătafilor nu li se specifică ce anume grupe conduc, ei apărînd în documente doar cu titlul simplu de vătaf. Vezi, de pildă, două documente din 17 mai 1633, în care apare în primul : Drăghici vătah de aprozi din Huria, care este numit în al doilea Drăghici vătah din Huria (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXXI/5 şi 6).

[107] Vezi mai jos p. 270—271.

XVI—XVII am întîlnit numeroşi vătafi de grupuri de curteni, din toate breslele[108], mult mai numeroşi decît aceia de slujitori.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea încep să apară şi căpitani de curteni cu titluri de mărunţi dregători[109]. Din documente nu rezultă în ce relaţii se găseau aceşti căpitani cu vătafii respectivi.

3. *Marii vătafi*

Marii vătafi erau conducătorii curtenilor din ţinuturile Moldovei şi din judeţele Ţării Româneşti[110]. Ei sînt pomeniţi

[108] Vătafi de *vistiernicei:* doc. din ⟨1596—1600⟩ (*Doc. priv. ist Rom.*, A. veac. XVI, vol. IV, p. 134, 135, 137) ; 15 martie 1606 (*ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 11), 20 iunie 1623 (*ibidem*, vol. V, p. 227) etc. :

— de *stolnicei*, la 20 martie ⟨1596—1600⟩ (*ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 137) ; 24 februarie 1618 (*ibidem*, veac. XVII, vol. IV, p. 231), 19 octombrie 1668 (A. Sava, *Doc. Lăpuşna*, p. 103) ; 9 iulie 1672 (Arh. St. Iaşi CDIX/40) etc. ;

— de *comişei*, la 3 aprilie 1604 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 136) ; 15 martie 1620 (*ibidem*, vol. IV, p. 434) ; 29 iulie 1695 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 147) etc. ;

— de *pitari*, la 11 iunie 1610 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 301) ;

— de *păhărnicei*, la 24 august 1689 (Arh. St. Buc., m-rea Doljeşti, VII/1) ;

— de *şetrari*, la 1 martie 1650 (Arh. St. Buc., Mitr. Mold., CXLVI/6). Vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 506.

[109] Căpitani de paharnici, la 1651—1652 şi 20 iulie 1677 (Acad. R. S. România, CDXLV/14 şi A. Stoide, *Documente tecucene*, I, p. 34).

[110] Despre marii vătafi de ţinut vezi şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 533, unde se reproduc patru menţiuni de mari vătafi dintre 1584—1609, şi T. Bălan, *Au fost în Moldova vătafi de ţinut?* („Revista arhivelor", IV/2, p. 382—383). Aici, deşi se aduc dovezi despre existenţa marilor vătafi, citîndu-se 10 cazuri, autorul se întreabă în încheiere : „au fost sau n-au fost in Moldova vătafi de ţinut ?" şi consideră că chestiunea nu este „luminată".

După părerea lui I. C. Filitti, marii vătafi ai ţinuturilor moldovene din secolul al XVI-lea „nu erau cîrmuitorii ţinuturilor, ci comandanţi ai slujitorilor" (*Vechea organizare administrativă*, p. 22).

A. Sava avea o părere asemănătoare şi anume că marii vătafi comandau cetele de slujitori domneşti, dar declara că nu poate preciza rolul lor în conducerea ţinuturilor (*Doc. Lăpuşna*, p. XV).

de nenumărate ori, mai ales în documentele moldovene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca îndeplinind atribuţii deosebit de largi (administrative, fiscale, judecătoreşti) în ţinuturile respective.

După cum am arătat în primul capitol al acestei lucrări, numărul curtenilor a crescut în mod deosebit în a doua jumătate a secolului al XV-lea, fapt ce a făcut necesară organizarea lor mai temeinică pe judeţe şi punerea grupelor comandate de vatagi sub comanda marilor vătafi de ţinut.

Primii mari vătafi sînt amintiţi în documentele Ţării Româneşti în al treilea deceniu al secolului al XVI-lea [111], iar în Moldova în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareş [112], fapt ce l-a determinat pe Barbu Cîmpina să susţină că acest domn i-a grupat pe vătafi sub comanda unui mare vătaf de ţinut [113].

Începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea, mai exact de la 1546, în ţinuturile moldovene se poate urmări chiar succesiunea marilor vătafi, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea [114], cînd au fost înlocuiţi cu căpitanii de ţinut. În aceste ţinuturi sînt amintiţi, de regulă, cîte doi mari vătafi, aşa cum în ţinuturile care aveau cetăţi (Hotin, Neamţ, Roman) existau cîte doi pîrcălabi.

După cum rezultă din documente, marii vătafi puteau fi mutaţi dintr-un ţinut în altul. Într-un document din 3 apri-

[111] *Doc. priv. ist.*, *Rom.*, B, veac. XVI, vol. II, p. 63.

[112] *Idem*, A, veac. XVI, vol. I, p. 457.

[113] B. T. Cîmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare* („Studii", X, 1957, nr. 4, p. 65). În orice caz, în vremea domniei lui Iliaş Rareş, vătafii cei mici se găseau sub ascultarea marilor vătafi. În cronica lui Eftimie se spune că acest domn a poruncit vătafilor din toată ţara „de la cei dîntîi pînă la cei din urmă" să dea bir (*Cronicile slavo-române*, p. 120).

[114] Am întîlnit, astfel, mari vătafi în ţinuturile: Bacău, între 1583 şi 1620; Bîrlad, între 1586 şi 1601; Cîrligătura, între 1599—1629; Dorohoi, 1546-1630; Fălciu, 1606—1650; Hîrlău, 1554—1626; Iaşi, 1564—1633; Lăpuşna, 1581 — ⟨sec. XVII⟩; Neamţ, 1588; Orhei, 1602; Suceava ⟨ante 1579⟩ — ⟨ante 1641—1646⟩; Tutova, 1586—1604; Vaslui 1587—1634.

Se înţelege că aceste date sînt aproximative, deoarece marii vătafi puteau să existe şi înainte de apariţia lor în documente.

lie 1584, este amintit Grigore Udrea fost mare vătag de Suceava, căruia la 7 martie 1592 i se spune fost mare vătag de Hîrlău [115].

Că marii vătafi sînt comandanţii curtenilor din ţinuturi se vede mai întîi din numele ce purtau : faptul că sînt mari vătafi — într-un document din 1564 este amintit chiar un „supremus vatahh Jaski" [116] — arată că aveau drept subalterni alţi vătafi mai mici. În documentele muntene din secolul al XVI-lea sînt întîlniţi „vătafi mici", ca subalterni ai marilor vătafi [117]. Cum aceşti vătafi erau comandanţi ai unor grupuri mici de curteni, rezultă că marii vătafi comandau toate aceste grupuri existente într-un ţinut, fapt confirmat, de altfel, şi de *Cronica moldo-polonă,* care îi numeşte pe vătafii de ţinut stegari [118]. Cum în această vreme nu existau decît curteni, se înţelege că marii vătafi erau comandanţii steagurilor de curteni din ţinuturi. O altă dovadă că marii vătafi erau comandanţii curtenilor este şi aceea că, la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd ei dispar, aceşti comandanţi au fost înlocuiţi cu căpitanii de curteni din ţinuturi [119].

În Ţara Românească — spre deosebire de Moldova — marii vătafi — care sînt amintiţi adeseori în documente în tot cursul secolului al XVI-lea [120] — nu apar în mod limpede ca fiind comandanţii curtenilor din judeţe. Ţinînd însă seama de situaţia din Moldova, precum şi de faptul că, pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, slujitorii nu luaseră încă fiinţă, este de presupus că ei îşi exercitau comanda tot asupra curtenilor din judeţe. De alt-

[115] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 241—242 şi IV, p. 48—49.

[116] Hurmuzaki, S. II/1, p. 241.

[117] La 1 martie 1554, pan Bulboacă mare vătaf de ţinutul Hîrlău făcuse o hotărnicie cu vătaşii din subordine (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 45). În ţinuturile moldovene sînt amintiţi numeroşi vătafi ; la 1591 erau 574, pe cînd mari vătafi sînt numai cîte doi în fiecare ţinut (*ibidem*, vol. IV, p. 4—6). Vezi şi diata făcută de Lucoci mare vătag, unde apar ca martori 7 vătagi („Arhiva rom.", V, 1940, p. 316).

[118] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186. Cf. şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 506.

[119] Vezi mai jos p. 243—246.

[120] *Doc. priv. ist. Rom*, B, veac. XVI, vol. II, p. 63, 82, 101 passim ; vol. III, p. 23—24, 28, 199, 200 ; vol. IV, p. 175 ; V, p. 151 ; VI, p. 240.

fel, marii vătafi și vătafii sînt amintiți foarte adesea în localități unde în secolul al XVII-lea existau numeroși curteni sau roșii [121].

Ca și în Moldova, marii vătafi aveau ca subalterni la comanda curtenilor pe vătafi (numiți cîteodată și vătafi mici, spre a se deosebi de cei mari), alături de care apar deseori în documente [122].

Este foarte posibil ca, în Țara Românească, marii vătafi să fi înlocuit pe sudeții din județe, amintiți încă în documentele de scutiri de la începutul secolului al XVI-lea (pînă la 1526) [123], și care, după apariția marilor vătafi (1529), nu mai sînt pomeniți în aceste porunci de scutire, locul lor fiind ocupat de vătafii cei mari și cei mici.

O problemă importantă de lămurit este aceea a raporturilor dintre pîrcălabi sau staroști și marii vătafi, în ținuturile moldovene unde existau ambii dregători, cu funcții asemănătoare [124].

Staroștii și pîrcălabii sînt mai vechi decît marii vătafi ; ei erau conducătorii atît ai cetății domnești din ținutul respectiv, cît și ai administrației locale [125].

[121] Cîrstinești — Argeș, Sălătruc — Argeș, Gostilele — Ilfov, Cernaia — Mehedinți etc.

[122] La 9 februarie 1584 sînt amintiți Dumitru mare vătaf din Sălătruc și Oprea vătaf din Cîrstinești, ambele localități din jud. Argeș (*ibidem*, B, veac. XVI, vol. V, p. 151), iar la 17 august 1596, Ion mare vătaf din Frumușei alături de Stan vătaf din Gîlcești, ambele sate din raionul Gilort (*ibidem*, vol. VI, p. 240).

[123] Vezi doc. din : 15 decembrie 1501, 3 mai 1502, 27 martie 1505, 27 mai 1510, 1513, 1 iunie 1526 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. I, p. 8, 17, 29, 61, 94 și vol. II, p. 17).

[124] În *Cronica moldo-polonă* se spune că sînt în Moldova 24 de ținuturi și tot atîția „pîrcălabi și vătafi, adică staroști sau stegari“ (*Cronicile slavo-române*, p. 186). Cu toate acestea, nu am întîlnit mari vătafi în toate ținuturile (vezi mai sus p. 237).

[125] *Istoria României*, II, p. 329—330.

În calitatea lor de comandanţi ai curtenilor din ţinut, marii vătafi erau subordonaţi autorităţii starostelui sau pîrcălabului [126], aşa cum, mai tîrziu, căpitanii de ţinut au fost puşi sub ordinele ispravnicilor. Că funcţia pîrcălabului este mai importantă decît aceea a marelui vătaf rezultă şi din faptul că pîrcălabii unor cetăţi sînt membri ai sfatului domnesc, pe cînd marii vătafi nu ; apoi întîlnim cazuri în care, în „cursus honorum" al unui dregător, acesta trece mai întîi prin rangul de mare vătaf şi după aceea de pîrcălab [127]. Cînd apar împreună în documente, pîrcălabii şi staroştii sînt amintiţi totdeauna înaintea marilor vătafi [128].

Menţionăm că, în deceniul al III-lea al secolului al XVII-lea, marii vătafi sînt numiţi uneori ei înşişi pîrcălabi [129], datorită faptului că îndeplineau atribuţii asemănătoare cu ale acestora, fapt dovedit de numeroase porunci ce li se adresează unora sau altora

[126] La ⟨1606—1607⟩ Gheorghe pîrcălabul de Hotin trimite pe Liciul mare vătaf să facă o hotărnicie, împreună cu doi alţi vătafi (*Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 215).

[127] Cazul lui Roşca, mare vătaf de Hotin, la 4 iulie 1601 şi pîrcălab de Hotin, la 25 iunie 1617 (*Moldavia v epohu feodalizma*, p. 167 şi 321). Se întîmplă însă şi invers. Onciu Iuraşcovici a fost mai întîi staroste de Cernăuţi, la 15 august 1616, şi apoi mare vătaf de Suceava, la 8 martie 1620 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 18 şi 460—461). Pe verso ultimului doc. i se spune tot staroste. Acesta ajunge apoi mare vătaf de ţinutul Dorohoi (G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 230).

[128] Vezi doc. din 19 februarie 1586, 6 mai 1591 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 300 şi vol. IV, p. 18).

[129] Neniul, amintit ca mare vătaf de Cîrligătura la 1 martie 1625 şi 10 ianuarie 1628 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 324 şi Acad. R. S. România, LXVIII/25), este numit pîrcălab de Cîrligătura la 3 iulie 1626 (Arh. St. Iaşi, CDLXI/46), iar Oprea, numit mare vătaf de Hîrlău într-o poruncă domnească din 12 septembrie 1626 (ibidem, CCCXXIII/32), răspunde la această poruncă semnînd pîrcălab de Hîrlău la 25 septembrie 1626 (ibidem, CCXXXI/106). De altfel, la 12 ianuarie 1628, Miron Barnovschi nu mai aminteşte decît de pîrcălabii de ţinuturi, deşi existau încă marii vătafi (Acad. R. S. România LXXXV/25).

dintre ei [130]. Aceasta este, de altfel, epoca de tranziţie de la marii vătafi la căpitanii de ţinut.

Ca şi pîrcălabii şi staroştii, marii vătafi erau şi ei de origine boierească [131], iar unii dintre ei ajung mari dregători [132].

Marii vătafi, ca şi căpitanii, erau numiţi de domn printr-o poruncă specială adresată boierilor, mazililor, curtenilor şi „mişeilor" din ţinutul respectiv [133].

După cum reiese din documente, marii vătafi îndeplineau în ţinuturile şi judeţele lor atribuţii de ordin administrativ, fiscal, judecătoresc şi militar, asemănătoare cu acelea ale staroştilor şi pîrcălabilor, ceea ce ne face să presupunem că, după apariţia lor, o parte din atribuţiile staroştilor au trecut asupra vătafilor.

Avem ştiri puţine şi nu îndeajuns de sigure cu privire la atribuţiile militare ale vătafilor. Avînd în vedere faptul că în *Cronica moldo-polonă* vătafii de ţinut sînt numiţi stegari, putem presupune că ei erau comandanţii steagurilor din ţinuturile ce

[130] Vezi poruncile referitoare la nişte sate scutite, porunci adresate alternativ pîrcălabilor din ţinutul Iaşi, la 17 noiembrie 1629 şi 4 noiembrie 1632 (Arh. St. Buc., m-rea Galata, VI 19 şi Acad. R. S. România, DXCI/38) şi vatafilor aceluiaşi ţinut, la 18 noiembrie 1629, 3 septembrie 1631, 25 august 1633 (Arh. St. Buc., m-rea Galata, X/10, 15 şi 17) sau poruncile din 19 august şi 28 septembrie 1634, adresate prima pîrcălabului ţinutului Suceava şi cea de a doua marilor vătagi ai aceluiaşi ţinut pentru nişte pricini cu ţigani (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXV 17 şi Acad. R. S. România, LXXXIV/203).

La 1 ianuarie 1613, se spune că, dacă se află răufăcători în două sate din jud. Roman ale m-rii Galata, „să cerceteze pîrcălabul sau marele vatah" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 110).

[131] Dumitru Movilă, mare vătag al ţinutului Hotin la sfîrşitul secolului al XVI-lea, era fiul lui Văscan Movilă pîrcălabul de Hotin (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 193 şi 257); Ionaşco, fost mare vătaf de Suceava, era fiul lui Bilăi fost mare vornic (*ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 200).

[132] Petrea Albotă, mare vătaf de Iaşi la 20 martie 1580, ajunge mare vornic la 1600 (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 132 şi vol. IV, p. 282), iar Roşca, mare vătaf de Hotin la 4 iulie 1601, este amintit ca pîrcălab de Hotin la 25 iunie 1617 (*Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 167 şi 321).

În Ţara Românească marii vătafi sînt numiţi jupani şi boieri, ca şi dregătorii, nu slugi (doc. din 11 iulie 1553, Acad. R. S. România, DCCXXXIV/78).

[133] Arh. St. Buc., m-rea Galata, II/8 (doc. din ⟨17 august 1630⟩).

conduceau. În ţinuturile unde existau pîrcălabi, această funcţie o îndeplineau pîrcălabii respectivi. Nu trebuie să uităm că în această vreme atribuţiile militare erau îndeplinite de aceiaşi oameni care asigurau şi administraţia.

Din scutirile acordate unor mari stăpîni feudali la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor, în care este interzis în primul rînd accesul marilor vătafi, apoi al dăbilarilor, globnicilor şi duşegubinarilor, rezultă că marii vătafi îndeplineau diverse sarcini fiscale : scoteau satele la munci pentru domnie, luau cai de olac, „trăgeau" averea celor fugiţi de bir etc. Menţionăm că marii vătafi sînt amintiţi în scutirile de dări începînd din vremea domniei lui Ieremia Movilă ; în Ţara Românească ei sînt menţionaţi începînd de la 1529.

Marii vătafi asigurau apoi „poliţia" internă a ţinuturilor, prinzînd pe răufăcători, vegheau la păstrarea „ordinei" feudale în ţinutul ce li se încredinţa, avînd grijă să se restituie stăpînilor feudali rumânii fugiţi în ţinutul pe care îl conduceau sau prinzînd pe cei care fugeau de bir.

Marii vătafi aduceau la îndeplinire diverse porunci ale domniei referitoare la ţinutul respectiv [134] şi aveau un rol deosebit de important la efectuarea hotărniciilor, care constituiau una din atribuţiile cele mai de seamă ale aparatului local de stat [135].

[134] Vezi porunca adresată lui Bodei, mare vătag de Lăpuşna, la 16 august 1581, să ia şase boi de la Malic din Copanca şi să astupe balţile săpate de el pe locul m-rii Neamţ (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. III, p. 168).Întrucît Malic nu se „potolea", la 1589 o poruncă asemănătoare se adresează pîrcălabilor de Ciobîrciu să-i ia acestuia 12 boi „să se potolească" şi să înece gîrla făcută de el „cu satele de acolo" (*ibidem*, p. 429). La 3 ianuarie 1592, domnul cere pîrcălabilor şi hotnogilor de Ciobîrciu să spună fiilor lui Malic să lase în pace mînăstirea şi dacă vor mai face supărare să-i spînzure (*idem*, vol. IV, p. 42). Vezi şi porunca din 10 octombrie 1617 (*idem*, veac. XVII, vol. IV, p. 205) adresată marilor vătafi de Bacău, asemănătoare cu cele din 1592 şi 1598, adresate pîrcălabilor de Vaslui şi de Neamţ (*ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 61 şi 228).

[135] Numeroase hotărnicii făcute de marii vătafi împreună cu vătafii şi curtenii din ţinut sînt amintite în documentele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului următor : 11 aprilie 1546, 1 martie 1554, 29 martie 1583, 6 august 1583, 16 iulie 1589 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. I, p. 457 ; vol. II, p. 45 ; vol. III, p. 206, 226, 439 etc.). Alte asemenea hotărnicii sînt făcute, în aceeaşi vreme,

În sfîrşit, marii vătafi îndeplineau — ca şi staroştii şi pîrcălabii — însemnate atribuţii judecătoreşti în ţinuturile moldovene.

În calitatea lor de conducători ai autorităţii locale, vătafii şi marii vătafi sînt cei care dau adeseori diverse zapise de adeverire pentru vînzări şi cumpărări de ocine [136].

4. *Înlocuirea marilor vătafi de ţinut cu căpitanii de ţinut*

În timpul domniei lui Vasile Lupu — mai precis, începînd din deceniile IV—V ale secolului al XVII-lea — marii vătafi de ţinut nu mai sînt amintiţi în documente. Locul lor este luat de căpitanii de curteni [137], care nu apar în documente cît timp au existat marii vătafi [138].

de staroşti şi pîrcălabi (doc. din 1 decembrie 1581, 7 septembrie 1586, 5 martie 1587, 1 august 1587, 19 februarie 1600 etc. ; *ibidem*, p. 178, 334, 340, 364 ; vol. IV, p. 278) sau de staroşti şi mari vătafi (vezi porunca din 7 martie 1606, adresată starostelui şi marelui vătaf de Cernăuţi să adune „vătaşi din acel ţinut şi oameni buni" să facă o hotărnicie ; *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 10)

[136] Vezi îndeosebi doc. din 20 martie 1594, în care Luca vătah mărturiseşte că a venit „înaintea noastră" o femeie şi şi-a vîndut ocina (*ibidem*. veac. XVI, vol. IV, p. 199). La 24 decembrie 1597, se restituie nişte bani în virtutea dreptului de protimisis „dinaintea lui Bercea vătaf" (*ibidem*, p. 185). Vezi şi doc. din 20 aprilie 1576, 19 februarie 1586, 26 noiembrie 1587, 12 septembrie 1588, 6 mai 1591 etc. (*ibidem*, vol. III, p. 69, 300, 370, 398 ; vol. IV, p. 18 passim).

[137] Acest fapt a fost remarcat mai înainte şi de G. Ghibănescu, care arată că „din vătagul de Dorohoi a ieşit vel căpitanul de Dorohoi" (*Surete*, XII, p. X) şi de C. C. Giurescu, care crede că „marii vătafi par a fi înlocuiţi prin căpitani şi mari căpitani" (*Istoria românilor*, III/2, p. 743).

[138] Menţionăm că. în unele ţinuturi unde nu sînt pomeniţi marii vătafi, căpitanii sînt amintiţi mai devreme ; astfel, apar la 5 septembrie 1601 un căpitan la Bătrîneşti-Roman şi la 15 noiembrie 1620 un altul la Orhei (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 22 şi IV, p. 504). Din documente nu rezultă însă că aceştia sînt căpitani de curteni sau de ţinut, cum sînt numiţi căpitanii după ce dispar marii vătafi.

Este de presupus că Vasile Lupu a luat această măsură datorită luptelor ce purta în acea vreme cu Matei Basarab, cînd a simţit nevoia să-şi organizeze armata mai temeinic, aşa cum a făcut, de altfel, şi domnul Ţării Româneşti. *Administraţia feudală a căpătat în această vreme un caracter mai militar.*

În unele ţinuturi din Moldova putem urmări chiar înlocuirea marilor vătafi prin căpitani de ţinut. În ţinutul Fălciu, de pildă, ultimul mare vătaf, Frăţiman, este amintit la 20 ianuarie 1650[139], iar primul căpitan de curteni, Truşcă, la 5 aprilie 1652[140]; în ţinutul Suceava, ultimul mare vătaf apare la ⟨1641—1646⟩[141], iar primul căpitan de curteni la 1 august 1659[142]; în ţinutul Vaslui, ultimul mare vătaf este menţionat la 27 decembrie 1634[143], iar primul căpitan de curteni la 27 aprilie 1648[144].

Primul asemenea căpitan de curteni cunoscut de noi apare în documente la 26 februarie 1638, cu numele de Raclîş căpitan[145], iar primul căpitan de curteni de ţinut este amintit cu acest titlu la 27 aprilie 1648 în ţinutul Vaslui[146]. Din documente mai tîrzii rezultă că titlurile de căpitan de curteni şi căpitan de ţinut aveau aceeaşi accepţiune[147].

139 Arh. St. Buc., m-rea Ştoboreni, XI/3. Numele acestui mare vătaf — păstrat într-un rezumat de document — pare destul de asemănător cu acela al căpitanului de Fălciu, Frătiţa, amintit de Miron Costin la 1656 (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 176) şi de un doc. din 12 ianuarie 1658 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XX/3). Dacă este vorba de aceeaşi persoană, atunci *este foarte probabil că marii vătafi au devenit ei înşişi căpitani de ţinut, schimbîndu-şi doar titlul.*

140 Arh. St. Buc., ep. Huşi, LXX/8.

141 Acad. R. S. România, CLX/112.

142 G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 86.

143 Idem, *Ispisoace*, II/1, p. 90.

144 Acad. R. S. România, CLX 165.

145 Acad. R. S. România, LXXIII/10. Dintr-un doc. bîrlădean din 18 iulie 1645, rezultă că acesta era căpitan de curteni din ţinutul Bîrlad (Acad. R. S. România, CLVI/55 şi Arh. St. Iaşi, CXLIV/3).

146 Acad. R. S. România, CLX/165.

147 Astfel, la 10 iunie 1662, este amintit Matei căpitanul de curteni din ţinutul Cîrligătura, căruia, la 14 martie 1665, i se spune Matei căpitan de ţinutul Cîrligătura, iar lui Lazăr căpitan de ţinutul Tecuci la 1663—1664 i se spune, la ⟨1665—1668⟩, Lazăr căpitan de curteni din ţinutul Tecuci. (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 95 şi 254 şi Arh. St. Buc., m-rea Neamţ,

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, căpitanii de curteni apar în aproape toate ţinuturile Moldovei. Documentele menţionează astfel de comandanţi în 21 de ţinuturi [148]. În nouă dintre ele (Cernăuţi, Chigheci, Covurlui, Orhei, Putna, Roman, Soroca, Tecuci şi Trotuş) nu sînt amintiţi mari vătafi de ţinut. Într-unele din cele 21 de ţinuturi (Cernăuţi, Putna) existau şi staroşti, iar în altele (Hotin, Neamţ, Roman, Soroca), pîrcălabi, cărora căpitanii le devin subalterni. Într-un singur ţinut — Iaşi — care a avut mari vătafi nu sînt amintiţi în documente căpitani de curteni.

După cum se vede din lista de mai jos, cei mai mulţi căpitani de curteni apar în documente în deceniile V, VI şi VII ale

LXXVI/5şi m-rea Răchitoasa, VI/30—31). Vezi şi cazul lui Vasile căpitan de curteni, la 26 martie 1663 (Acad. R. S. România, CXCI/113), care, la 29 ianuarie 1666, este amintit ca fost căpitan de ţinutul Fălciu (Arh. St. Buc., ep. Huşi, LXX/17).

[148] Bacău, la 18 octombrie 1649 (Arh. St. Iaşi, Spiridonia, I/49) ;
— Bîrlad, la 26 februarie 1638 (Acad. R. S. România, LXXIII/10) ;
— Cernăuţi, la 28 septembrie 1665 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 100) ;
— Chigheci-Codru, la 25 februarie 1693 (Idem, *Ispisoace*, IV/2, p. 10) ;
— Cîrligătura, la 4 octombrie 1659 (Arh. St. Buc., ms. 648, f. 30) ;
— Covurlui, la 12 mai 1659 (Arh. St. Iaşi, CI/6) ;
— Dorohoi, ⟨ante 15 aprilie 1667⟩ (Acad. R. S. România, CDVIII/16) ;
— Fălciu, la 5 aprilie 1652 (Arh. St. Buc., ep. Huşi, LXX/8) ;
— Hîrlău, ⟨ante 23 februarie 1666⟩ (Arh. St. Iaşi, XCV/14) ;
— Hotin, la 12 iulie 1646 (Acad. R. S. România, DXLIX/3) ;
— Lăpuşna, la 4 mai 1650 (Acad. R. S. România, DIV/24—25) ;
— Neamţ, la 11 mai 1653 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 62) ;
— Orhei, la 7 august 1646 (A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 86 şi Acad. R. S. România, CCXVIII/39) ;
— Putna, la 1651—1652 (Acad. R. S. România, CDXLV/14) ;
— Roman, la 10 august 1644 (Acad. R. S. România, LXV/100) ;
— Soroca, la 19 octombrie 1655 (Acad. R. S. România, LIX/97) ;
— Suceava, la 1 august 1659 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 86) ;
— Tecuci, la 3 iunie 1662 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV/18) ;
— Trotuş, la 24 februarie 1666 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 39) ;
— Tutova, la 27 aprilie 1664 (*ibidem*, p. 22) ;
— Vaslui, la 27 aprilie 1648 (Acad. R. S. România, CLX/165).

În afară de aceşti căpitani de curteni, apar în documente numeroşi alţii, cărora nu li se indică însă — ca în cazurile citate mai sus — ţinuturile de unde sînt, astfel încît nu pot fi identificaţi.

secolului al XVII-lea [149]. Se înţelege, însă, că în ţinuturile respective au putut exista căpitani de curteni şi înainte de primele menţiuni rămase în documente, aceasta cu atît mai mult cu cît în ţinutul Bîrlad, de pildă, primul căpitan de curteni este amintit în 1638.

În Ţara Românească nu se poate urmări, ca în Moldova, modul cum au fost înlocuiţi marii vătafi prin căpitani. Aici marii vătafi sînt amintiţi mult mai rar în documente decît în Moldova şi nici nu sînt numiţi, ca acolo, mari vătafi de judeţ.

Ultimul mare vătaf din Ţara Românească este amintit la 17 august 1596 [150], iar primii căpitani — cărora nu li se precizează ce anume grupuri de curteni sau slujitori conduc — apar, aşa cum am văzut, tot la sfîrşitul acestui secol, în timp ce căpitanii de curteni din judeţe sînt amintiţi către mijlocul secolului al XVII-lea, adică aproximativ în acelaşi timp cu căpitanii de curteni din ţinuturile moldovene. După primele menţiuni ale căpitanilor, la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor, vătafii sînt mult mai des amintiţi în documente decît căpitanii, fără însă să li se mai spună mari vătafi. Aceştia sînt probabil vătafi conducători de steaguri, ca şi iuzbaşii.

Avînd în vedere că atît ultima menţiune de mare vătaf cît şi prima amintire în documente a căpitanilor este din vremea domniei lui Mihai Viteazul, este foarte probabil că acesta a înlocuit pe marii vătafi cu căpitani. Opera sa de organizare a armatei a fost continuată de Matei Basarab, în timpul căruia numărul căpitanilor a crescut în mod deosebit.

5. *Căpitanii*

Termenul de căpitan apare în documentele Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În documentele externe termenul — în forma sa latină — este întîlnit

[149] Miron Costin nu mai aminteşte de marii vătafi de ţinut, ci doar de pîrcălabi şi căpitani de ţinut (*Opere*, p. 239 şi 390).
[150] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 240.

încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea ; în actele de omagiu ale domnilor Moldovei către regii Poloniei, redactate în limba latină, staroştii sînt numiţi deseori „capitaneus“ [151].

Termenul de căpitan derivă de la cuvîntul latin *capitaneus* şi este întîlnit prima oară în documentele interne ale Moldovei în timpul domniei lui Despot vodă [152]. În sfatul acestuia apare între boierii de frunte ai ţării Dărman căpitan [153], comandantul trupelor sale de mercenari.

În Ţara Românească termenul este cunoscut în vremea domniei lui Mihai Viteazul. În *Istoria Ţării Româneşti* (care reproduce în bună parte cronicile contemporane domniei lui Mihai Viteazul) [154] se arată că, înaintea unor lupte cu turcii, viteazul domn a pus căpitan al oştilor sale pe Farcaş aga [155] (care era coman-

[151] Hurmuzaki, I/2, p. 297 ; I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 425 şi 441. Vezi şi Hurmuzaki, II/1, p. 142 şi II/3, p. 264. Pentru echivalenţa staroste = căpitan în această vreme vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 34.

[152] I. Bogdan consideră pe căpitanii de mie ca fiind întroduşi în armata moldoveană la sfîrşitul secolului al XVI-lea, termenul fiind împrumutat de la poloni şi cazaci (*Documentul Rîzenilor*, p. 17 şi 60—61). Primul căpitan care nu are funcţiile lui Dărman din vremea domniei lui Despot vodă apare într-adevăr în documente în această vreme la ⟨1591—1592⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 38).

[153] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 162 şi urm. În aceeaşi vreme, însă în cronica lui Eftimie, i se spune căpitan al oştilor (началник) vornicului Moţoc (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 114 şi 123) ; în textele latineşti acesta este numit însă capitaneus (Hurmuzaki, II 1, p. 425).

[154] Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei din Ţara Românească* (Studii şi mat. de istorie medie, V, 1962, p. 209).

[155] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, p. 65. În aceeaşi cronică se spune că, după încheierea tratatului de la Alba Iulia, „boierii au scăzut pre Mihai vodă tocma cu căpitanii lui“ (*ibidem*, p. 59), adică cu comandanţii săi de oaste, care sînt prezenţi şi în lupta de la Călugăreni, alături de boieri (*ibidem*, p. 61). Primii căpitani comandanţi de unităţi în Ţara Românească sînt amintiţi în documente la 13 ianuarie 1600 şi 30 aprilie 1604 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 366 şi XVII, vol. I, p. 120). În aceeaşi vreme, la 7 iulie 1600, în timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul în Moldova, este menţionat un Dragoş căpitan, comandantul unei unităţi (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 296—297).

dantul trupelor pedestre), iar în scrisoarea din 26 iunie 1597, prin care cheamă oşteni străini să vină în armata sa de mercenari, domnul promite lefuri mari „căpitanilor care vor fi căpitani“ [156].

În Moldova, termenul de căpitan (de slujitori) a coexistat o vreme cu acela de mare vătaf (comandant al curtenilor dintr-un ţinut), ajungînd la jumătatea secolului al XVII-lea să înlocuiască acest din urmă termen, astfel încît toţi comandanţii de unităţi mari de curteni, slujitori şi mercenari s-au numit căpitani. În Ţara Românească — aşa cum am arătat — marii vătafi au dispărut o dată cu apariţia căpitanilor.

În secolul al XVII-lea numărul căpitanilor amintiţi în documente este foarte mare ; în cele din Ţara Românească am întîlnit mai mult de 200.

Foarte mulţi dintre aceşti căpitani erau recrutaţi din rîndurile marii boierimi. Numeroşi mari dregători din Ţara Românească din secolul al XVII-lea au fost în tinereţe căpitani de roşii sau de slujitori : Ghiorma Alexeanu mare ban [157], Constantin Gălăţeanu mare portar [158], Coruia mare paharnic [159], Alexandru mare serdar [160], Tănase Sărăcinescu mare comis [161], Trifan mare armaş [162], Matei Ciorogîrleanu mare vistier [163], Constantin mare paharnic, fiul lui Radu Vărzarul fost mare armaş [164] etc.

Printre căpitanii din secolul al XVII-lea găsim apoi numeroşi fii de mari dregători, ca : Barbu căpitan, fiul lui Danciu

[156] Şt. Ştefănescu, *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul* („Romanoslavica“, V, 1962, p. 162).

[157] Căpitan de călăraşi (doc. din 20 februarie 1642 şi 28 februarie 1645 (Acad. R. S. România, CXXXII/195 şi CXXV/59).

[158] Doc. din 26 iulie 1654 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXX/9).

[159] Doc. din 28 mai 1661 (Arh. St. Craiova, CCXVIII/4).

[160] Căpitan de margine (doc. din 23 ianuarie 1675, Acad. R. S. România, XCVI/56).

[161] Căpitan de roşii (doc. din 7 iunie 1671, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLVIII/6).

[162] Căpitan de dorobanţi (doc. din 25 mai 1683, ibidem, CXX/9).

[163] Căpitan de dorobanţi (doc. din 1688, Muzeul de istorie Buc., nr. 39 183).

[164] Doc. din 1 martie 1653 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXI/2).

Pîrîianu fost mare postelnic [165], Dumitraşco Alexeanu căpitan, fiul lui Ghiorma mare ban [166], Şerban Popescu căpitan de roşii, fiul lui Radu-Staico Popescu fost mare logofăt [167], Gheorghe căpitan de dorobanţi, fiul lui Mareş Băjescu fost mare ban [168] etc.

În Moldova situaţia era asemănătoare ; şi aici întîlnim în documente numeroşi mari dregători care au fost căpitani înainte de a ocupa dregătorii mai înalte. Astfel, Ionaşco Cujbă, mare vornic în 1632—1633, este amintit ca fost căpitan la 4 iulie 1609 [169] ; Apostol Durac, care a fost agă, pîrcălab, medelnicer şi serdar, era căpitan la 1637—1638 [170] ; Constantin Cantemir a fost şi el căpitan de Codru înainte de a deveni mare clucer şi serdar [171] etc. Unii dintre aceşti căpitani erau fii de dregători, ca Constantin Potlog, fiul lui Potlog fost al doilea logofăt [172].

Toţi aceşti tineri boieri erau făcuţi căpitani sau mari căpitani, fără să mai parcurgă celelalte ranguri inferioare, cum făceau alţi comandanţi de curteni sau slujitori, de origine mai modestă. Căpitănia era — pe lîngă o importantă sursă de venituri — şi o şcoală unde tinerii boieri învăţau nu numai meseria armelor, dar şi modul cum se administrau ţinuturile şi judeţele.

Pe lîngă aceşti căpitani şi mari căpitani care proveneau din rîndurile boierimii şi dintre care unii ajungeau ei înşişi mari dregători, uneori imediat după ce ocupaseră funcţia de căpitan, în documentele din secolul al XVII-lea — îndeosebi în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd apar în documente numeroşi căpi-

[165] Doc. din 7 decembrie 1662 (idem, m-rea Surpatele, II/11).

[166] Doc. din ‹1660—1663› (N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 11—12).

[167] Doc. din ‹1663—1664› (Acad. R. S. România, Foto, XXXV/39).

[168] Doc. din 15 iunie 1696 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCLXXII/2).

[169] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 226.

[170] G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 316.

[171] D. Cantemir, *Viaţa lui C. Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 32, 33 şi 37. Herîie, mare armaş la 16 martie 1638, este amintit ca fost căpitan la ‹c. 1635› (G. Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. 124 şi 133) ; Grumăzea, căpitan la 12 martie şi 19 octombrie 1656, ajunge mare armaş în anul următor (*Uricarul*, XII, p. 284, 285) iar Moise, mare căpitan de lefegii la 24 mai 1692, este serdar în 1705 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 94 şi 620).

[172] Doc. din 4 mai 1650 (Acad. R. S. România, DIV/24—25).

tani — întîlnim şi alţi căpitani de origine mai modestă [173], care parcurgeau de regulă şi celelalte grade inferioare înainte de a căpăta rangul de căpitani.

Căpitanii erau numiţi de domn, ca şi marii vătafi. Nu ni s-au păstrat ordine de numire în asemenea posturi decît de la începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1720, Mihai Racoviţă numeşte pe Ioniţă căpitan la Cuiceni „ca şi alţi căpitani rînduiţi în toată ţara Moldovei", indicîndu-i atribuţiile şi îngăduindu-i să strîngă la steagul său „cît de mulţi" oameni străini „buni de oaste", care urmau a fi scutiţi de dări [174].

Din secolul al XVII-lea a ajuns însă pînă la noi o scrisoare din 17 aprilie 1696, adresată de Constantin Brîncoveanu braşovenilor, în care îi anunţă că a scos din căpitănie pe Ivan căpitan, pentru abuzul făcut cu nişte oi ale acestora [175].

Cît priveşte atribuţiile căpitanilor, acestea erau foarte asemănătoare cu ale marilor vătafi, pe care i-au înlocuit, astfel încît nu vom mai insista asupra lor. Comandanţi militari în vreme de război, căpitanii rămîneau comandanţi militari şi în vreme de pace, cînd asigurau cu slujitorii şi curtenii din subordine administrarea judeţelor [176]. Acest lucru l-a făcut pe interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche să spună că la început „a fost domnia ca o căpitănie" [177].

La mijlocul secolului al XVIII-lea, puterea căpitanilor a fost mult limitată de Constantin Mavrocordat, care i-a subordo-

[173] Vezi doc. din 25 aprilie 1646 şi 2 septembrie 1663, în care sînt amintiţi Gheorghe iuzbaşa din Ungurei şi Dobrin căpitanul, fiul său (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, p. 141).

[174] „Rev. istorică", II, 1916, p. 28. Vezi şi o poruncă asemănătoare din 1 decembrie 1733 (ibidem, p. 28—29).

[175] Hurmuzaki, XV/2, p. 1460 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, X, p. 365.

[176] Cf. şi G. Ghibănescu (*Surete*, XII, p. XIX), care constată că „din însărcinare militară, căpitănia a devenit o slujbă administrativă, unind în persoana sa puterea executivă cu cea judecătorească". Despre căpitani şi caracterul administrativ al atribuţiilor lor vezi şi I. Tanoviceanu, *Apucături vechi ale nouei şcoale istorice*, Buc., 1905, p. 47—52.

[177] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 72.

nat ispravnicilor de ținut [178] și staroștilor (acolo unde aceștia existau încă) [179].

În afară de atribuțiile lor obișnuite, în secolul al XVII-lea, căpitanii erau utilizați uneori și la diverse alte slujbe peste hotare [180] ; unii dintre ei au ajuns ispravnici de scaun la Craiova (locțiitori ai banului) [181] sau chiar capuchehaie la Țarigrad [182].

Cu privire la felul cum erau retribuiți căpitanii, menționăm că, pe lîngă veniturile realizate de la subalternii lor [183], căpitanii erau răsplătiți pentru toate serviciile făcute. Uneori aceste răsplăți luau forme speciale [184].

Unul din cele mai folosite mijloace de răsplătire a acestor slujbe era dăruirea de sate sau părți de sate, foste pînă atunci fie ale unor boieri acuzați de hiclenie, fie, în cele mai multe cazuri, ale unor megiași fugiți de bir. Dintre comandanți, căpitanii

[178] Atanase Comnen-Ipsilanti, fost mare spătar în 1764, spune că, prin intermediul căpitanilor, se strîngeau dările și „se săvîrșeau toate afacerile politice" și că domnitorul C. Mavrocordat „a luat stăpînirea districtelor de la căpitani" („Bis. ort. rom.", 1891, p. 109), iar D. Fotino (*Istoria Daciei*, III, p. 206) arată că domnul „a rădicat de la căpitani puterea și stăpînirea ce avea peste județele din țară și în locul lor a rînduit ispravnici". Vezi și Bauer, *Mémoires historiques*, p. 37—38, Mihai Cantacuzino, ed. Tunusli, p. 49 etc.

[179] Vezi porunca din 1742 a lui C. Mavrocordat către starostele de Cernăuți, în care se spune că, dacă căpitanul de Coțmani nu-l va asculta „ca pe un boer bătrîn și ca pe staroste, atunci îl vom ridica de acolo din căpitănie" (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 330).

[180] La 18 aprilie 1652, „cinstitul boier" căpitanul Arsenie este trimis de Matei Basarab cu o scrisoare la Francisc Bethlen (A. Veress, *Documente*, X, p. 246), iar cu 10 ani înainte, un alt căpitan, Vasile, fusese trimis în Transilvania să cumpere cai pentru turci (*ibidem*, p. 114). Într-un doc. din martie 1651, se spune că Mogoș Păulescu, căpitan de roșii, fusese trimis de domn la un pașă, peste Dunăre, ca să aducă rumânii și țiganii fugiți acolo (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 151). Vezi și Hurmuzaki, XV/2, p. 1150—1151.

[181] Cazul lui Tudoran căpitan și Vasile căpitan, amintiți la 2 octombrie 1642 și respectiv, 25 septembrie 1678 (Arh. St. Buc., ms. 723, f. 487 v.—488 și „Oltenia", IV, 1944, p. 61—62).

[182] Într-un doc. din 29 aprilie 1648 se spune că Danciu căpitan (Pîrîianu) a fost capuchehaie la Constantinopol (Acad. R. S. România, CCLXXXI/16).

[183] Vezi mai jos p. 287 și urm.

[184] Gh. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 151 și 162—163.

erau principalii beneficiari de danii de ocine. Astfel, într-un document din 28 iunie 1646, se spune că Radu Mihnea „a împărţit toate satele lui Bărcan stolnic (pe care îl ucisese pentru hiclenie) pe la căpitani“ [185].

În vremea domniei lui Matei Basarab, acest mijloc de răsplătire a căpitanilor pentru slujbă a luat o amploare deosebită. În documentele din această vreme sînt amintite numeroase danii de sate şi părţi de sate făcute de domn căpitanilor săi pentru slujbă dreaptă şi credincioasă. Astfel, la 19 ianuarie 1633, domnul dăruieşte lui Iancu căpitanul din Gherghiţa satul Micşuneşti, arătînd că numitul căpitan „s-a ridicat cu rîvnă bună, necruţînd întru nimic vărsarea sîngelui său pentru domnia mea“ [186]. (Domnul se referă la lupta de la Plumbuita). La 1 iulie 1651, se spune că domnul dăruise lui Radu căpitan ocina Dudeşti-Buzău „pentru direaptă şi credincioasă slujbă ce au slujit domniei mele şi ţării în tot locul, pre unde au fostu porunca domniei mele“ [187], iar la 15 octombrie 1653 Sima căpitanul fusese răsplătit de domn cu ocina Curteni pentru slujbă dreaptă şi credincioasă, „cu vărsare de sînge în lupta cu cazacii la Finta“ [188]. Daniile erau făcute atît pentru slujbă în timp de pace, cît şi pentru vitejie deosebită pe cîmpul de luptă.

Între căpitanii răsplătiţi astfel se găseau atît comandanţi de slujitori (dorobanţi şi călăraşi), cît şi de roşii sau chiar mercenari (levenţi, seimeni etc.), care primeau şi leafă.

În numeroase cazuri, daniile de ocine făcute de domnie erau revocabile, căpitanii „hrănindu-se“ din pămîntul primit ca „milă“

[185] Arh. St. Buc., ms. 1233, f. 439—446. Vezi şi doc. din 11 ianuarie şi 23 aprilie 1623 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. V, p. 213, 254). Vezi şi doc. din: 10 august 1636, 20 ⟨ian.⟩ 1641, 26 mai 1650, 4 şi 30 iunie 1654 etc. (Acad. R. S. România. DLVIII/8, Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XVIII/1, Bibl. Centrală de stat, CXVII/3, Acad. R. S. România, CCXCIX/51 şi XCVI/34). Vezi, de asemenea, doc. din 16 şi 28 iulie 1654, de la Constantin Şerban şi 31 iulie şi 3 decembrie 1658, de la Mihai Radu (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 698 şi m-rea Bradu, XVIII/26, Acad. R. S. România CCCX/43). Pentru Moldova, vezi doc. din 30 noiembrie 1654 (Acad. R. S. România, CCCLIX/16).

[186] Acad. R. S. România, DCCXXXV/48.

[187] Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XII/1.

[188] Muzeul de istorie Buc., nr. 26 861.

numai atît timp cît ocina era „pe mîna lor". De pildă, la 10 august 1636, domnul scoate de sub stăpînirea lui Gheorghe căpitan și Gîlcă iuzbașa de la Rușii de Vede satul Putineiul, fost al lui Nicula vistier, pe care domnul li-l dăruise cu ani în urmă, și îl trece în proprietatea lui Stroe Leurdeanu logofăt, față de care Nicula avea o datorie. Domnul le dă voie celor doi comandanți să-și ia „vinul și venitul" satului din acel an și le promite că noul proprietar le va dărui — drept compensație — cîte o „plașcă bună", cum au luat și alți hotnogi (care renunțaseră, de asemenea, la folosirea unor proprietăți, precizînd *„că v-au fost destul că v-ați hrănit pre dînsul"* [189].

De altfel, în unele documente în care se vorbește de asemenea dăruiri de sate comandanților de slujitori, se și spune că ei să se „hrănească" din aceste sate „pînă va fi satul... pe mîna" lor [190], prevăzîndu-se deci posibilitatea ca „mila" domnească, făcută pentru slujbă, să fie revocată cînd domnul considera că poate da proprietății o altă utilizare, de obicei dăruind-o unui boier sau unei mînăstiri.

[189] Acad. R. S. România, DLVIII/8. Un caz asemănător este relatat de o scrisoare din 16 iunie 1633, adresată de Matei Basarab lui Ursu căpitanul de Buzău, prin care-i cere să lase în pace viile și morile lui Dumitru Dudescu vistierul de la Scurtești, cu care domnul îl „miluise" mai înainte; acum aceste vii și mori sînt redate fostului proprietar, care trebuia să restituie însă cheltuielile făcute de Ursu căpitan la construirea unui zăgaz de moară. În plus, domnul îi promite acestuia, în schimbul renunțării la dreptul de folosință, 5 coți de postav grana (Acad. R. S, România, XLII/12); la 20 ianuarie 1641, domnul întărește m-rii Căldărușani satul Micșunești-Ilfov, pe care-l dăruise lui Iancu căpitanul la 15 ianuarie 1633; ca să nu rămînă în pagubă, căpitanul primește de la domn 200 de ughi. (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, LXVIII/1.) Vezi și doc. din 20 iulie 1626, prin care domnul întărește lui Trufanda mare vistier satul Dedulești, care fusese dat de Radu Șerban lui Gheorghe căpitan de dorobanți; acestuia din urmă, ca să nu rămînă „în deșert", domnul îi dăruiește 10 000 de aspri (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 479—481).

Pentru Moldova, vezi doc. din 28 februarie 1661, din care rezultă că Gheorghe Ștefan voievod dăduse satul Valea Seacă-Bacău lui Voicehovschi căpitanul de lefegii; satul fiindu-i dat (sau redat) apoi lui Iordache Cantacuzino, acesta dăruise căpitanului pentru „zaslujenia" lui 400 de taleri (Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, VII/2, nr. 2 și 3).

[190] Arh. St. Buc., ms. 1233, f. 439—446.

Faptul că aceşti comandanţi de slujitori nu aveau totdeauna drept de proprietate asupra ocinelor dăruite de domn rezultă şi din împrejurarea că, atunci cînd un asemenea sat voia să se răscumpere, el trebuia să ceară şi consimţămîntul domnului, adevăratul proprietar al satului, care lua, de altfel, suma cea mai mare din răscumpărare. De pildă, la 6 iulie 1633, cînd satul Polovine-Romanaţi se răscumpără de la Radu iuzbaşa din Tîrgşor, domnul ia 110 galbeni, iar Radu iuzbaşa numai 40[191].

La veniturile de care am vorbit mai sus se adăugau apoi şi scutirile fiscale de care se bucurau comandanţii de curteni şi slujitori. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, de pildă, ei erau scutiţi de dijmă şi oierit [192].

Veniturile pe care le obţineau căpitanii din slujbe, adăugate la cele realizate de pe proprietăţile lor, fac ca numeroşi asemenea comandanţi să dispună de averi însemnate, pe care şi le măreau prin numeroase cumpărări de ocine, uneori chiar de la subalternii lor. Dintre aceşti căpitani-proprietari, menţionăm îndeosebi pe Arsenie căpitan de păhărnicei, ctitorul mînăstirii Rîncăciov, care, în diata sa din 10 octombrie 1652, arată că avea : ocine în 14 sate, cu rumâni şi ţigani, case la Tîrgovişte, vii la Izvorani, 40 de cai, 34 boi, 14 vaci, 270 oi, 100 porci, 14 bivoli, 310 stupi, 380 galbeni şi 2025 taleri [193]. Aşa se explică faptul că unii dintre aceşti căpitani pot da sume mari de bani cu împrumut [194].

Despre *uniforma căpitanilor* nu dispunem decît de puţine date. În vremea domniei lui Constantin Şerban, uniforma lor era confecţionată din atlas, cu coftirie şi „frînghii" (şireturi) [195].

[191] Idem, m-rea Brîncoveni, XII/1.

[192] *Condica vistieriei*, p. 636 şi *Anatefter*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 384, 385.

[193] Arh. St. Buc., m-rea Rîncăciov, I/1. Vezi şi diata lui Ivan Lăzăreanu căpitan, din 1 februarie 1686 (idem, m-rea Cotroceni, XXXIII/56).

[194] Vezi doc. din 11 mai 1648 şi 26 iulie 1670, în care este vorba de împrumuturi de 140 şi 360 de ughi făcute de Lepădat şi Tudor, ambii căpitani de dorobanţi (Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, VII/3 şi m-rea Sf. Ioan-Buc., II/31).

[195] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 119.

6. *Marii căpitani de ţinuturi*

La sfîrşitul secolului al XVII-lea sau la începutul celui următor, o dată cu reducerea efectivelor aflate în subordinea căpitanilor din Moldova, aceştia, ajungînd comandanţi de steaguri, au fost înlocuiţi la comanda efectivelor din ţinuturi de către marii căpitani de ţinut, ai căror subalterni au devenit. Trebuie să subliniem faptul că între căpitanii de curteni de ţinut şi marii căpitani de ţinut nu există numai o diferenţă de titlu ; pe cînd primii comandau pe curtenii din ţinut, marii căpitani comandau slujitorii din ţinutul respectiv.

Ultimii căpitani de curteni de ţinut sînt amintiţi în documente la sfîrşitul secolului al XVII-lea[196], iar marii căpitani de ţinuturi sînt pomeniţi la sfîrşitul acelui secol şi la începutul celui următor[197]. Ei sînt cei 19 căpitani de ţinut de care vorbeşte Dimitrie Cantemir, care îndeplineau în vremea sa diverse atribuţii administrative : cei de la margine păzeau hotarele, iar cei

[196] Apostol Răciu, capitan de curteni din Vaslui, la 28 noiembrie 1695 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, V/1, p. 14) ; Smilache, căpitan de curteni din Putna, la 22 februarie 1698 (idem, *Surete*, IX, p. 186) ; Pascal, căpitan de curteni din Bîrlad, înainte de 3 septembrie 1700 (Arh. St. Buc., m-rea Soveja, VI/4).

[197] Grigore mare căpitan şi pîrcălab de Neamţ, la 4 septembrie 1693 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 404) ;

— Cîrstea mare căpitan, staroste de Putna, la 17 iulie 1702 (Acad. R. S. România, CIII/172 şi N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 98—99) ;

— Alex. Fîrce fost mare căpitan de Tecuci, la 6 decembrie 1706 (Arh. St. Buc., ms. 574, f. 11—12) ;

— D. Calmuţchi mare căpitan de Cernăuţi, la 28 iulie 1714 (N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 173) ;

— Şerban mare căpitan de Covurlui, la 1 februarie 1715 (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XXVII/11) ;

— La 18 aprilie 1727 este amintit marele căpitan de Soroca (G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 61) ;

— Lorinţ mare căpitan de Chigheci şi de Codru, la 6 august 1728 (Arh. St. Buc., ep. Huşi, XIX/10 bis.) ;

— C. Sălion mare căpitan de Dorohoi, la 27 iunie 1731 (idem, m-rea Coşula, VII/10) ;

— Lupu Poruţchi mare căpitan de Iaşi, la 21 martie 1740 (idem, m-rea Doljeşti, XXII b/6) etc.

din interiorul ţării erau trimişi oriunde statul feudal avea nevoie de serviciile lor [198].

În ţinuturile date lor în grijă ei îndeplineau atribuţii foarte largi. Un cronicar moldovean din secolul al XVIII-lea ne informează că Grigore al II-lea Ghica, făcînd pe Iordache stolnicul căpitan de Codru, i-a dat ţinutul Fălciului „tot în seama lui“ [199]. Din alte documente rezultă că ei aveau şi atribuţii judecătoreşti [200] şi că aduceau la îndeplinire diverse hotărîri ale domnului [201], aşa cum făcuseră mai înainte marii vătafi.

Marii căpitani de ţinut erau numiţi de domn printr-o poruncă specială. La 24 august 1708, Mihai Racoviţă scria „la toţi căpitanii şi hotnogii şi la chihăi şi la stegari şi la toţi slujitorii din ţinutul Tecuci“, anunţîndu-i că le-a pus mare căpitan pe Stamate Gheuca [202], iar la 28 iulie 1714 Nicolae Mavrocordat numeşte mare căpitan de Cernăuţi pe D. Calmuţchi, poruncind la „toţi căpitanii şi călăraşii de pe la steaguri de la acel ţinut“ să-l asculte [203]. Din aceste porunci rezultă că marii căpitani de ţinut aveau în subordine toate steagurile din ţinutul respectiv, comandate de căpitanii lor [204].

[198] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. Cf. şi relaţia lui Weismantel („Rev. ist.“, 1930, p. 21—22).

[199] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 160.

[200] Vezi porunca din 9 septembrie 1775, prin care Grigore al III-lea Ghica numeşte pe Proca Roman ca mare căpitan de Dorohoi, urmînd să „odihnească“ pe locuitori. Aceştia trebuiau să-l asculte, altfel căpitanul putînd să le facă „certare“. Cei nemulţumiţi cu judecata sa puteau apela la divan (G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 63).

[201] Vezi porunca din 1743 adresată marelui căpitan de Soroca să schimbe vornicelul din Vîrtejani' (N. Iorga, *Anciens documents du droit*, II, p. 49) sau pe cea din 16 iunie 1712, adresată marelui căpitan de Hotin (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 228).

[202] „Arhiva românească“, I, p. 56.

[203] N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 173. Vezi şi porunca din 30 martie 1748, către căpitanii şi slujitorii din Fălciu pentru numire de mare căpitan la Codru-Chigheci (G. Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 206) ; vezi şi *ibidem*, XI, p. 63.

[204] Cf. şi Cronica lui Axinte Uricarul, care arată că, la 1715, existau în ţinutul Hotin „şi căpitan mare şi căpitani mici“ (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 170).

După numirea ispravnicilor de ținut, marii căpitani au devenit subalternii acestora ; ei au rămas comandanții slujitorilor din ținutul respectiv, dar li s-au micșorat atribuțiile.

În Țara Românească nu pare să fi existat în secolul al XVII-lea mari căpitani de ținut, ca în Moldova [205]. Aici purtau titlul de mari căpitani doar cei doi căpitani de margine (de la Focșani și Cerneți) și comandanții unor corpuri de slujitori și mercenari (dorobanți, călărași, lefegii, cazaci și seimeni), de care am amintit mai sus.

7. *Marii căpitani de margine*

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în Țara Românească sînt amintite în documente două mari căpitănii de margine, la Focșani și la Cerneți, despre care Mihai Cantacuzino afirma că sînt cele mai mari căpitănii ale țării [206].

Marea căpitănie de la marginea dinspre Moldova a Țării Românești a fost înființată de Matei Basarab, în legătură, fără

[205] Și în Țara Românească, în unele documente din secolul al XVII-lea sînt amintiți mari căpitani : Cazacul, la 28 noiembrie 1641 (Acad. R. S. România, CCXI/28), Arsenie Soimul, la 24 iunie 1643 (idem, CV/249), Tudor, la 26 octombrie 1648 (idem, CCCX/33) și 1 mai 1664 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Focșani, IV/3). Aceștia nu sînt însă mari căpitani de județ, ca în Moldova, ci fie căpitani de margine, fie comandanți de grupuri de slujitori sau mercenari.

De altfel, în Țara Românească sînt cazuri în care același căpitan apare cînd cu titlul de mare căpitan, cînd cu acela de căpitan simplu, cum era în realitate. De pildă, Iane căpitan din Buzău apare cu acest titlu la 4 iulie 1640 (idem, m-rea Bradu, III/12), ca mare căpitan la 12 august 1657 (Acad. R. S. România, ms. 2592, f. 105) și din nou căpitan la 11 august 1662 (Bibl. Centrală de Stat, XCIII/6) ; Vlaicu din Cornet este numit căpitan la 15 iunie 1667 (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, VIII/13), mare căpitan în același an (idem, m-rea Dintr-un lemn, XI/6) și din nou căpitan la 13 august 1668 (idem, ms. 443, f. 128 v.).

[206] Ed. Tunusli, p. 32.

îndoială, cu luptele sale cu domnul contemporan al Moldovei şi cu necesitatea de a asigura paza hotarului ameninţat. Primul căpitan de margine de la Focşani, Roman, (care nu este numit încă mare căpitan) apare în documente la 25 iunie 1651 [207].

Cît priveşte marea căpitănie de la Cerneţi, aceasta este menţionată în documente mai tîrziu, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, fiind înfiinţată foarte probabil în timpul luptelor purtate de turci împotriva Imperiului austriac, în ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea [208], cînd

[207] Arh. St. Buc., ep. Buzău, LVII/7. După el sînt amintiţi :
— Neagoe, la 5 septembrie 1654 (idem, ms. 573, f. 328 v.) ;
— Dumitraşcu, la 16 ianuarie 1666 (idem, Mitr. Ţării Rom., CL 5) ;
— Alexandru, în anii 1672—1673 (Acad. R. S. România, XCVI/56) ;
— Mitrea, la 4 iulie 1676 (Bibl. Centrală de Stat, D. 101, p. IX/1) ;
— C. Filipescu, la 26 ianuarie 1681 (Arh. St. Buc., Dep. Filitis, I 14) ;
— Mănăilă, la 20 octombrie 1686 (Acad. R. S. România, VIII 233) ;
— Mihalcea Cîndescu, în aprilie-mai 1691 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XLVIII/67 şi XXII/22) ;
— Costin, la 22 august 1691 (idem, m-rea Dălhăuţi, I/4) ;
— Ianache Văcărescu în 1694—1695 (idem, Mitr. Ţării Rom., CCCXIV/5) ;
— Pătru Obedeanu, între 8 aprilie 1692 şi 10 martie 1697 (idem, ep. Buzău, XXVII/53) ;
— Costin, la 15 iunie 1699 (Muzeul de istorie Buc., nr. 1595 D) ;
— Radu Dudescu, din 8 mai 1702 (Arh. St. Buc., m-rea Banu, IV/15) pînă la 1705 (R. Greceanu, *op. cit.*, p. 145) (Acesta ajunge apoi mare logofăt) ;
— Done, la 9 martie 1705 (Acad. R. S. România, CXXVII/3) ;
— Gheorghe Băjescu, la 1711 (R. Greceanu, *op. cit.*, p. 211) etc.

[208] Primul căpitan de Cerneţi, Tănase, este amintit la 5 mai 1681 (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/23), iar primul mare căpitan de margine din această regiune, Necula Glogoveanu, la 1690 (R. Greceanu, *op. cit.*, p. 45). După acesta sînt amintiţi :
— Istodor sau Hristodor, la 26 noiembrie 1694 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCXCV/16) şi 1695 (R. Greceanu, *op. cit.*, p. 67) ;
— Vasile, la 29 august 1697 (idem, m-rea Tismana, XI/21) ;
— Papa Oteteleşanu, la 22 octombrie 1699 (ibidem, XCIII/64) :
— Matei Fălcoianu, la 20 septembrie 1702 (ibidem, XCIII/67) ;
— Chircă Rudeanu, la 9 octombrie 1712 (Arh. St. Buc., ms. 714, f. 965) ;
— Matei Cantacuzino, la 20 iunie 1714 (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 270) etc.

domnul merge el însuşi de multe ori în această parte a ţării. Înainte de înfiinţarea căpităniei de margine de la Cerneţi, a existat în aceeaşi regiune, la Strehaia, o căpitănie de dorobanţi, amintită în documente încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Marii căpitani de margine de la Focşani şi Cerneţi aveau în subordine pe toţi slujitorii şi curtenii din regiunea respectivă, unde efectivele acestora erau foarte numeroase [209]. Cronicarul moldovean ne spune că, atunci cînd Nicolae Mavrocordat s-a mutat din Moldova în Ţara Românească, la 1716, acesta a fost primit la hotar de Vintilă mare căpitan de margine „cu toată slujitorimea şi cu steagurile cîte sînt pe margine“ [210].

Atribuţia principală a marilor căpitani de margine era paza hotarelor ţării în regiunea ce le fusese încredinţată. Vorbind despre marele căpitan de la Cerneţi, cronicarul Radu Greceanu spune că acesta „era acolo de pază marginii“ [211].

În afară de aceasta, marii căpitani de margine îndeplineau în regiunea respectivă rolul unor autorităţi locale superioare, asemănătoare aceleia a ispravnicului de la Craiova, în care calitate judecau numeroase procese, dînd jurători şi numind hotarnici [212] şi cercetînd diverse pricini, din poruncă domnească [213].

[209] În regiunea Buzău-Focşani sînt amintiţi în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea cel puţin 18 căpitani, care apar cîte 8—9 într-un document (doc. din: 15 martie 1694, 14 aprilie 1694, 4 iulie 1697, 3 noiembrie 1697, 3 noiembrie 1699 şi 30 iunie 1700; Arh. St. Buc., ep. Buzău, XLVIII/77 şi II/8, Acad. R. S. România, CXCVI/143; Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LXXXVIII/34 şi ep. Buzău, XLVIII/134).

[210] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 172. Vezi şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 193.

[211] R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 45.

[212] Vezi doc. din: 4 iulie 1676, 26 noiembrie 1694, 4 aprilie şi 27 august 1696, 1704, etc. (Bibl. Centrală de Stat, D. 101, p. IX/1, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCXCX/16, m-rea Rm. Sărat, VIII/13, ep. Buzău, LIV/21, Arh. St. Craiova, CCV/4 etc.)

[213] Vezi doc. din 1694—1695, 25 aprilie 1696 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCCXIV/5, ep. Buzău, LIV/20) etc.

Ei eliberau cărţi de judecată ca şi marii dregători [214] şi aveau chiar o cancelarie organizată [215]. În plus, ei asigurau „ordinea" în regiunea încredinţată, prindeau pe răufăcători [216] şi îndeplineau diverse atribuţii legate de strîngerea dărilor [217].

8. *Iuzbaşii*

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd apar în documente şi căpitanii, ajutorii acestora [218] au fost numiţi iuzbaşi, „adică sutaşi, după moda turcească" [219]. *Termenii de sutaş, iuzbaşă şi hotnog sînt sinonimi* [220], *indicînd, în limbi diferite, pe comandanţii unei sute de curteni sau slujitori.*

În *Lexiconul lui Mardarie de la Cozia*, alcătuit la 1649, „iuzbaşa=carele este mai mare peste o sută" [221]. După cum am

[214] Vezi cărţile de judecată date la: 1691—1692, 8 aprilie 1692, 15 iunie 1699 etc. (Arh. St. Buc., ms. 218, f. 60 v.—61, Muzeul de istorie Buc., nr. 1595 D, Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVII/53)

[215] Un doc. eliberat de Hristodor mare căpitan de Cerneţi este scris de „Pîrvu logofăt de la marele căpitan" (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCIII/59).

[216] Vezi doc. din 5 mai 1681, în care se arată că Tănase căpitanul din Cerneţi a trimis „oamenii" lui să „dea strînsoare" satului Topolniţa ca să prindă împreună nişte hoţi, pe care i-au dat „pe mîna" căpitanului (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/23).

[217] La 9 martie 1705, Done mare căpitan de margine dă carte m-rii Mărgineni să strîngă oameni străini scutiţi de dări, promiţînd că „de către noi vor avea căutare de toate păsurile şi greul lor ce ar avea" (Acad. R. S. România, CXXVII/3).

[218] Cf. şi Paul de Alep, după afirmaţia căruia căpitanii comandau companii, iar iuzbaşii plutoane (*Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 114).

[219] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 390 (Poema polonă). Cuvîntul iuzbaşă, de origine turcească, înseamnă comandant de sută (de la iuz sută şi başe comandant (cf. L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, sub voce).

[220] Cf. I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă*, p. 21, *Proprietarii solului*, p. 18; *Organizarea fiscală*, p. 32—33 şi *Cîteva cuvinte*, p. 17.

[221] Ed. Gr. Creţu, p. 91.

arătat, în documentele noastre interne se folosește uneori termenul de „sută" pentru efectivul condus de iuzbașă sau centurion.

Deși comandanților de „sută" li se spune de cele mai multe ori iuzbași — datorită influenței turcești exercitate asupra țărilor noastre în vremea dominației otomane — în unele izvoare narative din secolul al XVII-lea sau de la începutul celui următor, scrise în limba latină, aceștia sînt numiți *centuriones* [222].

În nici unul din documentele interne scrise în limba română sau slavonă iuzbașii nu sînt numiți însă sutași. Este adevărat că în documentele Țării Românești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea — începînd din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino — întîlnim numeroși sutași, despre care I. C. Filitti credea că sînt „șefi de cete slujitorești" [223]. În realitate, acești sutași sînt o categorie fiscală, care — în schimbul scutirii de toate dările — plăteau vistieriei o sumă globală de 100 de ughi. Că este așa ne-o dovedesc numeroase documente. La 10 ianuarie 1693, Constantin Brîncoveanu hotărăște ca sutașii din Buzău „să dea suta deplin într-un an" [224]; la 17 iunie 1690, un locuitor din Mărăcineni, cu nepoții săi, își vînd ocina „de ne-am plătit capetele di sută" [225], iar într-un alt document, din anul 1693, se arată că fiii lui Stan copilul de casă erau la slujbă la sutași, „cu suma lor de bir ughi 100" [226].

În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, sutașii apar totdeauna separat de iuzbași și căpitani sau de „căpeteniile de slujitori" — semnul cel mai evident că erau categorii dife-

[222] Vezi *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 140, relația istorică a misionarului catolic din vremea lui Șerban Cantacuzino, în *Mag. istoric*, V, p. 67 și D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89.
[223] I. C. Filitti, *Organizarea fiscală*, p. 32.
[224] Acad. R. S. România, XCVI/73.
[225] Ibidem, CXLVII/133.
[226] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 427.

rite [227]. Printre sutaşi se găseau însă şi comandanţi de slujitori cu o situaţie materială mai bună. Astfel, la 1699, este amintit Nicula Glogoveanu căpitan sutaşul [228]; la 21 octombrie 1693, Sava iuzbaşa sutaşul [229]; la 12 aprilie 1689, Stoica vătaf sutaşul [230], iar la 11 aprilie 1692, Stroe slujitor sutaşul [231]. Nici unul din cei amintiţi mai sus nu era numit sutaş pentru că ar fi comandat o sută de slujitori, ci pentru faptul că plătea — singur sau împreună cu o cruce — sută de ughi anual vistieriei.

Revenind la iuzbaşi, primii comandanţi purtînd acest titlu sînt întîlniţi în documentele Ţării Româneşti la sfîrşitul secolului al XVI-lea, o dată cu apariţia termenului de căpitan. La 6 februarie 1594, este menţionat ca martor Giura iuzbaşa din Bucureşti [232], iar la 23 iunie 1596 un alt iuzbaşă, Grama, tot din Bucureşti [233]. După nume, este foarte probabil ca aceşti primi iuzbaşi amintiţi în documente să fi fost comandanţi de mercenari, aflaţi în număr mare în oastea lui Mihai Viteazul. De altfel, însuşi domnul, în scrisoarea sa din 26 iunie 1597, prin care cheamă „oşteni de slujbă" în leafa sa, vorbeşte de „iuzbaşa oştenilor" mercenari [234]. Apoi termenul de origine turcească s-a răspîndit, ajungînd, în secolul următor, să desemneze pe toţi comandanţii de steag, de curteni sau de slujitori din Ţara Românească.

În secolul al XVII-lea, termenul de iuzbaşă este foarte des întîlnit în izvoare. În documentele Ţării Româneşti din această vreme am numărat circa 500 de iuzbaşi, amintiţi în peste 200

[227] *Anatefter*, ed. cit., în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 373, 384, 385, 388.
[228] *Condica vistieriei*, p. 491.
[229] Arh. St. Buc., ep. Buzău, LV/15.
[230] Idem, Mitr. Ţării Rom., XXII/7.
[231] Idem, ep. Argeş, VII/46.
[232] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 100.
[233] *Ibidem*, p. 225.
[234] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, în „Romanoslavica", V, 1962, p. 162.

de localităţi, care comandau atît pe curteni[235], cît şi pe slujitori[236].

În Moldova, pe lîngă iuzbaşi — întîlniţi mult mai rar decît în Ţara Românească[237] — apar mult mai des, avînd acelaşi rang şi atribuţii, vătafii (de curteni) şi hotnogii (de slujitori). Astfel, la 19 august ‹c. 1639›, alături de Cazac căpitan de călăraşi de Orhei, apar Corciovei hotnog din Ialoveni-Lăpuşna şi Toader iuzbaşa de călăraşi din Soroca[238].

[235] Nenumăraţi iuzbaşi de *roşii* figurează în *listele întocmite de noi pe localităţi*, la: Sărata-Buzău, Pătroaia-Dîmboviţa, Lipia-Argeş, Puţintei-Buzău, Hinteşti, Bobaiţa etc.

Numeroşi alţi iuzbaşi de: *comişi*, la Buzău (20 septembrie 1642), Rm. Sărat (16 februarie 1647) etc.; *spătărei*, la Ploieşti (28 august 1653); Stoiceşti-Ilfov (20 august 1664), Piscu-Ilfov (26 martie 1655); *postelnicei* în jud. Teleorman (13 iulie 1656); *păhărnicei*, la Buzău-Rm. Sărat (1655); *portari*, la Popeşti-Dîmboviţa (15 aprilie 1675); *vistiernicei* la Horezi-Ialomiţa (5 august 1648) şi Bucureşti-Dolj (4 aprilie 1668) etc.

[236] Numeroşi iuzbaşi de *dorobanţi* se întîlnesc la: Bucureşti (31 iulie 1658, 1 ianuarie 1683), Tîrgovişte ‹1653—1654›, Sărăcineşti, ‹1672—1674›. Mai numeroşi sînt încă iuzbaşii de *călăraşi*, la: Buzău (4 februarie 1642, 4 mai 1650, etc.), Bucureşti (1 august 1669), Comani-Dolj (18 iunie 1677), Şchiopeni (18 noiembrie 1678), Scutari (17 noiembrie 1678) etc.

[237] Primul iuzbaşă este întîlnit în documentele moldovene la data de 25 iunie 1472 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 390). Cum documentul a rămas în traducere românească şi cum în nici un alt document din această vreme sau din secolul următor nu întîlnim iuzbaşi în Moldova — curtenii fiind comandanţi de vătafi, iar slujitorii, de hotnogi — considerăm că introducerea termenului de iuzbaşă în documentul citat (ca şi a celui de vătaf într-un doc. contemporan) este opera traducătorului sau falsificatorului documentului, deoarece acest termen nu se folosea încă într-o vreme în care influenţa turcească nici nu avusese cînd să pătrundă la noi. Cf. în acest sens şi „Anuarul Inst. de istorie şi arheologie", Iaşi, I, 1964, p. 97, unde acest document este considerat „model de falsificare".

[238] A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 77—78; un alt iuzbaşă de călăraşi se întîlneşte la 12 iunie ‹c. 1655› (T. Bălan, *Doc. bucovinene*, II, p. 151). Dacă în cazurile citate mai sus se arată că iuzbaşii comandau slujitori, în multe alte documente moldovene din primele decenii ale secolului al XVII-lea care amintesc de iuzbaşi nu se precizează ce anume grupuri comandau aceştia; vezi doc. din 8 noiembrie 1630 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XV/6); ‹1632 după 30 martie› (Acad. R. S. România, CXVI/140); 7 octombrie 1636 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XV/16); 19 iulie 1648 (Arh. St. Iaşi CLXXXVI/12); 22 aprilie 1662 (Arh. St. Buc., ep. Huşi, XII/15 etc.).

Iuzbaşa comanda un steag de slujitori sau de curteni, alcătuit — cum am văzut mai sus — doar în mod teoretic din 100 de oameni, avînd în realitate circa 50—80 de subalterni [239]. În documentele Ţării Româneşti din secolul al XVII-lea întîlnim numeroase steaguri de roşii [240], de dregători mărunţi [241], sau de slujitori [242], comandate de iuzbaşi.

La rîndul său, fiecare iuzbaşă era ajutat la comanda steagului de cîte un ceauş şi un stegar, subalternii săi. În documentele citate şi mai sus, din ⟨1655⟩, cei şase iuzbaşi de păhărnicei au fiecare cîte un ceauş şi un stegar [243], iar alături de cei patru iuzbaşi de călăraşi din Buzău apar cinci ceauşi şi patru stegari [244]. La 26 mai 1646, este amintit Dumitru stegar „de la Măinea iuzbaşa“ [245]; la 4 martie 1673 Toia iuzbaşa „dimpreună cu ceauşul mieu“ [246], iar la 7 noiembrie 1677, alături de Manea iuzbaşa de roşii, apar ceauşul şi stegarul „cu toţii roşii împreună de la steagul lui“ [247].

Ceauşii şi stegarii şedeau în aceeaşi localitate cu iuzbaşii numai în cazul în care efectivele de curteni sau slujitori din acea localitate erau mai mari. De obicei, aceşti subalterni ai iuzbaşei se găseau răspîndiţi în diverse localităţi din ţară unde

[239] Despre steag şi efectivele sale vezi mai sus p. 220—221.

[240] Steagul de *roşii* al lui Stanciu iuzbaşa, menţionat la 22 ianuarie 1675 (Acad. R. S. România, CCXXXIV/34) sau roşii de la steagul lui Manea iuzbaşa, la 7 noiembrie 1677 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXX 37).

[241] Steagul de *vistiernicei* ai lui Drăghici iuzbaşa din Hurezi-Ialomiţa, amintit la 5 august 1648 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, VIII/2) sau steagul de *spătărei* comandat de Iancu iuzbaşa din Boziani la 11 aprilie 1683 (idem, m-rea Cotroceni, XVII/6).

[242] La 28 februarie 1649, sînt amintite steagurile de *slujitori* ale lui Coman iuzbaşa şi Pătraşco iuzbaşa (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 340); la 23 septembrie 1656, steagul de *călăraşi* ai lui Nica iuzbaşa (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 220); la 21 iunie 1667, steagul de *dorobanţi* al lui Ion iuzbaşa (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLVI/13).

[243] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 40—42.

[244] *Ibidem*, p. 37—39.

[245] Arh. St. Buc., Dep. Cantacuzino, nr. 16.

[246] Acad. R. S. România, LXXXVIII/62.

[247] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXI/37. Vezi şi doc. din 16 mai 1674, 8 aprilie 1679 şi 30 mai 1693 (copie Inst. de Istorie, Arh. St. Buc., ms. 172, f. 26 v. şi Mitr. Ţării Rom., XXXIV/12).

nu existau şi iuzbaşi (dar apropiate de acelea unde stăteau comandanţii de steaguri), de pildă, la Alimăneşti, Băleni, Başoteni, Beliţi, Blestematele, Buzău, Băneşti, Brîncoveni etc.[248].

Cu privire la originea socială a iuzbaşilor, menţionăm că ei erau, în general, ca şi ceauşii şi stegarii, de origine modestă. În documente nu am întîlnit decît puţini iuzbaşi fii sau rude de boieri[249]. În schimb, sînt amintiţi foarte mulţi iuzbaşi fii de roşii[250], de căpitani[251] sau de comandanţi mărunţi[252] etc., pe lîngă numeroşi alţii despre a căror origine documentele nu ne spun nimic.

În vremea domniei lui Matei Basarab, iuzbaşii primeau pentru slujbele ce făceau statului feudal ocine de la domnie[253], uneori chiar cu rumâni[254], în mult mai mică măsură decît căpitanii însă.

Aceste dăruiri de ocine erau motivate uneori de faptul că iuzbaşa respectiv „s-a ridicat cu bun îndemn şi cu slujbă

[248] Vezi doc. din 16 mai 1674, în care apar: Tatul iuzbaşa din Cătun, Stan ceauşul din Viespeşti şi Cătană stegarul din Teişani cu tot steagul din care făceau parte (copie Inst. de istorie) şi din 11 septembrie 1664, în care, între cetaşii lui Stoica iuzbaşa — răspîndiţi în satele Lipia, Cacaleţi, Scurteşti, Mărăcini, Măteşti şi Mînăstirea — este şi un ceauş din Cernăteşti (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LIII 8).

[249] La 24 februarie 1647, este amintit Mihail iuzbaşa de roşii, nepotul lui Leca, fost mare spătar (Acad. R. S. România, CCXCVI/191).

[250] Isac iuzbaşă şi Micu iuzbaşă, fiii lui Barbu roşu (doc. din 28 mai 1650, Arh. St. Buc., ep. Buzău, I/29).

[251] Barbu iuzbaşa de roşii, fiul lui Barbu Bădeanu căpitan (doc. din 10 iulie 1652, Arh. St. Buc., ep. Buzău, VIII/3); Nan iuzbaşa, fiul lui Necula căpitan din Lămoteşti (Muzeul de istorie Buc., nr. 13729); Borcea iuzbaşa, fiul lui Radu căpitan din Buzău (doc. din 1 iulie 1651, Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XII/1), sau Dumitraşco iuzbaşa, fiul lui Vlad căpitan (doc. din 28 aprilie 1668, „Întregiri", 1938, p. 212).

[252] Lambru iuzbaşa, fiul lui Drăgoi ceauş (doc. din 18 aprilie 1658, Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, III/4).

[253] Vezi doc. din: 19 iulie 1605, 6 iulie 1633, 13 iunie 1643 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*. B, veac. XVII, vol. I, p. 182—183, Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XII/1 şi m-rea Golgota, I/1).

[254] La 24 februarie 1636, Matei Basarab arată că „am dat şi am miluit pe nişte iuzbaşi de călăraşi din tărgu de în Buzău cu aceşti rumâni din Cioceni" (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXVIII, nr. 1).

dreaptă către domnia mea şi întru nimic necruţînd să-şi verse sîngele pentru domnia mea"[255].

Trebuie să mai amintim aci că printre iuzbaşi se găseau numeroşi oameni ştiutori de carte. Din secolul al XVII-lea au rămas numeroase zapise alcătuite de asemenea comandanţi de curteni şi slujitori[256], mai multe decît cele scrise de căpitani[257] sau de ceauşi[258]. Ei trebuiau să ştie să scrie pentru a-şi putea ţine evidenţele subalternilor din steagurile ce conduceau, ca şi pe acelea ale dărilor ce aveau de plătit aceştia.

9. *Hotnogii*

Cuvîntul hotnog este de origine maghiară şi înseamnă comandant[259]. El a fost împrumutat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd în armata moldoveană se întîlnesc numeroşi mercenari unguri[260]. A. D. Xenopol nu are deci drep-

[255] Doc. din 6 iulie 1633, referitor la Radu iuzbaşa din Tîrgşor (Arh. St Buc., m-rea Brîncoveni, XII/1).

[256] Vezi doc. din: 28 septembrie 1642, 27 iulie 1646, 22 septembrie 1649, 6 mai 1651, 4 februarie 1655, 30 martie 1659, 18 august 1659 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XII/12, Muzeul de istorie Buc., nr. 13729, Arh. St. Buc., ep. Buzău, VII 6, Acad. R. S. România, LXXXVIII/46, Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVI/40 şi m-rea Stavropoleos, I/1, Acad. R. S. România, ms. 260, f. 30).

[257] Vezi doc. din 21 iunie 1648, 11 februarie 1661 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXII 13 şi m-rea Plumbuita, IV 1).

[258] Vezi doc. din: 25 ianuarie 1645, 22 ianuarie 1650, 14 martie 1661, 11 septembrie 1664 etc. (Acad. R. S. România, XLIII/71, Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/22, ep. Argeş, VII 30 şi ep. Buzău, LIII/8).

[259] *Dicţionar maghiar-român*, sub voce. Într-un doc. în limba maghiară din 10 iunie 1595, sînt amintiţi astfel *„szazos lovaghadnagyak"* (hotnogii — comandanţii — sutaşi de călăreţi) din armata de mercenari a lui Ştefan Răzvan (A. Veress, *Documente*, IV, p. 237). Despre echivalenţa dintre comandanţi şi hotnogi vezi şi scrisorile în limba maghiară publicate în Hurmuzaki, XV, p. 1248 şi 1263, precum şi unele documente maghiare din sec. XVI, la V. Motogna, *Relaţiunile Moldovei cu Ardealul în veacul al XVI-lea*, p. 125, 144, 198 passim.

[260] A. Veress, *Documente*, I, p. 244, IV, p. 18, 237. Vezi şi mai sus p. 117—118.

tate cînd afirmă că gradul de hotnog „a putut exista în armata română din timpurile vechi“ [261], deoarece primele menţiuni cunoscute ale hotnogilor, în calitate de comandanţi de slujitori, sînt de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Înainte de această dată, termenul de hotnog apare în două documente, dar nu cu accepţiunea de comandant de slujitori. Astfel, o traducere românească din secolul al XVIII-lea — pe care nu se poate pune deci prea multă bază — a unui document din 21 aprilie 1436 aminteşte de „hotnogul Stanciul pîrcălabul de Hotin“ [262]. Aci hotnogul este comandantul sau pîrcălabul cetăţii, care în celelalte documente apare doar cu acest din urmă titlu. Într-un alt document, din 26 noiembrie 1470 — o copie slavă cu multe greşeli — este amintit pan Ivanco hotnogul [263]. În ambele cazuri citate, hotnogii apar în documente păstrate doar în traducere sau copie, introducerea lor fiind — ca şi în cazul iuzbaşei din 1473 şi al vătafului din 1475 — opera traducătorului. Apoi hotnogii nu mai sînt amintiţi în documente pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd apar o dată cu termenul de slujitor.

Cronicarul Grigore Ureche, referindu-se la domnia lui Ştefan cel Mare, arată că acesta a pus hotnogi şi căpitani peste oastea sa, împărţită pe steaguri [264]. În cronicile contemporane domniei lui Ştefan cel Mare nu se spune decît că domnul a împărţit steaguri oastei sale [265], ceea ce dovedeşte că cronicarul moldovean — în vremea căruia termenul de hotnog era larg răspîndit, ca şi cel de căpitan — îl foloseşte şi pentru secolul al XV-lea, extinzînd asupra unor vremuri trecute realităţi din timpul său [266].

[261] A. D. Xenopol, *op. cit.*, IV, p. 159—160.
[262] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 123.
[263] *Ibidem*, p. 277.
[264] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 91.
[265] *Cronicile slavo-române*, p. 50 şi 63.
[266] Cf. şi N. Iorga, *Istoria armatei*, I, p. 103, care crede că hotnogii puşi de Ştefan cel Mare sînt „o socotinţă a scriitorului din veacul al XVII-lea, cînd erau acum şi hotnogi, după obiceiul unguresc, care nu se întîlnesc însă curent în vremea lui Ştefan cel Mare“.

În secolul al XVII-lea, termenul de hotnog a ajuns să desemneze pe comandanții de slujitori care alcătuiau un steag, hotnogul fiind sinonim cu iuzbașa, subalternul căpitanului [267]. Această corespondență între cei doi termeni rezultă în chip limpede din cele spuse de cronicarul Miron Costin, care afirmă că, pe vremea sa, hotnogii se numeau, „după moda turcească, iuzbași, adică sutași" [268].

O serie de documente din secolul al XVII-lea confirmă cele spuse de cronicarul moldovean cu privire la echivalența dintre cei doi termeni. Astfel, Ștefan Pagul, iuzbașă la 1655, este numit de urmașii săi „hotnog de călărași de paza marginii" [269]; lui Darie, iuzbașă la 9 mai 1681 [270], i se spune hotnog la 8 iunie 1688 [271], iar într-un document nedatat, de la Vasile Lupu, se arată că domnul a dat steag și a „hotnogit" (l-a făcut comandant de steag sau iuzbașă) pe un anume Ihnatuschi [272]. La 1 martie 1591 este amintită chiar „suta hotnogului" [273], ceea ce dovedește că acesta comanda același efectiv ca și iuzbașa.

Hotnogii nu sînt, deci, căpitani, cum credea N. Iorga [274], ci subalterni ai căpitanilor sau iuzbași. Că este așa ne-o dovedesc, de asemenea, numeroase alte documente. De pildă, în iulie 1593, sultanul Murad al III-lea cere lui Sigismund Báthory să pedepsească pe căpitanii și hotnogii (îi înșiră în ordinea importanței) care au făcut stricăciuni în Moldova [275]; la 28 ianuarie

[267] Cf. și gen. R. Rosetti, *Organizarea*, p. 22.

[268] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 390. (Varianta Poemei) Afirmația lui Miron Costin cu privire la ordinea în care s-au succedat în timp cei doi termeni — hotnog apoi iuzbașă — nu este confirmată de documentele moldovene din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în care iuzbașii și hotnogii coexistă, cu preponderența numerică a hotnogilor.

[269] A. Sava, *Doc. Lăpușna*, p. 68—69.

[270] G. Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 140, 141.

[271] *Ibidem*, p. 142.

[272] Acad. R. S. România, MCXCV/2.

[273] Ep. Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 225—226.

[274] N. Iorga, *Anciens documents du droit*, p. 47 și *Istoria armatei*, I, p. 54.

[275] A. Veress, *Documente*, IV, p. 17. În aceeași ordine — căpitani și hotnogi — îi așează Miron Costin pe comandanții slujitorilor din ținuturi (*op. cit.*, p. 370).

1644, Vasile Lupu numeşte căpitan peste călăraşii trimişi lui Gheorghe Rákóczy pe un anume Apostol, căruia îi dă ca ajutoare mai mulţi hotnogi [276]; la 28 iunie 1647, apar ca martori doi hotnogi ai căpitanului Ştefan din Dumbrăviţa [277], iar la 30 august 1684 este amintit Ion Gherman hotnog „ot Vîrlan căpitan" [278].

Dacă în documentele moldovene apar zeci de asemenea hotnogi (dovadă a unei mai puternice influenţe maghiare), în Ţara Românească termenul de hotnog se întîlneşte foarte rar; l-am găsit doar în cîteva documente din secolele XVI—XVII, din care nu rezultă ce fel de comandanţi erau hotnogii [279].

În Ţara Românească, atît comandanţii sutaşi ai slujitorilor cît şi aceia ai curtenilor (roşilor) se numeau în secolul al XVII-lea iuzbaşi; în Moldova, însă, doar comandanţilor de slujitori li se spunea hotnogi, iar corespondenţii lor la comanda curtenilor se numeau vătafi.

În documentele moldovene am întîlnit doar cîţiva hotnogi de curteni, din care unul într-un document îndoielnic — pro-

[276] A. Veress, *op. cit.*, X, p. 163.

[277] Arh. St. Buc., Mitr. Mold., VII/9.

[278] G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 81. Uneori se foloseşte şi în Moldova termenul de hotnog pentru comandant în general; de pildă, la 1 martie 1591, este amintit Marco Rango „hotnogul ot volost Lăpuşna" (Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 225—226), iar la 6 septembrie 1665, Tănase hotnog de Fălciu (Arh. St. Iaşi, DCXCIII/9).

[279] La ⟨1579—1580⟩ este amintit Stoica hotnogul din Dobrun (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 416); într-o poruncă din 10 august 1636, referitoare la Gheorghe căpitan şi Gîlcă iuzbaşa (probabil de călăraşi) din Ruşii de Vede, domnul spune că le-a dat acestora un sat cum a miluit şi pe alţi hotnogi şi boieri (Acad. R. S. România, DLVIII/8). Termenul de hotnogi este folosit aici în sensul de comandanţi de slujitori în general. La 23 septembrie 1649, sînt pomeniţi Marin căpitanul de călăraşi din Ploieşti „şi alţi hotnogi" (comandanţi în general, poate de slujitori, avînd în vedere faptul că la Ploieşti existau numeroşi călăraşi) (Arh. St. Buc., A.N., LXXX/7); la 13 iulie 1653, se dă o poruncă iuzbaşilor şi hotnogilor din Buzău (cele două noţiuni apar aci împreună, ca avînd înţelesuri diferite); în aceeaşi poruncă se spune apoi iuzbaşi şi căpitani, lăsînd să se înţeleagă că termenii de hotnog şi căpitan sînt sinonimi (Arh. St. Buc., ms. 173, f. 430).

babil fals — din 30 iunie 1639 [280], iar al doilea într-o traducere românească tîrzie a unui alt document din 8 iulie 1620 [281]. În schimb, sînt foarte des pomeniţi în documentele originale hotnogii de slujitori.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în primele decenii ale celui următor, cînd apar în documente numeroşi asemenea hotnogi [282], nu se precizează ce anume steaguri — de slujitori sau curteni — conduc. Este sigur, însă, că, şi în această vreme, erau tot comandanţi de slujitori, deoarece nu poate fi întîmplător faptul că apariţia lor în documente este simultană cu aceea a slujitorilor. Înfiinţarea unei noi categorii de slujitori ai domniei, de altă origine decît curtenii, făcea necesară şi instituirea altei categorii de comandanţi, curtenii continuînd să fie comandaţi — ca şi mai înainte — de vătafi şi mari vătafi.

Începînd din deceniul al treilea al secolului al XVII-lea, nenumărate documente precizează că hotnogii erau comandanţi de slujitori. Astfel, la 8 ianuarie 1625, este amintit Vasile Păulel hotnog de călăraşi [283]; la 16 mai 1640 Ianăş hotnog de călăraşi [284]; la 12 septembrie 1643 se dă o poruncă hotnogilor de călăraşi din Putna şi Tecuci [285], iar la 3 august 1699 este menţionat Cozma cel bătrîn fost hotnog de darabani [286]; în sfîrşit, într-un document din 1730, se arată că, la începutul secolului al XVIII-lea, hotnogii de slujitori din ţinutul Orhei au fost înlocuiţi prin namestnici [287].

280 Dondăş hotnog de curteni din ţinutul Covurlui. (Arh. St. Iaşi, CCCXXVIII/3).

281 Grigore Hruscin hotnog de curte (L. T. Boga, *Doc. basarabene*, XV, p. 5). Vezi şi *Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 331—332 şi 365.

282 Hotnogii din Ciobîrciu, la 2 iunie 1592 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 42); un hotnog de ţinutul Lăpuşna la 1592 (A. Sava, *Doc. Lăpuşna*, p. 23); Pătraşco hotnogul ⟨ante 6 februarie 1608⟩ (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, II/1, p. 42); Condrea fost hotnog, la 2 noiembrie 1615 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 228); vezi şi vol. IV, p. 414, vol. V, p. 175, 181 passim.

283 *Ibidem*, p. 313.

284 Acad. R. S. România, CXXXVII/188.

285 Idem, LXXII/43.

286 Arh. St. Buc., ms. 579, f. 8 v.—9.

287 A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 199.

Faptul că hotnogii sînt comandanţii slujitorilor, nu ai curtenilor, ne este confirmat şi de cronicarul Miron Costin, care arată că, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, fiecare ţinut moldovean avea căpitani şi hotnogi, care se aflau sub comanda marelui hatman[288]. Cum hatmanul era comandantul slujitorilor, rezultă că hotnogii comandau şi ei grupuri de slujitori.

Termenul de hotnog desemnează, deci, în Moldova, pe comandantul local de slujitori, pus, la rîndul său, sub ordinele unui căpitan.

Existenţa acestor hotnogi de slujitori nu înseamnă, totuşi, că, în toate cazurile, comandanţii călăraşilor şi dorobanţilor erau numiţi astfel. După cum în Ţara Românească întîlnim, pe lîngă iuzbaşi de dorobanţi şi vătafi de dorobanţi, şi în Moldova există concomitent cu hotnogii şi vătafi de dorobanţi[289] sau de călăraşi[290]. Atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, călăraşii de Ţarigrad se găseau sub comanda unui vătaf[291].

În documentele moldovene întîlnim, de asemenea, şi iuzbaşi de slujitori, care sînt — cum am văzut — sinonimi cu hotnogii.

Termenul de hotnog, comandant de slujitori, a existat în Moldova din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea[292]. De la sfîrşitul secolului al XVII-lea,

[288] M. Costin, *Opere*, ed. şi loc. cit.

[289] Doc. din: 18 iulie 1603 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 111); 6 mai 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Probota, XIV/12); într-un doc. din 30 aprilie 1650 este amintit un vătăşel de dorobanţi (Acad. R. S. România, C/78).

[290] Doc. din: 1640, 2 februarie 1642, 29 iulie 1642, ⟨c. 1674⟩ (Acad. R. S. România, CII/38 şi 39, XLIII/54, G. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 31) etc.

[291] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 90.

[292] În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, hotnogii se întîlnesc tot mai rar în documente la: 1706 (A. Sava, *Doc. Lăpuşna*, p. 150); 23 aprilie 1718 (Arh. St. Buc., ep. Huşi, XL/1) etc. La 30 iulie 1728, hotnogii se găseau încă printre categoriile privilegiate, care nu dădeau dijmă ţărăneşte (Arh. St. Buc., ms. 630, f. 2 v.—3). Cf. şi un doc. din 14 septembrie 1703, în care se arată că Pătraşco mazil hotnogul prezintă cărţi domneşti de „hotnogie şi scuteală" pentru desetină de stupi şi gorştină (T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 117—118).

o dată cu decăderea organizaţiei slujitoreşti, hotnogii sînt tot mai rar întîlniţi în documente, fiind înlocuiţi cu bulucbaşii sau, ca în cazul citat mai sus din Orhei, cu namestnici sau zapcii.

10. *Bulucbaşii*

De pe la mijlocul secolului al XVII-lea, ca urmare a întăririi influenţei turceşti asupra ţărilor noastre, unitatea numită înainte steag începe a fi denumită buluc [293], iar comandanţii de steaguri bulucbaşi [294]. Termenii de buluc şi bulucbaşă s-au folosit mai ales în Moldova.

Cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea folosesc deseori verbul „a buluci" cu sensul de a grupa sau organiza forţele armate. Grigore Ureche îl utilizează chiar pentru fapte petrecute în secolele XV şi XVI — cînd termenul de buluc nu pătrunsese încă în limba noastră [295].

Miron Costin, care şi-a scris cronica în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, cînd termenii de buluc şi bulucbaşă pătrunseseră în Moldova, vorbeşte şi el adesea de bulucuri de mercenari ca despre grupuri organizate [296].

[293] Cu accepţiunea de companie sau ceată de ostaşi, termenul de buluc (de la bölük, vezi L. Şăineanu, *op. cit.*, sub voce) este întîlnit adesea în cronicile turceşti din secolele XVI—XVII (vezi traducerile acestora aflate în manuscris la Inst. de istorie din Buc.).

[294] Echivalenţa dintre steag şi buluc rezultă din documentele moldovene, în care se pomeneşte, de pildă, steagul lui Alexandru bulucbaşa (doc. din 16 mai 1706, Arh. St. Buc., m-rea Bîrnova, X/3). În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, un bulucbaşă comanda 50 de seimeni, deci efectivul unui steag (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 309).

[295] Grigore Ureche arată că Ioan vodă Viteazul, văzînd că turcii intraseră în ţară, dăduse ordin „să să bulucească oastea di pre unde au fost răşchirată" (*ed. cit.*, p. 200) sau că orheenii şi lăpuşnenii, răsculaţi contra lui Iancu Sasul, „bulucindu-să" (organizîndu-se), au ales domn pe Lungu şi au pornit pe Prut în sus (*ibidem*, p. 212).

[296] Vezi M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 80, 81, 84, 148. În acelaşi timp, cronicarul moldovean aminteşte însă şi de steaguri. Despre buluc vezi şi I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 32—33, care crede că acesta corespundea unei cete, nu unui steag şi că termenul a pătruns în Moldova la sfîrşitul sec. XVI.

Prima menţiune cunoscută a bulucbaşilor este din 1655. Referindu-se la răscoala seimenilor moldoveni din acest an, Miron Costin ne informează că au fost ucişi, cu acest prilej, căpitanul şi trei bulucbaşi ai răsculaţilor [297]. În documentele moldovene din a doua jumătate al secolului al XVII-lea am întîlnit numeroşi bulucbaşi, toţi aceştia fiind comandanţii seimenilor [298].

Bulucbaşii coexistă cu iuzbaşii şi hotnogii [299], ultimii comandînd — aşa cum am văzut — cîte un steag de slujitori. De la sfîrşitul secolului al XVII-lea, mai mulţi bulucbaşi erau puşi sub comanda unui başbulucbaşă [300].

La începutul secolului al XVIII-lea, cînd majoritatea slujitorilor erau lefegii, başbulucbaşa comanda uneori şi alţi soldaţi decît seimenii. De pildă, la 1717, cronicarul moldovean ne informează că Mihai Racoviţă a lăsat un başbulucbaşă cu 200 de slujitori să păzească curtea domnească din Iaşi de cătanele austriace [301].

[297] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 170.

[298] Iancu bulucbaşa, grec, la 25 noiembrie 1660 (Arh. St. Buc., m-rea Cetăţuia, XI 13) ; Husein bulucbaşa de seimeni, la 15 septembrie 1667 („Ion Neculce", V, 1925, p. 171) ; Dediu bulucbaşa, la 25 februarie 1680 (Arh. St. Buc., ms. 645, f. 12 v.) ; Caragea bulucbaşa, la 20 octombrie 1689 (idem, m-rea Neamţ, XCI/1) etc. După cum se vede, toţi aceşti bulucbaşi erau străini, ca şi majoritatea seimenilor pe care îi comandau. Vezi şi doc. din : 27 aprilie 1691 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 94) ; 11 martie 1706 (G. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 19) ; 7 august 1709 (*ibidem*, p. 191) ; 15 aprilie 1714 (Arh. St. Buc., m-rea Cetăţuia, XV/4) etc.

Cf. şi cronica lui Ioan Neculce, ed. Iorgu Iordan, p. 153, passim. În acelaşi timp cu bulucbaşii de seimeni, cronicarul moldovean aminteşte şi de steaguri de lefegii (*ibidem*, p. 176—177 şi 179), ceea ce dovedeşte că numai steagurile de seimeni se numeau bulucuri, celelalte unităţi de lefegii continuînd a fi denumite steaguri.

[299] La 5 iulie 1680, apar ca martori doi iuzbaşi, un hotnog şi un bulucbaşă (G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 124—125) ; la 30 iulie 1728, printre cei care nu dădeau dijmă ţărăneşte se găseau hotnogii şi bulucbaşii (Arh. St. Buc., ms. 630, f. 2 v.—3).

[300] Acesta era — în mod teoretic — mai mare peste 10 bulucbaşi (vezi : L. Şăineanu, *op. cit.*, sub voce ; D. Cantemir, *op. cit.*, p. 89 şi D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 276, 306).

[301] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 127.

Primul başbulucbaşă este pomenit la sfîrşitul secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Constantin Cantemir[302].

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, existau trei başbulucbaşi: unul comanda seimenii ageşti, altul pe cei hătmăneşti, iar al treilea pe cei de curte[303]. Bulucbaşii ageşti sau hătmăneşti sînt pomeniţi adesea în documentele din deceniile doi — patru ale secolului al XVIII-lea[304].

În Ţara Românească, bulucbaşii sînt mult mai rar pomeniţi[305], comandanţii seimenilor numindu-se de obicei căpitani şi mari căpitani.

Mai tîrziu, ca şi în cazul vătafilor, termenul de bulucbaşă a început să fie folosit şi pentru alţi conducători de grupuri organizate, nu numai pentru steagurile de oşteni. La 29 august 1832, de pildă, este amintit un bulucbaşă de ursari[306].

11. *Ceauşii*

În secolul al XVII-lea, erau ajutorii iuzbaşilor în Ţara Românească. Dimitrie Cantemir îi numeşte „locum tenens" şi îi înşiră după căpitani şi centuriones (iuzbaşi), în „ordinum militarium praefecti" [307].

[302] *Ibidem*, II, p. 231. Înainte de acesta, în *Viaţa lui Constantin Cantemir*, este amintit un „buluc-başa cel mare", în timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca (ed. N. Iorga, p. 43).

[303] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 303.

[304] *Ibidem*, II, p 84, G. Ghibănescu, *Surete* XXIV, p. 9, Arh. St. Buc., ep. Huşi, XLII/16 (doc. din 6 martie 1729, 24 septembrie 1731 etc.).

[305] În cronica anonimă se spune că, la moartea lui Şerban Cantacuzino, soţia acestuia încercase să cîştige de partea fiului ei pe bulucbaşii de seimeni (*Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 la martie 1717*, p. 5). În aprilie 1699, este amintit căpitanul Toma bulucbaşa de seimeni (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVII/13), care, la 1 mai 1699 şi la 10 februarie 1700, este numit doar căpitan de seimeni (ibidem, XVII 18 şi 20). Bulucbaşii de seimeni sînt pomeniţi şi la 1709 de cronicarul logofăt R. Greceanu (*Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 189).

[306] Arh. St. Buc., ms. 952, p. 264.

[307] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

În Țara Românească, primele mențiuni cunoscute al ceaușilor în documente sînt din deceniile 8—9 ale secolului al XVI-lea [308]. În secolul al XVII-lea, ceaușii sînt foarte des pomeniți în documentele Țării Românești, în care am întîlnit circa 200 de ceauși, răspîndiți în circa 130 de localități. La cei mai mulți dintre aceștia, ca și la căpitani sau iuzbași, nu se arată ce anume categorie conduc — de slujitori sau curteni. Numai în rare cazuri se menționează că sînt ceauși de curteni [309] sau de slujitori [310].

Nu rezultă din nici un document care erau efectivele conduse de un ceauș. Ținînd seama de faptul că, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, fiecare iuzbașă comanda un număr de 50—80 de oameni și avea ca ajutor un singur ceauș, putem presupune că acesta ajuta pe iuzbașă la conducerea steagului. Dacă am admite părerea că efectivul condus de un ceauș era exact de 10 oameni, cum afirmă A. D. Xenopol, urmîndu-l pe Nicolae Bălcescu [311], ar însemna că fiecare iuzbaș ar fi trebuit să aibă mai mulți ceauși în subordine, fapt pe care nu-l constatăm în documentele Țării Românești, unde întîlnim cîte un singur ceauș la fiecare iuzbașă.

[308] Manea ceaușul, martor la Blădiasca, la 7 octombrie 1577 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 295) ; Tudoran ceauș, martor la Buzău, la 12 iunie 1590 (*idem*, vol. V, p. 456), amintit și la 25 aprilie 1596 (*idem*, vol. VI, p. 210).

[309] De *roșii*, la: Căpreni (2 aprilie 1640, Arh St. Buc., m-rea Bistrița, LIV/2) ; Pitești (între 5 noiembrie 1642, Acad. R. S. România, CXXXIV/9 și 5 august 1667, Arh. St. Buc., m-rea Cozia L/9) ; Vernești-Buzău (între 17 decembrie 1649, Acad. R. S. România, LXXI/165 și 20 februarie 1659, Arh. St. Buc., ep. Buzău VIII/6) etc. ;

— de *păhărnicei*, la: Buzău (13 iulie 1647, Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/9) ; Măcrești (25 august 1651, Muzeul de istorie Buc., nr. 1723 D) etc. ;

— de *postelnicei*, la: Pitești (9 iulie 1631, Arh. St. Buc., ms. 479, f. 135) ; Bălișoara (29 decembrie 1649, Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXII/12). Vezi și doc. din 20 iunie 1646 (Arh. St. Ploiești, colecția D. Atanasiu nr. 2).

[310] De *călărași*, la: Huria (18 iunie 1677, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XXXIII/15) și Gherghița (februarie 1698, idem, m-rea Ghighiu, XI/12) ;

— de *dorobanți*, la Dobreni (14 ianuarie 1661, idem, m-rea Sf. Ioan, XI/6) etc.

[311] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, IV, p. 159. I. C. Filitti consideră că ceaușul comanda — ca și stegarul — un grup mic de slujitori sau curteni din sate, fără să precizeze din cîți oameni se compunea acest grup (*Vechea organizare administrativă*, p. 21 și *Proprietarii solului*, p. 18).

În orice caz, ceauşul trebuie să fi comandat şi el un efectiv redus de slujitori sau curteni din localitatea unde şedea sau din cele vecine. La 10 martie 1675, doi oameni din Bănceşti spun despre un anume Ieremia „fiindu-ne el noao ceauş", deci comandant direct [312], iar la 13 aprilie 1637, Matei Basarab da o poruncă unor săteni care locuiau pe ocina Bistreţ a mînăstirii Tismana „anume Boştil ceauşul cu călăraşii" [313], deci comandantul cu subalternii săi.

12. *Chihaielele*

În secolul al XVII-lea şi la începutul celui următor, chihaia [314] este sinonimul ceauşului în Moldova [315]. În documentele moldovene din această vreme nu am întîlnit ceauşi [316], aşa cum

[312] Arh. St. Buc., ms. 172, f. 483.

[313] Idem, m-rea Tismana, LXXXVIII/7.

[314] Termenul este de origine turcească şi înseamnă „intendent al vizirului" (L. Şăineanu, *op. cit.).* Vezi şi A. D. Xenopol, *op. cit.*, IV, p. 159, unde se arată că termenul nu exista „în timpurile anteturceşti", şi N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 206, care afirmă că chihaia se spune „după un cuvînt turcesc care înseamnă locotenent". Precum se vede însă din documentele noastre interne, chihaia, ca şi ceauşul, îndeplinea un rol mult mai modest, conducînd un efectiv foarte redus de oameni. În aceeaşi lucrare (vol. 1. p. 320), N. Iorga considera că chihaia ţinea locul pîrcălabilor sau vătafilor, lucru, de asemenea, inexact.

[315] Cf. şi A. D. Xenopol, (*op. cit.*, IV, p. 159), care spune — urmînd pe N. Bălcescu (*Puterea armată* în *Opere*, I, ed. Acad. R. S. România, p. 118) — că, în timpurile mai vechi, chihaia se numea „căuşel" (greşit pentru ceauş). De la Xenopol, probabil, termenul a fost luat în aceeaşi formă şi de generalul Radu Rosetti, care enumeră pe „căuşei" după stegari (*Organizarea*, p. 22).

[316] La începutul secolului al XVIII-lea, la 11 martie 1706, am întîlnit primul ceauş în documentele moldovene; acesta apare ca martor împreună cu un bulucbaşă, fiind probabil ajutorul acestuia (G. Ghibănescu, *Suiete*, VIII, p. 19).

Referindu-se la pierderile suedezilor în lupta de la Poltava, cronicarul Nicolae Costin explică termenul de „adjutant" prin acela de ceauş, iar pe acela de „serjant" cu cel de baş-ceauş (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 65).

în cele muntene nu se întîlnesc chihaiele[317]; în schimb, chiar de la începutul secolului al XVII-lea, sînt amintiți numeroși comandanți purtînd titlul de chihaia de slujitori[318] sau, mai rar, de curteni[319]. Ca și la ceilalți comandanți de slujitori sau curteni întîlniți în documente, în majoritatea cazurilor nu se precizează ce anume grupuri conduc cei care au gradul de chihaia[320].

Corespondența dintre cei doi termeni, de ceauș și chihaie, rezultă din numeroase documente moldovene. Astfel, într-o poruncă domnească din 24 august 1708, comandanții slujitorilor din ținutul Tecuci sînt înșirați în ordinea: căpitani, hotnogi, chihăiele și stegari[321], chihaia fiind așezat între hotnog și stegar, adică în locul ceaușului; la 6 noiembrie 1670, Gheorghe Crivonos chihaia din Bilousovca este amintit ca martor între Holovca iuzbașa și Procop stegarul[322], deci în aceeași poziție ca în documentul citat mai sus. Și din alte documente moldovene rezultă că chihaia era alt grad decît iuzbașa, vătaful sau stegarul, fiind

[317] Un Stan chihaia, care apare ca martor la Gugești-Rm. Sărat, la 15 mai 1643, pare a fi din Moldova sau numit astfel sub influența moldoveană, mai puternică aci decît în restul țării. (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XX/8); vezi și m-rea Radu vodă, IV/42. Menționăm că, tot în această regiune, se întîlnesc uneori în documente și hînsari, deși ei nu există în Țara Românească.

[318] Chihaie de dorobanți, la 5 martie ⟨1617⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 117); de călărași la: 19 decembrie 1621 (*ibidem*, vol. V, p. 85); 5 aprilie 1627 (Biblioteca Centrală de Stat, VI/2); 28 octombrie 1699 (T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 100) etc.

[319] La 17 februarie 1677 (N. Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 320 și „Bul. Com. ist.", VI, p. 9).

[320] Vezi doc. din: 14 ianuarie 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 306); 20 mai 1644 (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 263); 24 iulie 1659 (Arh. St. Buc., m-rea Adam, I/8); 27 aprilie 1664 (G. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, p. 22); 30 ianuarie 1667 (L. T. Boga, *Doc. basarabene*, XVI, p. 13); 2 iulie 1684 (*ibidem*, p. 18); 15 aprilie 1692 (Arh. St. Buc. ep. Huși, XI/4) etc.

[321] „Arhiva rom.", I, p. 56.

[322] L. T. Boga, *op. cit.*, XX, p. 28.

aşezat în ierarhia militară între iuzbaşă şi stegar [323], adică în locul ceauşului.

Mai tîrziu, termenul de chihaia, ca şi cel de vătah, a ajuns să desemneze uneori pe conducătorii de mici grupuri de oameni care munceau împreună. La 1834 este amintit Constantin chihaia de pădurari din Corni [324].

13. *Stegarii*

Fiecare unitate militară comandată de un iuzbaşă sau hotnog (mai tîrziu de un căpitan), ea însăşi denumită steag, avea steagul (praporele) său. Existenţa unui atare insemn la fiecare unitate rezultă din numeroase mărturii, începînd încă din secolul al XV-lea, cînd este amintită şi unitatea ce poartă numele de steag. Astfel, *Letopiseţul anonim al Moldovei,* vorbind despre luptele dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos, notează că voievodul Moldovei i-a luat acestuia „toate steagurile" [325]. Mai tîrziu, S. Golski afirma că polonii i-au luat lui Mihai Viteazul 150 de steaguri [326].

Steagurile unităţilor militare sînt foarte des amintite în secolul al XVII-lea. Într-o relaţie din 1664 se afirmă că trupele trimise de domnii români în ajutorul turcilor erau împărţite pe steaguri, fiecare din aceste unităţi avînd cîte un steag propriu,

[323] La 20 mai 1644, este pomenit un iuzbaşă şi două chihaiele (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 263) ; la 24 iulie 1659, apare un stegar şi *o* chehaie (Arh. St. Buc., m-rea Adam, I 8) ; la ⟨1674⟩, călăraşii din Galaţi erau comandaţi de un vătaf, un stegar şi *o* chihaie (G. Ghibănescu, *op. cit.*, XXII, p. 31—32) ; la 14 septembrie 1703, sînt scutiţi de dări un hotnog, *o* chihaie şi un stegar (T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 118).

[324] N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXI, p. 418.

[325] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 17. În *Letopiseţul de la Putna* se arată că, în lupta de la Vaslui, Ştefan cel Mare a capturat de la turci mai mult de 40 de steaguri (*ibidem*, p. 50).

[326] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 354. Vezi şi p. 357.

pe care figurau cruci roşii sau albe şi figuri de sfinţi [327]. După părerea lui Evlia Celebi, steagurile dorobanţilor purtau pe ele imaginea cîte unui vultur cu aripile întinse [328].

Izvoarele arată că steagurile unităţilor diferitelor bresle sau cete militare se deosebeau între ele. Referindu-se la domnia lui Grigore Ghica în Ţara Românească, cronicarul muntean ne informează că acesta a făcut steaguri breslelor de curteni şi slujitori „fealiuri, fealiuri, fieştecare după breasla lor" [329].

Stegarul — numit în secolul al XVIII-lea cu termenul turcesc de bairactar — purta în luptă steagul unităţii sale, în jurul căruia se grupau curtenii sau slujitorii unităţii respective. Vorbind despre luptele din anul 1659, Miron Costin afirmă că oastea moldoveană plecase „de pe subt steaguri" şi intrase în pivniţe ; căpitanii încercau zadarnic să-i scoată „să-şi meargă la steaguri" [330].

Stegarii sînt amintiţi adesea în documentele din secolul al XVII-lea, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova [331]. În documentele Ţării Româneşti din acest secol, am întîlnit circa 70 de stegari, răspîndiţi în 44 localităţi din ţară. În cele mai

[327] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 260. Vezi şi idem, *Studii şi doc.*, IX, p. 137. Paul din Alep vorbeşte şi el de steagurile cu cruci ale unităţilor curtenilor şi slujitorilor din Ţara Românească (*Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. Cioran, p. 88), iar cronicarul turc Silahdar Findîklîlî Mehmet spune că oastea trimisă de Grigore Ghica la Cameniţa avea „nenumărate steaguri cu cruci" (ms. la Inst. de Istorie, f. 84).

Despre steagurile unităţilor vezi şi R. Rosetti, *Evoluţia mijloacelor...* II, *Organizarea*, p. 21, N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 46, 174 etc., etc.

[328] „Bul. Comisiei istorice", XVI, p. 267.

[329] R. Popescu, *Istoriile*, ed. G. Grecescu, p. 150.

[330] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 187—188.

[331] Doc. din : 17 iunie 1604 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. I, p. 161) ; 12 iunie 1613 (*ibidem*, vol. III, p. 141) ; 8 august ⟨1618⟩ (*ibidem*, vol. IV, p. 288) ; 20 octombrie 1631 (Acad. R. S. România, CCXCIII/1) ; 15 decembrie 1636 (idem, LIV/6) etc.

multe cazuri, nu se precizează ce anume fel de stegari sînt; rareori se spune că sînt stegari de slujitori [332] sau de curteni [333].

Stegarii apar totdeauna ultimii în ierarhia comandanţilor de slujitori sau curteni. Astfel, la ⟨1655⟩, alături de Coman căpitan de călăraşi, sînt amintiţi în ordine: patru iuzbaşi, cinci ceauşi şi patru stegari [334], iar într-o poruncă din 1708, citată şi mai sus, Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, aşază comandanţii slujitorilor din ţinutul Tecuci în ordinea: căpitani, hotnogi, chihaiele şi stegari [335].

Nu am întîlnit în documente dovezi că stegarii ar fi comandat şi un grup mai mic de slujitori sau de curteni, ca şi ceauşii — aşa cum afirmă I. C. Filitti [336]. Cînd enumeră comandanţii slujitorilor din vremea lui Constantin Şerban, cronicile Ţării Româneşti vorbesc doar de căpitani, iuzbaşi, vătaşi şi ceauşi, nu amintesc şi pe stegari între aceştia [337].

Indiferent însă de faptul dacă stegarul comanda sau nu un grup de slujitori sau de curteni sau dacă purta numai steagul unităţii sale, el avea asupra acestora autoritatea necesară, de

[332] Stegari de *dorobanţi*, la Bucureşti. la 10 mai 1668 şi 15 februarie 1677 (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XX/2 şi m-rea Sf. Ioan-Buc., XII/7); stegari de *călăraşi*, la Studiniţa, la 10 aprilie 1636 (idem, m-rea Cozia, XXIV/12); la Buzău, la 13 iulie 1647 (idem, ep. Buzău, I 9); vezi şi doc. din 1708 (idem, Mitr. Ţării Rom., CCVI/10).

[333] Stegari de *roşii*, la Bîrca-Dolj, la 5 mai 1652 (idem, ms, 295, f. 61 v.—62); un altul, amintit la 23 mai 1670 (Acad. R. S. România, CXXVI/83); stegar de *spătărei*, la 15 mai 1668 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XXXVII/35); de *păhărnicei*, la 5 iulie 1669 (Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/11) etc.

[334] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 40—42.

[335] „Arhiva rom.", I, p. 56. Vezi şi doc. din: 16 iulie 1654, 5 august 1655, 22 mai 1684 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXLIII/2 şi CXXXI/16, m-rea Radu vodă, IX/29 etc.), în care apar ceauşi şi stegari din aceeaşi localitate, în această ordine.

[336] I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă*, p. 21 şi *Proprietatii solului*, p. 18.

[337] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 120 şi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 112.

pildă, să-i silească a-şi plăti dările, cum face un stegar de roşii cu un roşu în timpul domniei lui Grigore Ghica [338].

III. Înaintarea în grad a comandanţilor de curteni şi slujitori

Ierarhia militară a comandanţilor de slujitori şi curteni cuprindea, după cum am arătat mai sus, mai multe grade : căpitan, iuzbaşă (hotnog), ceauş (chihaie) şi stegar. Aceste trepte puteau fi parcurse, prin avansare, de acelaşi slujitor sau curtean. Întîlnim, astfel, în documente numeroase avansări de la ceauş la iuzbaşă, de la iuzbaşă sau hotnog la căpitan [339], iar uneori, mai rar, putem urmări trecerea prin toate gradele ale aceluiaşi comandant de curteni sau slujitori.

Dăm mai jos cîteva din aceste cazuri de avansare. Vom începe cu avansările de la ceauş la iuzbaşă, foarte des întîlnite în documentele Ţării Româneşti, mai ales la mijlocul secolului al XVII-lea. Astfel, Mircan ceauş (probabil de roşii) din Mărăcineni, pomenit cu acest grad între 10 aprilie 1643 şi 5 aprilie 1650 [340], este întîlnit la 18 septembrie 1654 ca iuzbaşă [341]

[338] Acad. R. S. România, CXXVI/83. Cam în aceeaşi vreme, la 27 martie 1661, un alt stegar de roşii, împreună cu iuzbaşa şi cu ceauşul steagului respectiv, dau „strînsoare" pentru haraci la trei roşii din Ţigăneşti, subalternii lor (Arh St Buc.. m-rea Radu vodă, IV/54).

[339] Menţionăm că întîlnim în documente şi cazuri în care acelaşi comandant este numit alternativ căpitan şi iuzbaşă. Astfel, Bălan căpitan din Izbiceni, amintit aşa la 29 iulie 1640 (Arh. St. Buc., m-rea Dintr-un lemn, XVI/4), este numit iuzbaşă peste doi ani (idem, m-rea Bistriţa, XIV/12) ; Nidea căpitan din Ciocăneşti. la 16 iulie 1645 (idem, ep. Argeş, XIX/26) este iuzbaşă la 31 ianuarie 1649 (ibidem, XIX/34) iar Dragomir căpitan din Călugăreni este în acelaşi an cînd căpitan, cînd iuzbaşă. la interval de cîteva zile (25 mai, 9 iunie şi 11 iunie 1650, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LXV/17, m-rea Căldăruşani, VII 1 bis şi Acad. R. S. România, CXLVII/225). Cum în cazurile citate nu avem de a face cu „degradări". este vorba probabil de confuzia celor două grade făcute de cei care întocmiseră documentele.

[340] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXVII 9 şi Acad. R. S. România, CXLVII/223.

[341] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXII 10.

(înaintarea sa la acest grad se făcuse deci între cele două date din urmă) ; Pîrvu ceauş (probabil de roşii) din Văgiuleşti apare cu acest titlu între 10 noiembrie 1636 şi 11 iunie 1654 [342], iar între 1 septembrie 1656 şi 20 iulie 1671 [343] este iuzbaşă ; Paraschiva ceauş (probabil de roşii) din Puţuri este întîlnit cu acest titlu la 18 aprilie 1658 şi ca iuzbaşă între 23 aprilie 1659 şi 14 februarie 1665 [344] ; în sfîrşit, Cernica ceauş (probabil de dorobanţi) din Goştile apare cu acest titlu la 19 iulie 1658 şi ca iuzbaşă la 18 august 1659 şi 3 mai 1661 [345]. Alte asemenea cazuri de avansări de la rangul de ceauş la iuzbaşă întîlnim în localităţile : Băltaţi, Bîrza, Piteşti, Vîrîţi etc.

Cazurile cunoscute de avansări de la iuzbaşă la căpitan sînt, de asemenea, foarte numeroase : Mogoş din Păuleşti (uneori îşi spune Păulescu) este iuzbaşă de roşii între 6 octombrie 1635 şi 28 septembrie 1642 [346] şi căpitan de roşii între 16 septembrie 1644 şi (1659—1660) [347] ; Stoichiţa iuzbaşă (probabil de roşii) din Berileşti apare astfel la 18 iunie 1652 şi devine căpitan înainte de 28 mai 1656 [348], cînd este menţionat cu acest titlu ; Răzmeriţă iuzbaşă din Codreşti, pomenit la 6 februarie 1650 cu acest titlu [349], este căpitan între 26 octombrie 1654 şi mai 1664 [350] ; în sfîrşit, Popescu iuzbaşă de călăraşi din Buzău apare cu acest rang între 15 septembrie 1637 şi 25 mai 1645 [351] şi este căpitan între 13 iulie 1647 şi 2 iulie 1660 [352]. Numeroase asemenea cazuri de avansări de la iuzbaşă la căpitan întîlnim în localităţile : Bădeni, Berindeşti, Cornet, Cotroceni, Corşori, Lămoteşti, Lapoş, Mărăcineni, Pătroaia, Piteşti, Slatina, Tîrgovişte, Tîrgşor etc.

[342] Idem, m-rea Tismana, LI/1 şi Acad. R. S. România, ms. 1251, f. 30.
[343] Idem, CCXCIX/68 şi Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCIII/1.
[344] Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, III/4, LIV/6 şi III/5.
[345] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XVII/10, Acad. R. S. România, ms. 260, f. 39—39 v. şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Buc., XI/7.
[346] Muzeul de istorie Buc., nr. 13.746 şi Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XII/12.
[347] Idem, ep. Buzău, XXXIV/10 şi ms. 434 f. 74 v. — 75.
[348] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LVIII/16 şi ms. 721, f. 703 v.—705.
[349] Acad. R. S. România, CXCVII/68.
[350] Idem, CXVII/73 şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Focşani, IV/3.
[351] Idem, ep. Buzău, CIII/2 şi m-rea Banu, IX/16.
[352] Idem, ep. Buzău, L/9 şi m-rea Bradu, XVIII/28.

Mult mai rar se întîlnesc în documentele Ţării Româneşti din secolul al XVII-lea cazuri de avansare a stegarilor. Astfel, Chiro stegar din Buzău, amintit cu acest titlu la 18 august 1649 şi în 1654, este iuzbaşă la 12 decembrie 1656 [353], iar Neagu stegar din aceeaşi localitate, amintit astfel la 1 ianuarie 1642, este iuzbaşă la 4 mai 1650 [354]. Nu ştim dacă în cazurile de faţă avansarea de la gradul de stegar se făcuse direct la cel de iuzbaşă, ocolindu-se gradul de ceauş, subalternul iuzbaşei.

Nu am întîlnit în documente cazuri de avansare de la stegar la ceauş, ceea ce nu înseamnă în mod absolut sigur că nu se făceau şi asemenea avansări.

În sfîrşit, tot în legătură cu avansarea stegarilor, cunosc un singur caz în care un stegar ajunge căpitan ; este vorba de Stanciu din Săcuiani, stegar la 7 ianuarie 1655 şi căpitan la 8 iunie 1666 [355].

Mai rar (am întîlnit în documente numai două asemenea cazuri) se poate urmări trecerea unui comandant de curteni sau slujitori prin cele trei grade : ceauş, iuzbaşă, căpitan. Este cazul lui Pană ceauş de postelnici din Piteşti, care apare cu acest titlu între 9 august 1631 şi 27 ianuarie 1632, este iuzbaşă între 14 iunie 1637 şi 30 ianuarie 1642 şi căpitan între 15 aprilie 1643 şi 15 aprilie 1649 [356], precum şi al lui Radu din Şuici — Argeş, ceauş (probabil de roşii) între 22 iulie 1653 şi 11 martie 1661, iuzbaşă între 5 mai 1665 şi 24 august 1668 şi căpitan la 17 septembrie 1670 [357].

Nu am găsit în documente cazuri în care să se poată urmări evoluţia unui simplu curtean sau slujitor de la această situaţie pînă la rangul de căpitan, astfel încît nu putem afirma că avansarea se făcea trecîndu-se obligatoriu prin toate gradele ierarhiei militare.

353 Arh. St. Buc., ep. Buzău, I/17, L/39 şi XXXIII/19.
354 Ibidem, XXII/3 şi L/28.
355 Idem, dep. Castrişoaia, I/13 şi Mitr. Ţării Rom., CLXXIII 44.
356 Arh. St. Buc., ms. 479, f. 135, m-rea Valea, IV/4, Mitr. Ţării Rom., XCIX/10 şi CCCLIII/14, Bibl. Centrală de Stat, D. 17, PV/13 şi Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XVII/5.
357 Arh. St. Buc., ms. 712, f. 505, Mitr. Ţării Rom., CLVII/51, ms. 357, f. 48, Dep. Moşneni-Titeşti, I/24 şi Acad. R. S. România, LXXV/177.

Este foarte probabil că parcurgerea gradelor inferioare era obligatorie numai pentru oamenii de condiţie mai modestă, nu şi pentru marii boieri, dintre care mulţi, în secolul al XVII-lea, au ocupat în tinereţe funcţia de căpitan. Cum pe marii boieri nu i-am întîlnit decît cu acest grad sau amintiţi mai tîrziu ca foşti căpitani, este foarte probabil că — ţinînd seama de originea lor nobilă — domnul îi numea dintr-o dată căpitani, scutindu-i de parcurgerea treptelor inferioare ale ierarhiei comandanţilor de slujitori sau curteni.

Dacă nu avem de a face cu simple coincidenţe de nume (posibile în parte şi în cazurile citate mai sus), putem releva un caz de avansare a unui roşu la rangul de căpitan şi cazurile altor roşii care ajung ceauşi sau iuzbaşi. Este vorba de Vasilachi roşu din Mărăcineni — Buzău, pomenit astfel la 27 aprilie 1645, menţionat ca iuzbaşă între 16 iunie 1649 şi 10 ianuarie 1655 [358] şi căpitan între 13 septembrie 1656 şi 8 iunie 1659 [359] ; apoi de Calotă roşu din Gălceşti, care apare aşa la 4 septembrie 1659, fiind iuzbaşă la 27 iulie 1662 [360] ; de Gruia din Bobaiţa, roşu în documentul din 16 mai 1663 şi iuzbaşă la 18 septembrie 1666 [361], sau de Nedelco din Săveşti, roşu în 4 februarie 1654 şi ceauş la 10 aprilie 1656 [362].

Nu am întîlnit în documente nici un slujitor (dorobanţ sau călăraş) care să ajungă ceauş, iuzbaşă sau căpitan, toate cazurile citate mai sus referindu-se la roşii sau curteni. Aceasta nu înseamnă, desigur, că nu se vor fi produs asemenea avansări şi în cazul slujitorilor, de care documentele nu ne vorbesc însă.

În Moldova nu am putut urmări mai îndeaproape, ca în Ţara Românească, modul cum se făcea avansarea comandanţilor de curteni şi slujitori. Totuşi, am găsit şi aici cîteva cazuri în care cîte un hotnog este amintit apoi cu titlul de căpitan. Astfel, Pă-

[358] Arh. St. Buc., ep. Buzău, I/6, L/11—12 şi XXII/8.

[359] Idem, m-rea Bradu, XVIII/28, ep. Buzău, LXII/15.

[360] Acad. R. S. România, XCVI/37 şi Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXII/31.

[361] Idem, m-rea Tismana, LXXXV/7 şi XII/11.

[362] Muzeul de istorie Buc., nr. 30 631 şi 30 632. Vezi şi cazul lui Nan din Poţcoveni, pitar la 6 aprilie 1676 şi vătaf de pitari la 24 martie 1686 (Acad. R. S. România, MCCXXX/33 şi 35).

traşco Ciogolea, hotnog la 29 aprilie 1638, este numit căpitan la 9 iunie 1643 [363], iar Mîrzac hotnogul, amintit în martie 1676, este numit de urmaşii săi Mîrzac căpitanul [364].

Nu putem preciza — din lipsă de informaţii documentare — care erau criteriile după care se făcea avansarea unora sau altora dintre curteni sau slujitori. Se vor fi avut desigur în vedere meritele personale (eventual „slujba dreaptă şi credincioasă", pe cîmpul de bătaie sau în timp de pace, de care se aminteşte în numeroase documente), situaţia materială, relaţiile de rudenie etc.

Nu putem preciza, de asemenea, cît timp se stătea într-un grad, dacă existau termene fixe la care se proceda la avansări. Sînt cazuri în care unii comandanţi de curteni şi slujitori (iuzbaşi sau ceauşi) sînt întîlniţi cu acelaşi grad pînă la 20 de ani şi mai mult chiar [365], pe cînd alţii sînt menţionaţi o singură dată.

Este foarte probabil că înălţările în grad aveau loc cu prilejul aşa-numitelor „căutări" anuale. După cum se arată în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*: „la căutarea din toţi anii ce este obicei a se face oştilor şi slujitorilor, boierimea şi căpeteniile aşteaptă cinste şi daruri" [366].

Avansările se făceau în numeroase cazuri pentru completarea locurilor rămase libere prin moartea sau scoaterea din slujbă pentru vîrstă înaintată a celui care a ocupat mai înainte funcţia

[363] Arh. St. Iaşi, Spiridonia, XXXVI/27 şi Acad. R. S. România, LXXXV/103.

[364] T. Codrescu, *Uricarul*, XX, p. 82 şi p. 94.

[365] Nedelco din Prisaca, iuzbaşă între 2 mai 1640 şi martie 1662 (Arh. St. Buc., m-rea Slobozia. XI/2 şi m-rea Cotroceni, XLII/7) ;
— Duminică din Lipia-Argeş, iuzbaşă de roşii între 12 octombrie 1647 şi 12 aprilie 1668 (Arh. St. Buc., ms. 477, f. 58 v.—59 si ms. 357. f. 46—46 v.) ;
— Sava din Bucureşti, iuzbaşă între 2 aprilie 1634 şi 15 februarie 1653 (idem, m-rea Cotroceni, XLVIII/1 şi m-rea Viforîta, VII/1) ;
— Ivan din Bucşăneşti, iuzbaşă între 15 iunie 1639 şi 25 iulie 1655 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., DLVII/1 şi m-rea C. Lung, LXI/25) ;
— Stanciu din Cîrstineşti-Argeş. iuzbaşă între 4 ianuarie 1642 şi 15 decembrie 1657 (idem, ep. Argeş, VIII/4 şi ms. 712, f. 505 v.—506) etc. Este posibil ca unii din aceşti iuzbaşi, ca şi căpitanii, să apară încă cu titlul de iuzbaşă şi după ce nu mai aveau acest grad (cînd erau deci foşti iuzbaşi).

[366] T. Codrescu, *Uricarul*, XXIV, p. 116. Cf. şi N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., I, p. 16.

respectivă [367]. Astfel, Stoichiţă din Berileşti apare ca iuzbaşă la 18 iunie 1652 [368] în locul ocupat la 9 iunie 1650 de Dragu iuzbaşă, [369] care nu mai apare după această dată ; Cernica ceauş din Puţuri devine iuzbaşă înainte de 18 august 1659 [370], în locul lui Pătraşcu iuzbaşă, care apare la 28 mai 1657 [371] şi dispare după această dată : Răzmeriţă iuzbaşă din Codreşti devine căpitan înainte de 26 octombrie 1654 [372], în locul lui Neagoe căpitan, care nu mai apare după 15 iunie 1651 [373] etc.

În unele cazuri — mai ales în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd numărul slujitorilor cunoaşte o creştere deosebită — avansarea se făcea desigur ca urmare a acestei creşteri a efectivelor, pentru completarea locurilor de comandanţi la unităţile de slujitori şi curteni nou înfiinţate. Astfel, Mogoş iuzbaşă de roşii din Păuleşti-Prahova este avansat căpitan înainte de 16 septembrie 1644 [374], deşi anterior acestei date nu fusese nici un căpitan în localitatea respectivă ; Pană din Piteşti, iuzbaşă între 14 iunie 1637 şi 30 ianuarie 1642, devine căpitan anterior datei de 15 aprilie 1643 [375], fără ca înaintea sa documentele să pome-

[367] Aşa se explică faptul că întîlnim în documente numeroşi foşti stegari, ceauşi, iuzbaşi sau căpitani (mai ales după 1655) : Stanciu fost stegar din Tîrgovişte, la 16 martie 1659 (Arh. St. Buc., Mitr . Ţării Rom., CCCLIV 29) ; Pîrvu fost ceauş din Craiova, la 5 iunie 1651 (idem, ms. 295, f. 64 v.) ; Nan fost ceauş din Bîrca-Dolj, la 8 noiembrie 1661 (idem, m-rea Hurezi, XIII/6) ; Giurgiu fost iuzbaşă din Alîngą, la 16 mai 1663 (idem, m-rea Tismana, LXXXV 7) ; Ianache fost iuzbaşă din Mătăseşti, la 18 ianuarie 1664 (idem, ms. 314, f. 185 v.—186) ; Manea fost căpitan de călăraşi din Buzău, la 29 august 1636 (idem, ep. Buzău, I/3) ; Marin fost căpitan de călăraşi din Ploieşti, la 25 iulie 1653 (idem, m-rea Glavacioc, XXXIV/34) etc.

[368] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LVIII/16.

[369] Idem, m-rea Căldăruşani, VII/1 bis.

[370] Acad. R. S. România, ms. 260, f. 39—39 v.

[371] Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, XV/15.

[372] Acad. R. S. România, CXCVII/73.

[373] Arh. St. Buc., ep. Buzău, LVII/7.

[374] Ibidem, XXXI 10.

[375] Idem, Mitr. Ţării Rom., XCIX/10, CCCLIII/14 şi Bibl. Centrală de Stat, D-17, PV/13.

nească de existenţa unui căpitan la Piteşti. Mulţi alţi asemenea căpitani apar în vremea domniei lui Matei Basarab în localităţile : Bădeni-Saac [376], Baia de Aramă [377], Băileşti [378], Bălceşti [379], Berindeşti [380] şi în peste 50 de alte localităţi.

IV. Obligaţiile slujitorilor faţă de comandanţii lor

În afară de veniturile obţinute din slujbe, comandanţii slujitorilor realizau beneficii însemnate şi din diverse daruri şi munci pe care subalternii lor erau obligaţi să le presteze [381].

Este demn de relevat faptul că în documente se spune că aceşti subalterni trebuiau să „asculte" de comandanţii lor [382], aşa cum ţăranii aserviţi ascultau de stăpînii lor feudali. Faptul că raporturile slujitorilor cu comandanţii lor sînt definite cu acelaşi termen ca şi relaţiile ţăranilor cu stăpînii lor arată că aceste raporturi nu erau de natură prea mult diferită [383].

Din numeroase mărturii documentare — cele mai multe dintr-o epocă mai tîrzie — rezultă că slujitorii trebuiau să facă clacă şi să dea diverse daruri comandanţilor lor, proporţionale

[376] Barbu căpitan de roşii, fost iuzbaşă, la 14 mai 1645 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXV/9).

[377] Poznan căpitan la 1649—1650 (idem, m-rea Tismana, XXXII/3).

[378] Moş căpitan, la 11 iunie 1639 (idem, m-rea Hurezi, XI/2) şi Cornea căpitan, la 15 ianuarie 1647 (idem, ms. 722, f. 209 v.—211 v.).

[379] Mihai căpitan, la 1 mai 1652 (idem, m-rea Hurezi, LIII/10).

[380] Dumitru căpitan, la 25 august 1649 (idem, ep. Buzău, L/16).

[381] În *Cartea românească de învăţătură*, Ed. Acad. R. S. România, p. 105, se arată că *„slujitorul iaste datoriu să agiute căpitanului sau"*, dar nu se precizează dacă este vorba numai de ajutor în slujbă.

[382] Vezi doc. din ⟨1655⟩, în care se vorbeşte de călăraşii de sub ascultarea lui Coman căpitan şi pe cel din 26 februarie 1643, unde se spune că un locuitor din Ocolnişte era dărăban sub ascultarea lui Buliga căpitan, care vroia să-l rumânească (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 37 şi „Arhivele Olteniei", 1925, p. 182—183).

[383] Cînd domnul poruncea unui căpitan să „certe" călăraşii aflaţi în subordine care greşiseră cu ceva (doc. din 3 iulie 1651, Arh. St. Buc. m-rea Nucet, XX/21), acesta utiliza bătaia ca şi stăpînul feudal.

cu gradul acestora. Astfel, în *Relaţia istorică*, deseori amintită aci, se afirmă că dorobanţii făceau diverse daruri marelui agă şi prestau diferite munci acestuia şi marelui căpitan de dorobanţi : le construiau case, aduceau lemne, săpau eleştee şi altele [384]. Tot acolo se spune despre călăraşi că dădeau marelui spătar un leu de cruce, precum şi cîte un „modium“ de grîu şi unul de orz şi cîte un car de fîn şi unul de lemne [385].

În Moldova, aceste obligaţii sînt amintite în documente însecolul al XVIII-lea. La 18 martie 1734, Constantin Mavrocordat, iertînd de dări pe călăraşii de la Bărăiacul, care purtau grija menzilului (poştei), arată că aceştia erau scutiţi, de asemenea, de toate plocoanele şi slujbele „ce sînt de către dumnealui hatmanul“, specificate astfel : „nici vulpe, nici fîn, nici lemne, nici orz să nu dea, nici vin hătmănesc să nu li se lepede (spre vînzare), nici un fel de clăci hătmăneşti să nu facă“ [386]. Se înţelege că ceilalţi slujitori, care nu erau scutiţi, dădeau toate aceste daruri şi făceau clacă hatmanului.

Înainte de reformele lui Constantin Mavrocordat, căpitanii şi ispravnicii puneau la clacă şi pe locuitorii ţinuturilor. În aşezămîntul fiscal rămas de la acest domn se spune că „nici un fel de clacă sau cheltuială sau alte supărări ce avea locuitorii pînă acum de la dregătorii ţinuturilor, de la căpitani, de la vornicei şi vătămani de acum înainte să lipsească aceste toate“ [387].

În aşezămîntul lui Grigore al III-lea Ghica din 1776, privitor la lefurile dregătorilor, veniturile hatmanului sînt alcătuite exclusiv din plocoanele primite de la căpitani, bulucbaşi, seimeni şi călăraşi. Tot acolo figurează cu venituri asemănătoare marii căpitani de dorobanţi şi de lefegii, care primeau plocoane de la toţi subalternii lor [388].

[384] *Mag. istoric*, V, p. 51, 52.
[385] *Ibidem*, p. 44.
[386] A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 203. Vezi şi Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 435.
[387] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 218.
[388] T. Codrescu, *Uricarul*, XIX, p. 319—320, 336—337.

La 1815, Dionisie Fotino enumeră printre obligaţiile slujitorilor către marele spătar : o blană de vulpe de cîte ori se schimba acesta, un car de fîn anual şi 3 lei la 6 luni [389].

Tot la începutul secolului al XIX-lea, în Ţara Românească, apar printre beneficiarii darurilor şi clăcii făcute de slujitori şi alţi comandanţi mai mici. Este foarte posibil ca ei să fi beneficiat de asemenea venituri şi în veacurile precedente, deoarece în documente se spune că acest „adet" al căpităniei *„din vechime este obicinuit"*. Într-un document din 26 ianuarie 1819, referitor la numirea unui căpitan la Vîrteşcoi — Rîmnicul Sărat, se arată că acest „adet" consta în 22 de parale „ploconu ce să numeşte al baltacului şi cîte trei zile clacă pe an, iar nu mai mult" [390].

În Moldova, un document din aceeaşi vreme arată că, în locul clăcii datorate pînă atunci de panţîri ispravnicilor de ţinuturi, aceştia din urmă trebuiau să primească de la ţinuturile respective un număr de stoguri de fîn, plătite ca pentru grajdul domnului [391].

Obligaţiile slujitorilor faţă de comandanţii lor, precum şi purtarea acestora faţă de subalternii lor, contribuiau, fără îndoială, la menţinerea unei stări de nemulţumire a slujitorimii, care se manifesta uneori în forme violente. De pildă, cu ocazia răscoalei slujitorilor din 1655, au fost ucişi de răsculaţi şi cîţiva căpitani [392].

[389] D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 276 şi Kreuchely, în Hurmuzaki, X, p. 505. Cf. şi Bauer, *Mémoires historiques*, p. 54, care spune că, înainte de reformele lui Constantin Mavrocordat, marele spătar primea cîte un dar de la căpitani la avansarea lor şi că fiecare slujitor îi da o piele de vulpe la intrarea sa în slujbă şi o căruţă de fîn anual.

[390] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 70 şi „Rev. istorică", 1924, p. 273—274. După părerea lui N. Iorga, faptul că slujitorii făceau clacă şi dădeau daruri comandanţilor lor aminteşte „vechea viaţă a românilor din timpurile cînd ei nu aveau domn, ci numai cneji, care administrau judeţele" (*Scurtă privire a obiceiului neamului românesc*, p. 42).

[391] T. Codrescu, *Uricarul*, I, p. 258.

[392] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 113.

Capitolul VI

ATRIBUŢIILE CURTENILOR, SLUJITORILOR ŞI MERCENARILOR

Categoriile de slujbaşi prezentate în această lucrare îndeplineau ambele funcţiuni ale statului, atît cea internă, cît şi cea externă. Din acest punct de vedere situaţia era asemănătoare cu cea existentă în alte state feudale vecine, în Rusia, de pildă, unde „slujitorii militari erau numiţi în timp de pace în diverse posturi administrative..., iar în timp de război încălecau şi plecau în campanie“ [1].

Atribuţiile aparatului feudal de stat erau multiple, deoarece, în vremea de care ne ocupăm, aceiaşi slujbaşi asigurau administraţia, strîngerea dărilor şi judecarea diverselor pricini dintre locuitori [2]. Împărţirea acestor atribuţii după criterii moderne este de aceea greu de făcut.

Chiar împărţirea acestor atribuţii după criteriul celor două funcţiuni ale statului, cea internă şi cea externă, este dificilă. Iată un singur exemplu : paza hotarelor ţării în timp de pace avea de scop asigurarea „poliţiei“ hotarelor şi încasarea dărilor şi vămilor pentru produsele intrate sau ieşite din ţară ; în timp de război, însă, această sarcină devenea o atribuţie militară, de apărare a statului.

Tot aici trebuie să mai amintim şi faptul că, chiar atunci cînd aparatul feudal de stat a căpătat o dezvoltare mai mare, domnia a păstrat obiceiul de a folosi pe locuitorii unor sate în activităţi administrative şi în apărarea hotarelor ţării, sub forma satelor

[1] B. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Buc., 1952, p. 480—481.

[2] Cf. şi I. C. Filitti, *Evoluţia claselor sociale*, p. 357, care spune că „toţi aceşti slujbaşi aveau, într-o vreme cînd separaţia puterilor nu era cunoscută, atribuţii totodată administrative, poliţieneşti, judecătoreşti şi fiscale“... „funcţionarii civili“ (subalternii) „din timp de pace aveau atribuţii militare în timp de război“ şi „invers, slujitorii militari erau întrebuinţaţi în vreme de pace la servicii de poliţie lăuntrică, de poşte, de curieri, de perceptori fiscali“.

de plai, care aveau obligaţia să păzească hotarele, să prindă pe răufăcători şi să asigure ei înşişi, pînă la un punct, ordinea internă.

Deşi — aşa cum am subliniat chiar la început — în cadrul orînduirii feudale nu exista o diferenţiere netă a atribuţiilor curtenilor şi slujitorilor, totuşi, pentru o mai uşoară urmărire a problemelor, vom face o separare a atribuţiilor acestora, împărţindu-le în : atribuţii cu caracter militar, asigurarea „ordinei" feudale, atribuţii cu caracter fiscal, îndeplinirea obligaţiilor faţă de Poarta otomană, transmiterea ştirilor, asigurarea pazei curţii domneşti şi a fastului de curte, atribuţii judecătoreşti.

I. Atribuţii cu caracter militar

1. *Obligaţia de a participa la război*

Scopul lucrării de faţă fiind acela de a studia evoluţia, organizarea, veniturile şi atribuţiile curtenilor, slujitorilor şi mercenarilor, iar nu de a prezenta o istorie a oastei Ţării Româneşti şi Moldovei în întregimea ei, ne vom referi în acest subcapitol numai la obligaţia categoriilor menţionate de a participa la războaie şi la modul cum şi-au îndeplinit această obligaţie în vremea de care ne ocupăm.

În secolele XIV—XVI, războaiele erau purtate în general de „oastea cea mică", alcătuită din cetele boierilor şi din slugile şi curtenii domnului, oastea „cea mare" a ţării — la care participau şi ţăranii şi tîrgoveţii — fiind chemată sub arme numai în cazul unor primejdii deosebite pentru ţară.

După cum am arătat în primul capitol al lucrării, în perioada de întărire a autorităţii centrale, domnia a căutat să mărească numărul curtenilor care depindeau de ea pentru a putea astfel să ţină în frîu marea boierime, care se baza pe cetele de slugi înarmate în fruntea cărora boierii mergeau la război. Această acţiune a avut urmări deosebit de importante pentru organizarea armatei, sporind rolul „vitejilor" ridicaţi de domn din rîndurile ţăranilor care se distingeau în luptă.

Pînă la apariţia slujitorilor, curtenii au îndeplinit importante rosturi militare atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Vom aminti aici numai cîteva împrejurări în care „curtea" a adus un aport de seamă la purtarea acţiunilor militare. Ştefan cel Mare afirma el însuşi că a rămas la Valea Albă numai cu „curtea" sa [3], curte care pare să fi fost alcătuită din cei 10 000 de „nobili" care se aflau lîngă domn la 1476, cînd acesta lăsase pe ţărani să-şi apere casele ameninţate de tătarii năvălitori [4]. Mai tîrziu, Radu de la Afumaţi, domnul Ţării Româneşti, scria braşovenilor că a trimis împotriva unor răzvrătiţi pe Pîrvu banul „cu curtea domniei mele" [5], iar la 1574, Dumbravă vornicul „cu toată curtea Moldovei" a lovit prin surprindere oştile lui Petru Şchiopul [6]. Însfîrşit, în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab* către fiul său Teodosie „curtea" apare ca o parte importantă şi puternică a oastei Ţării Româneşti, alcătuită din cetele boierilor, curtenii domnului şi ţărani [7].

Curtenii şi-au păstrat această obligaţie de a participa la război şi în secolul al XVII-lea. La 1641, italianul Locadello, care a vizitat Ţara Românească, ne informează că spătăreii şi curtenii de aici „sînt datori să meargă la război pe cheltuiala lor" [8], iar într-un document din 5 octombrie 1656, domnul Constantin Şerban, scutind de dări pe doi „roşăi bătrîni", îi obligă „cînd va fi vremea de oaste, să să afle cu cai buni, cu arme bune, să meargă unde va fi treaba ţării şi porînca domniei meale" [9].

Această obligaţie a curtenilor de a participa la oaste cu cai şi arme proprii este foarte asemănătoare cu aceea a nobililor români din ţara Făgăraşului. Din a doua jumătate a secolului

[3] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 344 şi 348.

[4] „Columna lui Traian", 1876, p. 378.

[5] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 290.

[6] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 52.

[7] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 295. În text se spune: „să nu stai să fii la luptă unde este oastea ta cea mare, unde este tăria curţii tale" (ДВОРА).

[8] „Arhiva" — Iaşi, V, 1894, p. 115.

[9] „Miron Costin", III, 1915, nr. 10, p. 144. Pentru Moldova, vezi Hurmuzaki, XII, p. 3—4, unde se spune că Aron vodă bătea la falangă pe curtenii care nu aveau arme pentru luptă.

al XVII-lea ni s-au păstrat numeroase diplome de înnobilare a unor români din această regiune, care erau obligaţi în schimb să vină la oaste cu cai de călărie şi cu arme bune [10].

Slujitorii aveau şi ei obligaţia de a participa la război. După cum arată Dimitrie Cantemir, călăraşii trebuiau să meargă la război pe cheltuială proprie, în schimbul folosirii ocinelor domneşti [11].

În Moldova exista chiar o hotărîre domnească potrivit căreia „care din breslaşi (e vorba de breslele militare) nu va veni la oaste îşi va pierde moşiile şi va fi podan" [12]. *Menţinerea în breslele de slujitori ai statului feudal era deci condiţionată de participarea la război, neprezentarea la luptă atrăgînd după sine scoaterea din cadrul breslei militare şi pierderea moşiei.*

Înainte de a se lua această măsură, călăraşii care nu veneau la oaste în caz de război erau amendaţi cu o sumă foarte mare. La 14 decembrie 1663, Toader Blidar şi fiii săi se vînd rumâni lui Pătraşco Danovici al treilea logofăt pentru motivul că, fiind călăraşi, nu s-au putut duce cu Dabija vodă în campania de la Ujvar şi fuseseră obligaţi să plătească „osluhă" (amendă pentru neascultare sau nesupunere) suma de 12 galbeni [13].

Părăsirea oastei în vreme de război era pedepsită cu multă asprime. Vorbind de faptul că, la 1739, în timp ce Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, era ameninţat de oştile ruseşti, o parte din căpitanii şi slujitorii săi l-au părăsit, autorul *Cronicii Ghiculeştilor* arată că cei prinşi „au primit pedeapsa cuvenită", lăsînd să se înţeleagă că au fost ucişi [14].

În Ţara Românească, curtenii şi slujitorii care nu se prezentau la oaste în caz de război sau care dezertau din oaste erau ameninţaţi cu pierderea capului sau a ocinei. Într-un document

[10] N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului*, Buc., 1885, p. 38, 50, 92, 136 passim.
[11] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 114.
[12] M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 112. Vezi şi Hurmuzaki, XV/2, p. 1320—1321.
[13] Acad. R. S. România, MCCXXXI/63.
[14] *Cronica Ghiculeştilor*, ed. cit., p. 445.

din 11 mai 1611 ni se spune că Dragu postelnicul căzuse într-o „mare nevoie şi urgie de către Mihai voievod, pentru că au fugit den oaste den Ţara Ungurească", fiindu-i iertat capul numai după mari rugăminţi [15], iar la 3 decembrie 1639, Matei Basarab confiscă satul Albeşti al lui Iane căpitan, pe motivul că acesta „acum la păsul ţărăi... nu se-au aflat la oaste, ce au fugit în Ţara Turcească şi pentr-alte părţi, ca un om rău şi hiclean" [16]. Neprezentarea la oaste în caz de război era considerată deci hiclenie (trădare) iar cei vinovaţi erau pedepsiţi cu multă asprime.

În acelaşi timp, însă, faptele de vitejie săvîrşite pe cîmpul de luptă erau răsplătite de către domn de obicei prin dăruiri de ocine. Principalii beneficiari ai acestor danii erau marii boieri şi apoi comandanţii de slujitori, mercenari şi curteni. Din vremea domniei lui Matei Basarab — aşa cum am arătat mai sus — ne-au rămas numeroase documente de danie prin care domnul răsplăteşte vitejia căpitanilor şi iuzbaşilor oastei sale pe motivul că aceştia nu şi-au cruţat „vărsarea sîngelui" pe cîmpul de bătălie sau pentru slujbă dreaptă şi credincioasă „cu vărsare de sînge în lupta cu cazacii la Finta". Nu am întîlnit în această vreme danii de ocine făcute slujitorilor sau curtenilor simpli pentru participarea la luptă. În schimb, aceştia aveau — aşa cum vom vedea — dreptul de pradă în timp de război.

După cum se ştie, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în urma căderii Moldovei şi Ţării Româneşti sub dominaţia turcească, funcţia externă a statului tinde tot mai mult să fie asumată de Imperiul otoman [17]. Pe de altă parte, ca urmare a subjugării celor două ţări, o sarcină importantă a oastei lor devine participarea alături de turci la războaiele purtate de aceştia contra imperiului austriac sau Poloniei.

Cronicile Ţării Româneşti ne dau numeroase informaţii despre participarea breslelor militare la războaiele purtate de trupele otomane împotriva imperialilor sau Poloniei. Vorbind despre campania întreprinsă de turci în anul 1672 pentru cu-

[15] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac XVII, vol. I, p. 14—15.
[16] Acad. R. S. România, C/10.
[17] *Istoria României*, II, p. 793—794.

cerirea cetăţii Cameniţa, cronicarul Radu Popescu arată că Grigore Ghica a primit ordin de la sultan „de au mers şi el cu oştile lui". Urmînd porunca, domnul a strîns oameni de oaste *„den toate breaslile :* călăraşi, dorobanţi, roşăi, visternicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei, păhărnicei, le-au făcut steaguri şi le-au dat tuturor suliţe văruite şi cu prapore fealiuri, fealiuri, fieştecare după breasla lor". Ca urmare a măsurilor luate, Grigore Ghica „au făcut oaste frumoasă, atîta cît, mergînd şi făcînd halai înaintea înpăratului, *s-au mirat şi înpăratul şi toţi turcii de oşti ce avea Grigore vodă frumoase"* [18] (sub. ns. — N.S.).

De obicei, la aceste campanii nu lua parte un număr prea mare de ostaşi, domnia stabilind pentru fiecare breaslă militară efectivele participante. Într-un document din 20 noiembrie 1668, Radu Leon, domnul Ţării Româneşti, scrie „călăraşilor care aţi fost rînduiţi de oaste" că, deoarece cheltuiseră „pentru gătire de oaste", urmau să dea numai trei ughi de cruce pentru o „nevoie de la împărăţie" (e vorba de bani pentru procurat iarbă de puşcă), în loc de patru ughi de cruce cît trebuiau să dea ceilalţi călăraşi, care nu se pregătiseră pentru oaste [19]. Mai tîrziu, la 1718, turcii poruncind domnului Ţării Româneşti să le pună la dispoziţie „3000 de oameni ostaşi", „au orînduit domnul din toate breaslele şi s-au făcut acei 3000 de slujitori" [20].

Numărul oştenilor care plecau la luptă se stabilea uneori după acela al „crucilor" (unităţi fiscale). Într-un document din 17 iunie 1681 se arată că, în timpul domniei lui Grigore Ghica, „şi-au făcut di cruce om di oasti" [21] ; fiecare „cruce" fusese deci obligată să dea cîte un om pentru a merge la război.

Din documente rezultă că, în această vreme, cei care nu mergeau la oaste erau obligaţi să dea bani pentru echiparea celui care pleca la oaste. În actul citat şi mai sus, din 1681, un locuitor care nu avusese bani să dea pentru omul trimis de „crucea" sa la oaste arată că „a vinit lificiul di mi-u pos soliţa

[18] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 150—151. Vezi şi p. 129, 131, 132, 178 etc.
[19] „Rev. istorică", 1931, p. 314—315.
[20] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 222.
[21] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXI/53. Despre cruce vezi mai sus, p. 33.

dinaintea casii", silindu-l să-şi vîndă ocina. La 17 mai 1717 „slujitorii roşii ot sud Buzău" mărturiseau că au plătit — pe lîngă alte dări ale unui cetaş al lor — şi 8 taleri şi jumătate partea acestuia „la omul de oaste" [22].

Sumele destul de însemnate plătite dovedesc că oamenii trimişi la oaste făceau cheltuieli mari, care se repartizau asupra tuturor cetaşilor lor.

Legată atît de problema verificării efectivelor breslelor militare, cît şi a controlului pregătirii lor de luptă, este aşa-numita *„căutare"* (lustratio), care avea loc periodic. După părerea lui N. Bălcescu, „încă din vremile cele mai vechi, obiceiul era ca domnul, o dată într-un an, să facă reviu, revistă (căutare) armatei şi miliţiei. Atunci se făceau şi înălţări în ranguri" [23]. N. Iorga considera „căutarea" tot o trecere în revistă a armatei „după un obicei care e şi al celor mai vechi timpuri din organizaţia ostăşească a românilor de pretutindeni" [24].

Cele mai vechi ştiri despre obiceiul de a face căutare oastei sînt din secolul al XVI-lea. I. Sommer descrie primul un asemenea „lustraturus exercitum", care a avut loc în anul 1563,

[22] Ibidem, XXVIII/35. Menţionăm că, în această vreme, şi locuitorii ţării trebuiau să dea uneori un număr de oşteni. La 11 ianuarie 1665, Istratie Dabija, domnul Moldovei, arăta că „acum, avînd noi şi ţara noastrî multî asuprialî despre turci de am mărsu în oaste în Ţara Nemţeascî, scos-am toată ţara la oaste", obligînd adică pe locuitori să dea dintre ei un număr de ostaşi. Domnul declară mai departe: „pus-am domniia mea şi pre aceşti tîrgoveţi din tîrgu din Piatrî să facă oameni de oaste, să margî în triaba cinstitului împîrat". Ca să „facă" aceşti oameni, orăşenii au vîndut o branişte cu 100 de taleri „de s-au mîntuit şi ei de acea oaste". (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XII/55).

În secolul al XVII-lea, locuitorii datori să meargă la oaste puteau trimite alţi oameni în locul lor. Dintr-un document nedatat, din secolul al XVII-lea, aflăm că un locuitor din Moldova dăduse bani unui argat *„de l-au mînat la oaste pre locul său"* (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 35—36).

[23] N. Bălcescu, *Opere*, ed. cit., I. p. 16.

[24] N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 112. Vezi şi T. Mutaşcu, *op. cit.*, p. 38—39.

pe un cîmp deschis lîngă cetatea Hotin[25], iar în *Învăţăturile* atribuite lui Neagoe Basarab se spune că „la căutarea din toţi anii, ce este obicei a se face oştilor şi slujitorilor, boierimea şi căpeteniile aşteaptă cinste şi daruri“ [26].

Menţionăm că asemenea „căutări“ ale oastei aveau loc şi în Transilvania, unde exista un „Regesto lustrationis“ [27], asemănător catastifelor de care vorbesc documentele noastre.

În documente, ca şi în izvoarele narative, ni se dau o serie de detalii despre modul cum se făcea „căutarea“ oştilor, îndeosebi în secolele XVII—XVIII.

După cum rezultă din documente, fiecare breaslă sau ceată militară era controlată pe rînd. La 20 iunie 1633, Matei Basarab spune că a primit o plîngere de la un dorobanţ, „cîndu am eşit domnia mea la căutare, de am căutat dărăbanţii la Grozăveştii de Jos, lîngă morile (mînăstirii) Sf. Savei“ [28]. În Moldova, Miron Costin ne informează că, în vremea mişcării boiereşti contra lui Ştefan Tomşa, s-a întîmplat „de veniia atuncea şi din ţinuturi din gios nişte steaguri de călăraşi la căutare“ [29].

Căutarea avea drept scop mai întîi să verifice armamentul şi starea de pregătire a armatei. Cînd Mihnea al III-lea făcea

[25] *Deux vies de Jacques Basilicos*, ed. Legrand, Paris, 1889, p. 39. Pentru epoca lui Mihai Viteazul vezi raportul lui Lassota din 1597 (A. Veress, *Documente*, V, p. 95).

[26] *Uricarul*, XXIV, p. 116.

[27] Hurmuzaki, II/5, p. 147. Despre termenul „lustratio“ vezi *Lexicon Linguae hungaricae aevi antiquioris*, ed. G. Szarvas şi S. Simonyi, II, Budapesta, 1891, col. 868 şi 898.

Despre modul cum se făcea aşa-numita „lustratio“ în regatul feudal maghiar, o dată pe an „circa festum sancti Georgii“, vezi decretul din 1578 (*Corpus Juris Hungarici* II, p. 674 ; vezi şi p. 884, 900). Un călător francez care a vizitat Transilvania la 1574 ne informează că, la acea dată, trecerea în revistă a trupelor avea loc în fiecare lună, cu acest prilej fiind înlăturaţi din armată cei care nu aveau echipamentul complet (*Studii şi mat. de istoric medie*, IV, 1960, p. 457).

[28] Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XC/13. Vezi şi A. Veress, *Documente*, X, p. 165.

[29] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 61.

„gătire mare... să să ridice asupra turcilor cu sabie", pregătea în acest scop armata „făcînd căutări tuturor slujitorilor țărăi"[30]. Despre Nicolae Mavrocordat cronica Țării Românești ne informează că, înainte de a-i trimite unde era porunca, a făcut căutare celor 3000 de oșteni ceruți de turci[31]. Mai tîrziu Gheorgachi logofătul ne relatează că slujitorii a căror pușcă nu lua foc la căutare „să rădea de la izvod"[32] (adică erau scoși din cadrele armatei).

Căutarea mai avea apoi drept scop să pună de acord evidența vistieriei cu realitatea existentă, să scoată din aceste catastife pe cei care muriseră sau nu mai puteau face slujbă. În 1659, după marea pradă a tătarilor în Țara Românească, domnul Grigore Ghica „făcu căutare slujitorilor ; și cîți ziseră că sînt robiți, săraci, fugiți, morți, pre toți îi scoase din catastih"[33].

Tot cu aceste ocazii erau scoși din evidențele breslelor respective curtenii și slujitorii care deveniseră rumâni, ca și cei bătrîni, care nu mai puteau îndeplini serviciul militar. Într-un document din 14 iunie 1669 se spune că doi postelnicei din județul Teleorman, care se vînduseră rumâni în timpul domniei lui Grigore Ghica, „se-au scos numele dă la catastih cînd s-au făcut căutare la Caracal"[34] iar Gheorgachi logofătul arată că, cu ocazia căutării, „care era bătrînu, la vîrsta neputincioasă, să erta de la slujbă, dîndu-i camarașul de izvoade cartea domnului să fie scutit de bir"[35].

În sfîrșit, tot cu ocazia acestei căutări a oștenilor, se făcea uneori și plata lefii mercenarilor, după cum rezultă dintr-o foarte interesantă scrisoare a lui Ștefan Petriceicu vodă către Gheorghe Catargi vornicul, prin care îi cere să facă „o căotare" seimenilor

[30] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 119.
[31] *Ibidem*, p. 222. Vezi și I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, p. 160.
[32] Gheorgachi logofătul, *Condica de obiceiuri*, p. 297.
[33] *Istoria Țării Românești*, ed. cit, p. 142.
[34] Arh. St. Buc., ms. 479, f. 218.
[35] Gheorgachi logofătul, *op. cit.*, p. 297.

şi să plătească leafa numai celor care nu sînt „însămnaţi" de domn în catastif, deoarece ceilalţi lipsiseră la căutarea precedentă [36].

Cît priveşte *durata serviciului* la care erau obligaţi membrii breslelor de slujbaşi ai statului feudal, aceasta varia după categorii : în timp ce lefegiii erau datori să slujească cît timp erau plătiţi, slujitorii şi curtenii slujeau, cu rîndul, o parte a anului [37].

În Ţara Românească, după cum rezultă dintr-un raport al lui Lassota, din 1597, boierii erau datori să aducă sub arme de pe moşiile lor ostaşi călări a căror slujbă dura trei luni pe an [38], adică tot atît cît dura şi obligaţia de oaste a locuitorilor de pe domeniile feudale din apusul Europei [39]. Peste o sută de ani, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, slujitorii erau obligaţi să slujească tot trei luni pe an. [40]

Pentru epoca de la mijlocul secolului al XVII-lea lipsesc ştirile despre durata slujbei. În timpul domniei lui Matei Basarab, slujitorii erau lăsaţi liberi în vremea muncilor de vară, deoarece mulţi dintre ei se ocupau şi cu agricultura [41].

[36] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 167—168. Vezi şi M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 149, unde se arată că Timuş Hmielniţki „au făcut oştilor căzăceşti căutare, şi le-au împărţit de la Vasile Vodă lefe, şi căpeteniilor şi oştenilor, tuturora".

[37] Cf. şi I. C. Filitti, *Clasele sociale*, p. 6, unde se afirmă : „caracteristica serviciului tuturor slujitorilor era că o parte a anului slujeau statului iar altă parte îşi vedeau de treburile lor la ţară".

[38] A.Veress, *Documente*, V, p. 95.

[39] G. Calmette, *Le monde féodal*, Paris, 1934, p. 162.

[40] În *Condica vistieriei*, p. 167, se arată că *„după ce ş-au plinit slujitorii trei luni..., s-au slobozit de acolo"*. Vezi şi p. 222, 321.

[41] Vezi scrisoarea domnului către braşoveni, din 2 iunie 1651, în care arată că slujitorii, aşteptînd postavul de la domnie, „nu să pot duce pre la lucru, că acum easte vreame lucrului casi" (N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 59—60).

În secolul al XVIII-lea, slujitorii făceau slujbă cu rîndul, cîte o săptămînă din două [42].

În Moldova situaţia este diferită. Aici, în vreme de iarnă, „tot ostaşul se odihneşte şi războiul încetează", după cum ne relatează cronicarul Macarie, referindu-se la războiul purtat de Bogdan cel Orb, în 1514, contra pretendentului Trifăilă [43]. Şi mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, oastea de ţară avea datoria să slujească în timp de război de la 23 aprilie pînă 26 octombrie [44].

După cum rezultă din documentele din vremea domniei lui Ştefan Tomşa, în timpul verii avea loc aşa-zisa „aşezare a oastei" [45], cînd se verifica probabil şi nivelul său de pregătire.

Întreţinerea ostaşilor pe timpul războiului cădea în sarcina fiecăruia dintre aceştia. Pentru un număr limitat de zile, ei îşi aduceau hrană de acasă, iar în acţiunile duse în afara teritoriului ţării, prada le oferea în mod obişnuit mijloacele de subzistenţă [46].

Cum, în general, oştirile ţărilor române nu au purtat războaie lungi în afara hotarelor lor (cu excepţia campaniilor duse

[42] Vezi doc. din 11 octombrie 1794, în care se spune: *„obicei este şi toţi slujitorii... întru o săptămînă sînt de rînd de slujesc iar într-alta îşi muncesc caselor lor"* (V. A. Urechia, *Ist. rom.*, VI, p. 331); vezi şi *ibidem*, VIII, p. 91. La 4 februarie 1794, se afirmă că acest obicei *„este hotărît din vechime"* *(ibidem*, VI, p. 286). Vezi, de asemenea, aşezămîntul pandurilor din 9 iunie 1816, în care se prevede că aceştia *„să facă ceata în chipul slujitorilor ca să slujească cu rîndul, adecă unii într-o lună şi alţii într-alta"*. (E. Vîrtosu, *Mărturii noi din viaţa lui Tudor Vladimirescu*, Buc., 1941, p. 58).

[43] *Cronicile slavo-romăne*, ed. cit., p. 92.

[44] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, p. 92 şi M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 81, unde se spune că, după întoarcerea de la asediul Vienei din 1683, „oastea ce era oameni de ţară toţi s-au dus cineşi pre acasă, *fiind oştean de la luna lui aprilie pînă în postul Crăciunului*".

[45] Vezi doc. din 2 iulie 1612 şi 13 iulie 1617 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A. veac XVII, vol. III, p. 93 şi vol. IV, p. 194). Vezi şi doc. din 16 iulie 1617, dat „în tabără" *(ibidem*, p. 195).

[46] De aceea, în salvconductul dat de Alexandru cel Bun trupelor polone la 1426, se recunoştea că „se întîmplă adesea" ca între locuitori şi trupe să fie „lupte, certuri, nenorociri cu răni, neînţelegeri, sfezi, cu vorba şi cu fapta" (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 644). Vezi şi *Istoria României*. II, p. 339. Vezi despre aceasta mai pe larg interesanta lucrare a lui Şt. Chicoş, *Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab şi Nicolae Mavrogheni*, Buc., 1939.

de oştirile Imperiului otoman din secolul al XVII-lea la care au fost obligate să ia parte), aprovizionarea lor nu ridica probleme deosebite. Din aceste motive, informaţiile despre aprovizionarea armatei în timpul războaielor nu sînt prea bogate.

Un izvor contemporan lui Ştefan cel Mare arată că domnul Moldovei, dînd voie oştenilor săi să meargă contra tătarilor, la 1476, i-a obligat să se întoarcă cu hrană pentru 15 zile [47]. În secolul următor, polonul Bielski relata că oştenii moldoveni purtau la oblîncul şeii „brînză de burduf şi pîine albă, precum am văzut eu însumi în bătălia de la Obertyn" [48].

Din aceste informaţii rezultă că, în acea vreme, oştenii dispuneau de hrană proprie doar pe un număr limitat de zile. Din aceste motive, cînd hrana se isprăvea, oştenii erau obligaţi fie să şi-o caute singuri în teritoriul unde se aflau, fie (mai rar) să se întoarcă acasă pentru a se reaproviziona. De bună seamă că şi una şi alta din aceste modalităţi prezentau inconveniente serioase.

Situaţia s-a schimbat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, îndeosebi în vremea domniei lui Mihai Viteazul, cînd, datorită faptului că oastea Ţării Româneşti — în care se găseau şi mulţi mercenari — a dus o serie de lupte în afara hotarelor, a trebuit să se ia măsuri pentru o mai bună organizare a aprovizionării. Primele ştiri despre convoaiele cu provizii necesare trupelor sînt din toamna anului 1595, cînd oştile unite ale lui Sigismund Bathory şi Mihai Viteazul, care se îndreptau spre Tîrgovişte pentru a izgoni pe turcii lui Sinan paşa, erau însoţite de 3718 care cu provizii [49].

Aprovizionarea armatei a constituit pentru Mihai Viteazul una din cele mai de seamă probleme căreia domnul Ţării Romå-

[47] „Columna lui Traian", 1876, p. 378.

[48] „Arhiva istorică", I/2, p. 168.

[49] „Anuarul Inst. de istorie" — Cluj, VI, 1931—1935, p. 499. Convoaiele de care cu provizii constituiau o problemă grea pentru comandanţii de armate din această vreme. Generalul George Basta afirma astfel că o armată mare dispunea de 8—10 000 de care de provizii, care constituiau unul din cele mai mari impedimente, deoarece întîrziau foarte mult mişcările trupelor şi îngreunau păstrarea ordinei militare (*Il maestro di campo generale*, *p.* 46).

neşti a trebuit să-i facă față. Ni s-au păstrat numeroase scrisori adresate de domnitorul muntean locuitorilor diverselor oraşe transilvănene, prin care le cerea să-i furnizeze cantități însemnate de grîne, animale, vin, furaje etc., necesare trupelor sale de mercenari [50]. Tot în această vreme sînt amintiți şi strîngătorii şi aducătorii de merinde pentru oaste [51], ceea ce arată că exista un serviciu organizat de aprovizionare a armatei.

Sistemul de aprovizionare a oastei din vremea domniei lui Mihai Viteazul s-a păstrat şi în secolul al XVII-lea. În timpul războaielor purtate de oştirea moldoveană sau munteană dincolo de hotarele țării se utilizau şi în această vreme convoaiele de care pentru aprovizionare. Într-o scrisoare adresată sibienilor, doamna Elina, soția lui Matei Basarab, arăta că, după înfrîngerea călărimii moldovene, în bătălia de la Finta (1653), Vasile Lupu rămăsese doar cu pedestraşii, care „s-au închis în carăle taberii lor“ [52]. Este vorba aici în mod evident de carele de aprovizionare, folosite la nevoie şi pentru întărirea taberei asediate de duşman.

Ştiri din secolul al XVII-lea arată că locuitorii erau obligați să furnizeze domniei „care de oaste“, pentru transportarea proviziilor necesare trupelor [53].

Întrucît problema *armamentului* a mai fost studiată în trecut [54], ne vom mulțumi să semnalăm aci doar unele aspecte mai generale privind modul cum erau înarmați curtenii, slujitorii şi mercenarii.

[50] Hurmuzaki, XII, p. 503, 544, 900, 999, 1005—1006. Vezi şi Şt. Chicoş, *op. cit.*, p. 13 şi urm.

[51] Hurmuzaki, XII, p. 999 şi 1021.

[52] „Rev. istorică“, XII, 1926, p. 19.

[53] Vezi doc. din 23 mai 1680 (Acad. R. S. România, XCIV/10) şi *Condica vistieriei*, p. 43, 116, 119, 192, 376 etc.

[54] Despre armamentul oştenilor vezi şi lucrările generalului Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor şi a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ştefan cel Mare pînă la aceia a lui Matei Basarab*, Buc., 1931, cap. *Armamentul ; Istoria artei militare*, p. 139—154 şi 263—296 ; Tr. Mutaşcu, *op. cit.*, p. 39—45 etc.

Din cercetarea izvoarelor rezultă că cea mai mare parte a ostașilor își procurau singuri armamentul, domnia asigurînd arme numai unei părți din slujitori. Datele documentare nu permit să se precizeze care anume categorii de oșteni primeau arme de la domnie în secolele XIV—XV. Din secolul al XV-lea ni s-au păstrat cîteva scrisori prin care domnii Țării Românești sau ai Moldovei cereau arme orașelor din Transilvania. Astfel, Alexandru Aldea (1431—1433) cerea brașovenilor să-l ajute „cu arcuri, cu săgeți, cu arme", iar mai tîrziu Laiotă Basarab (1474—1477) trimitea și el la Brașov o slugă să-i cumpere „scuturi și arcuri" [55]. Deși din aceste scrisori nu rezultă căror oșteni le erau destinate armele respective, este foarte probabil că domnia le procura pentru slugile sale, deoarece, în această vreme, atît boierii cît și țăranii erau obligați să vină la oaste cu arme proprii.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea primeau arme de la domnie în mod sigur dorobanții. La 1599—1600, se dădeau banului Calotă 100 de săbii să le împartă dorobanților din Strehaia [56].

În secolul al XVII-lea, majoritatea oștenilor erau datori să meargă la oaste cu arme proprii. Ei erau obligați să vină la război cu „arme bune", după cum declara Constantin Șerban, referindu-se la curtenii din Țara Românească. Mai tîrziu, după cum am văzut și mai sus, slujitori care nu se prezentau la „căutare" cu armele în stare bună erau scoși din „izvod".

Pentru Moldova secolului al XVI-lea dispunem de prețioase informații asupra modului cum erau înarmați oștenii. Cea mai importantă din acestea este relatarea lui Verancici, potrivit căreia „armele principale ale moldovenilor sînt, ca și la tătari, scutul, lancea, sabia și săgețile ; platoșă grea nu are nimeni ; puțini, și numai din cei mai bogați, au doar cămăși de zale și coif de oțel ; drept platoșă, ei toți îmbracă niște haine de in, umplute cu bumbac, în grosime de trei, patru degete, mai ales în partea umerilor și pînă la coate... și în cusături în ițe dese la depărtare de

[55] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 43 și 121.
[56] P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 37.

un deget şi jumătate una de alta, şi (acestea) sînt socotite drept platoşe, căci sabia nu le poate pătrunde“ [57].

Informaţiile date de Verancici sînt confirmate în parte de cele oferite de alţi străini care au vizitat Moldova în secolul al XVI-lea. Astfel, în timpul domniei lui Petru Rareş, sasul Reichersdorf arăta că armele oştirii moldovene erau „ca şi ale ungurilor“, adică lănci militare (hastis militaribus) care sînt ceva mai scurte, scuturi şi săbii de război, care nu se deosebesc mult de ale ungurilor [58]. Mai tîrziu, în vremea domniei lui Despot vodă, A. M. Graziani afirma că moldovenii „sînt înarmaţi cu suliţe foarte lungi, cu scut şi cu sabie încovoiată [59]. La 1568, după ce laudă vitejia moldovenilor, abatele Ruggiero considera că aceştia erau prost înarmaţi (faţă de oştenii din Apus) şi că foloseau foarte mult în atac arcurile cu săgeţi (nell offendere usano per il piu l'archi) [60].

Mai tîrziu, cronicarul Grigore Ureche ne informează că la 1574 moldovenii luptau cu „fuşturile“ (suliţele) [61].

Din aceste relaţii rezultă că cele mai folosite arme în această vreme erau armele albe: arcurile, suliţele şi săbiile. Pentru protecţia împotriva loviturilor erau folosite scutul şi cămaşa de zale.

Armele de foc erau destul de puţin răspîndite în ţările române în secolul al XVI-lea. Într-o scrisoare din 28 aprilie 1578 a sultanului către voievodul Transilvaniei se explică înfrîngerea lui Petru Şchiopul de către Ivan Potcoavă, susţinut de cazaci, prin lipsa de puşcaşi [62].

În secolul al XVII-lea, armele de foc au început să ocupe un loc tot mai însemnat în dotarea armatelor Ţării Româneşti şi Moldovei, fără să putem fixa cu precizie raportul dintre armele albe şi cele de foc. În această vreme, luptau cu sineţe sau puşti dorobanţii şi seimenii, precum şi sineţarii din Moldova şi puşcaşii din Ţara Românească.

[57] *Monumenta Hungarica Historica, Scriptores*, II, p. 139.
[58] *Tezaur de monumente*, III, p. 136.
[59] *Deux vies de Jacques Basilicos*, ed. Emile Legrand, p. 172.
[60] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 14.
[61] Ed. cit., p. 202.
[62] Hurmuzaki, III/1, p. 16.

Armele albe — în special sulițele — au continuat însă să fie folosite. Paul de Alep ne informează că armata Țării Românești era înzestrată cu sulițe și cu puști [63], informație confirmată și de Constantin Șerban, care declara el însuși că are oaste „cu sulițe și cu foc“ [64].

În Moldova existau chiar două corpuri de ostași, arcașii și sulițașii, despre care am vorbit în capitolul al III-lea.

La 1663—1664, cînd oștile Țării Românești și Moldovei au însoțit pe turci în expedițiile lor contra Imperiului austriac, străinii care le-au văzut constatau că sînt slab înarmate, folosind mai mult sulițe decît arme de foc. Armata Țării Românești participantă la expediție era compusă din 2 000 de pușcași și 3300 ostași înarmați cu sulițe [65].

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, confecționarea sulițelor se făcea de către plăiași, constituind una din obligațiile lor față de domnie [66], ceea ce arată că tot domnia le împărțea slujitorilor săi [67].

Cît privește arcurile, acestea au continuat să fie și ele folosite, îndeosebi în Moldova. Referindu-se la pregătirea oastei moldovene pentru campania din 1711, cronicarul moldovean ne re-

[63] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 104.

[64] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 48.

[65] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I. p. 259 și *Studii și doc.*, IX, p. 137. Într-o relație din 1663 publicată de A. Veress (*Documente*, XI, p. 38), se susține că trupele Țării Românești care intraseră în Transilvania însoțind pe turci aveau un efectiv de 3 sau 4 000 de oameni, înarmați cu sulițe (ipsi quoque fustibus sunt armati).

[66] Arh. St. Buc., ms. 749, f. 169 v.

[67] Așa se și explică de ce, atunci cînd domnul scoate dintre slujitori pe rumânii care nu aveau dreptul să se înscrie în aceste bresle, cere comandanților să le ia armele, date desigur de domn. (Acad. R. S. România, CCCXCIX/34, doc. din 1632).

Domnia dispunea, de altfel de unele mici arsenale. Într-un doc. din 20 octombrie 1627, se arată că domnul Moldovei, Miron Barnovschi, „pusese“ un locuitor în Suceava „să fie pentru treaba armelor domniei mele“ (Arh. St. Iași, CXLI/1), iar în vara anului 1568, niște „răzvrătiți“ din Țara Românească au dat foc „pulberăriei“ aflată probabil la București, provocînd pagube serioase și făcînd necesară intervenția sultanului, care a trimis un ceauș ca să cerceteze situația la fața locului (*Istoria României*, II, p. 820).

lează că, întrucît arcarii (care confecționau arcurile) terminaseră arcurile, săgețile și sahaidacele (tobele), oștenii moldoveni „își făceau sulițe din crîng, ascuțite și pîrlite la vîrf“ [68].

În această vreme, însă, majoritatea slujitorilor și mercenarilor (dorobanții, seimenii) posedau arme de foc. Vorbind de reconfirmarea lui Gheorghe Duca pe tronul Țării Românești, cronicarul muntean ne povestește că, în semn de bucurie, s-a tras cu 12 tunuri, iar slujitorimea cu „pușcile“ [69].

Indiferent de felul armelor — albe sau de foc — oștenii români se dovedeau foarte pricepuți în mînuirea lor, stîrnind admirația străinilor care i-au cunoscut sau văzut. Astfel, italianul Ciro Spontoni laudă îndemînarea archebuzierilor pedeștri ai lui Radu Șerban, care au tras „în chip minunat“ (con maniera mirabile) trei salve una după alta [70]. Mai tîrziu, la 1631, Paul Strassburgh, aflat în trecere prin Țara Românească, are și el cuvinte de laudă pentru măiestria oștenilor români în mînuirea armamentului. El povestește cum Leon Vodă își îndemna caii la fugă și cum descărca puștile la țintă, iar căpeteniile militare și boierii din suita domnului „imitau această îndemînare a domnului și fiecare se străduia, într-o foarte frumoasă întrecere, să-și arate priceperea în mînuirea armelor“. Ca să-i stimuleze, domnul „se arăta foarte darnic și pe cei care, fie prin știință, fie prin mai mare îndemînare, întreceau pe ceilalți, îi dăruia cu însăși mîna sa, cu un număr destul de mare de galbeni“ [71].

Dreptul la pradă în timp de război. În vremea orînduirii feudale, dreptul la pradă în timpul războiului era socotit un cîștig „legal“ al participanților la bătălie. Prada capturată în asemenea împrejurări era considerată de domnie ca un cîștig „drept“ al oștenilor săi, indiferent de originea lor.

În numeroase documente moldovene, începînd din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, cînd se întărește stăpînirea unor boieri asupra bunurilor cîștigate în luptă, domnul justifică drep-

[68] M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 45.
[69] R. Popescu, *Istoriile*, p. 192.
[70] C. Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 248.
[71] „Archivu pentru istorie și filologie“, 1867, p. 15.

tul de proprietate al acestora asupra bunurilor respective prin faptul că ei le-au capturat în timpul luptelor [72].

În afară de boierii care mergeau la luptă cu „cetele“ lor, şi ceilalţi oşteni ai ţării aveau dreptul la pradă. Pentru unele categorii de ostaşi — haiducii din Ţara Românească şi hînsarii din Moldova — „dobînda“ sau prada constituia chiar mijlocul prin care aceştia erau plătiţi de domnie pentru participarea la luptă.

În timpul războaielor de mare amploare, prada deschidea participanţilor chiar perspective de îmbogăţire. Aşa se explică în parte participarea largă a mercenarilor străini în armata lui Mihai Viteazul, care le dădea dreptul la „prada întreagă“ [73].

În această vreme, ştirile despre prada capturată de oastea domnitorului sînt foarte numeroase. Într-un raport veneţian din 1595 se arată că, după luptele cu turcii de la Giurgiu, fiecare ostaş avea cel puţin cîte patru cai şi că diferiţii comandanţi ai armatei se îmbogăţiseră din prăzile capturate [74]. Cronicarul maghiar Szamosközy afirmă că prada luată în 1598 la Vidin şi Cladova era atît de mare încît ajungeau cîte 80 de taleri de fiecare din cei 38 000 de oşteni [75], fapt confirmat şi de cronicarul Radu Popescu, care spune că „slujitorii încă se umplură de dobînzi“ [76]. În sfîrşit, Miron Costin ne informează că, după lupta de la Goräslău, Mihai Viteazul a dat drumul oştilor sale să prade, şi chiar ostaşii din garda domnului — care de obicei nu-l părăseau — plecaseră după pradă [77].

Nici în secolul al XVII-lea ştirile despre dreptul de pradă nu lipsesc, acest drept fiind amintit în izvoarele narative sau cu ocazia unor tranzacţii făcute cu bunuri capturate [78].

Miron Costin ne informează că, înaintea luptei de la Ojogeni, ostaşii lui Vasile Lupu „veniia cu plean îngreuiaţi“, avînd

[72] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XIV—XV, p. 394 ; veac XVI, vol. II, p. 65, 158.
[73] Hurmuzaki, XII, p. 332—333.
[74] *Ibidem*, p. 191.
[75] Ioachim Crăciun, *Însemnările lui Szamosközy*, p. 112.
[76] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 76. Vezi şi p. 73.
[77] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 56.
[78] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. IV, p. 10.

grijă mai mult de pradă decît de război[79], iar cronica Ţării Româneşti aminteşte şi ea de „dobînda" luată de oastea lui Matei Basarab din Moldova[80].

Din aceeaşi vreme ne-au rămas şi unele informaţii despre obligaţia ostaşilor de a da seama domniei şi bunurile capturate în război. Într-un document din 1 septembrie 1631, Radu Leon arată că, în lupta de lîngă Bucureşti, „slugile domniei mele Hasan şi Husein beşlii şi Pava sîrbul" (deci nişte lefegii) prinseseră un ţigan al boierilor pribegi, ţigan care „se găsea atunci la apărare şi luptă". Aceştia, „ca nişte slugi drepte", l-au adus domnului „şi s-au închinat cu el". Domnul îl dăruieşte acestor oşteni „pentru slujba lor dreaptă", iar ei îl vînd apoi mînăstirii Radu Vodă[81].

În secolul al XVII-lea, în Moldova, „dobînda" sau prada din timpul războiului era mijlocul folosit uneori pentru a răsplăti pe unii din locuitorii care doreau să meargă la luptă pentru pradă, locuitori care nu erau nici slujitori, nici hînsari. Astfel, Miron Costin ne informează că, în tabăra de la Ţuţora, erau şi „cîţiva de cei ce merg de bună voie în dobîndă" sau că, în timpul domniei lui Vasile Lupu, cînd tătarii se întorceau cu pradă din Polonia, acesta a trimis după ei slujitori şi oameni din tîrg „cineşi ar vrea în dobîndă"[82], oameni pe care cronicarul nu îi numeşte hînsari. Aceştia pot fi consideraţi nişte hînsari „ocazionali".

2. *Îndeplinirea obligaţiilor militare ale ţărilor române faţă de Imperiul otoman*

După mai bine de un secol de lupte glorioase pentru păstrarea independenţei, în secolul al XVI-lea, Ţara Românească şi Moldova au fost silite să accepte dominaţia Porţii otomane. În cadrul noilor relaţii create între ţările române şi Imperiul oto-

[79] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 116.
[80] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 102.
[81] Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XXXIX/10.
[82] Miron Costin, *Opere*, p. 88 şi 130.

man, acestea au fost obligate să îşi asume şi unele sarcini de ordin militar, şi anume să trimită trupele la campaniile purtate de oştile turceşti [85]. Cum însă turcii nu aveau prea multă încredere în oştile Ţării Româneşti şi Moldovei şi în domnii acestora, în cadrul acestor campanii turceşti trupele celor două ţări au îndeplinit în general servicii auxiliare: construiri sau reparări de cetăţi, poduri şi şosele, asigurarea pazei etc. [86].

Izvoarele istorice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi de la începutul celui următor — timp în care turcii au purtat o serie de războaie contra Imperiului austriac şi regatului polon — ne furnizează numeroase ştiri despre aceste atribuţii îndeplinite de trupele ţărilor române [87].

Din aceleaşi izvoare istorice rezultă că aceste atribuţii grele erau îndeplinite de slujitori. Astfel, din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu ne-au rămas numeroase ştiri, în cronica logofătului Radu Greceanu, în *Condica vistieriei* şi în *Anatefterul* domnului, despre obligaţia slujitorilor de a presta aceste munci auxiliare pentru trupele turceşti aflate în campanie [88].

[85] *Istoria României*, II, p. 794—795.

[86] Cf. şi N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 188, 192 (cap. intitulat „Trupe româneşti ca auxiliare ale turcilor").

[87] Astfel, cînd turcii au atacat Cehrinul, în 1678, trupele moldovene au fost silite să construiască două poduri iar cele muntene alte două peste apa Tismenul, care era „băltoasă şi noroioasă" (Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 169 şi J. Hammer, *op. cit.*, XII, p. 27); în anul următor, Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, şi Gheorghe Duca, domnul Moldovei, împreună cu oştile lor au fost luaţi de turci să zidească două cetăţi la Dohan Ghecet, în vreme ce „temeiul oştii" păzea în preajmă (*Istoria Ţării Româneşti*, p. 177); în timpul războiului încheiat cu pacea de la Carlovitz (1699), Constantin Brîncoveanu a trimis şi el oameni să repare cetatea Cladova, care fusese „spartă de nemţi", să repare podurile şi să facă de pază (*Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 la martie 1717*, p. 63—65 şi Radu Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 15, 62; vezi şi 92, 238 etc. şi I. Neculce, *op. cit.*, p. 131).

[88] În *Condica vistieriei*, p. 222, se spune că, la 1696, se plătiseră 432 de salahori „de au slujit tot împreună cu slujitorii"; în anul următor, se arată că „satile călărăşeşti au mers la salaori" (p. 321) etc. În *Anatefter*, se spune că dorobanţii, călăraşii, scutelnicii călări şi pedeştri „s-au dus la salaori" (*Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 415, 419 etc.). Vezi şi Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 29, 83, 105, 163, 183, 194 passim.

Slujitorii care nu vroiau sau nu puteau să plece cu trupele turceşti în campaniile acestora dincolo de hotarele ţărilor noastre — şi erau destul de dese astfel de situaţii — trebuiau să dea bani, pentru a se angaja oameni cu plată în locul lor. Astfel, în 1696, călăraşii de la căpitănia Ruşii de Vede plătiseră 375 de taleri (sumă destul de mare) „ca să nu meargă la salaori“ [89]; în anul următor, din acelaşi motiv, dorobanţii, călăraşii şi scutelnicii de pe margine plătiseră şi ei bani pentru salahori.[90]. Se înţelege că slujitorii preferau să plătească bani de cît să se ducă la o muncă grea şi plină de primejdii, cum era aceea de a lucra la drumuri sau cetăţi în ţările duşmane Imperiului otoman.

3. *Paza hotarelor ţării*

Era o sarcină importantă a aparatului de stat, legată atît de apărarea ţării — deci de funcţia externă a statului — cît şi de atribuţiile fiscale, deoarece, prin organizarea pazei hotarelor, domnia căuta să împiedice fuga peste munte sau dincolo de Dunăre a locuitorilor birnici din Ţară. Acelaşi personal care asigura paza se ocupa şi cu încasarea taxelor vamale pentru produsele ce intrau şi ieşeau din ţară, taxe care constituiau un venit important al domniei. În sfîrşit, în vreme de război, paza hotarelor punea ţara la adăpost de atacurile duşmanilor.

a. Paza hotarelor în Ţara Românească

Era asigurată de plăiaşi. Ei erau obligaţi să împiedice trecerea locuitorilor peste munte, prin plaiuri, avînd grijă ca aceasta să se facă numai pe la scala domnească — punct de trecere unde

[89] *Condica vistieriei*, p. 221.
[90] *Ibidem*, p. 411. Probabil că nu toţi aceştia putuseră să plătească bani pentru salahori, deoarece, la 1 iulie 1698, se arată că unii dintre ei „s-au dus la salaori“ (*Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 419).

se găseau dregători care încasau vama şi alte dări cuvenite domniei. Tot ei păzeau, sub ascultarea reprezentanţilor domniei, şi aceste puncte de trecere.

Cea mai de seamă atribuţie a plăiaşilor era aceea de a opri fuga peste munte, în Transilvania, a rumânilor şi a megiaşilor.

O altă atribuţie a acestor paznici ai hotarelor era aceea de a nu lăsa să iasă în ţară pe cei ce nu aveau poruncă domnească (cum se spune într-un document din 20 august 1704 [111]) sau „teşchereaua" marelui spătar (în secolul al XVIII-lea). De asemenea, ei opreau intrarea în ţară a străinilor care nu aveau „paşuş" [112].

Satele de plai aveau, de asemenea, obligaţia de a păzi plaiurile „de hoţi şi de oameni răi", cum se spune într-o poruncă domnească din 20 septembrie 1653[113], împiedicînd trecerea acestora cu lucruri furate şi prinzînd pe răufăcători. În secolul al XVII-lea, plăiaşii prin plaiul cărora treceau hoţii dovediţi erau puşi să caute lucrurile furate şi să le plătească [114].

În legătură cu această obligaţie de a face paza de hoţi şi de tîlhari stă şi îndatorirea pe care o aveau unele sate de plai de a păzi mînăstirile situate către marginea ţării. Aceste mînăstiri, de obicei fortificate, aveau şi un rol în apărarea hotarelor ţării, de unde şi interesul domniei pentru paza lor. Astfel, la 8 august 1643, Matei Basarab porunceşte lui Neniţă vătaf de plăiaşi din Slănic—Buzău : „să-ţi cauţi să-ţi fie amente şi de sfănta mănăstire Menedicul, să socoteşti să nu dea nescare oameni răi să ucigă călugări şi să facă vreo stricăciune", ameninţîndu-l „tu ştii cu capul tău" [115]. Aceasta este singura poruncă cunoscută din care rezultă că plăiaşii păzeau şi mînăstirile situate către marginea

[111] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 430 ; cf. şi A. M. Del Chiaro, *op. cit.*, p. 25.

[112] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 72—73.

[113] Acad. R. S. România, CLXXXV/1.

[114] Astfel, la 20 iulie 1662, doi iuzbaşi, un ceauş, un plăiaş (cunoscător al locurilor) şi nişte boieri, cercetînd plaiurile păzite de satele Sohodol, Izvarna şi Costeşti, constată urmele lăsate de caii furaţi şi trecuţi peste munte de nişte hoţi şi hotărăsc ca cele trei sate să plătească împreună paguba. (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVI/12). Vezi şi doc. din 20 ianuarie 1684 (Acad. R. S. România, CXXVII/119).

[115] Acad. R. S. România, CXXIV/183.

țării. Este posibil, însă, ca și alte asemenea mînăstiri de la marginea țării să fi fost păzite de plăiași, fără ca această atribuție a lor să apară în documente.

De obicei, însă, paza mînăstirilor de la marginea țării nu se făcea de către plăiași, ci de satele din jurul mînăstirilor, care, pentru acest serviciu, erau scutite de dări față de domnie.

Cazul cel mai cunoscut în această privință este acela al mînăstirii Tismana, care, fiind situată în apropiere de granița de atunci a țării, „de multe ori au venit tîlharii... la sfînta mănăstire de au prădat-o și au jefuit-o“ [116]. În secolul al XVII-lea ea era păzită „zi și noapte“ de satul Tismana, scutit în repetate rînduri de dări față de domnie [117]. Acest sat, care păzea plaiul [118], este scutit la 1619 de această îndatorire [119], pentru a păzi numai mînăstirea. La 19 aprilie 1614, alături de acest sat, alte șapte localități de acest fel — dintre care cinci (Peștișani, Izvarna, Costeni, Sohodol și Groșari) se aflau la 1690 între satele de plăiași — sînt obligate să dea cîte 50 de oameni să păzească cu arme mînăstirea cîte o zi și o noapte, fiind amenințați că, de nu vor păzi bine, „nu veț⟨i⟩ plăti cu bucatele, ce numai cu capitile“ [120].

La începutul secolului al XVII-lea, pentru a i se asigura o pază mai eficace, mînăstirea Tismana fusese înzestrată cu trei „puști“ (tunuri) [121] ; la 12 mai 1663, Grigore Ghica vorbește și el de armele pe care le dăduse mînăstirii [122]. La începutul secolului al XVIII-lea, pentru apărarea ei, mînăstirea Tismana dispunea de 31 de tunuri și 130 de puști [123].

Cînd în jurul unei mînăstiri de la marginea țării nu se găseau sate de rumâni care să o păzească și nici plăiași, paza era făcută de oameni angajați special de mînăstirea respectivă. Într-o astfel de situație se găsea mînăstirea Sinaia, ctitoria lui Mihai

[116] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac XVII, vol. II, p. 333.
[117] Doc. din : 6 aprilie 1602, 1 februarie și 16 decembrie 1611 (*Ibidem*, vol. I, p. 37, vol. II, p. 1—2 și p. 33—34).
[118] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 185—186.
[119] *Ibidem*, veac XVII, vol. III, p. 293.
[120] *Ibidem*, vol. II, p. 268.
[121] Doc. din 1 iulie 1605 (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac XVII, vol. I, p. 175).
[122] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCI/16.
[123] Al. Ștefulescu, *Tismana*, ed. III-a, p. 457.

Cantacuzino mare spătar. La 9 martie 1701, constatînd că mînăstirea era situată „în latura plaiului, aproape de hotarul Ardealului, pe unde pururea fiindu pustietate, oamenii răi, hoţ⟨i⟩, tîlhari... fură şi jăfuescu şi pradă de multe ori ţin drumurile şi ucidere de neguţători şi de alţi oameni să fac“, mînăstirea neavînd „putere şi prilej ca să să apere de răutatea lor“, căci în jurul ei nu se găsea nici un sat ca să o păzească, Constantin Brîncoveanu — nepotul ctitorului — îi dă dreptul să ţină 40 de oameni străini puşcaşi, care, sub conducerea vătafului lor, urmau să păzească mînăstirea[124]. În schimbul acestui serviciu, cei 40 de oameni erau scutiţi de toate obligaţiile faţă de domnie[125]. Porunca se repetă la 20 aprilie 1716 şi 28 aprilie 1717[126]. Este interesant de subliniat faptul că, în ultima poruncă, cei 40 de paznici angajaţi de mînăstire şi scutiţi de dări faţă de domnie sînt numiţi martalogi, ceea ce înseamnă că domnia îi asimilase pe aceştia cu păzitorii hotarelor ţării.

Paza schelelor (a locurilor de trecere). În afară de satele de plăiaşi propriu-zise, care păzeau trecerea pe văile rîurilor şi opreau trecerea peste plaiuri, există o serie de alte sate care aveau aceleaşi obligaţii şi acelaşi regim fiscal ca şi plăiaşii şi care păzeau, în grupuri de cîte 12, locurile cele mai folosite la trecerea în Transilvania. Este vorba de schelele sau punctele de trecere de la Rucăr-Dragoslavele, Cîineni şi de pe Valea Prahovei, păzite fiecare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de cîte 12 sate, numite ale „scalei“.

Trecerea spre Transilvania pe la Rucăr şi Dragoslavele este pomenită în primele privilegii de comerţ acordate braşovenilor[127].

124 Arh. St. Buc., AN, XC/23 şi ms. 705, f. 303. Domnul făcuse aceasta la cererea unchiului său, care, la 15 octombrie 1694, arăta că „lăcaşurile tîlharilor mai osebit din alte locuri acolo (la Sinaia) le erau“ (Muzeul de istorie. Buc., nr. 27062).

125 Acad. R. S. România, CCCLXXVI/28.

126 Loc. cit., CCCLXIII/8 şi CCCLXXVI/31.

127 I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 7, 11 ; la 1368 se arată că se va plăti vama „in Longo Campo vel juxta“ (Hurmuzaki, I, p. 144—145) ; vezi şi Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 8, 13, 16, 20, 21, 25, 28, 70.

Satele Rucăr şi Dragoslavele au făcut, desigur, paza acestui punct de trecere înainte de secolul al XVII-lea. Pînă în acest secol însă nu au rămas documente care să arate în ce condiţii se făcea paza.

Punctul de trecere pe la Rucăr şi Dragoslavele se numea scală domnească ; un document din 26 iulie 1634 îi spune foarte sugestiv „cheia ţării“ [128].

Punctul de trecere era dat în grija unui schiler, care lua venitul vămii în arendă, împărţind pe din două, din timpul domniei lui Matei Basarab, veniturile vămii cu mînăstirea Cîmpulung.

Atribuţiile schilerului erau de a încasa vama de la cei care veneau sau plecau cu marfă din ţară, de a cerceta dacă cei care ieşeau cu vite, ţinute la păscut sau cumpărate în ţară, au plătit dările faţă de domnie (ierbăritul, gorştina), de a opri ieşirea din ţară a mărfurilor al căror export era interzis, de a nu lăsa să intre sau să iasă din ţară oamenii care nu aveau documente în regulă, păzind scala de „oameni răi şi de tîlhari“. Cei care încercau să treacă fără a avea „scrisori“ erau prinşi, legaţi în butuci, confiscîndu-li-se marfa şi fiind trimişi la domnie.

Pentru îndeplinirea acestor obligaţii, domnul punea la dispoziţia schilerului cele două sate de posădari, precum şi alte 12 sate de plăiaşi, din apropierea Rucărului şi Dragoslavelor, care erau „suptu ascultarea schilei“. Cele două sate păzeau posada „ziua şi noaptea“, iar celelalte douăsprezece, plaiurile din jurul scalei.

Trecerea pe la Cîineni, pe valea Oltului — sau pe la Genune, cum i se mai spune în secolul al XV-lea — se făcea din timpuri foarte vechi. Locul de trecere pe la Cîineni era unul din cele mai folosite din ţară. Într-un memoriu din secolul al XVIII-lea al boierilor, se arată că pe aici era drum mare care ducea la Sibiu [129].

[128] Acad. R. S. România, CXXIV/25. La 20 decembrie 1657, i se spune numai „unde iaste chiia ot sudvstvo (judeţul) Muscel“ (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 25).

[129] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 473, 475.

În secolele XV—XVI, începînd de la 28 martie 1415 [130], vama de la Cîineni era încasată de mînăstirea Cozia, care avea dreptul de a-şi pune aci vameşii săi. Paza acestui punct de trecere era făcută la începutul secolului al XVI-lea de locuitorii satului Cîineni [131].

În secolul al XVII-lea, vama de la Cîineni a fost luată pe seama domniei, care a arendat-o, lăsînd însă mînăstirilor Cozia şi Arnota cîte o treime din venitul vămii. Cu acest prilej, aflăm că paza punctului de trecere şi a plaiurilor se făcea, ca şi la Rucăr-Dragoslavele, de 12 sate, numite „ale scalii“ şi puse sub ascultarea vameşului.

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, în afară de cele 12 sate de plai însărcinate cu paza scalei de la Cîineni, puse, împreună cu vătaful sau vătafii lor de plai, sub ascultarea schilerului, acesta mai avea la dispoziţia sa şi o unitate de martalogi, condusă de un căpitan, numit de Lovişte [132]. Acestor martalogi şi căpitanului lor li se porunceşte, la 3 ianuarie 1695, ca, în cazul în care schilerul le va cere, să „sară“ şi să silească pe cei care nu vor să dea vama să o dea fără voia lor [133].

Al treilea punct de trecere din Transilvania în Ţara Românească şi invers era cel de pe *Valea Prahovei*. Vama Prahovei, pe unde veneau „cumpărăturile de la Braşov“, este pomenită deseori în documentele secolului al XVI-lea, fiind încasată în această vreme de mînăstirile Glavacioc şi Snagov [134]. Tot în acest secol este amintită şi trecerea prin aceste părţi [135].

Într-o poruncă domnească din 12 martie 1674, se arată că cele 12 sate care se aflau „în rândul schelii Cîmpinii, pre unde este scal⟨ă⟩ deschis⟨ă⟩ de către Ţeara Ungurească“, erau : Se-

[130] *Doc. priv. ist Rom.*, B, veac XIII—XV, p. 68 ; prin numeroase alte documente domnia confirmă vama mînăstirii Cozia, pînă la 8 ianuarie 1587 (*ibidem*, veac XVI, vol. V, p. 280).
[131] *Ibidem*, veac XVI, vol. I, p. 26 (doc. din 20 ianuarie 1505).
[132] Vezi mai sus p. 136.
[133] *Studii şi mat. de istorie medie*. V, p. 371.
[134] Doc. din : 20 iunie 1507 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac XVI, vol. I, p. 43), 30 iulie 1512 (*ibidem*, p. 85), 6 octombrie 1587 (*ibidem*, vol. V, p. 331—332) şi 9 ianuarie 1593 (*ibidem*, vol. VI, p. 61—62).
[135] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 20, 98.

căria, Teşila, Comarnic, Breaza, Cîmpina, Băneşti, Poiana, Floreşti, Măgureni, Filipeşti, Stoeneşti şi Mărgineni [136]. La această dată, se interzice solilor din Transilvania să mai folosească drumul pe Valea Prahovei, pe la scala Cîmpinei, pe unde luau satele „la rînd", făcîndu-le „atăta val, luîndu-le caei dă olac şi măncăndu-le bucatele", urmînd să meargă numai pe la Rucăr şi Dragoslavele, iar drumul Cîmpinei să fie „numai potecă şi scală de neguţători" [137].

Din această poruncă se vede că schela Cîmpinei, pe unde era numai potecă de trecere spre Transilvania, era — la această dată — mai puţin importantă decît cea de la Rucăr — Dragoslavele. De altfel, pînă tîrziu, la mijlocul secolului al XIX-lea, pe Valea Prahovei se va circula numai cu calul, nefiind drum de căruţă.

Paza hotarelor la Dunăre. Pentru paza la Dunăre, documentele sînt mult mai sărace în ştiri. În zona Dunării domnia nu putea asigura paza ca la hotarul dinspre Transilvania, datorită prezenţei turcilor, pe un teritoriu destul de întins, la nord de fluviu, în raialele create în jurul oraşelor Turnu, Giurgiu şi Brăila. De aceea, paza la Dunăre se reducea, în general, la supravegherea vadurilor de trecere, unde se găseau dregătorii domneşti care încasau vama.

În secolele XV—XVI, paza la Dunăre era încredinţată satelor de pe marginea ei. Astfel, dintr-o poruncă din 4 septembrie 1560, aflăm că, în timpul domniei lui Pătraşcu cel Bun, locuitorii satului Potelu — situat lîngă Dunăre — fuseseră „după vechea lege.... paznici la marginea dinspre Dunăre, ca să nu treacă pribegi sau alţi răufăcători". Cum trecuseră trei pribegi, duşmani ai domnului, satul fusese pedepsit să dea trei duşegubine [138].

Ca şi în regiunea de munte, şi aici existau puncte fixe de pază. La 8 mai 1578, cu ocazia fixării hotarului dintre raiaua

[136] În 1690, ultimele cinci nu mai figurează între satele de plai.
[137] Acad. R. S. România, CVII/55.
[138] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. III, p. 137.

Giurgiu şi Ţara Românească, este amintit un punct numit Straja, pe o movilă de lîngă Dunăre [139], iar într-un document din 7 aprilie 1675, referitor la hotărnicia moşiei Măceşu-Dolj, se vorbeşte de „marginea Dunării, în capul Tărpeziţelor, peste Dunări, dreptul străjăi" [140].

În secolul al XVII-lea, paza hotarului spre Dunăre nu mai este lăsată în grija exclusivă a satelor de pe margine, ca pînă atunci ; de ea se ocupă acum şi două categorii de slujitori : călăraşii de margine şi martalogii.

Atribuţia principală a călăraşilor de margine consta în paza hotarelor împotriva celor care încercau să intre sau să iasă din ţară fără a avea dreptul. De asemenea, lor le revenea şi sarcina de a ajuta organele puterii domneşti de la marginea ţării la încasarea veniturilor. Această atribuţie este amintită în documente către sfîrşitul secolului al XVII-lea. Astfel, la 28 februarie 1685, Şerban Cantacuzino porunceşte căpitanilor, călăraşilor şi vameşilor *„paznici la vaduri şi la margine"* (subl. ns.-N.S.) să nu lase să treacă nici un negustor de vite sau păstor fără să aibă de la ierbari răvaş de plata ierbăritului, silind pe cei care nu l-au plătit să-l plătească [141].

Paza în părţile Ialomiţei şi Brăilei era şi mai greu de asigurat, avînd în vedere faptul că aici satele erau rare, iar regiunea expusă mereu jafurilor turcilor. În secolul al XVII-lea, erau folosiţi şi aici pentru pază locuitorii unor sate. Într-un document din 23 octombrie 1628, se arată că satul Cetăţele-Ialomiţa era scutit de dări, dînd numai 40 de ughi anual, pe motivul că era situat „în cîmpie şi în pustietate şi pe acolo aproape nu sînt alte sate" ; cum în regiune se „ţineau" „oameni răi, hoţi, tîlhari de drumuri", satul urma „să fie şi pentru paza ţării în acea parte" [142].

[139] „Rev. arhivelor", 1942, p. 143—146.
[140] Arh. St. Buc., m-rea Arnota, VI/4.
[141] „Bul. Comisiei istorice", V. 1927, p. 212—213.
[142] Arh. St. Buc., m-rea Slobozia, II/8. Scutirea se repetă la 11 ianuarie 1630 (ibidem, II/9).

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu era folosită pentru pază în această regiune şi o unitate de 30 de saragele cu un căpitan, care îşi avea garnizoana la Ciocăneşti [143].

Cît priveşte paza spre hotarul cu Moldova, aceasta era încredinţată căpitanului de margine de la Focşani (devenit mare căpitan la mijlocul secolului al XVII-lea), care avea sub ordinele sale importante efective de slujitori. La începutul secolului al XVII-lea, un francez, Joppecourt, afirma că Radu Mihnea avea într-un oraş mare la graniţa cu Moldova (probabil Focşani) o garnizoană de 400 de oameni „pentru paza hotarelor sale" [144].

b. Paza hotarelor în Moldova

După cum rezultă din documente, străjerii moldoveni îndeplineau aceleaşi atribuţii ca şi plăiaşii munteni.

În sarcina lor intrau, în primul rînd, închiderea şi deschiderea plaiurilor şi a locurilor de trecere, după nevoi. La 29 mai 1612, Ştefan Tomşa anunţa bistriţenilor că „drumurile le-am lăsat să le cureţe plăieşii, ca să aibă oamenii din ţara dumneavoastră drum slobod şi bun" [145], iar mai tîrziu, Orăş hatmanul poruncea ureadnicului de Cîmpulung să scoată satele Cîmpulungului „pe toate" să întărească drumul „pe unde vor fi locurile trecătoarelor strîmte" [146].

Paza împotriva hoţilor în regiunea de margine a ţării constituia şi în Moldova o atribuţie de seamă a străjerilor. În zona de munte care despărţea Moldova de Transilvania exista o permanentă stare de nesiguranţă, datorită cetelor de haiduci care atacau

[143] *Studii şi mat. de istorie medie,* V, p. 410.
[144] *Tezaur de monumente,* II, p. 57.
[145] Hurmuzaki, XV/2, p. 854.
[146] Gr. Tocilescu, *534 documente,* p. 547.

atît pe cei ce treceau prin munţi [147], cît şi mînăstirile din regiune, de unde luau obiectele de preţ [148].

Uneori, străjerii reuşeau să prindă pe hoţi, cum s-a întîmplat în timpul domniilor lui Ştefan Tomşa şi Miron Barnovschi [149]; de cele mai multe ori, însă, răufăcătorii izbuteau să fugă în Transilvania, unde domnul cerea să fie ucişi „cum iaste legea tîlharilor" [150]. Cînd se iveau haiduci mai periculoşi, domnul poruncea străjerilor o atenţie sporită, cerînd deseori şi concursul păzitorilor hotarelor din Transilvania şi ameninţînd cu închiderea locurilor de trecere [151]. Uneori, în urmărirea tîlharilor, păzitorii hotarelor treceau chiar dincolo de graniţă, în Transilvania, cum fac în 1622 străjerii din Cîmpulung , încercînd să prindă nişte haiduci care prădaseră mînăstirea Putna [152]. Străjerii răspundeau faţă de domnie pentru tîlharii neprinşi, fiind ameninţaţi uneori cu pierderea capului [153].

După cum rezultă din documente, străjerii nu puteau să asigure totdeauna o pază eficientă la hotare. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, un străin care a trecut din Transilvania în

[147] Hurmuzaki, XV/2, p. 1296, 1304, 1338 passim şi relaţia lui Ph. Avril, în *Tezaur de monumente*, III, p. 187.

[148] Astfel, au fost atacate şi jefuite, în cursul secolului al XVII-lea, mînăstirile : Bistriţa, Slatina, Bisericani, Pîngăraţi, Putna, Voroneţ, Suceviţa, care a rămas „numai cu piatra". O căpetenie de haiduci, Bîrlă, prins de Constantin Cantemir, relata domnului că a jefuit nu mai puţin de 40 de mînăstiri (cele mai multe situate, se înţelege, în regiunea de margine a ţării). În documente se amintesc, de asemenea, în aceeaşi regiune, numeroase furturi de vite. (N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, I, p. 40, 45, 46, 60, 88—90, 98 passim, D. Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 78, N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 3, 6, 10, 17 passim şi Hurmuzaki, XV/2, p. 1054, 1203, 1254, 1327—1328, 1420.

[149] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 40, 45. Între străjerii de la Cîmpulung şi păzitorii hotarelor din regiunea Bistriţei transilvănene exista uneori o cooperare în prinderea hoţilor (Hurmuzaki, XV/2, p. 1346). Alteori, din pricina înmulţirii răufăcătorilor la hotare, domnii trebuiau să pornească adevărate expediţii, cum face Alexandru Lăpuşneanu (Hurmuzaki, XI, p. 584, şi XV, p. 613).

[150] N. Iorga, *op. cit.*, p. 45.

[151] Doc. din 1680 (N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 29).

[152] *Ibidem*, I, p. 40.

[153] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 241.

Moldova spune că trecătorile nu erau prea bine păzite „şi nimeni nu te întreba de unde vii şi încotro mergi“ [154].

Lucrurile se schimbau însă cînd era vorba de o primejdie deosebită sau de încordarea relaţiilor între Moldova şi Transilvania. În cazul acesta erau luate, de o parte şi de alta, măsuri speciale de pază şi nu se permitea trecerea nimănui fără un document eliberat anume [155]. Aceleaşi măsuri se luau şi atunci cînd se înmulţea numărul tîlharilor sau cînd domnul căuta să împiedice fuga din ţară sau trecerea prin ţară a unui duşman [156] sau a unor oameni a căror prezenţă nu era dorită [157].

În Moldova nu am găsit — ca în Ţara Românească — porunci domneşti adresate străjerilor pentru oprirea trecerii rumânilor peste hotare, trecere pe care plăiaşii de fapt nici nu ar fi putut-o împiedica. Dintr-un document din prima jumătate a secolului al XVII-lea rezultă că „săracii“ treceau destul de des pe la Cîmpulung spre Transilvania, pentru diverse treburi, fără a fi opriţi [158], iar la 1742 domnul ţării, constatînd fuga a 60 de locuitori din Putna „în cea parte“, recunoaşte că „aceasta este şi obicinuit, fiind margine, că-ş fac sunet ei şi fug în ce parte şi iar trec dincoace“ [159].

[154] F. Babinger, *C. I. Hiltenbrandt's Dreifache...*, Leyden, 1937, p. 101.

[155] Hurmuzaki, XV/2, p. 843, 1032—1033, 1036.

[156] În 1577, Petru Şchiopul a poruncit să fie închise căile de trecere pentru a opri fuga lui Ivan Potcoavă (Hurmuzaki, XI, p. 602). La sfîrşitul secolului al XVI-lea, Oprea armaşul a trimis „cărţi“ „în toate părţile să prindă marginile“ şi să oprească pe Ureche logofătul să fugă din ţară (Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 223). Mai tîrziu, se spune că, din porunca sultanului, Dimitrie Cantemir a dat ordin „la străjii pe margine“ să nu îngăduie trecerea spre Rusia a lui Fr. Rákóczy (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 92).

[157] Vezi doc. din 12 septembrie 1746, în care Constantin Mavrocordat arată că a dat poruncă „străjerilor ce sînt la hotarele ţării noastre“, să nu îngăduie trecerea preoţilor catolici din Polonia în Moldova, fapt care „pricinueşte tulburare şi netocmire“ (N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 104).

[158] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 91—92.

[159] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 357.

Cînd fugarii erau rumâni, cei care nu asiguraseră paza erau pedepsiţi. Într-un document nedatat — probabil din secolul al XVII-lea — se arată că trei călăraşi „din suta lui Costin“ au fost scoşi din călărăşie şi pedepsiţi de domn să fie vecini ai mînăstirii Galata, pentru că au lăsat să treacă în Ţara Românească pe doi cumnaţi ai lor — foşti vecini ai mînăstirii — cînd erau de strajă „împotriva Radomireştilor“. Egumenul îi iertase de vecinie cu condiţia să plătească „bucatele“ trecute de fugari [160].

Străjerii aveau datoria să interzică trecerea în Transilvania a oamenilor suspecţi sau care fugeau din ţară de frica unei pedepse. Într-o foarte interesantă scrisoare din prima jumătate a secolului al XVII-lea, adresată de vornicul din Cîmpulung bistriţenilor, se arată că trecuse „pren strajă o muiare“, iar străjerii, neştiind „ce muiare iaste“, i-au dat drumul să treacă, crezînd „că iaste o săracă, cum trec multe sărace“. Cum „muierea“ fugise de la bărbat, iar soţul părăsit, reclamînd cazul domnului, venise cu o carte a acestuia după ea, locuitorii din Cîmpulung o cer stăruitor bistriţenilor, arătînd că, din această cauză, străjerul care fusese de pază fusese ameninţat să „i se ducă capul“ iar ei, împreună cu locuitorii din Vama şi Ştirbiceani, să-şi piardă „bucatele“ [161].

Tot în sarcina străjerilor era şi interzicerea călcării hotarelor de vitele locuitorilor din Transilvania, care păşteau în regiunea de munte. În secolul al XVII-lea, cînd au avut loc o serie de conflicte de hotar în zona Cîmpulung — Bistriţa [162], domnul dăduse poruncă ca toate vitele prinse dincoace de hotarul Moldovei — care era „unde se rup apele“ — să fie luate şi trimise la domnie [163].

În Moldova, deşi nu sînt amintite în documente satele de pază ale scalelor, ca în Ţara Românească, străjerii aveau şi aici

160 Arh. St. Buc., m-rea Galata, VI/31.
161 Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 91—92.
162 Hurmuzaki, XV/2, p. 1017—1019, 1045—1046, 1049—1052 passim. Vezi şi T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 39—60.
163 Hurmuzaki, XV/2, p. 1018—1019, 1088, 1193—1194 şi N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, I, p. 54.

îndatorirea de a ajuta pe dregătorii domneşti să încaseze vama şi veniturile cuvenite domniei.

Asemenea puncte de vamă — numite strajă, scală [164] sau simplu vamă — apar în documente încă în secolul al XV-lea [165]. Ele sînt, fără îndoială, mai vechi, avînd în vedere interesul domniei pentru perceperea veniturilor importante pe care le aducea comerţul cu Transilvania şi Polonia.

După cum rezultă din documentele din secolul al XVIII-lea, vătafii de străjeri aveau „obicei vechi de punea pecetea străjii" pe documentele celor ce treceau în Transilvania, care plăteau cîte doi bani de pecete [166].

Ca şi în Ţara Românească, cei care ocoleau vama sau nu plăteau veniturile cuvenite domniei erau globiţi. Într-o scrisoare de la începutul secolului al XVII-lea, autorităţile cîmpulungene relatau bistriţenilor că au luat două iepe unor locuitori din Transilvania care nu plătiseră vamă la strajă. Cei globiţi ar fi trebuit puşi şi „la nevoi", dar cîmpulungenii nu o făcuseră datorită relaţiilor bune cu bistriţenii [167].

Pentru a obliga pe străjeri să fie mai atenţi la cei care treceau prin vamă, vornicii aveau dreptul să globească pe aceia în timpul serviciului cărora se întîmpla vreo defecţiune. Dintr-o scrisoare de la începutul secolului al XVII-lea aflăm că vornicii globiseră cu patru zloţi pe un străjer în timpul pazei căruia „ocolise straja" un locuitor din Bistriţa [168].

Paza în partea de răsărit a ţării era greu de făcut, datorită existenţei unor întinse teritorii ocupate de turci şi de tătari. Viaţa locuitorilor fiind foarte nesigură în această zonă, o parte din sate

[164] Vezi scrisoarea lui Vasile Lupu către bistriţeni, cerîndu-le să nu închidă „scala" de la Cîmpulung (N Iorga, *op. cit.*, I, p. 91). Misail Dascălul afirmă că marele vameş „ţine scălile ţării pentru vămăşie" (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77).

[165] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 634, 671, 792 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV—XV, p. 222—223.

[166] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 209—210.

[167] N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, I, p. 18. Vezi şi Hurmuzaki, XV, p. 1047.

[168] N. Iorga, *op. cit*, I, p. 17 şi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 92.

se pustiau. Într-un document din 30 martie 1618 se arată că satul Șivița, din ținutul Covurlui, a stat pustiu 25 de ani „pentru că este la marginea țării și este în drumul păgînilor tătari" [169].

În secolul al XVII-lea, paza hotarului de răsărit al Moldovei era în grija serdarului, despre care Dimitrie Cantemir spune că toți „călărașii acelor părți, pînă la Hotin, Bender și Bugeac, orînduiți la graniță, ascultă de dînsul" [170]. Și aici — ca și în Țara Românească — sînt amintiți în secolul al XVII-lea ca paznici ai hotarelor numeroși călărași de margine.

După împuținarea călărașilor, pentru paza hotarelor din această parte a țării se aduceau uneori oameni străini, care constituiau „slobozii". În cazuri mai grave, se mutau unele garnizoane de slujitori din interiorul țării la marginea ei amenințată. Astfel, Ion Neculce afirmă că, în al cincilea an de domnie, Antioh Cantemir a mutat slujitorii din toate tîrgurile din interiorul țării la margine, „pe la vaduri, pe Nistru și pe Prut" [171].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, paza marginii în această parte a țării era una din principalele atribuții ale aparatului de stat. În 1742, marele căpitan de Dorohoi arăta că „făcînd și acei 20 liude slujitori, oameni străini, îi voi așeza pe margine, pe unde voi socoti, și voi păzi tare marginea" [172].

Ca și străjerii, călărașii de margine aveau și îndatorirea de a se îngriji de încasarea veniturilor domnești realizate din vama de hotar [173].

Cît privește hotarul cu Polonia, de paza sa răspundea starostele de Cernăuți, „căci dumnealui iaste purtător de grijă marginii acolo și, de s-a face vr-o stricăciune marginii, iarăși de la dumnealui se va cere să dia sama" [174]. El avea obligația să împiedice pe poloni să folosească pămîntul Moldovei, să vegheze la buna desfășurare a iarmaroacelor de margine, ajutînd pe va-

[169] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 255.
[170] D. Cantemir, *Viața lui C. Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 37.
[171] Ed. Iorgu Iordan, p. 216.
[172] N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 306—307.
[173] La 1739, marele căpitan de Coțmani cu călărașii care păzeau hotarul luau cîte doi potronici de cireada de vite trecută în Polonia (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 438).
[174] *Ibidem*, p. 326.

meș la încasarea veniturilor domnești, punînd oameni „de paza vadurilor“ [175].

Pentru paza hotarului cu Țara Românească era răspunzător starostele de Putna, căruia domnia îi trimite diverse porunci în secolul al XVIII-lea să lase să treacă persoanele care pleacă cu treburi dincolo de Milcov sau vin de acolo în diferite misiuni [176]. În acest scop, el avea la dispoziție unele efective de slujitori [177].

c. Paza hotarelor în vreme de război

Știrile referitoare la paza hotarelor țării în timp de război sînt destul de sărace. Ele ne permit, totuși, să ne facem o imagine asupra modului cum era organizată paza frontierelor în această situație.

În vreme de război, paza hotarelor țării în regiunile amenințate nu rămînea numai în grija plăiașilor și străjerilor și a unor unități mici de slujitori, așa cum era în timp de pace. Pentru a opri pătrunderea în țară a dușmanului, se luau o serie de măsuri speciale și se înmulțea numărul paznicilor hotarelor.

Primele măsuri ce se luau în asemenea împrejurări erau „tăierea“ și „întărirea“ drumurilor de acces peste munte. La 1395, cînd oștile regelui Sigismund de Luxemburg au încercat să intre în Moldova, ele s-au izbit în zona Cîmpulung de întărituri puternice (indagines denses) [178]. Mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, locuitorii dinspre munte din Moldova arătau „cînd au fost în vreme de oști, noi am tăiat plaiurile și cărările și am ținut strajă“ [179]. La fel se proceda și în Țara Românească, unde se vorbește de „întărirea“ plaiurilor în vreme de război, uneori construindu-se redute din bușteni [180].

[175] *Ibidem*, p. 360—361.
[176] *Ibidem*, p. 325, 342.
[177] Vezi mai sus p. 110—111.
[178] T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 62—63.
[179] N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriței*, I, p. 10. Vezi și T. Bălan *op. cit.*, p. 63—66 și 100.
[180] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 222 și Hurmuzaki, IX, p. 627.

Aceleaşi metode se foloseau, de altfel, şi în Transilvania, încă din secolul al XIII-lea [181]. Din secolul al XVII-lea există unele porunci adresate bistriţenilor să întărească drumurile şi cărările „cu săpături foarte tari ori gard de spini ori cu alte umpluturi tari“ sau să taie potecile ce nu puteau fi păzite „ca nimeni să nu le poată drege şi curăţi din nou“ [182].

În afară de aceste măsuri, se mărea mult numărul celor care asigurau paza hotarelor. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, în regiunea Turnu făceau de pază cazacii [183], iar despre Vasile Lupu se spune că, de teama tătarilor, „pusese“ vreo 4000 de călăraşi „pe margine“ [184].

Mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor, în timpul războaielor purtate de Imperiul otoman contra imperialilor, turcii poruncesc adeseori domnilor Constantin Brîncoveanu sau Nicolae Mavrocordat să pună „pază tare pre la plaiuri“ sau să păzească „gurile ce vin din Ţara Ungurească şi plaiurile“ pentru a împiedica trecerea oştilor duşmane în ţară [185]. În 1718, domnul Nicolae Mavrocordat a trimis „slujitori cu căpetenii către Jiu, către plaiul Vîlcanului şi spre Cîineani şi la Rucăr şi la Cîmpina şi la Teleajen, ca să păzească să nu mai pogoare alte catane să strice ţara“ [186]. În această vreme, deci, paza hotarelor în timp de război era şi o obligaţie pe care Ţara Românească şi Moldova o aveau faţă de Imperiul otoman, sub dominaţia căruia se aflau.

[181] *Istoria României*, II, p. 120.
[182] Hurmuzaki, XV/2, p. 1030—1031, 1191—1192.
[183] Muzeul Brukenthal, Sibiu, AA 159, nr. 73 (copie Inst. de istorie).
[184] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 53. Vezi şi I. Neculce, ed. cit., p. 149.
[185] Vezi Radu Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 64, 74, 78; *Istoria Ţării Româneşti de la 1688 la 1717*, p. 70, 85.
[186] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 223. Vezi şi Hurmuzaki, IX, p. 627, poruncile adresate de turci lui Constantin Cantemir, în iulie şi august 1690, să păzească trecătorile spre Transilvania cu ostaşi înarmaţi (Acad. R. S. România, DLXXXI/7 a şi 8 a) şi porunca adresată de aceiaşi lui Miron Barnovschi (Hurmuzaki, S. II/2, p. 537—538).

II. Asigurarea „ordinii" feudale

Una din principalele atribuţii ale aparatului de stat feudal era aceea de a sili masele de ţărani aserviţi să „asculte" de stăpînii feudali şi de a reprima lupta celor exploataţi. Curtenii şi slujitorii îndeplineau în acest fel funcţia internă a statului feudal, aceea de aparat de represiune. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în urma căderii Moldovei şi Ţării Româneşti sub dominaţia turcească, funcţia de apărare a statului a început să fie asumată de Imperiul otoman[187], curtenii şi slujitorii fiind folosiţi îndeosebi la reprimarea luptei celor exploataţi şi la administrarea statului feudal.

În legătură cu această funcţie de constrîngere şi reprimare, reamintim că stăpînii feudali dispuneau de un aparat propriu de constrîngere şi represiune, format din diverse slugi, curteni, pîrcălabi, vătămani, vătafi, vornicei etc., cu ajutorul căruia sileau pe cei exploataţi să muncească pentru ei, înfrîngîndu-le împotrivirea.

În timpul fărîmiţării feudale, în secolele XIV—XV, cînd acest aparat de constrîngere al stăpînilor feudali era deosebit de puternic iar situaţia ţărănimii nu era încă atît de grea ca în secolele XVI—XVIII, intervenţia domniei în relaţiile dintre ţăranii aserviţi şi stăpînii lor nu era solicitată decît în rare cazuri, boierii mari şi mînăstirile reuşind, în general, să asigure exploatarea ţăranilor cu propriile lor mijloace de constrîngere, apelînd la domnie numai în cazul cînd slugile şi oamenii lor nu mai izbuteau să ţină în frîu ţărănimea exploatată. Aşa se explică faptul că din această vreme nu au rămas prea multe mărturii documentare privind intervenţia domniei, prin curtenii şi slugile sale, în relaţiile dintre stăpînii feudali şi ţărănimea aservită.

Ni se pare a nu fi lipsit de o anumită semnificaţie faptul că, pentru secolul al XV-lea şi pentru prima jumătate a celui următor, documentele menţionează intervenţia aparatului feudal de stat

[187] *Istoria României*, II, p. 793—794.

numai sub forma poruncilor de ascultare adresate de puterea centrală ţăranilor aserviţi. În aceste porunci, stăpînii feudali erau împuterniciţi să facă ţăranilor „certare“ (să-i bată) sau „să-i pedepsească după fapta sa“. Rezultă clar de aici că sarcina aplicării pedepselor revenea aparatului represiv al boierului sau mînăstirii respective, nu curtenilor sau slugilor domniei. Mai mult încă, din unele porunci datînd din primele decenii ale secolului al XVI-lea reiese că tot acest aparat represiv trebuia să aducă legaţi la domnie pe cei care nu se supuneau la prestarea obligaţiilor feudale [188].

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, însă, situaţia s-a schimbat. Pe măsura sporirii obligaţiilor feudale, a intensificării exploatării ţărănimii şi a creşterii împotrivirii acesteia [189], boierii şi mînăstirile au fost siliţi să solicite tot mai des intervenţia aparatului feudal de stat pentru a constrînge pe ţărani la îndeplinirea acestor obligaţii, iar domnia — care reprezenta interesele de clasă ale marilor stăpîni feudali — a fost nevoită să întărească şi să reorganizeze aparatul de stat, pentru a putea răspunde acestor solicitări.

Numeroase documente din această vreme, dar mai ales din secolul al XVII-lea, vorbesc despre intervenţia slujitorilor şi curtenilor în favoarea marilor stăpîni de pămînt, pentru a sili pe ţăranii aserviţi să presteze obligaţiile feudale şi pentru a pedepsi pe cei care nu se supuneau la aceste obligaţii.

Nici în această vreme, ca şi mai tîrziu, de altfel, aparatul propriu de constrîngere aflat în slujba marilor proprietari feudali nu a fost desfiinţat; el a continuat să existe, chiar dacă nu mai avea aceeaşi dezvoltare ca în vremea fărîmiţării feudale. Dovadă sînt numeroasele porunci domneşti rămase din acest timp, în care stăpînii feudali sînt împuterniciţi să silească pe ţărani la înde-

[188] Vezi doc. din 22 mai ⟨1523—1525⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. I, p. 175) şi 12 mai 1529 (*ibidem*, vol. II, p. 62).

[189] Despre această problemă vezi D. Mioc, H. Chircă şi Şt. Ştefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 221—252.

plinirea obligațiilor feudale și să pedepsească pe cei nesupuși, folosind propriile lor mijloace de represiune [190].

Din aceste porunci rezultă că puterea centrală nu intervenea prin curtenii sau slujitorii săi decît în cazurile în care aparatul de constrîngere și reprimare aflat la dispoziția stăpînilor feudali nu izbutea să aducă la ascultare pe țăranii aserviți.

Curtenii și slujitorii erau însă gata oricînd să intervină, la porunca domnului, în raporturile dintre proprietarii feudali și țărănimea aservită, pentru a asigura ținerea în „ascultare" a acesteia din urmă. Deosebit de semnificative ni se par în acest sens cuvintele lui Matei Basarab — acest aprig apărător al intereselor stăpînilor feudali — adresate rumânilor din satul Boldorogești — Ilfov al mînăstirii Plumbuita, într-o poruncă din 5 februarie 1645: *„că are cine vă purta grija voastră"* [191]. Domnul arăta prin aceste cuvinte că, dacă nu vor asculta de oamenii mînăstirii, țăranii aserviți vor fi supuși la îndeplinirea obligațiilor feudale prin intervenția slujitorilor domniei.

· Curtenii și slujitorii pot fi considerați deci, într-un anumit fel, rezerva aparatului de constrîngere aflat la dispoziția fiecărui mare stăpîn feudal în parte, intervenția lor împotriva țăranilor făcîndu-se numai atunci cînd acest aparat de reprimare nu reușea să mai țină în ascultare pe cei exploatați. Exemplul cel mai grăitor în această privință îl oferă un document din 9 mai 1619, prin care Gavril Movilă, domnul Țării Românești, poruncește lui Vlad postelnicul „să bat⟨ă⟩ rumânii sf⟨i⟩ntei mînăstiri den Argeș, den sat den Corbi și să-i mîe să lucreze să fac⟨ă⟩ haracie de vie și să îngrijească viile și tot lucrul ci va trebui". Intervenția reprezentantului domniei devenise necesară deoarece egumenul și

[190] Dintre aceste numeroase și, în general, cunoscute porunci, vezi de pildă pe cele din: 6 noiembrie 1577, prin care egumenul m-rii Glavacioc este împuternicit să bată „foarte rău" pe rumânii din Obislav care nu ascultă (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 299); 5 mai 1611, care dă dreptul m-rii Govora să facă „certare foarte tare" rumânilor nesupuși (*ibidem*, veac XVII, vol. II, p. 6), 14 octombrie 1648, prin care egumenul m-rii Sf. Troiță este împuternicit să tragă, să prade și să bată pe cei care nu-i dădeau vinărici (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XVIII/19) etc.

[191] Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, XII/6.

slugile sale nu putuseră singuri să constrîngă pe vecini să lucreze ; cînd egumenul şi slugile sale au venit „să-i mîie la lucru“, rumânii „n-au vrut să asculte să meargă la lucru să lucreze, ci au sărit la egumenul şi i-au luat toiagul de în mînă şi i-au înjurat slugile şi posluşnicii mînăstirii“ [192].

Pentru a preveni asemenea acte de nesupunere şi a intimida pe ţărani, în numeroase porunci din secolul al XVII-lea şi din primele decenii ale secolului următor, domnul cere locuitorilor de pe cutare moşie să dea veniturile cuvenite stăpînului feudal şi să-i facă clacă, ameninţîndu-i că, în caz contrar, va trimite om domnesc care-i va sili să dea fără voie şi căruia îi vor plăti şi treapăd pentru drumul său.

În afară de numeroasele cazuri în care domnia trimetea de la curte reprezentanţi ai săi ca să oblige pe ţărani să-şi dea dijma sau să facă clacă, documentele din secolul al XVII-lea ne arată că erau folosite la această operaţie şi diverse unităţi de slujitori, situate în apropierea localităţii unde stăpînul feudal întîmpina rezistenţa ţăranilor. Astfel, la 13 iunie 1636, Matei Basarab porunceşte lui Dumitraşco iuzbaşa de călăraşi din Petroşani să ajute oamenilor egumenului mînăstirii Radu vodă să ia dijmă de la toţi cei care foloseau ocina mînăstirii din Parapani, spunîndu-i : „...să cauţi care om nu va vrea să-şi dea dijma, *să te scoli cu călăraşii să-i trageţi* (subl. ns.-N.S.) să-şi dea tot omul dijma, veri cine va fi“ [193]. Porunci asemănătoare adresează acelaşi Matei Basarab lui Boştil ceauşul şi călăraşilor de sub comanda sa ca să ajute mînăstirii Tismana să-şi adune veniturile din balta Bistreţul [194], sau Constantin Brîncoveanu, la 22 mai 1697, lui Hrizea căpitanul din Oraşul de Floci să ducă cu forţa pe sătenii din Slobozia lui Ianache să repare zăgazurile rupte ale morilor mînăstirii de acolo [195].

Cînd în apropierea proprietăţilor unui stăpîn feudal se găsea un comandant al unei unităţi de slujitori, domnul se adresa acestuia, poruncindu-i să fie „ispravnic“ al mînăstirii respective, adică

[192] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 364.
[193] Acad. R. S. România, CCCX/25.
[194] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVIII/7.
[195] Idem. ms. 314, f. 119.

să folosească autoritatea sa de comandant de slujitori pentru a sili pe ţărani să asculte de stăpînul feudal. Astfel, la 2 august 1642, Matei Basarab arată că, pentru cei care nu-şi dau dijma mînăstirii Clocociov şi nu-i lucrează „la ci-i va hi treabă", „pus-am domnia mea ispravnic pre cinstitul drigătorul domniei mele Diicul mare agă ca să facă mare certare unora ca aceia" [196], iar la 11 aprilie 1647 acelaşi domn însărcinează pe Buliga căpitanul de dorobanţi să fie ispravnic mînăstirii Govora pentru cei care nu-şi vor da „de voie" gorştina la Cerneţi [197]. Se înţelege că aceşti comandanţi de slujitori îndeplineau funcţia de aparat de constrîngere şi represiune cu ajutorul slujitorilor aflaţi în subordinea lor.

Se întîmpla uneori chiar ca domnul să pună pe cîte un comandant de slujitori la dispoziţia unui stăpîn feudal, pentru a-l ajuta pe acesta la strîngerea veniturilor sale. Acelaşi Matei Basarab, de la care au rămas numeroase porunci care oglindesc rolul de aparat de represiune îndeplinit de slujitori, poruncea la 2 septembrie 1637 lui Nicoară iuzbaşa să oprească pe cei care vor încerca să taie lemne sau să prindă peşte de pe proprietăţile mînăstirii Măxineni, ctitoria sa, şi să asculte de egumen şi de tot ce-i va da acesta de învăţătură [198].

Situaţia este asemănătoare şi în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Astfel, la 13 august 1733, se porunceşte căpitanilor de slujitori din Odivoaia, Alboteşti şi Lichireşti să ajute mînăstirea Colţea la strîngerea dijmei de pe moşiile sale. Domnul îi ameninţă pe comandanţii slujitorilor că, dacă nu vor ajuta pe reprezentanţii mînăstirii la strîngerea dijmei „pîn-la una", vor împlini paguba de la ei [199].

Aceeaşi era situaţia şi în Oltenia în vremea stăpînirii austriace. La 7 septembrie 1726, Nicola de Porta recunoaşte că

[196] Arh. St. Buc., m-rea Clocociov, XI/7.
[197] Idem, m-rea Govora, XXV/20.
[198] Acad. R. S. România, CXXVI/176.
[199] *Doc. priv. rel. agrare*, p. 339. Vezi şi p. 408—409.

dijma se strîngea de la ţărani folosind forţa aparatului de stat [200], iar mai tîrziu cei nesupuşi erau constrînşi „prin forţă militară să se supună“ [201]. Din documentele din vremea stăpînirii austriace în Oltenia rezultă că în provincia cotropită se continua o practică mai veche, pe care imperialii nu aveau de ce s-o interzică. La 3 noiembrie 1733, de pildă, se arată că fusese trimis un călăraş în satul Gogoşi să „apuce“ pe sătenii de acolo să aducă 50 de care de fîn şi să lucreze pentru spătăreasa Maria, în timp ce alţi călăraşi fuseseră trimişi să silească pe locuitorii din Breasta să lucreze pentru Constantin Argetoianu, proprietarul satului [202].

După reformele administrative înfăptuite de Constantin Mavrocordat, sarcina de a sili pe ţărani să-şi îndeplinească obligaţiile feudale a trecut pe seama ispravnicilor de judeţe şi a slujitorilor aflaţi la dispoziţia acestora, cărora domnul le adresează numeroase porunci în acest sens [203].

În Moldova, situaţia este oarecum diferită de aceea din Ţara Românească. Aici nu se întîlnesc decît cîteva porunci de ascultare adresate de domnie ţăranilor aserviţi, şi acestea datînd din secolul al XVII-lea. De asemenea, aici nu am găsit, ca în Ţara Românească, porunci adresate de domnie în secolul al XVII-lea unor comandanţi de slujitori sau curteni pentru a sili pe producători să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de stăpînii lor feudali. O explicaţie a acestui fapt ar putea fi că această sarcină intra în atribuţiile obişnuite ale marilor vătafi de ţinut şi ale subalternilor lor, mai bine organizaţi teritorial decît în Ţara Românească.

Aceste atribuţii sînt menţionate în unele porunci adresate de domnie în primele decenii ale secolului al XVIII-lea căpitanilor

[200] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei*, II, p. 83.

[201] *Doc. priv. rel. agrare*, p. 334.

[202] *Ibidem*, p. 339. Vezi şi p. 321.

[203] Vezi porunca din 17 martie 1752, adresată ispravnicului din Ialomiţa, să constrîngă pe clăcaşii din Brînciani, Jăgălia şi Beilic să facă clacă şi să dea suhatul m-rii Dealu (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 510), sau pe aceea adresată în acelaşi an ispravnicilor de Prahova să silească pe oamenii care stau pe moşia Turbaţi să-şi îndeplinească obligaţiile feudale faţă de stăpîn (*ibidem*, p. 511—512). Vezi şi „Arh. Olteniei“, 1929, p. 7.

de ținut. Astfel, la 14 decembrie 1713, domnul Moldovei poruncește lui Antioh mare căpitan de Tecuci să silească pe oamenii care au arat pe moșia Vadul Roșcăi să-și dea dijma[204], iar la 24 aprilie 1742 o poruncă asemănătoare este adresată lui Ilias mare căpitan, „ce ești giudecătoriu ținutului Hîrlăul i Dorohoiul", să poruncească „cu tărie" unor oameni să lucreze pentru mînăstirea Barnovschi[205].

Ca și în Țara Românească, după înființarea ispravnicilor de ținut — care au preluat atribuțiile marilor vătafi și, în parte, pe cele ale căpitanilor de ținut — sarcina de a sili pe țărani la îndeplinirea obligațiilor feudale intra în îndatoririle curente ale acestora și ale slujitorilor din subordinea lor, cărora domnul le adresează numeroase porunci în acest sens[206].

În cadrul funcției generale de organ de reprimare a luptei celor exploatați, o altă atribuție de seamă a aparatului de stat feudal era și aceea de a ajuta pe stăpînul feudal la găsirea și aducerea înapoi a rumânilor și robilor fugiți. Prin aceasta, statul feudal asigura proprietarilor de rumâni și robi mijloacele necesare pentru reprimarea uneia din cele mai răspîndite forme ale luptei țăranilor din evul mediu : fuga de pe moșie.

După cum se știe, țăranii aserviți s-au bucurat de dreptul de a se strămuta de pe o moșie pe alta pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd acest drept — tot mai restrîns în cursul secolului — a fost desființat, ca urmare a acțiunii duse de boieri și

204 Arh. St. Buc., m-rea Adam, IV/8.

205 Idem, m-rea Barnovschi, I/20. Vezi și porunca din 3 ianuarie 1733, adresată marelui căpitan de Dorohoi să constrîngă pe oamenii de pe moșia Iubănești a m-rii Sucevița să facă poslușanie mînăstirii (idem, A. N., CCVIII/6).

206 Vezi pe cele din : 10 iulie 1742, adresată ispravnicului de Tutova (Acad. R. S. România, ms. 237, f. 153) ; 17 iulie 1742, către ispravnicul de Putna (ibidem, f. 155) ; 11 octombrie 1742, adresată ispravnicului de Suceava (Arh. St. Buc., m-rea Rîșca, VIII/7) ; 22 iunie 1743, către ispravnicul de Fălciu (idem, m-rea Sf. Sava-Iași, XVII/11). Alteori, asemenea porunci se adresau însă tot marilor căpitani de ținut : vezi, de pildă, pe cele din 3 noiembrie 1742 și 21 februarie 1743 (Acad. R. S. România, ms. 237, f. 181 v. și 714).

mînăstiri pentru a-şi „asigura" folosirea braţelor de muncă ale ţăranilor aserviţi şi a întări exploatarea[207]. Pentru acest motiv, pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, nu se întîlneşte în documente nici un caz în care statul feudal să intervină pentru aducerea rumânilor plecaţi de pe o moşie.

După desfiinţarea dreptului de strămutare, găsirea şi aducerea rumânilor fugiţi din satele lor a devenit una din sarcinile cele mai importante ale aparatului de stat feudal. Lucrul este lesne de înţeles, deoarece, prin fuga rumânilor, stăpînii feudali erau lipsiţi de forţa de muncă a acestora, din exploatarea căreia realizau renta feudală ; în plus, ei erau ameninţaţi uneori să plătească vistieriei birul ţăranilor fugiţi. Interesată în găsirea şi aducerea rumânilor în satele de unde fugiseră era şi vistieria, care avea mult de lucru pînă putea încasa birul celor fugiţi. De aceea, domnia intervenea adeseori în favoarea boierilor sau mînăstirilor ai căror rumâni fugiseră, ajutîndu-i la găsirea şi aducerea acestora în satele lor. Pentru îndeplinirea acestei sarcini, erau utilizate, după nevoie, categorii diferite de slujitori şi curteni.

În Ţara Românească, strîngerea rumânilor fugiţi din satele stăpînilor feudali în secolul al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor se făcea cu ajutorul unei slugi sau slujitor, al cărui nume nu este trecut de obicei în cărţile sau poruncile date în acest scop de către domn. În aceste porunci, sluga domnească şi reprezentantul proprietarului feudal care îl însoţea erau învestiţi cu puteri speciale, avînd dreptul să caute rumânii fugiţi oriunde ar fi crezut că se pot ascunde : în satele domneşti, boiereşti, mînăstireşti, în oraşe şi slobozii, „au supuşi pe lîngă niscai slujitori". Sluga domnească era împuternicită, de asemenea, să ia şease boi de la satul unde va găsi rumânii, iar mai tîrziu să trimită la domnie „în butuci" pe cei care se opuneau la restituirea rumânilor fugiţi.

Din aceste porunci rezultă că între aparatul represiv al puterii centrale şi acela al fiecărui stăpîn feudal în parte se stabi-

[207] Vezi despre aceasta P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 63—120.

lea cea mai deplină colaborare : reprezentantul puterii centrale însoţea pe trimisul stăpînului feudal, care urma să recunoască pe fugari, căutînd împreună rumânii fugiţi şi îngrijind împreună de aducerea lor cu forţa în satele de unde plecaseră (la nevoie, se putea cere, pe baza cărţii domneşti, şi ajutorul altor reprezentanţi locali ai autorităţii centrale, curteni sau slujitori).

Marele număr de porunci de aducere „la urmă" a rumânilor fugiţi de pe moşii în secolul al XVII-lea şi în primele decenii ale celui următor dovedesc nu numai intensitatea deosebită pe care o atinge fuga de pe moşii în această vreme, dar şi necesitatea unui numeros aparat de represiune, menit să caute şi să aducă cu forţa înapoi pe rumânii fugiţi. Cum aceştia puteau fugi oriunde pe întinsul ţării — şi aveau tot interesul să fugă cît mai departe, pentru a li se pierde urma şi a nu fi găsiţi — căutarea şi aducerea lor în satele de unde plecaseră era o operaţie deosebit de grea şi de lungă durată, la care erau folosiţi un număr destul de mare de slujbaşi ai domniei, curteni sau slujitori.

În majoritatea documentelor rămase din secolul al XVII-lea nu se precizează ce anume slugi domneşti erau trimise să ajute pe stăpînii feudali la strîngerea rumânilor fugiţi. Doar în două documente din acea vreme se arată că această atribuţie putea fi îndeplinită de armaşi (care erau curteni) şi de dorobanţi (care erau slujitori). Este vorba de documentele date mînăstirii Strehaia la 20 aprilie 1636 şi în 1654 [208]. În primul, Matei Basarab porunceşte locuitorilor din Strehaia care şedeau risipiţi, să se întoarcă în sat, ameninţîndu-i că, dacă nu vin de bună voie, va trimite nişte armaşi să-i strîngă ; cel de al doilea este o poruncă trimisă de Constantin Şerban lui Paul căpitan de dorobanţi din Strehaia să strîngă rumânii mînăstirii cu acelaşi nume şi să-i ducă de unde fugiseră.

În afară de nenumăratele documente rămase din secolul al XVII-lea şi din primele decenii ale celui următor, din care rezultă că în Ţara Românească strîngerea rumânilor fugiţi se făcea de obicei cu ajutorul reprezentanţilor domniei, sînt şi cazuri — mult mai rare — în care aducerea „la urmă" a ţăranilor

[208] Arh. St. Buc., m-rea Strehaia, XIV/4 şi 6.

aserviţi se făcea cu mijloacele proprii ale stăpînilor feudali. În astfel de situaţii, aceştia din urmă obţineau de la domnie o „carte" specială, prin care erau împuterniciţi să-şi caute şi să-şi strîngă vecinii fugiţi [209]. În aceste „cărţi" nu se vorbeşte de intervenţia vreunui reprezentant al domniei ; e de presupus însă că această intervenţie avea loc dacă stăpînul respectiv o solicita.

În Moldova nu am întîlnit decît puţine documente cuprinzînd porunci cu care domnul trimite reprezentanţi ai săi să ajute pe stăpînul feudal să-şi caute rumânii fugiţi [210]. În schimb, din nenumărate alte documente moldovene din secolul al XVII-lea şi din primele decenii ale celui următor rezultă că strîngerea rumânilor fugiţi se făceau de obicei cu mijloacele proprii ale stăpînilor feudali. Aceştia obţineau o „carte" de la domnie, pe baza căreia ei sau oamenii lor deveneau „tari şi puternici" să-şi caute vecinii şi să-i aducă înapoi pe moşie, „de grumazi" sau „ cu ştreangul de gît" [211].

În aceste porunci nu se vorbeşte nimic cu privire la o eventuală intervenţie a unor reprezentanţi ai domniei, deşi această intervenţie se va fi produs, fără îndoială, în cazul în care vecinii refuzau să se înapoieze în satele de unde fugiseră.

Intervenţia reprezentanţilor puterii centrale din ţinuturi se făcea în mod sigur şi în cazul în care vătămanii stăpînilor feudali erau împiedicaţi să strîngă rumânii fugiţi de cei la care aceştia se adăpostiseră. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, aceste

[209] Vezi doc. din : 21 mai 1614, dat m-rii Mislea (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, vol. II, p. 279) ; 6 iulie 1635, dat lui Pătru cupeţ „cu ai săi oameni" (Arh. St. Buc., ms. 719, f. 255—256) etc.

[210] Vezi, de pildă, poruncile din : 11 decembrie 1623, 10 iunie 1633 ⟨1659—1660⟩, 27 mai 1669, 18 martie 1705 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 251 ; Acad. R. S. România, VII/7 ; Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIX/4 şi 5 şi XXXI 16).

[211] Din numeroasele doc. de acest fel, vezi pe cele din : 15 iulie 1601, dat m-rii Sf. Nicolae (*Doc. priv. ist. Rom*, A, veac XVII, vol. I, p. 16) ; 15 iunie 1608, dat m-rii Probota (*ibidem*, vol. II, p. 158—159) ; 15 septembrie 1616, dat m-rii Sf. Sava (*ibidem*, vol. IV, p. 41) ; 5 mai 1631, dat lui Toderaşcu fost cămăraş (Acad. R. S. România, IV/156) ; 24 noiembrie 1701, dat m-rii Soveja (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV/30) etc.

conflicte se rezolvau prin intermediul marilor vătafi de ţinut — comandanţii curtenilor din ţinutul respectiv — sau al pîrcălabilor. De pildă, la 25 martie 1612, Ştefan Tomşa porunceşte marilor vătafi din ţinutul Suceava să ajute mînăstirea Voroneţ să-şi strîngă vecinii fugiţi în acel ţinut. Ajutorul lor devenise necesar deoarece călugării, care aveau „cărţi" domneşti pentru strîngerea rumânilor cu mijloace proprii, fuseseră împiedicaţi s-o facă de ureadnicii şi vătămanii din satele unde aceştia fugiseră. Marii vătafi primesc ordin de la domnie să dea vecinii „cu ştreangul de gît" (folosirea forţei aparatului de stat, reprezentat de curteni şi vătafii lor, este aici evidentă) şi să pedepsească pe ureadnicii şi vătămanii care-i opreau [212].

După reformele administrative înfăptuite de Constantin Mavrocordat, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, strîngerea ţăranilor clăcaşi fugiţi a devenit una din sarcinile de seamă ale ispravnicilor de judeţe şi ţinuturi [213], care îndeplineau, începînd de la mijlocul secolului al XVIII-lea, atribuţiile avute de marii vătafi şi de căpitanii de ţinuturi în secolele XVI—XVII.

În secolul al XVII-lea, în Moldova, intervenţia reprezentanţilor domniei era solicitată adeseori şi în rezolvarea conflictelor ivite între stăpînii feudali şi vecinii lor în legătură cu termenul de urmărire a rumânilor fugiţi, care varia, în această ţară, după împrejurări, între 5 şi 11 ani.

Fără îndoială că asemenea conflicte vor fi fost destul de numeroase, avînd în vedere faptul că anii de prescripţie se schimbau adeseori, iar numărul rumânilor fugiţi era foarte mare. Ne putem imagina, de pildă, cîte asemenea conflicte şi cîte intervenţii ale reprezentanţilor autorităţii centrale vor fi avut loc pentru a se realiza măsura luată de Ştefan Tomşa, în 1622, cînd dom-

[212] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 72.

[213] Vezi, de pildă, doc. din 14 mai 1754, în care mai mulţi locuitori din Rădăcineşti arată că fugiseră „care încotro au putut" de răul banilor domneşti şi că, după porunca domnească, ispravnicii judeţelor i-au căutat şi găsit cu ajutorul slujitorilor şi martalogilor, care i-au apucat „cu mare tărie" (Acad. R. S. România, ms. 5728, f. 81—81 v.).

nul arată că „am lăsat pe toți oamenii să-și ia vecinii care au fugit din zilele lui Constantin voievod, iar pe cei care au fugit mai de mult să-i lase foarte în pace, să fie unde sînt“ [214].

În condiții asemănătoare se făcea și strîngerea robilor țigani, a căror formă de luptă obișnuită împotriva exploatării era fuga. În secolele XV—XVI, cînd se vor fi produs numeroase asemenea cazuri de fugă a robilor, documentele nu amintesc de intervenția reprezentanților puterii centrale în strîngerea țiganilor fugiți. În schimb, unele documente din secolele XVI—XVII — atît din Moldova [215], cît și din Țara Românească [216] — arată că această acțiune era îndeplinită de către oamenii stăpînilor feudali care, ca și în cazul rumânilor, cereau o „carte“ de la domnie, prin care erau împuterniciți să-și caute țiganii fugiți și să-i aducă îndărăt de oriunde i-ar fi găsit. Se înțelege că, și în aceste cazuri, reprezentanții autorității centrale vor fi intervenit dacă erau solicitați.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea și în cursul secolului al XVII-lea, însă, documentele amintesc adeseori de intervenția reprezentanților domniei în strîngerea țiganilor fugiți. În documentele din Țara Românească, ca și în cazul poruncilor referitoare la strîngerea rumânilor, nu se precizează de obicei nu-

[214] Acad. R. S. România, LXI/171.

[215] Vezi îndeosebi doc. din 19 aprilie ‹1568—1571›, eliberat egumenului m-rii Putna „și celui pe care îl va trimite el“, prin care se dă acestuia „voie și tărie“ să caute și să aducă înapoi țiganii fugiți de la m-re (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 176—177). Vezi și doc. din 3 aprilie 1578 dat m-rii Moldovița (*ibidem*, vol. III, p. 94); 20 aprilie ‹1592—1595›, dat m-rii Neamț (*ibidem*, vol. IV, p. 52) etc.

[216] Vezi doc. din 5 iulie ‹1560—1567›, dat m-rii Dobrușa, în care se arată că strîngerea țiganilor fugiți se făcea de „slugile călugărilor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. III, p. 128).

mele slugii domnești trimise să-i strîngă pe cei fugiți [217]; doar uneori se arată că aceste slugi puteau fi armași [218].

Ca și în cazul rumânilor fugari, însoțirea oamenilor stăpînului feudal de către un reprezentant al puterii centrale era necesară și pentru a înfrînge rezistența celor care se opuneau la restituirea țiganilor fugiți. Într-un document din 6 februarie 1622, de pildă, se spune despre călugării mînăstirii Mislea că, vrînd să-și ia o țigancă fugită la un boier, au fost bătuți de țiganii acestuia, ceea ce determină pe domn să trimită o slugă a sa cu călugării ca să ia țiganca, urmînd să încaseze și gloabă de la țigani pentru bătaie și treapăd pentru drumul său [219].

În Moldova, în numeroase documente din secolul al XVII-lea și de la începutul celui următor, se arată că strîngerea țiganilor, ca și a rumânilor, se făcea de regulă cu mijloacele proprii ale stăpînilor de robi, pe baza unei „cărți" domnești [220]. Această „carte" le dădea dreptul să solicite, la caz de nevoie, sprijinul reprezentanților puterii centrale [221].

În unele „cărți" pentru strîngerea fugarilor se spune că stăpînul, aflîndu-i, „să aibă a-i trage la un scaun ce va fi mai aproape, iar acel scaun să-i facă lege dreaptă, să-i ia cu toate bucatele lor și să-i dea întru mîna slugii noastre". Dacă fugarii nu vroiau să meargă „la urmă", „să-i prindză acel scaun ce să

[217] Vezi doc. din: 20 ianuarie 1620, dat boierilor Ștefan și Radu (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 467); 8 ianuarie 1621, dat m-rii Mislea (*ibidem*, vol. IV, p. 2); 7 octombrie 1632, dat m-rii Cozia (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 422 v.) etc.

[218] Vezi doc. din: 27 august ⟨1585—1586, 1589—1590⟩, dat lui Gheorghe fost al doilea sluger (Acad. R. S. România, Foto, III/22); 18 aprilie ⟨1610⟩, dat episcopiei de Buzău (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 451) etc.

[219] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac, XVII, vol. IV, p. 91.

[220] Dintre aceste numeroase cărți domnești, amintim pe cele din: 4 mai 1627, dată m-rii Sucevița (Acad. R. S. România, LXXXIV/198); 4 aprilie 1635, dată m-rii Voroneț (ibidem, LXXXIV/160); 15 martie 1643, dată lui Savin Prăjescu fost vornic (ibidem, CCCXLI/27) etc.

[221] Vezi în acest sens porunca domnului Moldovei din 1607—1608, dată lui Topa fost clucer să-și strîngă țiganii fugiți și să-i lege; domnul ordonă tîrgoveților și la „alți oameni ai noștri să aibă a sări și a-i lega și a-i da în mîinile slugii noastre" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 138).

va prileji, să-i lege, să-i dea întru mîna slugii noastre şi la domnia mea să-i aducă" [222].

La strîngerea ţiganilor erau obligaţi să ajute şi locuitorii satelor, după cum rezultă dintr-un document din 5 septembrie 1633, dat de domn unui aprod şi unui vătaf de ţigani, trimişi să caute nişte ţigani fugiţi ai mînăstirii Suceviţa, în care se porunceşte satelor prin care aceştia vor trece „să aibă a-i petrece din sat în sat ca nu cumva să scape" [223].

Ajutorul pe care aparatul de stat îl dădea stăpînilor feudali la înfrîngerea rezistenţei ţărănimii în faţa exploatării constituie dovada cea mai elocventă că acest aparat era pus în slujba intereselor clasei dominante, că era „instrumentul cu ajutorul căruia nobilimea a ţinut în jug pe ţăranii iobagi" [224], folosind la nevoie forţa împotriva celor exploataţi.

Înainte de a încheia acest paragraf, se cuvine să mai amintim şi de faptul că, uneori, cînd lupta ţăranilor exploataţi îmbrăca forma răscoalei, aparatul de stat devenea neputincios faţă de asemenea manifestări, făcîndu-se apel, în astfel de situaţii, la sprijinul unor forţe din afara ţării. Aşa s-a întîmplat în cîteva rînduri în Moldova, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd o serie de răscoale (din 1606, 1615—1616 şi 1633) au fost înăbuşite cu sprijinul armatelor din Transilvania sau din Polonia [225]. Tot astfel s-a întîmplat şi cu răscoala din 1671—1672, condusă de Hîncu şi Durac, care a fost înăbuşită

[222] Doc. din 27 iulie 1639 (Acad. R. S. România, LXVIII/73). Mai tîrziu, cînd se dădeau cărţi de strîngere a ţiganilor, se spunea că cel care îi aduna trebuia *„să aibă ajutor de la dumnealor ispravnicii judeţului şi de la căpitani şi potecaşi şi alţi slujbaşi"* (V. A. Urechia, *op. cit.*, X A, p. 229) şi se dădea ordin acestora să ajute pe stăpînii feudali să-şi strîngă robii fugiţi (vezi doc. din 3 iunie 1764. Acad. R. S. România, CXXVIII/116).

[223] Acad. R. S. România, LXXXIV/202.

[224] K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. II-a, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 292.

[225] Vezi *Istoria României*, III, p. 142—144.

de o oștire turcească, ce a repus în scaun pe Gheorghe Duca și a ucis pe mulți dintre participanții la răscoală [226].

Se întîmpla uneori ca — datorită lipsei de grijă cu care îi trata domnia — slujitorii să se răscoale ei înșiși împotriva puterii centrale și a marii boierimi, așa cum au făcut în cîteva rînduri în secolul al XVII-lea [227].

III. Atribuții cu caracter fiscal

O atribuție de seamă a aparatului de stat feudal, de o importanță deosebită pentru puterea centrală, era aceea de a sili pe locuitori să presteze obligațiile față de domnie.

Pentru a constrînge pe locuitori să îndeplinească aceste obligații erau folosite aceleași metode ca cele prin care masele de producători erau silite la îndeplinirea sarcinilor față de stăpînii de pămînt: se utiliza forța cea mai brutală. În această privință documentele sînt cît se poate de concludente: ele arată că pentru „scornirea" satelor la muncă pentru domnie se foloseau bătaia și alte mijloace violente.

Și în îndeplinirea acestor obligații față de domnie — ca și în aceea a obligațiilor față de stăpînii feudali — au fost utilizate categorii diferite de slugi, curteni, slujitori, apoi și mercenari, după cum cereau nevoile și interesele domniei. Se înțelege că aceștia erau mai puțin numeroși cînd obligațiile locuitorilor față de domnie erau mai mici și că numărul lor a trebuit să se mărească pe măsura creșterii acestor obligații și a opoziției locuitorilor la achitarea lor. Ne putem imagina, de pildă, ce număr mare de slujitori sau curteni i-au trebuit lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, pentru a scoate la lucru locuitorii a

[226] Vezi N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671 și 1672* („Studii și cerc. științifice", Iași, Istorie, XIII, 1962, f. 2, p. 209—235) și J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XI, p 367.

[227] Despre marea răscoală din 1655 vezi A. Demeny L. Demeny și N. Stoicescu, *Răscoala populară sau răscoala slujitorilor*, în curs de apariție la Editura științifică.

trei ţinuturi ca să iezească apa pentru morile domneşti de la Şendreni, operaţie de care este vorba într-un document din jurul anului 1660 [228] sau, înainte de 1533, lui Pîrvu vornicul, pentru ca — din porunca domnului — să scoată un „judeţ" să facă un iaz pe rîul Doamnei [229].

Printre obligaţiile de muncă ale locuitorilor Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de domnie se numărau, după cum se ştie, acelea de a cosi fîn pentru caii domneşti şi de a-l transporta la curte, de a pescui pentru nevoile curţii domneşti, de a repara morile şi iazurile aflate în proprietate domnească, de a scoate sarea din ocne etc. În afară de aceste obligaţii faţă de domnul ţării, mai existau şi altele, faţă de statul feudal: de a repara cetăţile, de a face pază la hotare etc. [230].

Unele din aceste obligaţii apar încă în primele documente interne ale Ţării Româneşti şi Moldovei, în scutirile de dări şi prestaţii acordate unor stăpîni feudali, dar nu se precizează cine anume silea pe locuitori să îndeplinească aceste obligaţii în satele care nu erau scutite. În unele documente moldovene din secolul al XV-lea se arăta că cei care scoteau la muncă la cetate, la curţile şi la morile domneşti erau pererubţii [231], care — în acea vreme — făceau parte din categoria generală a curtenilor.

Avînd în vedere importanţa slugilor şi curtenilor în organizarea statului feudal din această vreme, cînd aceştia constituiau principalul instrument al puterii centrale, ca şi faptul că ei îndeplineau funcţii nediferenţiate în administraţia statului, fără îndoială că slugile şi curtenii erau cei care îi sileau pe ţărani să-şi îndeplinească obligaţiile în muncă faţă de domnie, fapt confirmat, de altfel, şi de documentele din secolul al XVI-lea. Din aceste documente rezultă că, pentru constrîngerea locuitorilor la îndeplinirea obligaţiilor în muncă faţă de dom-

[228] Arh. St. Buc., m-rea Cetăţuia, VII/11.

[229] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. II, p. 126—127.

[230] Vezi *Istoria României*, II, p. 320—321.

[231] Vezi doc. din 30 august 1479 şi 23 august 1481 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XV, p. 14 şi 31). Cf. şi I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 232, unde se arată că pererubţii erau curtenii care mînau pe ţărani la îndeplinirea robotelor datorate domniei.

nie, erau utilizaţi marii vătafi de judeţ, comandanţii curtenilor din judeţe, pe teritoriul cărora ei îndeplineau largi atribuţii administrative, fiscale şi judecătoreşti. În numeroase scutiri de slujbe şi de dări acordate de domnul Ţării Româneşti unor sate ale marilor feudali (îndeosebi în prima jumătate a secolului al XVI-lea) se arată că în aceste sate nu aveau acces nici vătafii mari şi mici, „nici nimeni din slugile domniei mele care vor trage la muncile domniei mele“ [232].

Prezenţa vătafilor mari şi mici — comandanţii curtenilor — în aceste documente de scutiri de dări şi munci faţă de domnie dovedeşte că ei şi subalternii lor îndeplineau diverse atribuţii în legătură cu executarea acestor munci şi cu încasarea dărilor, atribuţii a căror exercitare era suspendată pe teritoriul ce se bucura de scutire, dar care erau îndeplinite în satele care nu beneficiau de imunitate. De pildă, la 21 mai ⟨1575—1577⟩, Alexandru Mircea, domnul Ţării Româneşti, porunceşte lui Ion mare vătaf „să sari să tragi tot poporul tău ca să tai un plai care se numeşte Arsuri... şi să închizi nişte cărări şi treceri precum au fost închise şi mai înainte vreme“ [233]. Fără îndoială că marele vătaf „trăgea“ (silea la muncă) pe locuitorii din judeţul său cu ajutorul curtenilor aflaţi în subordine.

În secolul al XVII-lea, documentele ne arată că atribuţia de a constrînge pe ţărani să-şi îndeplinească unele obligaţii în muncă faţă de domnie era realizată de o serie de dregători mărunţi, care făceau parte din categoria generală a curtenilor. Dintre aceştia, sînt cel mai adesea amintiţi: comişii, stolnicii

[232] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. III, p. 23—24; vezi şi *ibidem*, vol. II, p. 63, 82, 101 passim. Vezi doc. moldovene asemănătoare din: 13 ianuarie 1597, 25 august 1606 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 155 şi *Moldavia v epohu feodalizma*, I, p. 217).

[233] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI. vol. IV, p. 175. Vezi şi doc. moldovenesc din 15 ianuarie 1614, în care se spune că marii vătagi de Suceava „turburau“ satul Vîlceşti al m-rii Galata „pentru muncă şi podvoadă“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. III, p. 155—156). În alte documente moldovene, cei care mînă satele la muncă pentru domnie sînt numiţi rabotnici (vezi doc. din: 26 iulie 1606, 28 ianuarie 1608, 22 noiembrie 1621, 19 august 1622 etc. (*ibidem*, vol. II, p. 145, vol. V, p. 77 şi 158 şi Acad. R. S. România, DCXXIII/8).

şi armaşii, precum şi aprozii, care nu erau însă curteni, dar care aveau o situaţie asemănătoare acestora.

După cum se ştie, în afară de obligaţiile în muncă, locuitorii ţării erau siliţi să dea domniei o mulţime de dări în natură şi în bani, pentru strîngerea cărora era necesar un număr foarte mare de slujbaşi, în stare să constrîngă pe locuitori să-şi achite aceste obligaţii, devenite, cu începere din secolul al XVI-lea, tot mai greu de suportat [234]. Aceşti slujbaşi erau denumiţi după darea pe care o strîngeau : dijmari, vinăriceri, birari, ilişari, gäletari etc. Ei apar în documente încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor. Din unele documente muntene din a doua jumătate a secolului al XV-lea, rezultă că cei care strîngeau aceste dări erau consideraţi curteni [235]. Aceşti curteni, trimişi în ţară de la „curte", îndeplineau, după nevoi, funcţia de găletari, dijmari etc. Cum dările nu se strîngeau toate în acelaşi timp, se înţelege că o slugă domnească putea fi găletar la vremea secerişului, fînar la cositul fînului sau vinăricer cînd se făcea vinul, purtînd la timpul respectiv numele dării pe care o percepea.

În secolele XVI—XVII, datorită înmulţirii dărilor cuvenite domniei, numărul slujbaşilor însărcinaţi cu strîngerea lor a crescut mereu. În această vreme, strîngerea dărilor devine una din atribuţiile cele mai importante ale statului feudal şi principala grijă a domniei. În desfăşurarea acestei activităţi erau folosiţi numeroşi oameni, începînd cu marii dregători — cărora li se conceda strîngerea dărilor — şi terminînd cu slugile mărunte ale domniei şi ale marilor boieri. Nici în această vreme, însă, nu exista o specializare strictă a slujbaşilor domniei în perceperea unor anumite dări.

În perioada menţionată majoritatea celor însărcinaţi cu strîngerea dărilor nu făceau parte dintre curteni sau slujitori, ci

[234] Vezi *Istoria României*, II, p. 874—879.

[235] Vezi doc. din 31 iulie 1487, în care două slugi domneşti trimise de la curte să strîngă dijma din grîu sînt numite găletari (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XIV—XV, p. 187).

erau diverşi oameni cu situaţie materială bună, printre care se găseau şi mari dregători, cărora li se încredinţa (uneori conceda) strîngerea unor venituri domneşti dintr-un ţinut sau judeţ. Cum prin strîngerea acestor dări, ei făceau „slujbă" statului feudal, erau şi ei numiţi uneori slujitori, în sensul cel mai larg al cuvîntului. În documente însă ei sînt menţionaţi întotdeauna ca o categorie deosebită de aceea a curtenilor şi slujitorilor.

Trebuie să arătăm, însă, că, chiar în perioada în care cei mai mulţi strîngători ai dărilor nu făceau parte dintre curteni şi slujitori, cînd sarcina de strîngere a dărilor era încredinţată sau concedată unor mari dregători [236] sau unor oameni ce purtau temporar numele dării pe care o strîngeau, găsim printre aceştia şi unele categorii de curteni, slujitori sau chiar mercenari, care îndeplineau anumite rosturi fiscale. Astfel, deşi strîngerea dărilor în bani intra în atribuţiile birarilor (care în Moldova purtau adeseori şi numele monedei în care încasau darea: ortaşi, zlotaşi, tăleraşi etc.), din unele documente rezultă că vistiernicei aveau şi ei asemenea sarcini, fără să putem preciza în care cazuri strîngerea birului o făceau birarii şi în care vistiernicei.

Aşa cum pentru unele munci prestate în folosul domniei existau în secolul al XVII-lea anumiţi dregători mărunţi specializaţi în constrîngerea locuitorilor în îndeplinirea lor, tot astfel existau o serie de dări cuvenite domniei — care erau socotite veniturile sale nu ale ţării — şi a căror percepere cădea exclusiv în sarcina unor slujbaşi ai puterii centrale, care se aflau sub ascultarea marelui dregător al cărui nume îl purtau. Dintre aceştia, amintim în primul rînd pe cluceri, stolnici şi slugeri, care aveau atribuţia de a aproviziona curtea domnească cu produse strînse de la locuitori.

Nu rezultă prea clar din documente în ce măsură conducătorii administraţiei locale — care erau în acelaşi timp comandanţii curtenilor şi slujitorilor — se ocupau de încasarea dări-

[236] Vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători*, cap. VI, despre veniturile marilor dregători.

lor (nu ne referim la cei cărora li se conceda această strîngere), şi în ce relaţii se găseau aceştia cu diverşii agenţi fiscali trimişi de la centru.

În vremea domniei lui Matei Basarab, de pildă, cînd Ţara Românească cunoaşte o epocă de fiscalitate excesivă, au fost folosiţi la strîngerea diverselor dări (care nu se specifică în documente) şi slujitorii, de îndată ce, în unele scutiri date în această vreme, se spune că este interzis amestecul birarilor, călăraşilor şi dorobanţilor [237] sau se porunceşte căpitanilor de dorobanţi să nu se amestece într-un sat scutit [238].

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, căpitanii de slujitori „de prin tîrguri“ ajutau în mod sigur pe cei cărora li se conceda strîngerea dărilor din ţară la încasarea lor, silind pe locuitori să le plătească [239].

În Moldova, comandanţii locali de curteni aveau un rol mai important în strîngerea dărilor, după cum rezultă din numeroasele scutiri de la şfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, în care, în satele scutite era interzis în primul rînd amestecul pîrcălabilor, staroştilor şi marilor vătafi de ţinut [240].

În secolul al XVII-lea, erau anumite dări care „veneau la mîna“ conducătorilor administraţiei locale pentru a fi „aruncate“ asupra ţinutului respectiv [241]. De aceea, Dimitrie Cante-

[237] Vezi doc. din 14 noiembrie 1633 (Arh. St. Buc., m-rea Sărindar, IV/3).

[238] Vezi poruncile adresate slujitorilor domneşti şi căpitanului de dorobanţi de la Severin la 28 martie 1633 şi 28 martie 1640 (idem, m-rea Tismana, XCIII/26 şi ms. 330, f. 207).

[239] Vezi poruncile adresate acestora în *Anatefter*, ed. D. C. Giurescu, *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 386, 396 passim.

[240] Vezi doc. din: 13 ianuarie 1597 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 155); 25 august 1606 (*Moldavia v epohu feodalizma*, p. 217); 20 aprilie 1639 (T. Bălan, *Doc. bucovinene*, II, p. 110).

[241] Vezi porunca din 1 august 1687, adresată pîrcălabilor unui ţinut ca „verice slujbă v-ar veni la mîna voastră să aruncaţi pre acel ţinut“ să lase

mir afirmă că tatăl său, fiind numit căpitan de Codru, avea în sarcină „stringerea dărilor de la acele ţinuturi“ [242].

Prin aşezămîntul din 1741, Constantin Mavrocordat hotăra că „fără ştirea ispravnicului de ţinut nici un om gospod (domnesc) cu poruncă prin ţinut să nu umble, nici altul la nimică să nu să volnicească“ [243] ceea ce arată că, înainte de această dată, slugile domneşti umblau cu unele slujbe şi fără ştirea conducătorilor administraţiei locale.

În aceeaşi vreme, căpitanii de ţinut aveau în atribuţia lor împărţirea peceţilor în ţinuturile respective [244] şi repartizarea dărilor după indicaţiilor date de vistierie [245].

Toţi slujbaşii însărcinaţi cu strîngerea dărilor din ţară foloseau forţa pentru a constrînge pe locuitori să le achite. În numeroase documente din secolul al XVII-lea şi de la începutul secolului următor se vorbeşte de utilizarea forţei celei mai brutale la perceperea dărilor. Se înţelege că mijloacele de forţă utilizate de strîngătorii dărilor erau cu atît mai puternice cu cît dările erau mai mari şi mai greu de plătit şi opoziţia birnicilor mai mare.

Astfel, sînt cunoscute sfaturile date de mitropolitul Matei al Mirelor lui Alexandru Iliaş, domnul Ţării Româneşti, ca să interzică celor care strîng dările să mai „despoaie pe săraci ca ienicerii“ ; aceştia „pîrlesc şi ard pe săraci ca în flăcările fo-

în pace nişte oameni ai m-rii Fătăciuni (Arh. St. Iaşi, tr. 1765, op. 2014, dos. 99 f. 154). Vezi şi porunca din ⟨ianuarie—august⟩ 1621, adresată marilor vătafi şi dăbilarilor să nu tragă pentru alte sate vitele locuitorilor din satele episcopiei de Huşi (Arh. St. Buc., ms. 545, f. 37) şi doc. din 28 ianuarie 1608, în care se porunceşte pîrcălabilor de Neamţ să nu turbure pentru „angării“ două sate scutite (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 145).

[242] D. Cantemir, *Viaţa lui C. Vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 32.

[243] T. Codrescu, *Uricarul*, IV, p. 399.

[244] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 306, 308, 309 passim.

[245] *Ibidem*, p. 296.

cului", purtîndu-se cu o deosebită cruzime [246]. Într-un document muntean din 15 noiembrie 1641 se arată că un locuitor din Izvoare fusese băgat în fiare de mierari [247] ; un altul din 1653 relatează că o femeie din Iriseşti fusese purtată de birari legată din sat în sat [248], iar într-un document moldovean din 20 septembrie 1695 se porunceşte unui boier care luase slujba desetinei să nu mai bată la tălpi şi să înjure pe slugile altui boier [249].

Cînd cei însărcinaţi cu strîngerea dărilor şi oamenii lor nu reuşeau să le adune nici utilizînd asemenea mijloace, se făcea apel la forţa unor elemente represive mai puternice, cum erau aprozii, armaşii sau chiar lefegiii [250]. Aceştia erau cei care, în mod obişnuit, sileau prin forţă pe locuitorii rămaşi în urmă cu plata dărilor să-şi achite îndatoririle faţă de statul feudal.

Începînd din vremea domniei lui Matei Basarab, întîlnim în documentele Ţării Româneşti numeroşi armaşi de vistierie, care aveau ca sarcină să constrîngă pe locuitori să-şi plătească dările [251]. Avînd în vedere măsurile luate de acest domn pentru a asigura o exploatare fiscală cît mai completă a ţării, este foarte probabil ca el să fi înfiinţat ceata armaşilor de vistierie.

[246] *Tezaur de monumente*, I, p. 357. Într-un mod asemănător descrie cronica Ţării Româneşti şi autorul „Relaţiei istorice" şi strîngerea dărilor în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (*Istoriile*, p. 201 şi *Mag. istoric*, V, p. 41—42). Cît priveşte Moldova, cronica ţării ne informează că, în domnia a treia a lui Gheorghe Duca, domnul „strînsoare mare pentru bani făcea tuturor..., muncindu-i şi căznindu-i pe toţi în toate chipurile, pe unii cu închisori pedepsindu-i pe alţii cu munci şi bătăi cu buzduganul pînă la moarte ucigîndu-i" (*Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 18—19).

[247] G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 33.

[248] *Ibidem*, p. 62.

[249] *Ibidem*, VIII, p. 151. Intervenţia puterii centrale avea loc aici pentru a curma abuzurile făcute cu oamenii unui boier ; se înţelege că, în cazul ţăranilor, asemenea procedee al strîngătorilor de dări erau obişnuite, fără ca aceasta să atragă intervenţia domniei.

[250] Cf. şi D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, II, p. 90, unde distinge organele de percepere a dărilor de cele de constrîngere, formate din armaşi şi aprozi.

[251] Între 20 ianuarie 1639 (Arh. St. Buc., m-rea Sărindar, XIII/5) şi 24 octombrie 1693 (Acad. R. S. România, CDLV/2), am întîlnit în documente numeroşi armaşi de vistierie, care erau trimişi să strîngă dările restante. Vezi şi G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 214.

Alteori, documentele amintesc de aprozii trimişi în ţară să strîngă „rămăşiţa“ de dări de la diverşi contribuabili care nu şi le putuseră plăti la vreme. De pildă, la 13 ianuarie 1656, Constantin Şerban se adresează „vo⟨u⟩ă aproz⟨i⟩lor carei strîngiţ⟨i⟩ rămăşiţa de vinărici“ din Vîlcea [252], iar la 21 decembrie 1669, este amintit un alt aprod trimis să adune rămăşiţa de vinărici din Mehedinţi [253].

Cînd nici asemenea mijloace ca acelea utilizate de aprozi şi armaşi nu dădeau rezultate, domnul făcea apel la forţa armată. Aşa procedează Mihai Viteazul la 1596, cînd ţăranii din Dolj nu şi-au putut achita dările faţă de domnie: a trimis 300 de cazaci lefegii pentru a-i sili să le plătească [254].

Că la încasarea dărilor se folosea forţa armată rezultă şi dintr-un raport olandez din 9 noiembrie 1643, în care se arată că, datorită duşmăniei dintre domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, 1000 de ostaşi ai acestora „s-au ciocnit înarmaţi la adunarea birurilor“ [255], iar într-un alt document, din 8 martie 1648, domnul porunceşte locuitorilor rămaşi în restanţă din satele Lipia şi Moceşti să-şi dea birul „la lefegii, unde sînt rînduiţi de domnia mea“ [256].

Paza satelor să nu fugă de bir. În cadrul atribuţiilor legate de asigurarea încasării la timp a dărilor cuvenite domniei, o altă sarcină încredinţată curtenilor (roşilor) din Ţara Românească, în timpul domniei lui Matei Basarab, a fost aceea de a păzi pe locuitorii satelor din ţară să nu fugă din cauza dărilor tot mai mari şi mai greu de suportat faţă de domnie. Introdu-

[252] Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/14.
[253] Acad. R. S. România, CXXXIII/15 şi „Oltenia“, I, 1940, nr. 4, p. 50.
[254] A. Veress, *Documente*, V, p. 17. Vezi şi Hurmuzaki, S. II/2, p. 393, unde se relatează o situaţie asemănătoare din Moldova: la 1616, locuitorii refuzînd să plătească dările lui Alexandru Movilă, au fost trimişi mercenari ca să-i silească. Cu acest prilej, au fost ucişi 200 de lefegii.
[255] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 226.
[256] Acad. R. S. România, CXLIX/219. Vezi şi un doc. din sec. XVIII, în care se spune că s-au dat 10 zloţi „de s-au plătit de o catană ce venise pentru oierit“ (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XIV, p. 39).

cerea pazei judeţelor de bir de către roşii sau curteni este una din măsurile luate de Matei Basarab pentru a asigura o cît mai intensă exploatare fiscală a ţării [257].

Pentru a face faţă nevoilor tot mai stringente de bani, necesari pentru consolidarea tronului, Matei Basarab a luat, în primii săi ani de domnie, o serie de măsuri cu caracter fiscal, menite să asigure încasarea unor dări tot mai mari. După cum a stabilit D. Mioc în studiul citat, în anii 1634—1635 a avut loc un recensămînt, o „samă" a locuitorilor ţării, în cursul căreia s-a fixat un nou sistem de impunere — mult mai împovărător decît cel anterior — numit al talerului. Ca răspuns la această măsură, numărul fugarilor de bir a crescut. Din această cauză, în anul 1638, domnul a convocat un „sfat cu arhierei şi cu boierii mari şi mici şi cu toată ţara", în care, „văzînd hitlenia rumânilor şi a megieşilor, cum că de la o seamă de vreme se-au învăţat răi şi hitleni şi fugari", s-a hotărît că, dacă cei fugiţi de bir nu se vor întoarce în termen de trei luni (de la paşti — 25 martie — pînă la Sf. Petru — 29 iulie), să-şi piardă moşia şi libertatea [258].

Întrucît sistemul „trasului" averii stăpînului feudal sau al celor vecini cu el şi al plăţii birului fugarilor de către boierii care ţineau judeţele de bir nu dădea vistieriei certitudinea încasării dărilor la timp, provocînd totodată şi nemulţumirea marilor feudali, Matei Basarab — exponentul tipic al intereselor marii boierimi — a recurs la un alt sistem. El a obligat pe roşii şi dregătorii mărunţi din ţară să „tocmească" (să aşeze) birurile înăuntru judeţelor şi să păzească pe locuitori să nu fugă din cauza birului, silindu-i, de asemenea, să plătească ei dările celor fugiţi, scăpaţi de sub paza lor. Probabil tot în aceeaşi vreme au fost luate şi măsurile de întărire a pazei la hotarele ţării, pentru a împiedica fuga birnicilor în Transilvania sau peste Dunăre. În felul acesta, Matei Basarab urmărea să asigure încasarea dărilor cuvenite domniei şi să scutească pe marii boieri

[257] Ansamblul de măsuri cu caracter fiscal luate de Matei Basarab a fost studiat de Damaschin Mioc în articolul *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii", XII, 1959, nr. 2, p. 53—85).
[258] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXII/9.

de plata birului pentru ţăranii fugiţi, această obligaţie revenind acum curtenilor din judeţe.

Trebuie să remarcăm de la început că această obligaţie „nu lipsită de grave riscuri“ — cum observă C. C. Giurescu [259] — a fost încredinţată curtenilor şi nu slujitorilor, datorită, desigur, faptului că roşii — fiind proprietari — aveau posibilitatea de a plăti din averea lor birurile celor fugiţi. Slujitorii (în cele mai multe ceruri fără avere) nu şi-ar fi putut asuma obligaţia de a plăti dările fugarilor, neavînd posibilităţile materiale ale curtenilor. Este posibil, de asemenea, ca domnul să fi avut în vedere şi faptul că roşii — locuind în sate — puteau să păzească mai uşor pe consătenii lor decît slujitorii care, fiind grupaţi în mod obişnuit în anumite oraşe ale ţării sau în jurul lor, ar fi putut mai greu să facă paza celorlalte sate.

Paza pentru ca locuitorii să nu fugă de bir era asigurată pentru fiecare sat de către roşii aflători în acea localitate, iar acolo unde nu existau roşii, supravegherea se făcea de către roşii şi dregătorii mărunţi din satele vecine.

În cazul în care roşii nu puteau asigura o pază suficientă, iar birnicii de sub supravegherea lor reuşeau să fugă — şi aceasta se întîmpla adeseori — roşii erau obligaţi să plătească ei dările în locul fugarilor. Această măsură s-a luat pentru a-i sili pe roşii să depună toată rîvna în paza birnicilor şi pentru a asigura vistieriei posibilitatea de a încasa la timp şi dările celor fugiţi. Numeroase documente din timpul domniei lui Matei Basarab vorbesc de asemenea cazuri de plată a birurilor celor fugiţi, făcută acum de paznicii fugarilor, nu ca înainte de boierii care „ţineau“ judeţele de bir [260].

De obicei, roşii paznici aveau grijă să nu rămînă în pagubă. De cele mai multe ori, ei vindeau unui boier ocinele celor fugiţi, pentru care plătiseră ei birul, avînd pentru aceasta asentimentul domnului. În alte cazuri, roşii care plăteau birul

[259] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, p. 692.

[260] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXI/16, ms. 137, f. 231, Acad. R. S. România, LXXV/200.

fugarilor deveneau ei înşişi stăpînii ocinelor acestora, căpătînd, astfel, prilejul de a-şi mări proprietăţile.

Moşiile celor fugiţi nu puteau fi vîndute decît după ce roşii încercau să-i readucă „la urmă" pe fugari ca să-şi plătească dările. De aceea, în toate cazurile de vînzare a ocinelor celor fugiţi de bir se arată că aceasta se făcuse după ce roşii plătiseră dările fugarilor un an sau chiar mai mult, în care timp nu avuseseră posibilitatea să-i găsească şi să-i aducă în satul de unde fugiseră. În numeroase documente îi aflăm pe roşii căutînd pe birnicii fugiţi de sub paza lor şi silindu-i, în cazul cînd îi găseau, să-şi plătească dările sau să-şi vîndă moşia[261].

Dacă în cazul megiaşilor fugiţi de bir, roşii paznici de judeţe aveau posibilitatea de a se despăgubi, vînzîndu-le averea ei înşişi sau silindu-i să şi-o vîndă şi să le plătească sumele achitate pentru dările lor, pentru birul rumânilor fugiţi de sub paza lor, pe care îi plăteau tot ei, roşii nu aveau de unde scoate banii daţi pentru aceştia. În aceste cazuri, ca să nu rămînă în pagubă, roşii încercau să procedeze după sistemul vechi, „trăgînd" bucatele stăpînului pentru dările rumânilor fugiţi[262].

Întrucît roşii sileau uneori la plata dărilor şi pe oamenii scutiţi sau cereau unor fugari, reveniţi în sat, plata „năpăştilor", domnia era adesea obligată să intervină pentru curmarea acestor abuzuri[263].

Sistemul de pază al locuitorilor birnici de către roşii din Ţara Românească nu s-a dovedit în stare să împiedice fuga din cauza birului a ţăranilor liberi sau aserviţi[264].

[261] Acad. R. S. România, CCXCIX/128 şi Arh. St. Buc., ms. 137, f. 231. Amintim că în unele împrejurări, tot în timpul domniei lui Matei Basarab, îi găsim pe curteni şi slujitori utilizaţi şi la strîngerea locuitorilor fugiţi din cauza birului. De pildă, într-un doc. din 1654 se spune că Diicu Buicescu — pe atunci mare spătar — trimisese dorobanţi să strîngă oamenii fugiţi de bir din Craioviţa — Dolj, pe care i-a silit apoi să-i vîndă ocina (Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70 v), iar la 14 ianuarie 1653, nişte judeoi din Părdeşti, fugiţi de bir, arată că se trimiseseră oameni domneşti după ei, „dă ne-a aflat în ţară" (N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 183—184).

[262] Arh. St. Buc., ep. Argeş, II/32 şi 33.

[263] Ibidem, LXIX bis/12 şi II/39.

[264] Vezi „Studii", XII, 1959, nr. 2, p. 75.

Se înţelege că roşii — oricît de mare ar fi fost numărul lor într-un judeţ — nu reuşeau să împiedice să fugă pe locuitorii care nu mai puteau suporta greutatea dărilor faţă de domnie. La această lipsă de eficacitate a sistemului de pază se mai adăugau şi nemulţumirile roşilor — paznici de bir — care erau obligaţi să plătească ei birurile celor fugiţi de sub paza lor şi care — aşa cum am arătat — nu în toate cazurile aveau din ce se despăgubi.

Toate acestea au determinat pe Matei Basarab — care introdusese această reformă fiscală — să facă unele concesii la sfîrşitul domniei sale, desfiinţînd, în anul 1653, năpăştile[265]. Probabil că, o dată cu desfiinţarea năpăştilor, Matei Basarab a renunţat şi la slujba de paznici ai judeţelor la care obligase pe roşii. În orice caz, documentele de după domnia lui Matei Basarab nu mai amintesc de o astfel de atribuţie îndeplinită de roşii din judeţe. Domnii următori păstrează doar regula introdusă de acesta ca cei care fugeau de bir să-şi piardă ocina[266].

Menţionăm că, în Moldova, nu am întîlnit dovezi documentare cu privire la o atribuţie asemănătoare îndeplinită de curteni. În atribuţiile comandanţilor de curteni şi slujitori intrau însă în mod normal şi împiedicarea — în măsura posibilităţilor — a fugii ţăranilor din pricina birului şi ajutarea stăpînilor feudali pentru a prinde pe sătenii fugiţi de bir. Astfel, într-un

[265] Într-un doc. din 2 februarie 1654, citat şi mai sus, domnul cere roşilor să lase în pace satele Iaşi şi Prăvăleni, spunîndu-le „crez că bine ştiţi voi că domnia mea am iertat toate năpăştile" (Arh. St. Buc., ep. Argeş, II/39). Cf. şi D. Mioc, *op. cit.*, p. 82.

În *Istoria Ţării Româneşti*, p. 119, se afirmă însă că năpăştile au fost desfiinţate la începutul domniei lui Constantin Şerban, fapt ce concordă şi cu spusele domnului însuşi, într-un doc. din 21 aprilie 1655, că „năpăştil⟨e⟩ di pri atuncea, din zilil⟨e⟩ lui Matii vod⟨ă⟩, toate le-am călcat domnia mea şi le-am pus jos" (Arh. St. Buc., ep. Argeş, IX/7).

[266] Într-o poruncă din 19 septembrie 1682, se spune categoric *„pentru că cine fuge de haraciul împăratului, aceluia i se vîndu şi moşii şi bucate şi tot, pentru haraci"* (Arh. St. Buc., m-rea Hurez, XLIV/1).

Paza satelor să nu fugă de bir mai este amintită apoi în vremea stăpînirii austriece în Oltenia, cînd ispravnicii de judeţe erau datori să împiedice fuga locuitorilor (*Doc. priv. rel. agrare*, p. 306—307 ; doc. din 4 martie 1723).

document de la începutul secolului al XVII-lea, se spune că atunci cînd „mişeii“ din Moldova au fugit din cauza birului, domnul a trimis armaşi după ei să-i oprească; neputînd însă să-i ajungă, aceştia au scăpat în Transilvania [267]; la 6 mai 1620, domnul dă poruncă pîrcălabului de Neamţ să caute doi vecini fugiţi de cislă din satul Verceşti să-i dea lui Ionaşco Jora să-i ducă înapoi [268], iar la 1741—1742, domnul Moldovei laudă pe marele căpitan de Codru pentru că oprise la Fălciu pe locuitorii satelor Băhnari şi Bălţaţi din Vaslui, care fugiseră din cauza birului [269].

IV. Îndeplinirea obligaţiilor faţă de Poarta Otomană

Pe lîngă obligaţiile de ordin militar de care am vorbit, o altă atribuţie ce revenea slujitorilor în cadrul obligaţiilor Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de Poartă era şi aceea de a duce turcilor şi tătarilor banii, zahereaua şi animalele pe care acestea erau silite să le furnizeze, precum şi diversele plocoane trimise de domn sultanului şi acoliţilor săi [270]. Prezenţa slujitorilor în astfel de împrejurări era necesară pentru a păzi pungile cu bani şi bunurile materiale trimise turcilor pe drumurile atît de nesigure din ţară şi de dincolo de hotarele ei [271]. La transportul şi escortarea banilor haraciului la Poartă erau folosiţi atît slujitorii, cît şi lefegiii, sau chiar aprozii.

[267] N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, I, p. 10.

[268] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 471. Vezi şi doc. din 25 martie 1612 (*ibidem*, vol. III, p. 71—72).

[269] N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 293—294.

[270] Despre aceste obligaţii vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, II, 1957, p. 7—45 şi idem, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII*, în „Studii“, XI, 1958, nr. 2, p. 59—71. Vezi şi *Istoria României*, II, p. 776—785 şi III, p. 13—23.

[271] Cf. în acest sens doc. turcesc din 24 decembrie 1712, în care Constantin Brîncoveanu arată că seimenii şi călăraşii erau trimişi la Poartă cu boierii ca să păzească darurile (copie Inst. de istorie din Buc.).

Obiceiul de a trimite haraciul cu slujitori în secolul al XVII-lea era atît de răspîndit încît aceasta l-a făcut, desigur, pe cronicarul Grigore Ureche să afirme că — la începutul secolului al XVI-lea — Bogdan cel Orb a trimis pe logofătul Tăutu „cu slujitori, pedestrime, dărăbani, de au dus birul, zece povară de bani“ [272].

Prima menţiune documentară cunoscută asupra îndeplinirii acestei atribuţii de către slujitori este din 2 noiembrie 1636, cînd fusese trimis — împreună cu boierii care duseseră haraciul la Poartă — şi Ion iuzbaşa de dorobanţi [273] — desigur cu dorobanţii din steagul ce conducea.

După informaţiile date de A. M. del Chiaro, în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, slujitorii erau obligaţi să însoţească haraciul ţării numai pînă la hotar, unde îl predau trimişilor Porţii contra unei chitanţe. Întrucît, dincolo de Dunăre, turcii purtători ai haraciului erau atacaţi şi jefuiţi de oamenii puşi de domn [274], este probabil că otomanii au obligat pe urmaşul lui Şerban Cantacuzino să predea haraciul la vistieria împărătească.

Cronica logofătului Radu Greceanu şi Condica vistieriei lui Constantin Brîncoveanu înregistrează numeroase cazuri de trimiteri ale haraciului cu grupuri de slujitori sau lefegii ; astfel, la 1703, haraciul e dus de un căpitan cu 10 seimeni, un vătaf şi doi călăraşi [275] ; la 15 iunie 1708 de un vătaf de călăraşi, iar în anul următor de un vătaf de aprozi [276]. Tot vătafi de călăraşi sînt şi cei care, în anul 1698, duc banii reprezentînd „birul cailor“, sau banii lui Mehmet Celebi, la 1697 şi 1701, banii pentru capuchehăi, la 1699 [277]. Şi în secolul al XVIII-lea, sluji-

[272] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 135.

[273] Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XXX/3.

[274] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 136.

[275] *Condica vistieriei*, p. 691.

[276] R. Greceanu, *op. cit.*, p. 148 şi 190.

[277] *Condica vistieriei*, p. 395, 362, 633, 466. Vezi şi E. Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 178, 180, 186, 190, 191 passim, unde Constantin Brîncoveanu însemnă adeseori trimiteri de bani şi daruri la Istanbul şi Odriu prin căpitani de saragele, ceauşi de aprozi, vătafi de călăraşi şi alţi slujitori sau mercenari.

torii erau trimişi la Ţarigrad să ducă haraciul ţării. La 1737, de pildă, este trimis cu 50 de pungi de bani Gheorghe căpitanul de dorobanţi [278].

Plocoanele — trăsuri, cai, blănuri şi altele — sînt duse cel mai adesea tot de călăraşi sau seimeni, iar uneori de vătafi de aprozi [279].

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea, se întîlnesc numeroase cazuri de slujitori şi lefegii trimişi, în număr destul de mare, să transporte carele de zaherea sau boii datoraţi turcilor, aceasta fiind una din principalele obligaţii faţă de Poartă [280]. La 21 februarie 1694, 225 de slujitori şi doi căpitani sînt trimişi să ducă zahereaua la Belgrad; în anul următor, 170 de slujitori păzesc transportul a 1494 de boi şi care, mînate de haidăi [281]; la 1697, Mănăilă mare căpitan de lefegii cu 500 de slujitori, cu moldoveni, turci şi tătari transportă „haznaua împărătească" şi zaherea la Cameniţa [282]; în acelaşi an, trei steaguri de slujitori din Bucureşti, alcătuite din 130 de oameni, împreună cu 100 de martalogi şi dorobanţi de la Cerneţi, duc boii şi carele de Belgrad [283].

În Moldova, zahereaua datorită turcilor era transportată, de asemenea, de grupuri mari de slujitori. În vara anului 1687, se spune că plecase din Iaşi un convoi de 3000 de căruţe cu provi-

[278] C. Dapontes, *Ephemerides daces*, II, p. 66.

[279] *Condica vistieriei*, p. 641, 650, 356.

[280] La 15 aprilie 1687, stolnicul Constantin Cantacuzino scria lui Mihail Teleky că toată iarna au fost ocupaţi „cu căratul hranei la Cameniţa" (A. Veress, *Documente*, XI, p. 256).

[281] *Condica vistieriei*, p. 21 şi 118. Vezi şi doc. turcesc din 7—16 februarie 1693 (Acad. R. S. România, DLXXXI/21 a).

[282] R. Greceanu, *op. cit.*, p. 85.

[283] *Condica vistieriei*, p. 292. Vezi alte asemenea cazuri de slujitori, martalogi şi cazaci trimişi la Belgrad sau aiurea, cu boi şi zaherea (*ibidem* p. 366, 377, 400); vezi şi cronica lui Radu Popescu, ed. C. Grecescu, p. 211, unde se vorbeşte de cele 1000 de care trimise de Ştefan Cantacuzino în Moreea, ca şi cronica lui Axinte Uricarul, de unde rezultă că şi din Moldova se expediaseră care pentru turci (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 167).

zii pentru Camenița[284]. După cum ne informează cronicarii moldoveni, la 1672, Alexandru Buhuș hatmanul — cu slujitorii ce comanda — fusese trimis să ducă zahereaua la Camenița; cum oastea polonă „ținea calea să nu lase zaharaua să o treacă la Camenița", slujitorii moldoveni au trebuit să lupte din greu pentru a-și face drum[285]. În timpul domniei lui Antioh Cantemir, Moise serdarul este trimis de domn, cu 300 de slujitori și 300 de cai „în pohod", să ducă un alt transport de zaherea la aceeași cetate; la următorul transport, de 1500 de care, sînt folosiți 1500 de slujitori din Moldova și 600 din Țara Românească[286] etc.

După cum rezultă din cele de mai sus, transportul carelor cu zaherea și al boilor la cetățile turcești de la Belgrad și Camenița necesita un număr mare de slujitori, care plecau din țară pe un timp destul de îndelungat. Cei care erau trimiși cu asemenea lungi transporturi erau supuși la tot felul de primejdii, atît datorită nesiguranței drumurilor, cît și asprimei iernii, din care pricină mulți își pierdeau viața pe drumuri[287]. De aceea, cînd turcii i-au cerut lui Constantin Brîncoveanu, la 1714, să trimită 300 de care cu zaherea la Hotin, în timp de iarnă, domnul se roagă „să se milostivească să lase să trimiță în primăvară, că fiind iarnă vor peri și oamenii și dobitoacele"[288].

Alteori, asemenea misiuni se puteau termina cu pierderea vieții celor trimiși, ca pedeapsă pentru nereușita acestor transporturi. Astfel, un căpitan de margine, trimis să ducă zaherea în Polonia, a fost ucis, din porunca domnului, deoarece pe drum i se rupseseră carele[289].

[284] V. Mihordea, *Les principautés roumaines dans la presse française du XVII-e siècle*, Paris, 1932, p. 70—71.

[285] I. Neculce, *Cronica*, ed. cit., p. 61. Vezi și M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 210; cf. și pseudo-Muste (*ibidem*, III, p. 18).

[286] I. Neculce *Cronica*, ed. Iordan, ed. a II-a, p. 137.

[287] Axinte Uricarul arată că mulți oameni din cei trimiși de Ștefan Cantacuzino în Moreea au pierit pe drum (M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 167), transportul făcîndu-se pe timpul iernii (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 211).

[288] R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 246.

[289] R. Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 163.

Tot în legătură cu îndeplinirea obligațiilor țărilor române față de turci stau și atribuțiile unor dregători mărunți din Moldova, numiți ușerei — subalternii marelui ușar — de a se îngriji de găzduirea trimișilor Porții.

Referindu-se la atribuțiile acestor mărunți dregători, Dimitrie Cantemir arată că ei duc la gazde pe turcii și tătarii veniți cu misiuni în țară și îngrijesc de procurarea celor necesare acestora [290].

Pentru îndeplinirea acestei obligații față de trimișii Porții sau ai hanului tătarilor, ușereii apelau la mijloacele locuitorilor. Din conținutul unor scutiri acordate bisericii armenești din Iași la începutul secolului al XVIII-lea, prin care se interzice ușereilor să ducă turci, tătari sau alți oameni străini la casele slujitorilor bisericii sau să le ia așternuturile pentru găzduirea acestora [291], rezultă în mod clar felul cum procedau acești slujbași pentru îndeplinirea sarcinilor ce le reveneau [292].

Într-o vreme în care trimișii Porții veneau destul de des în țările noastre, cu diverse misiuni, ușereii trebuiau să fie „nelipsiți de la slujba curții", cum se arată într-o poruncă domnească din 23 iulie 1735 [293].

În Țara Românească, întreținerea trimișilor Porții cădea tot în sarcina locuitorilor țării, după cum rezultă din numeroasele

[290] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88.

[291] Vezi scutirile din: 8 iunie 1705, 18 noiembrie 1707, 18 decembrie 1710 și 17 august 1727 („I. Neculce", III, 1923, p. 118—119); cf. și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, p. 679. Vezi și scutirea din 18 iulie 1740 (Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 406 v.).

[292] Vezi, de pildă, o scutire acordată la 30 august 1633 satului Docolina pentru găzduirea oamenilor domnești și boierești, urmînd însă să primească și să găzduiască turci, tătari și alți soli, să-i îngrijească și să-i străjuiască. (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, II/1, p. 20). Dintr-un alt doc. moldovean, din 30 iunie 1661, rezultă că locuitorii dădeau cai de olac, fîn și grăunțe pentru cai și bucate pentru solii în trecere (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 35).

[293] N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 443.

scutiri de mertice și conace acordate unor sate ale marilor feudali [294]. După părerea lui Anton Maria del Chiaro, atribuția de a găzdui solii era îndeplinită de portari [295].

V. Transmiterea știrilor în interiorul țării și în afara ei

În vremea de care ne ocupăm nu exista un serviciu public care să asigure transportul corespondenței și al călătorilor. Exista un serviciu organizat pentru transmiterea știrilor, dar numai pentru nevoile statului feudal.

În secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, domnia folosea pentru transmiterea știrilor diverse slugi ale sale, așa cum rezultă din scutirile de cai de olac acordate unor sate ale marilor feudali. Documente mai tîrzii atestă folosirea cailor de olac la transmiterea știrilor.

După căderea țărilor române sub dominația otomană, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, domnia și-a organizat un corp special de curieri ai săi, numiți călărași de Țarigrad, care duceau și aduceau știrile la și de la Poartă.

[294] Vezi scutirile din: 10 septembrie 1612, 15 iunie 1626, 6 aprilie 1628, 11 iunie 1631 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. II, p. 104, Arh. St. Buc., m-rea Dealu, XXII/7, m-rea Nucet, VIII/7—8, m-rea Banu, XI/18). Vezi, de asemenea, porunca adresată de Radu Leon, la 9 iunie 1668, slujitorilor și țăranilor să aibă grijă de bucate pentru unguri cu caii lor care mergeau la Odriu (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 511).

Obligația de a întreține solii și pe turci cădea în general în grija satelor de drum (vezi doc. din aprilie 1632, în care se recunoaște că aceste sate au „multe păsuri și nevoi de turci și de călători" (Acad. R. S. România, CCCX/21).

Despre modul cum erau găzduiți străinii mai de seamă aflați în trecere prin țara noastră, vezi W. Hunter, *Travels in the year 1792 through France, Turkey and Hungary to Viena,* Londra, 1796, p. 305, unde se spune că slujbașii autorizați de domn puteau să scoată pe oricine din casa sa, fără ca locuitorii să se împotrivească.

[295] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 137.

Se ştie că una din obligaţiile importante ale domnilor ţărilor române, aservite turcilor, era aceea de a informa Poarta de tot ce se întîmpla — şi se putea afla — în ţările vecine. Înfiinţarea acestui corp de călăraşi-curieri trebuie pusă în legătură tocmai cu această obligaţie, ca şi cu necesitatea pe care o simţeau domnii, supuşi turcilor, de a fi informaţi ei înşişi la timp asupra celor ce se petreceau la Poartă şi care vizau în vreun fel situaţia lor.

Prima ştire despre folosirea acestor călăraşi-curieri datează de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Cronicarul Grigore Ureche (luînd ştirea de la tatăl său, contemporan cu evenimentele) ne informează că Aron Tiranul, domnul Moldovei, a primit vestea despre mazilirea sa de către sultan prin călăraşi de Ţarigrad [296].

În secolul al XVII-lea, dovezile despre utilizarea călăraşilor la transmiterea diverselor ştiri se înmulţesc. În timpul domniei a doua a lui Ştefan Tomşa, acesta primeşte prin călăraşi de Ţarigrad vestea că a fost numit vizir un turc care îi era prieten [297]; la 22 februarie 1660, Grigore Ghica scria, din Udriiu (Vidin), postelnicului Constantin Cantacuzino că a primit prin călăraşi scrisoarea sa din 17 februarie [298], iar cronicarul Radu Greceanu ne informează în nenumărate rînduri despre primirea de către Constantin Brîncoveanu, prin călăraşi de Ţarigrad, a deselor ştiri trimise de capuchehaiele sale [299].

Călăraşii nu erau folosiţi numai la transmiterea ştirilor în şi din Imperiul Otoman, ci oriunde domnia avea nevoie de curieri, îndeosebi în Transilvania. La 25 noiembrie 1641, aflăm dintr-un document al lui Matei Basarab că acesta trimisese un călăraş cu o scrisoare în Transilvania [300], iar în socotelile Braşovului şi ale Bistriţei apar numeroşi călăraşi (Kallaraschen

[296] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 221.
[297] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 86.
[298] Acad. R. S. România, XLIV/52.
[299] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 107, 138, 151, 154 passim.
[300] A. Veress, *Documente*, X, p. 109.

— în textele germane — și cursores, în cele latine) din Țara Românească și Moldova trimiși de domn cu știri sau cu diverse daruri [301].

După cum arată Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea, în Moldova existau mai multe grupuri de călărași utilizați la transmiterea știrilor în Turcia, Polonia și Rusia [302].

În secolul al XVII-lea, tot călărașii asigurau și transmiterea știrilor pe teritoriul țării în timpul războaielor purtate de turci. Cronicarii moldoveni arată că, în timpul domniei lui Antonie Ruset, acesta așezase slujitori la Tabăra și la Ștefănești și la alte menziluri, care „țineau drum de cai de olac" sau menzil de la Ștefănești pînă la Camenița, „cu multă nevoie de turci" [303].

Pe lîngă transmiterea știrilor peste hotare, o sarcină de seamă a călărașilor era și aceea de a anunța locuitorilor din țară diverse știri importante. Paul de Alep ne informează că, după alegerea sa, Constantin Șerban a trimis în țară călărași să facă cunoscut locuitorilor că au un nou domn [304].

Uneori călărașii erau folosiți de domnie ca să ducă locuitorilor — fugiți din pricina unor împrejurări grele — „cărți de pace", „chiemîndu-i pre toți să vie pre la casele lor fără nici o frică", cum face Gheorghe Duca în 1673 [305] sau Ștefan Tomșa în a doua domnie, cînd „a trimis cărțile domniei sale pretutindeni, în toate tîrgurile, să glăsuiască și să dea de știre tuturor sărmanilor împrăștiați... să vină fiecare în patrie și la ocina sa" [306].

[301] N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 75, 76 passim; idem, *Studii și doc.*, I—II, p. 31, 32 passim.

[302] Vezi mai sus p. 115.

[303] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 67; M. Kogălniceanu, *Cronici*, III, p. 77.

[304] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 114. Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 191, unde se spune că, după alegerea sa, Constantin Brîncoveanu a poruncit logofeților domnești să scrie „cărți pre numele lui la toate tîrgurile și la toată țara", anunțînd moartea lui Șerban Cantacuzino și urcarea sa pe tron.

[305] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 159.

[306] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 205.

În aceste cazuri, poruncile erau aduse la cunoştinţă aşa cum pristavii vesteau diverse ştiri. La 1630, un locuitor care vindea un loc la Lereşti—Muscel spune că a pus „pristavi la tîrgu (Cîmpulung) de au strigat cine să va afla să cumpere acel vadu"[307]. Tot astfel, la 1655, în timpul răscoalei slujitorilor, Constantin Şerban pusese oameni să strige zilnic ca lumea să stea liniştită[308].

În afară de trimiterea călăraşilor să vestească alegerea domnilor şi să ducă alte ştiri de aceeaşi importanţă, în secolul al XVII-lea, cînd posibilităţile de apărare ale ţării erau mult reduse, tot călăraşii erau trimişi să anunţe pe locuitori să se adăpostească în munţi cînd se afla că năvălesc tătarii. Paul de Alep ne relatează că, înainte de năvălirea tătarilor, în 1658, domnul Ţării Româneşti a trimis călăraşi să anunţe pe locuitori să fugă din calea năvălitorilor[309]. La fel procedase cu cîteva decenii mai devreme Radu Mihnea, înainte de pustiitoarea năvală a tătarilor din 1624, trimiţînd călăraşi sau curieri să dea de ştire în toată ţara ca populaţia să fugă în munţi[310].

Pentru transmiterea diverselor porunci domneşti mai puţin importante, adresate unor diverse persoane, unităţi de slujitori etc., erau folosiţi, în afară de călăraşi, şi aprozii. În timpul răscoalei slujitorilor din Ţara Românească, Miron Costin arată că Gheorghe Ştefan a prins un aprod pe care Hrizică, domnul ales de răsculaţi, îl trimisese să anunţe pe slujitorii din judeţul Buzău să vină la oaste[311].

În Moldova, sînt amintiţi în documentele din prima jumătate a secolului al XVII-lea, printre cei care luau cai de olac, şi

[307] N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 274.
[308] *Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores*, III, p. 231.
[309] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 221.
[310] Acad. R. S. România, ms. 157, f. 102. Vezi şi doc. din 2 ianuarie 1681, foarte interesant pentru modul cum domnul anunţa în ţară că năvălesc armatele duşmane (Acad. R. S. România, MCCXXXI/70). Într-o scrisoare a lui Lupu Mălai către bistriţeni, din 1617, se spune că „s-au strigat la Hotin cărţi de acmu 20 dni (zile) să treacă Nestrul 80 mii de leşi, 25 de mii de litfani şi de acii cîteva mii de căzacii Neprului" (N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriţei*, I, p. 33 şi Hurmuzaki, XV/2, p. 870).
[311] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 171.

crainicii [312], care aveau atribuţia de a transmite diverse porunci în interiorul ţării [313].

Pentru îndeplinirea serviciului de curieri, călăraşii şi crainicii foloseau caii de olac pe care îi luau de la locuitori. Într-o relaţie din 30 martie 1604, un preot catolic din Suceava arăta că curierii domnului luau locuitorilor caii pe care îi găseau în drum [314], iar într-o serie de scutiri acordate episcopiei de Buzău în secolul al XVII-lea se prevede că posluşnicii săi sînt scutiţi şi „de către călăraşi, pentru cai de olac" [315].

Pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, călăraşii aflaţi în slujba domniei luau cai de olac de oriunde găseau. Într-o poruncă din 3 ianuarie 1695, Constantin Brîncoveanu interzice tuturor călăraşilor şi altor slugi „care veţi umbla cu olăcării" să ia caii pîrcălabilor şi negustorilor care vin la tîrg la Ruşii de Vede şi Zimnicea „să spargeţi tîrgul" [316].

La începutul secolului al XVIII-lea, Constantin Brîncoveanu a încercat să reorganizeze serviciul de curieri, obligînd pe călăraşi să dea ei cai de olac. La 9 ianuarie 1707, domnul dă dispoziţii căpitanului şi călăraşilor din Buzău să nu mai ia pentru olăcării şi podvoade caii şi carele morarilor episcopiei de Buzău ; aceste sarcini urmau a fi îndeplinite cu mijloacele

[312] Vezi scutirile din 21 noiembrie 1623 şi 5 noiembrie 1629 pentru cai de olac date chervăsăriei m-rii Sf. Sava-Iaşi (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 246 şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXV/9a). Vezi şi doc. din 12 decembrie 1625 şi 12 aprilie 1626, în care este amintit Tatu crainicul (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. V, p. 317 şi Arh. St. Buc., sch. Brazi, XXV/2).

Despre crainicii din Transilvania, care îndeplineau rosturi însemnate în organizarea justiţiei şi strîngerea dărilor, vezi Silviu Dragomir, *Cîteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române* („Dacoromania", I, 1920—1921, p. 150—155).

[313] Vezi şi doc. din 1743, în care se spune că un crainic „a strigat în tîrg" pentru o vînzare („Ion Neculce", V, 1925, p. 150).

[314] „Columna lui Traian", 1876, p. 319. Cînd călăraşii de Ţarigrad „prăpădeau" caii luaţi de la locuitori, ei erau obligaţi să le „împlinească" paguba (doc. din 22 decembrie 1684, Arh. St. Iaşi, CDIX/49).

[315] Vezi doc. din: 4 februarie 1628, 10 ianuarie 1630, 10 octombrie 1632 (Acad. R. S. România, CXXIV/172, 148 şi 192).

[316] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 340.

călăraşilor, cărora li se iertase birul „ca să poată fi de ce sînt poruncile domnii mele şi să poarte podvoadele şi toate olăcăriile ei“ [317]. Călăraşii continuînd să ia cai de olac de la episcopie, printr-o nouă poruncă, din 22 aprilie 1731, li se interzice să mai supere episcopia cu „olăcării“ [318]. O dispoziţie asemănătoare a fost dată la 18 aprilie 1710 lui Dobre iuzbaşa de călăraşi de la Măxineni şi călăraşilor de acolo, poruncindu-le să dea ei cai de olac şi să lase în pace mînăstirea [319].

După domnia lui Constantin Brîncoveanu, luarea cailor de menzil de către călăraşi de la locuitori era considerată un abuz, la care locuitorii ripostau adesea. În iunie 1738, un căpitan din Gherghiţa raporta domnului că, fiind caii de menzil risipiţi „cu olăcării“, un trimis al său a încercat să ia cai de la nişte ciobani, dar aceştia i-au sfărîmat capul [320].

În secolul al XVIII-lea, cînd serviciul de poştă a fost mai bine organizat, călăraşii — utilizaţi drept curieri — au fost numiţi „menzilgii“ [321] (de la menzil = poştă) sau „călăraşii menzilului“, iar mai tîrziu, cei care aveau în grijă grupurile de curieri s-au numit căpitani de menzil. La 1757, existau în Moldova şase căpitani de călăraşi pentru menzil, la Focşani, Galaţi, Bîrlad, Iaşi, Ştefăneşti şi Vaslui [322], iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după informaţiile date de Bauer, exista un căpitan de poştă cu 100 menzilgii la Bucureşti şi 78 căpitani cu 3144 slujitori pentru poştă în ţară [323] (cifra pare pu-

[317] Arh. St. Buc., ep. Buzău, X/174. Porunca se repetă la 4 februarie 1716 (*Ibidem*, X/85).

[318] Acad. R. S. România, CXXVI/132.

[319] Acad. R. S. România, CXXVI/58.

[320] Arh. St. Buc., m-rea Adam, VI/8 bis.

[321] La 28 iulie 1743, călăraşii care şedeau pe moşiile Babele şi Podul Doamnei, „fiind menzilgii“, erau scutiţi de clacă, urmînd să dea numai dijmă mitropoliei, stăpîna locului (*Doc. priv. rel. agrare*, I, p. 414). Cf. şi relaţia mitropolitului Neofit din 1746 („Bis. ort. rom.“, II, 1875—1876, p. 325). Vezi şi doc. moldovean din 14 septembrie 1728 (Acad. R. S. România, DCXXVIII/27).

[322] N. Iorga, *Doc. şi cercetări asupra istoriei financiare*, p. 31.

[323] Bauer, *op. cit.*, p. 55.

țin exagerată). În grija lor era asigurarea transmiterii știrilor „cu caii și cu toate ale lor cheltuieli", în schimbul cărora erau scutiți de dări [324]. Tot în atribuțiile acestora intra și grija pentru transportul solilor străini, care înainte luau cai de schimb de la locuitori [325].

VI. Asigurarea pazei curții domnești și a fastului de curte

O altă atribuție a slujitorilor și mercenarilor era aceea de a păzi curtea domnească și persoana domnului, de a-l asigura pe acesta împotriva oricăror încercări de a fi alungat de pe tron [326]. În această privință este foarte grăitoare o scrisoare — foarte cunoscută, de altfel — a lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, în care acesta recunoaște deschis că „oastea cu simbrie nu o putem trimite de lîngă noi, căci o ținem pentru apărarea noastră ; dacă nici aceasta n-ar fi lîngă noi, atunci prostimea ne-ar alunga din scaun, pentru dările multe pe care, de nevoie, le aruncăm asupra ei" [327].

În această atribuție au fost utilizați la început curtenii care făceau acest serviciu cu rîndul. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe măsura creșterii exploatării fiscale a țării și, în același timp, a nemulțumirii maselor de producători, domnii Moldovei și Țării Românești au început să folosească tot mai adesea ca păzitori ai curții și persoanei lor mercenari

[324] A. Sava. *Doc. Arhei*, p. 203 ; N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 271 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 359.

[325] Vezi porunca adresată de domn unui căpitan de menziluri, la 12 mai 1739, să dea cîte o căruță cu patru cai, cu doi podvodari, șease cai de călărie și cîte doi surugii din conac în conac pentru doi soli francezi (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 391).

[326] Intitulîndu-și paragraful 1 din cap. VI al vol. II din *Istoria armatei*, p. 203 „Oastea de curte de la sfîrșitul veacului al XVII-lea...", N. Iorga arată, astfel, că principala atribuție a oastei în această vreme devenise paza curții domnești.

[327] „Rev. istorică", XII, 1926, p. 318.

străini, cărora li s-au construit locuințe chiar în interiorul curții domnești, pentru a fi oricînd gata să intervină la nevoie. În timpul domniei lui Petru Șchiopul, garda palatului domnesc era alcătuită din 200 de pușcași (fuseliers) și o companie de lăncieri, care făceau de serviciu cîte o săptămînă, primind întreținere de la domnie [328], iar mai tîrziu se spune despre Matei Basarab că avea pentru paza sa în permanență cîte 100 de archebuzieri „care se schimbă în fiecare sîmbătă“ [329]. Dintre mercenari sînt amintiți cel mai adesea printre cei care asigurau paza curții domnești seimenii și nemții.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, erau folosiți ca păzitori ai curții domnești din București și aprozii, care, în mod obișnuit, îndeplineau alte atribuții. La 24 aprilie 1749, Constantin Mavrocordat se adresează „aprozilor de la ceata ceaușului“, arătîndu-le că a hotărît ca „nici rîndul de paza curții domnești să nu lipsească“ dar și aprozii să aibă posibilitatea de a-și vedea de casele lor. În acest scop, domnul le ordonă să dea de fiecare „cruce“ cîte un om pentru paza curții domnești, care să vină cu cal de călărie, sabie și pușcă „ca să fie de slujba curții domnești totdeauna“. Pentru cheltuielile pe care le făceau cu ținerea acestor aprozi de pază, restul aprozilor erau scutiți „de toate dajdiile și orănduialele țării, oricîte or eși... peste an în țară au pă bresle“ [330].

O altă atribuție îndeplinită de curteni, slujitori și lefegii era aceea de a participa la diverse solemnități de la curtea domnească, la alaiul domnului cînd ieșea de la curte, la diversele sărbători la care lua parte domnul și la primirea și conducerea solilor prin țară și la palatul domnesc. Prezența lor în

[328] F. Babinger, *O relațiune neobservată...*, p. 20—21. Vezi și relația lui Weissmantel („Rev. istorică“. 1930, p. 8), care afirma la începutul sec. XVIII că garda curții era formată din 150 de ostași călări îmbrăcați în verde.
[329] „Arhiva“, V, 1894, p. 115.
[330] Acad. R. S. România, XII/101.

asemenea împrejurări era menită să dea solemnităţii respective mai multă importanţă şi fast, să impresioneze pe participanţi [331].

După cum ne relatează Dimitrie Cantemir, de cîte ori domnul ieşea din oraşul capitală, era însoţit de un mare alai de trupe, călări şi pedeştri, aşezaţi într-o anumită ordine, cu steagurile în frunte, şi conduşi de căpitanii respectivi [332].

Cu o pompă deosebită se prăznuiau apoi principalele sărbători religioase. Asemenea solemnităţi au fost văzute şi descrise de Paul de Alep, care ne relatează că la ele participau numeroase efective de trupe, care trăgeau cu armele de foc, iar muzicanţii cîntau din tobe şi trîmbiţe [333]. Cu aceeaşi pompă se prăznuiau aceste sărbători şi în Moldova în vremea domniei lui Vasile Lupu [334].

Cît despre primirea solilor, aceasta se făcea totdeauna cu un deosebit fast, care era proporţional cu importanţa celor care alcătuiau solia. Solii erau primiţi încă de la hotarele ţării de unităţi de slujitori sau lefegii. Solul polon Oswiecim, care a trecut prin Ţara Românească la 1643, ne relatează că „la fiecare conac, chiar de erau localităţi mici, ne întîmpinau cîteva steaguri de oşteni“ [335], iar Iohann Mayer, la 1651, afirmă că a fost condus spre graniţa polonă de două steaguri de călăraşi „care numărau laolaltă 300 de oameni“ [336].

Primirea solilor şi străinilor în capitala ţării sau la curtea domnească se făcea cu un fast şi mai deosebit. De pildă, cînd Constantin Cantemir a primit pe Ph. Avril, la 1689, „toată oastea, în arme, era înşirată în cea mai frumoasă ordine pînă la

[331] N. Iorga a remarcat faptul că „în măsura în care adevărata forţă luptătoare a Moldovei, ca şi a Ţării Româneşti, scăzuse, în aceeaşi măsură alaiul militar se făcea mai strălucitor“ (*Istoria românilor prin călători*, II, Buc., 1921, p. 119).

[332] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 91. Despre pompa cu care ieşea domnul din palat vezi şi C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi*, p. 29.

[333] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 80—81, 88, 105.

[334] G. Bezviconi, *Călători ruşi*, p. 43—44.

[335] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 55.

[336] „Balcania“, III, 1940, p. 378. Vezi şi „Arhivu“, 1867, p. 14 şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 32, 40—41, 51 şi „Rev. istorică“, 1920, p. 209.

intrarea palatului"[337], iar cînd solia lui Gdinski a trecut prin Iaşi, la 1677, a fost primită de 20 de steaguri de călăreţi, 6 steaguri de seimeni şi alte 6 de pedestrime[338].

Soliile domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei peste hotare erau însoţite, de asemenea, de unităţi importante de curteni, dorobanţi şi călăraşi[339].

În legătură cu această atribuţie a slujitorilor de a participa la diversele solemnităţi de la curte trebuie să amintim şi de existenţa unor slujbaşi domneşti care îndeplineau anumite roluri în asemenea împrejurări ; este vorba de trîmbiţaşi, surlari şi toboşari. Aceştia, cu instrumentele lor, asigurau muzica necesară solemnităţilor şi parăzilor. În documentele din secolul al XVII-lea din Ţara Românească sînt pomeniţi numeroşi trîmbiţaşi[340], care, la 15 septembrie 1657, se aflau sub comanda unui căpitan[341], precum şi surlari şi toboşari[342]. În Moldova, pe lîngă trîmbiţaşi, mai sînt amintiţi şi surlarii, conduşi şi ei de un vătaf[343].

VII. Atribuţii judecătoreşti

Organizarea judecătorească a celor două ţări române este o problemă deosebit de complicată, ţinînd seama în primul rînd de varietatea instanţelor ce puteau judeca : obşti, stăpîni feu-

[337] Ph. Avril, *Voyages en divers états*, p. 339 (în trad. la Inst. de istorie).

[338] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 73.

[339] N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, p. 17, 18 passim.

[340] Doc. din : 8 decembrie 1628, 30 octombrie 1662, 24 mai 1669 etc. (Acad. R. S. România, CD/2, Arh. St. Buc., m-rea Viforîta, IV/11 şi ms. 129, f. 209 v.). Vezi şi *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 la martie 1717*, p. 7.

[341] Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, XIII/10.

[342] *Anatefter*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 465—466. Vezi şi doc. din : 15 oct. 1634, 8 august 1640, 12 octombrie 1648, 15 iunie 1654 etc., (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCVII/15, m-rea Bistriţa, LIV/4, ep. Rîmnic, CII/28, m-rea Brîncoveni, VIII/6).

[343] Doc. din 20 octombrie 1671 şi 6 iulie 1715 (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 59 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 97).

dali, reprezentanţi diverşi ai domniei, sfatul domnesc şi domnul. Această problemă fiind studiată separat de un colectiv al sectorului de vechi drept românesc din Institutul de istorie, ne vom ocupa aci foarte pe scurt de categoriile de slujbaşi mărunţi care aveau dreptul la judecată.

Judecăţile pricinilor importante fiind făcute de sfatul domnesc şi de marii dregători, slujbaşii mărunţi ai statului feudal — în primul rînd armaşii şi aprozii — aveau în sarcină executarea hotărîrilor luate de aceste instanţe. În afară de aceste atribuţii, însă, existau unele categorii de dregători subalterni sau curteni care aveau ei înşişi dreptul de a judeca diverse pricini mărunte ; în Ţara Românească aceşti judecători mărunţi erau în primul rînd *banii de judeţ (bănişorii) şi vornicii.*

După cum rezultă din documente, bănişorii, ca şi vorniceii, erau judecători ambulanţi care judecau diverse pricini mărunte. La 13 ianuarie 1665, domnul porunceşte că „nici feciorii vameşului să nu umble den sat în sat bănişori", ci oameni din satele aflate sub ascultarea schilerului de la Rucăr să meargă la scală pentru a fi judecaţi [344].

Asemenea judecători puteau fi însă şi alţi dregători mărunţi. Într-un document, din vremea lui Matei Basarab, privitor la dreptul de judecată al mînăstirii Argeş asupra oraşului cu acelaşi nume, se spune că nu aveau acces în oraş „banii de judeţ (бани от сѫдство) fie (бити) vornic, fie (варе) aprod, fie (или) armaş, fie (варе) postelnic" [345]. Rezultă de aici că fiecare din categoriile de mai sus avea drept de judecată şi globire cum aveau şi banii de judeţ, că şi ei puteau îndeplini deci atribuţiile banilor de judeţ.

Dreptul de judecată al vorniceilor şi banilor de judeţ apare adeseori în diverse scutiri acordate satelor marilor feudali. De pildă, la 17 iunie ⟨1568—1577⟩, Alexandru Mircea voievod,

[344] Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI/34.

[345] Idem, ep. Argeş, XLII/5 ; vezi şi doc. identic din 9 ianuarie 1663 (ibidem, XLII/8) şi porunca din 30 august 1649 adresată bănişorilor, armăşeilor şi tuturor slugilor domneşti „carii veţi fi şi vornicei" să se ferească de judecata satului Flămînzeşti (ibidem, II/31).

scutind satul Brîncoveni al lui Danciu postelnicul, arată că era oprită aici intrarea banilor şi slugilor vornicului celui mare „să-i judece şi să-i prade“ [346].

După cum rezultă din documente, banii de judeţ judecau următoarele categorii de pricini mărunte :

1. *Certurile sau „sfăzile“*, uneori cu lovire. Într-un document din ⟨1601—1611⟩, un locuitor arată că a căzut într-o pradă bănească „că am spart capul unui om“ [347], iar la 28 iunie 1653 se spune că un ţigan fusese „închinat“ la oamenii banului „căci s-au fost cirtat“ [348]. Cînd oamenii se împăcau, banii nu mai trebuiau să se amestece [349].

2. *Furturile mărunte şi cele de cai*, după cum rezultă din documentul din 8 ianuarie 1638, în care se spune că banii de judeţ şi armăşeii nu aveau voie să judece satul Corbii de Piatră „pentru certele lor sau pentru sfadele lor sau pentru furtişaguri“[350]. La 18 martie 1576, se arată că un ţigan care furase nişte cai ai unui locuitor, fiind prins, trebuise să dea 300 de aspri banilor [351]. În satele scutite de judecata banilor de judeţ, aceştia nu interveneau decît „cîndu să va afla un furt făţişat de o vină mare“, după cum se spune într-un document din 16 septembrie 1653, referitor la satul Jiblea [352].

3. *Călcările de hotar sau tulburările de posesie*, pe care banii de judeţ le pedepseau cu hatalm. La 9 iunie 1583, satul

[346] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 588. Vezi şi doc. de scutire de vornici sau slugile marelui vornic din : 24 mai 1501, 27 iulie ⟨1523—1525⟩, 12 mai 1529, 23 iunie 1530 etc., (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. I, p. 6, 176 ; vol. II, p. 62, 82 passim).

[347] N. Iorga, *Anciens documents du droit*, p. 216.

[348] Acad. R. S. România, XLIV/6. Vezi şi doc. din 18 octombrie 1618 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVII, vol. III, p. 253).

[349] Doc. din 18 iulie ⟨1587—1588⟩ (*ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 317).

[350] Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXIX bis/3.

[351] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. IV, p. 217. Vezi şi doc. din 15 martie 1625, în care se spune că un hoţ prins fusese apucat de păgubaş „şi cu banii de judeţ şi au voit să-l spînzure“, fiind răscumpărat atît de la primul cît şi de la bani (*ibidem*, veac. XVII, vol. V, p. 488). Vezi, de asemenea, doc. din 28 octombrie 1652 (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 63).

[352] Arh. St. Buc., ms. 712, f. 449 v.

Zătreni, care tăiase un hotar, fusese pedepsit cu un hatalm de 13 boi, iar peste trei ani, pentru o pricină asemănătoare, banii de judeţ globiseră un sat al mînăstirii Tismana cu 60 de boi [353]. Tot banii de judeţ „prădau" şi pe cei care foloseau o proprietate fără voia stăpînului, de pildă tăiau lemne [354].

4. *Pricini diverse: restituiri de bunuri, săpări de comori* etc. De pildă, la 6 decembrie 1658, doi bănişori de judeţ dau un zapis de judecată, hotărînd ca pîrcălabul satului Somor-Dolj şi locuitorii de acolo să restituie unui bătrîn 20 de obroace de mei pe care le luaseră pe nedrept [355], iar la 13 ianuarie 1648, domnul porunceşte ca nişte rumâni ai mînăstirii Argeş să fie în pace de bănişori pentru o năpastă „ce le-au pus", deoarece au zis că au săpat la o comoară [356].

După cum rezultă din documente, judecata bănişorilor era foarte sumară şi ea se termina de regulă cu globirea celor socotiţi vinovaţi, banii de judeţ realizînd venituri importante din aceste gloabe.

Cît priveşte dreptul de judecată al vornicilor, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu acesta era asemănător cu acela al banilor de judeţ ; ei judecau pricinile de „hoţii şi curvii, au sfăzi şi capete sparte şi alte gîlcevi", urmînd ca pentru vini mai mari cei culpabili de pedeapsă să fie aduşi la domnie. Tot ei făceau „certare după obicei" acelora la care se găseau vite de furat ; în plus, se ocupau de vitele de pripas [357].

Pe o treaptă superioară în ceea ce priveşte dreptul de judecată se găseau comandanţii de curteni şi slujitori, marii vătafi de ţinut şi căpitanii, care — aşa cum am arătat — aveau drept de judecată în ţinuturi şi judeţe.

În scutirile acordate unor mînăstiri din Moldova pentru satele lor la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în primele decenii

[353] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. V, p. 130 şi 232.
[354] Doc. din 8 aprilie 1653 (Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXIX/12).
[355] G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 222. Vezi şi doc. din 25 aprilie 1620 (Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 400—401).
[356] Arh. St. Buc., ep. Argeş, XXXII quator/17.
[357] *Anatefter.* în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 432—433.

ale secolului al XVII-lea, se arată că staroştii, pîrcălabii, marii vătafi, globnicii şi deşegubinarii urmau să judece şi să-şi ia numai ferîia (venitul din judecată), gloabele şi deşegubinele urmînd să le ia stăpînul feudal.[358] Vătafii de ţinut aveau „scaun de judecată" în ţinutul respectiv[359], unde cercetau diverse pricini, uneori din porunca domnului[360].

Marii vătafi de judeţ şi pîrcălabii erau instanţe superioare acelora constituite de marii feudali. La 12 ianuarie 1628, Miron Barnovschi hotărăşte că, dacă oamenii din satele mînăstirii Secu nu sînt satisfăcuţi de judecata egumenului, atunci pot veni la judecată la pîrcălabi, care urmau să-i judece şi să-şi ia ferîia, în timp ce gloabele şi deşegubinele rămîneau ca şi înainte egumenului[361].

După cum rezultă din documente, marii vătafi şi pîrcălabii judecau pricini foarte diferite, chiar pe acelea privind dreptul de proprietate asupra vecinilor sau ţiganilor robi[362], hoţii, certuri etc.[363]

Atribuţii judecătoreşti asemănătoare îndeplineau şi căpitanii din Ţara Românească, de la care s-au păstrat numeroase cărţi de judecată date pentru diverse pricini[364]. Amestecul căpita-

[358] Doc. din: 30 aprilie 1588, 28 noiembrie 1607, 5, 24 mai 1626 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. III, p. 385, veac. XVII, vol. II, p. 133, Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXXIV/7 şi m-rea Pîngăraţi, III/29).

[359] Doc. din 24 decembrie 1597 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 185).

[360] Vezi doc. din: 14 septembrie 1581, 22 iunie ⟨1583—1591⟩ (*ibidem*, vol. III, p. 175 şi 221); vezi şi *ibidem*, vol. IV, p. 1, 163, 164, 259. Vezi şi cartea de judecată dată de Nădăbaico mare vătaf de Vaslui la 11 martie ⟨1605⟩ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XVII, vol. I, p. 205).

[361] Acad. R. S. România, LXXXV/25.

[362] Vezi doc. din 19 august şi 28 septembrie 1634 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXV bis/17 şi Acad. R. S. România, LXXXIV/203).

[363] A. Sava, *Doc. Orhei.* p. 199—200.

[364] Doc. din: 25 aprilie 1643, 2 iulie 1658, 3 noiembrie 1693, 10 oct. 1697 etc. (Acad. R. S. România, CCCLXVII/128, Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXVIII/2, m-rea Rm. Sărat, VII/5, ep. Buzău, LVI/18). Vezi şi D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 206, unde se spune: *„căpitanii cei mari din vechime erau judecătorii judeţelor"*.

nilor în judecata pîrcălabilor de oraşe era însă interzis[365]. Totuşi, uneori domnul încredinţa căpitanilor şi dreptul de judecată în oraşe. De pildă, la 14 ianuarie 1698, Constantin Brîncoveanu, constatînd că egumenul mînăstirii Argeş făcuse mari abuzuri avînd dreptul de judecată în oraş, îi luase acest drept şi-l dăduse căpitanului de martalogi de Lovişte ; cum însă martalogii făcuseră multe „obrăznicii" şi orăşenii multe „răutăţi" mînăstirii de cînd nu mai avea dreptul să-i judece, domnul redase dreptul de judecată tot mînăstirii[366].

[365] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 366, 369, 373 passim.
[366] Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXIX bis/23.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Scopul lucrării de față a fost acela de a studia evoluția, organizarea și atribuțiile curtenilor, slujitorilor și mercenarilor sau lefegiilor, categorii care au îndeplinit un rol de seamă în organizarea militară și administrativă a statelor feudale Țara Românească și Moldova. Rezultatele la care am ajuns în acest studiu se bazează pe izvoarele istorice (documente, cronici, relații de călătorie etc.) cunoscute pînă la această dată. Se înțelege că descoperirea unor materiale documentare noi, ca și studierea mai amănunțită a fiecărei probleme în parte vor putea aduce noi lămuriri și precizări la problemele tratate aci.

Încheind această lucrare, prima de acest fel în istoriografia noastră, ne exprimăm speranța că rezultatele la care am ajuns vor fi folosite de toți aceia care vor să cunoască mai bine organizarea militară și administrativă a țărilor române în evul mediu, deschizînd în același timp drumul unor cercetări noi, menite să ducă la o cunoaștere cît mai profundă a acestor probleme.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

A. Documente

Bălan T. — Documente bucovinene, 5 vol., Cernăuţi, 1933—1939

Bianu I. — Documente româneşti publicate de..., Bucureşti, 1907

Boga L. T. — Documente basarabene, 20 vol., Bucureşti, 1926—1936

Bogdan Ioan — Documentele lui Ştefan cel Mare, 2 vol., Bucureşti, 1913

— — Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI, Bucureşti, 1905

Codrescu Teodor — Uricarul, 25 vol., Iaşi, 1852—1895

* * * — Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704), Bucureşti 1878

* * * — Corpus Juris Hungarici, 7 vol., Budapesta

Costăchescu Mihai — Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, 2 vol., Iaşi, 1931—1932

— — Documente moldoveneşti de la Bogdan voevod (1504—1517), Bucureşti, 1940

* * * — Documente privind istoria României, seriile A şi B (Ţara Românească şi Moldova)

* * * — Documente privind relaţiile agrare, vol. I, Ţara Românească, Bucureşti, 1961

Dragomir Silviu — Documente noi privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI, Bucureşti, 1927

Ghibănescu Gh. — Ispisoace şi zapise, 4 vol., Iaşi, 1906—1914

— — Surete şi izvoade, 25 vol., 1906—1930

Giurescu C. — Material pentru istoria Olteniei supt austrieci. 3 vol. + indice, Bucureşti, 1913—1947

Giurescu D. C. — Anatefterul. Condica de porunci a lui Constantin Brîncoveanu (Studii şi mat. de istorie medie, V, 1962)

Grecianu Ştefan — Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti, 2 vol., Bucureşti, 1913—1916

Hurmuzaki E. — Documente privitoare la istoria românilor

Iorga N. — Acte despre vechea oştire („Rev. istorică", I, 1915, p. 58—60)

— — Un act privitor la căpităniile supt Fanarioţi („Rev. istorică", X, 1924, p. 273—274)

— — Anciens documents du droit roumain, Paris — București, 1930

— — Documente românești din arhivele Bistriței, 2 vol., București, 1899—1900

— — Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române, București, 1900

— — Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea, București, 1899

— — Studii și documente cu privire la istoria românilor, vol. I—XXIII, București, 1901—1912

* * * — Moldavia v epohu feodalizma, I, Chișinău, 1961

Panaitescu P. P. — Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653), București, 1938

— — Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul, București, 1936

Pessiacov August — Acte și notițe istorice, Craiova, 1908

* * * — Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, IV—VI, Brașov, 1903—1915

Sava Aurel — Documente referitoare la tîrgul și ținutul Lăpușnei, București, 1937

— — Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului, București, 1944

— — Documente putnene, 2 vol., Focșani—Chișinău, 1929—1931

Ștefănescu Ștefan — Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul („Romanoslavica", V, 1962)

Veress Andrei — Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, 11 vol., București, 1929—1939

Vîrtosu Emil — Mihai Viteazul și Ploieștii. Documente nouă („Cunoașterea Prahovei", I, 1939, p. 118—122)

B. Izvoare narative

Bauer — Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, Frankfurt, 1778

⟨Cantacuzino M.⟩ — Istoria politică și geografică a Țării Românești, ed. Tunusli, trad. G. Sion, București, 1863

Cantemir D. — Descriptio Moldaviae, București, 1872

— — Viața lui Constantin Cantemir, ed. N. Iorga, 2 vol., București, 1924

Chiaro A. M. del — Istoria delle moderni rivoluzioni della Valachia, ed. N. Iorga, București, 1914

Costin Miron — Opere, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958

* * * — Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695 şi 1754, ed. N. Camariano şi A. Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965

* * * — Cronicele slavo-române, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959

* * * — Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valahiei, ed. M. Kogălniceanu, ed. a II-a, 3 vol., Bucureşti, 1872—1874

Dlugosz I. — Historiae Polonicae, Lipsca, 1711—1712

Fotino Dionisie — Istoria generală a Daciei..., trad. G. Sion, 3 vol., Bucureşti, 1859

Greceanu Radu — Viaţa şi domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu, Bucureşti, 1906

* * * — Istoria Ţării Româneşti 1290—1690 (Letopiseţul Cantacuzinesc), ed. D. Simonescu şi C. Grecescu, Bucureşti, 1960

Marsigli C. — L'état militaire de l'Empire Ottoman, la Haye-Amsterdam, 1732.

Neculce Ioan — Letopiseţul Moldovei şi o samă de cuvinte, ed. I. Iordan, ed. II, Bucureşti, 1959

Panaitescu P. P. — Călători poloni în ţările române, Bucureşti, 1930

Pascu Ştefan — Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul sec. XVI, Sibiu, 1944

Paul de Alep — Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în ţările române, 1653—1658, ed. E. Cioran, Bucureşti, 1900

Popescu Radu — Istoriile domnilor Ţării Româneşti, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963

Raicevich I. — Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia, Napoli, 1788

Simonescu Dan — Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762, Bucureşti, 1939

Spontoni Ciro — Historia della Transilvania, Veneţia, 1638

Tomassi Giorgio — Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania, Veneţia, 1621

Ureche Grigore — Letopiseţul Ţării Moldovei, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958

II. LUCRĂRI DIVERSE

Atanasiu I. — general — — Oastea română de-a lungul veacurilor, Bucureşti, 1933.

Bălcescu Nicolae — Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum, în Opere, I, ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1953, p. 5—41

— — Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpul măririi lor, ibidem, p. 115—131

Bărbulescu Ilie — Cuvîntul martalog („Arhiva", 1936, nr. 3—4, p. 251—252)

Bernard Emile — L'armée roumaine. Histoire et organisation, Paris, 1899

Bogdan Ioan — Documentul Rîzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldoveneşti în sec. XV, Bucureşti, 1908, 81 p. (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. istorice", s. II, t. XXX, 1907—1908, p. 361—441)

Brătianu G. — O oaste moldovenească acum trei veacuri. (Încercări de studii istorice privitoare la vechile oştiri româneşti). Răscoala boierilor împotriva lui Ştefan Tomşa. („Rev. istorică", II, 1916, p. 54—79)

Chicoş Ştefan — Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab şi Nicolae Mavrogheni, Bucureşti, 1939, 70 p.

Culici Al. — Din vechea noastră organizare militară „Steagul" în trecutul nostru ostăşesc („România militară", LXXXII, 1945, nr. 6, p. 65—82)

Cupşa Ioan — Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ştefan cel Mare), Bucureşti, 1959

Densusianu Nicolae — Originea şi importanţa istorică a cavaleriei române. Călăraşii şi roşiorii. („România militară", IV, 1901, vol. VIII, nr. 2)

Dezsö Pais — Ungarisch dàràbant, rumänisch dărăbanţ. („Cercetări de lingvistică" — Cluj, III, 1958, supliment, p. 361—368)

Engels Friedrich — Ausgewählte Militarische Schriften, I, Berlin, 1958

Filitti I. C. — Cîteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară în Principatele Române pînă la Regulamentul Organic, Bucureşti, 1936

— — Clasele sociale în trecutul romînesc, Bucureşti, 1925

— — Consideraţii generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul Organic, Bucureşti, 1935

— — Vechea organizare administrativă a Principatelor Române, Bucureşti, 1929, ed. a II-a, Bucureşti, 1935

Focşeneanu I. şi G. Diaconu — Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare, în vol. Studii cu privire la Ştefan cel mare, Bucureşti, 1957

Frobenius L. — Weltgeschichte des Krieges, Iena, f.a.

Giurescu C. C — Istoria românilor, ed. a IV-a, vol. II, partea I—II, vol. III, partea I—II, Bucureşti, 1944

Grecescu C. — Căpeteniile oştirii moldovene la 1757, Bucureşti, 1939

Grekov B. — Ţăranii în Rusia din timpurile cele mai vechi şi pînă în secolul al XVII-lea, Bucureşti, 1952

Hammer J. — L'histoire de l'Empire Ottoman, vol. VII—XII

Iorga N — Istoria armatei româneşti, 2 vol., Vălenii de Munte, 1910—1919, ed. a II-a, 2 vol., Bucureşti, 1929—1930.

— — Istoria românilor, vol. III—VII, Bucureşti, 1936—1938

— — Istoria lui Mihai Viteazul, 2 vol., Bucureşti, 1935

— — Le développement des troupes mèrcenaires dans les pays roumains des origines à la fin du XVIII-e siècle („Revue internationale d'histoire militaire", 1939—1940, nr. 3, p. 140—143)

Marsillac, Ulysse de — Histoire de l'armée roumaine, Bucureşti, 1871

Mioc Damaschin — Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Românească pînă la 1632 (Studii şi materiale de istorie medie, II, Bucureşti, 1957)

— — Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab („Studii", XII, 1959, nr. 2, p. 53—83)

Mutaşcu Traian — Arta militară în Ţara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Şerban, Bucureşti, 1961

Nădejde V. — Istoria armatei române, Iaşi, 1930, 182 p.

Odăţeanu Ion — Din trecutul nostru ostăşesc. Organizarea militară a ţărilor româneşti în secolele XIV—XVII, („România militară", LXXXI, 1944, nr. 5—6, p. 161—176 şi nr. 7—8, p. 91—109)

Panaitescu P. P — Mihai Viteazul, Bucureşti, 1936

— — Urme din vremea orînduirii feudale, în vocabularul limbii române. („Studii şi cercetări de lingvistică", IX, 1958, nr. 2, p. 164—171)

Panaitescu P. P. [Al. Grecu] — Influenţe semantice latine medievale în limba română („Studii şi cercetări lingvistice", I, 1950, fasc. 2, p. 239—240)

Panaitescu P. P., V. Costăchel şi A. Cazacu — Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII), Bucureşti, 1957

Rosetti Radu — Essai sur l'art militaire des Roumains, București, 1935, 200 p.

— — Arbaletele de la Muzeul Militar Național, în vol. Închinare lui N. Iorga, București, 1931, p. 372—381

— — Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la aceea a lui Matei Basarab, 4 fascicole, București, 1930—1931

— — Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, București, 1947, 622 p.

— — L'historiographie militaire roumaine („Revue internationale d'histoire militaire", 1939, nr. 1—2, p. 95—102)

— — À propos des „hînsari", București, 1939

— — À propos de l'origine des „hussards" („Revue internationale d'histoire militaire", 1939—1940, nr. 4, p. 246—250)

Sîrbu I. — Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești, 2 vol., București, 1904—1907

Sovetov P. V. — Proprietatea condiționată în Moldova în sec. XVI—XVII și deosebirea ei de cea din celelalte țări ale Europei răsăritene („Analele rom.-sov.", istorie, 1960, nr. 4, p. 43—56)

Stănescu Eugen — Les problemes de l'état féodal dans le règne de Michel le Brave („Revue roumaine d'histoire", tome I, 1962)

Stoicescu Nicolae — Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în secolul XV—XVII (Studii și mat. de istorie medie, IV, 1960, p. 191—222) *

— — Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei țărănimii („Studii", XV, 1962, nr. 3, p. 633—648) *

— — Despre cîteva categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova: aprozii, copiii de casă, paicii și fustașii („Studii și articole de istorie", vol. XII)

Xenopol A. D. — Istoria românilor, vol. IV, ed. III-a, București

* Aceste două articole au fost rezumate în lucrarea de față.

CUPRINSUL

Redactor responsabil: Col. (rez). T. MUTAŞCU
Tehnoredactor: D. ANDREI

Dat la cules 16.01.1968. Bun de tipar 13.04.1968. Apărut 1968. Hîrtie scris tip II A de 63 g/m²; format 610×860/16. Coli editoriale 23,55. Coli de tipar 24. B. 325. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 355(R)

Tiparul executat sub comanda nr. 1244 la Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918" Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti. Republica Socialistă România